

ICHSS ULUSLARARASI İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ KONGRESİ

5 - 7 Haziran 2026
Gaziantep

Conference Book

Published by:
Academy Global Publishing House
ISBN : 978-625-8795-21-9

www.istebilim.org

**ICHSS 1ST INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL
SCIENCES
JUNE 6 - 8, 2026
GAZIANTEP**

Edited By
ASSIS. PROF. DR. GULTEKIN GURCAY

Issued: 30.06.2026
ISBN: 978-625-8795-21-9

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :

**In the conference 33 papers have been presented by Turkish participants and 41 papers
by international participants.**

**Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"**

The Contents Of This Book Are Solely Those Of The Authors.

Bu Kitabın içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

CONFERENCE ID

ICHSS 1ST INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES**DATE – PLACE****JUNE 6 - 8, 2026****GAZIANTEP****ORGANIZATION****ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS****EVALUATION PROCESS****All applications have undergone a double-blind peer review process.****PARTICIPATING COUNTRIES**

Turkey - Greece – Albania - India- Egypt - North Macedonia - Saudi Arabia- Iran -
Moldova – Georgia- Pakistan- Tajikistan - Algeria- Singapore- Palestine- Morocco – Tunisia

PRESENTATION**Oral presentation**

No part of this book may be reprinted or reproduced or utilized in any form or by any electronic, mechanical or any other means, now known or hereafter invented, including photocopying and recording, or in any form of information storage or retrieval systems, without permission from the publishers.

Academy Global–2026©

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Hülya Çiçek - Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Bilgili - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Naile Bilgili - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Başak Hanedan - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hajar Huseynova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Dwi Sulisworo - Ahmad Dahlan University

Prof. Zain Musa - Royal Academy of Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain - NICMAR University

Prof Yakup Babayev - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Suyatno - Ahmad Dahlan University

Prof. Dr. Al-Rashiff H. Mastul -Mindanao State University

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy - Mindanao State University

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs Özkara - Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna - Zarmed University

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR - Ataturk Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Batman Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Dicle Üniversitesi

Assoc. Prof. Dody Hartanto - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Kırgızistan-Türkiye Manas University

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - New Bulgarian Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari - Tebriz Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş - Gazi Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - İnönü Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sevrə Fırıncıoğulları

Assist. Prof. Ihwan Ghazali - Technic University of Malaysia

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan- Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Dicle Üniversitesi

Lecturer Mehmet Nuri Ödük - Selçuk Üniversitesi

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden - Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou –

Dr. Dadash Mehravari - Tebriz Üniversitesi

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gültekin Gürçay

Dr. Amaneh Manafidizajı

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Türkiye

Prof. Dr. Emine Koca – Türkiye

Prof. Dr. Fatma Koç – Türkiye

Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye

Prof. Dr. Ali Bilgili - Türkiye

Prof. Dr. Naile Bilgili - Türkiye

Prof. Dr. Başak Hanedan – Türkiye

Prof. Dr. Aysel Güven - Türkiye

Prof Dr. Bülent Kurtişoğlu – Türkiye

Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan

Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia

Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina

Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia

Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan

Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India

Prof. Dr. İzzet Gümüş – Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Bayram – Türkiye

Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Türkiye

Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China

Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan

Prof. Dr. Suyatno – Indonesia

Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain – India

Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran

Prof. Dr. Ika Maryani – Indonesia

Prof. Dr. Guler Yenice – Türkiye

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi – Türkiye

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna – Uzbekistan

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı – Türkiye

Prof. Dr. Belkıs Özkara – Türkiye

Prof. Dr. Al-Rashiff Hamjilani Mastul – Philipinnes

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy – Philippines

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Sıddık Bakır – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Meryem Öztürk - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Türkiye

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Sevrâ Fırıncıoğulları - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Ozbekistan

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye

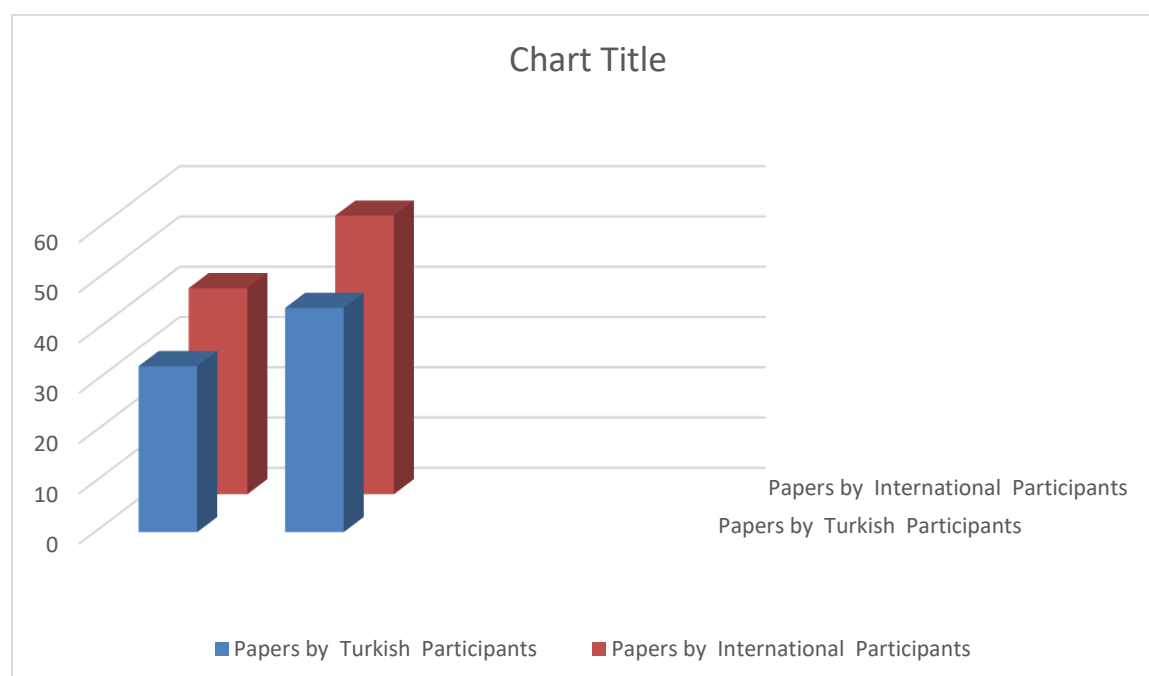
Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India

Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Türkiye

- Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Ali Vandshoari – İran
- Assoc. Prof. Dr. Dinara Fardeeva – Rusya
- Assoc. Prof. Dr. Göksel Ulay – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Erkan Efilti - Kirgizistan
- Assist. Prof. K. R. Padma – India
- Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan
- Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia
- Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria
- Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania
- Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia
- Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia
- Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran
- Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Ozbekistan
- Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria
- Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India
- Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia
- Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam
- Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye

- Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunalieva - Kirgizia
- Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China
- Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
- Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Türkiye
- Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
- Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania
- Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Türkiye
- Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan
- Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan
- Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Türkiye
- Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines
- Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam
- Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Türkiye
- Dr. Mehmet Nuri Ödük – Türkiye
- Dr. Ayşe Baran - Türkiye
- Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
- Dr. Sonali Malhotra – India
- Dr. Amaneh Manafidizaji – Iran

	<i>Number of paper</i>	<i>%</i>
<i>Papers by Turkish Participants</i>	33	44,59
<i>Papers by International Participants</i> <i>(16 Countries.)</i>	41	55,41

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Spor Bilimleri Fakültesi Dekanlığı

Sayı :E-21619327-900-606980
Konu :Kurum İzin Talebi

23/06/2025

Sayın Doç.Dr. Nurkan YILMAZ
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölüm Başkanlığı - Öğretim Üyesi

"Academy Global Conferences & Publishing (<https://www.akademikongre.org/registration>)" tarafından önümüzdeki tarihlerde düzenlenecek olan uluslararası kongrelerde; kongre başkanı, kongre düzenleme ve bilim kurulu üyesi olarak görev alabilmenize yönelik talebiniz Dekanlığımızca uygun bulunmuştur.

Gereğini bilgilerinize rica ederim.

Prof.Dr. Cemal GÜNDOĞDU
Dekan

Ek:Dilekçe

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSLCLRAH2Y Pin Kodu :53482

Belge Takip Adresi :
<https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=3837&eD=BSLCLRAH2Y&eS=606980>

Adres:Spor Bilimleri Fakültesi/Malatya
Telefon:04223774940 Faks:0 422 341 00 32
e-Posta:spor.bilimleri@inonu.edu.tr Web:<http://www.inonu.edu.tr/sporbilimleri>
Kep Adresi:inonuuniversitesi@hs03.kep.tr

Bilgi için: Güler CANPOLAT
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 04223774974

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL
SCIENCES
ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH,
ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS
June 6 - 8, 2026
GAZIANTEP

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=f0YazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1>

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderatör olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması söz konusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Emirhan Aytaç Öner	1	Robotların Günlük Yaşamda Yer almasına Karşı Tutumlar üzerine Bir Araştırma	Berathan Menek Serdar Otlutepe Emirhan Aksoy Muhammed Eray Seylan Dr.Öğr.Üyesi, Mehmet Miman
		2	Sosyal Medya Kullanımı ve Kariyer Kaygısı Üzerinde Akademik Bir Araştırma	Merve Karakuş Ömer Tunç Yaren Dağdelen Şuheda Kumcu Gökhan Öztatar Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Miman
		3	A Study of Attitudes of University Students towards the Use of Artificial Intelligence in the Education: Harran University Example	Ümmügülsüm Erdoğan Halime Dikmetaş Nurefşan Günay Musa Berat Yalçın Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Miman
		4	THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-POWERED ADVERTISEMENTS ON CONSUMER TRUST AND BRAND LOYALTY: PRIVACY CONCERN DIMENSION	Melike Saniye Güçlüer Dilan Tekin Serap Yıldız Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Miman
		5	A Study on University Students' Data Security Awareness	Reyyan Özcan Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Miman
		6	The Effect of Social Media Use on Academic Attitudes of University Students	Ayşegül Özlem Akgün Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Miman
		7	A Study on University Students' Obsession with Healthy Eating	Rabia Ünal Emine Dogan Emirhan Aytaç Öner Dr.Öğr.Üyesi, Mehmet Miman

No:2

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet VURAL	1	KAFEİN TÜKETİMİNİN ANAEROBİK PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ERGOJENİK ETKİLERİ	İnci İpek KOŞAN Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet VURAL
		2	WHAT IS THE EFFECT OF BALANCE AND PROPRIOCEPTION TRAINING ON ACHIEVING BALANCE IN THE LOWER EXTREMITY MUSCLES?	Asuman ATİLA Ast. Prof. Mehmet VURAL
		3	SPRİNT ANTRENMANLARININ REAKSİYON ÜZERİNE ETKİSİ	Mehmet Uçar Dr. Mehmet Vural
		4	KISA MESAFE KOŞUCULARDA SOLUNUM KASI ISINMASININ SPRİNT PERFORMANSINA VE TOPARLANMAYA ETKİSİ	Züleyha LAFTAN M. Emin GÖĞEBAKAN Dr. Öğr. Üyesi Mehmet VURAL
		5	THE EFFECT OF CALISTHENICS TRAINING ON VERTICAL JUMP PERFORMANCE IN U14 ATHLETES	Mehmet Batuhan İŞBİLİR Kevser ATEŞ Dr. Öğr. Üyesi Mehmet VURAL
		6	IN SWIMMING WHAT ARE THE EFFECTS OF INTERVAL TRAINING ON SWIMMING PERFORMANCE?	Özge YILDIZ Mehmet VURAL
		7	The Future of Artificial Intelligence and Digital Performance Analysis in Coaching Education	Ramazan ÖZDEMİR Asst.Prof. Mehmet VURAL
		8	ACUTE EFFECTS OF DIFFERENT EXERCISE PROTOCOLS ON RESPIRATORY MUSCLE PERFORMANCE AND ISOKINETIC STRENGTH IN VOLLEYBALL PLAYERS	Dilek ÜÇPINAR

No:3

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr. Öğretim Üyesi Seher GÜRDİL YILMAZ	1	ALARM FATIGUE IN THE INTENSIVE CARE UNIT: CAUSES AND PREVENTION STRATEGIES	Aynur CENGİZ Dr. Öğretim Üyesi Seher GÜRDİL YILMAZ
		2	COMPLEMENTARY AND ALTERNATIVE APPROACHES IN THE MANAGEMENT OF PREOPERATIVE ANXIETY	Semra ÜNLÜ Dr. Öğretim Üyesi Seher GÜRDİL YILMAZ
		3	FUNCTIONAL RECOVERY AFTER CARPAL TUNNEL SURGERY: PATIENT EDUCATION AND SELF-CARE MANAGEMENT	Tuğba ÜNEL Dr. Öğretim Üyesi Seher GÜRDİL YILMAZ
		4	EYE CARE IN INTENSIVE CARE UNITS: A SYSTEMATIC REVIEW OF CURRENT EVIDENCE ON THE PREVENTION OF OCULAR COMPLICATIONS	Master's Student, Yağmur AKBULUT Assoc. Prof. Dr. DİĞDEM LAFÇI BAKAR
		5	DETECTION AND ENDODONTIC MANAGEMENT OF A MIDDLE MESIAL CANAL IN A MANDIBULAR FIRST MOLAR: A CASE REPORT	MEDİNE ÇİÇEK
		6	MANDIBULAR SECOND PREMOLARS WITH THREE ROOT CANALS: TWO CASE REPORTS	MEDİNE ÇİÇEK
		7	SUBARAKNOİD KANAMA SONUCU CERRAHİ GİRİŞİM UYGULANAN HASTANIN HEMŞİRELİK BAKIMI: OLGU SUNUMU	Yüksek Lisans Öğrencisi Mehtap DAL Prof. Dr. Şenay ARLI
		8	A CURRENT LOOK AT PROPRIOCEPTION EXERCISES IN NECK PAIN	Kevser AKSOY Assist. Prof. Dr. Gönül ELPEZE

No:1

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Ph.D., Ozan Konateke	1	HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FARKINDALIĞI	Ph.D., Ozan Konateke
		2	KARBON AYAK İZİNİN AZALTILMASINDA HEMŞİRELERİN ROLÜ	Ph.D., Ozan Konateke
		3	YOĞUN BAKIM ÜNİTELERİNDE MEKANİK VENTİLYASYON ALAN HASTALARDA GÜNLÜK SEDASYON KESİLMESİ VE SPONTAN UYANMA DENEMELERİN PRENSİPLERİ: BİR SİSTEMATİK DERLEME	Nurse, MSc student Volkan Vural Asst. Dr. Aysun Özdemir Prof. Dr. Üyesi Ş. İlkey Güner
		4	AMELİYATHANEDE GÜVENLİ TEKNOLOJİ KULLANIMI İLE BİREY MERKEZLİ PERİOPERATİF HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ: KESİTSEL BİR ÇALIŞMA	Yüksek Lisans Öğrencisi, Halil İbrahim ALTUNDERE Prof. Dr. Şükriye İlkey GÜNER
		5	DİŞİ KEDİLERDE OVARİOHİSTEREKTOMİ OPERASYONUNDA KULLANILAN PIHTILAŞMA TESTLERİNİN ÖNEMİ	Dr. Şifanur AYDIN Dr. Öğr. Üyesi Damla Tuğçe OKUR
		6	GELECEĞİN SAĞLIK PROFESYONELLERİNDE MERHAMET DÜZEYİ VE GÖÇMENLERE YÖNELİK TUTUMLARININ İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ	BÜŞRA ÖNER DR. ESRA VERİM

No:5

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Prof. Dr. Arzu Özen Yavuz	1	İÇ MİMARLIK EĞİTİMİNDE STÜDYO DERSLİKLERİ TASARIM KRİTERLERİ VE GAZİANTEP’TE BULUNAN FAKÜLTELER ÜZERİNDE İNCELEME	BÜŞRANUR YILDIRIM Dr. Öğretim Üyesi, Aydanur YENEL
		2	ÇOCUK KÜTÜPHANE İÇ MEKÂN TASARIMININ MEKÂNSAL ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Nuray İlayda KARADAĞ Dr. Esra AVLANMAZ BİLECEN
		3	MELODİLİ YOLLARIN BİLİNİRLİĞİ: DİCLE ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Canan Koç
		4	REGENERATION OF DECAGRAM GIRIH PATTERNS IN HISTORICAL STRUCTURES VIA GENERATIVE DESIGN METHODS: THE CASE OF ERZURUM YAKUTİYE MADRASAH	Doctoral Student, Rukiye Yavilioğlu Sağnak Prof. Dr. Arzu Özen Yavuz
		5	Yapay Zekâ ve Biyomimesis Etkileşimiyle Geliştirilen Adaptif Güneş Kırıcı Tasarımı	Sadaf Ahadiyan pourparvin Prof. Dr. Arzu Özen Yavuz
		6	Doğadan Esinlenen Örüntü Temelli Adaptif Gölgeleme Cephe Sistemi	Fatemeh Maroof Prof. Dr. Arzu Özen Yavuz

No:4

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Assoc.Prof.Dr. AYSEL ÖZFİDAN	1	INVESTIGATION OF THE SINTERING BEHAVIOR OF MAGNESIUM FLUORIDE-INCORPORATED AKERMANITE-BASED BIOCERAMICS	Dr. Öğr. Üyesi, Erhan İBRAHİMOĞLU Yunus HELVA
		2	THE EFFECT OF TANTALUM OXIDE ADDITION ON THE STRUCTURAL, PHYSICAL, AND RADIATION SHIELDING PROPERTIES OF WASTE BOROSILICATE GLASS	Dr. Öğr. Üyesi, Mine KIRKBINAR Yunus HELVA
		3	OTOMOTİV ŞAŞI VE PLATFROMLARIN MALZEME SEÇİMİ KRİTERLERİ	Makine Mühendisi, Semih Uğur Prof. Dr. Uğur Çavdar
		4	FABRIC COATING OF ABS-BASED INTERIOR TRIM PARTS BY THERMOFORMING WITHOUT THE USE OF ADHESIVE	Sümeyra GÜBEŞ Didem Elif SOYDAN
		5	CAPACITATED VEHICLE ROUTING-BASED MATERIAL DISTRIBUTION OPTIMIZATION USING SIMULATED ANNEALING AND ANT COLONY OPTIMIZATION ALGORITHMS	Öğr. Gör. Dr. Seçil KULAÇ
		6	APPROXIMATE ANALYTICAL SOLUTIONS FOR THE ECKART PLUS INVERSE QUADRATIC YUKAWA POTENTIAL IN N-DIMENSIONS	Assoc.Prof.Dr. AYSEL ÖZFİDAN

No: k

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Cheikh Thiam	1	DEEP LEARNING MODELS FOR PERSIAN HANDWRITING RECOGNITION IN HISTORICAL ARCHIVES	Prof. Dr. Reza Jalali Soraya Mahmoudi Ali Karimi Fatemeh Hosseini
		2	FEDERATED LEARNING FRAMEWORKS FOR PRIVACY-PRESERVING MEDICAL IMAGE ANALYSIS IN IRAN	Assoc. Prof. Dr. Hassan Tavakoli Leila Ahmadi Mohammad Rezaei
		3	AI-DRIVEN TRAFFIC MANAGEMENT SYSTEMS FOR DOHA SMART CITY INFRASTRUCTURE	Dr. Khalid Al-Mansoori Fatima Rahman Noor Al-Hashimi
		4	NATURAL LANGUAGE PROCESSING FOR ARABIC DIALECT SENTIMENT ANALYSIS IN QATAR	Prof. Dr. Ahmed Al-Ketbi Sara Hassan Omar Salem
		5	MACHINE LEARNING APPLICATIONS FOR CROP YIELD PREDICTION IN SENEGALESE PEANUT FARMS	Assoc. Prof. Dr. Awa Diop Mamadou Ndiaye Fatou Sow
		6	COMPUTER VISION SYSTEMS FOR WILDLIFE MONITORING IN SENEGAL NATIONAL PARKS	Dr. Cheikh Thiam Aminata Diallo Ibrahima Ba
		7	AI-ENABLED EARLY WARNING SYSTEMS FOR LOCUST SWARMS IN ETHIOPIAN AGRICULTURE	Prof. Dr. Tadesse Alemu Eleni Getachew Dawit Yohannes

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Assoc. Prof. Dr. Giorgi Tsiklauri	1	SEISMIC RETROFITTING TECHNIQUES FOR EARTHQUAKE-PRONE MOUNTAIN BUILDINGS IN TAJIKISTAN	Prof. Dr. Farrukh Rahmonov Dilnoza Ubaidullaeva Jamshed Mirzayev Sherzod Karimov
		2	SUSTAINABLE HYDROPOWER DAM CONSTRUCTION MATERIALS FOR PAMIR REGION PROJECTS	Assoc. Prof. Dr. Nigora Saidova Azizullo Nazarov Gulnoz Boboeva
		3	LOW-COST CONCRETE MIX DESIGNS FOR RURAL INFRASTRUCTURE IN PAKISTANI FLOOD ZONES	Dr. Imran Khalid Ayesha Rehman Bilal Aslam Sana Butt
		4	FIBER-REINFORCED POLYMER APPLICATIONS IN KARACHI BRIDGE REHABILITATION	Prof. Dr. Faisal Naeem Zainab Qureshi Omar Siddiqui
		5	EARTHQUAKE-RESISTANT MASONRY STRUCTURES FOR TBILISI HISTORIC DISTRICTS	Assoc. Prof. Dr. Giorgi Tsiklauri Nino Chikhradze Levan Beridze Mariam Kapanadze
		6	BASE ISOLATION SYSTEMS DEVELOPMENT FOR BLACK SEA COASTAL HIGH-RISES IN BATUMI	Dr. Irakli Lomidze Tamar Gelashvili Lasha Kvernadze
		7	ENERGY-EFFICIENT BUILDING ENVELOPES FOR CHISINAU WINTER CLIMATE CONDITIONS	Prof. Dr. Ion Cebanu Maria Popescu Andrei Lupu Ecaterina Rusu Victor Rusnac

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr. Tamar Gelashvili	1	EARTHQUAKE-RESISTANT TIMBER ARCHITECTURE INNOVATIONS FOR JAPANESE RURAL REVITALIZATION	Prof. Dr. Hiroshi Tanaka Kenji Sato Aiko Nakamura Yuki Mori
		2	POST-DISASTER URBAN RECONSTRUCTION FRAMEWORKS IN TOKYO METROPOLITAN REGION	Assoc. Prof. Dr. Mika Yamamoto Takeshi Ikeda Reiko Fujimoto
		3	TROPICAL CLIMATE-ADAPTIVE HOUSING DESIGNS FOR JAKARTA FLOOD-PRONE DISTRICTS	Dr. Sari Wijaya Budi Santoso Lina Pratiwi Agus Setiawan
		4	CULTURAL HERITAGE CONSERVATION THROUGH SUSTAINABLE TOURISM ARCHITECTURE IN BALI	Prof. Dr. Nyoman Sujana I Made Artawa Dewi Ratna Rina Kusuma
		5	MOUNTAIN ECO-ARCHITECTURE MODELS FOR TBILISI SUBURBAN EXPANSION PROJECTS	Assoc. Prof. Dr. Nino Tsiklauri Giorgi Beridze Mariam Kapanadze Levan Lomidze
		6	HISTORIC CITY CENTER REGENERATION USING BIOPHILIC DESIGN PRINCIPLES IN BATUMI	Dr. Tamar Gelashvili Irakli Chikhradze Lasha Kvernadze
		7	MEDITERRANEAN CLIMATE HOUSING WITH PASSIVE COOLING SYSTEMS IN BARCELONA	Prof. Dr. Javier Morales Elena Castillo Carlos Ruiz Maria Lopez

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Assoc. Prof. Dr. Dmitry Ivanov Dr. Olga Petrova	1	AI-ENABLED PREDICTIVE MAINTENANCE SYSTEMS FOR INDUSTRIAL IOT INFRASTRUCTURE	Prof. Dr. Ivan Horvat Marko Peric Ana Kovac Tomo Zivkovic
		2	FLEXIBLE WEARABLE ANTENNAS FOR 5G HEALTH MONITORING APPLICATIONS	Assoc. Prof. Dr. Mia Petrovic Luka Stanisic Sara Vuckovic
		3	LOW-POWER EDGE COMPUTING ARCHITECTURES FOR SMART AGRICULTURE SENSORS	Dr. Victor Rusnac Elena Bodarev Sergiu Platca Andrei Lupu
		4	MILLIMETER-WAVE RADAR SYSTEMS FOR AUTONOMOUS VEHICLE OBSTACLE DETECTION	Assoc. Prof. Dr. Ion Ceban Maria Popescu Nadia Belghiti
		5	QUANTUM DOT BASED OPTOELECTRONIC DEVICES FOR VISIBLE LIGHT COMMUNICATION	Dr. Giorgi Tsiklauri Nino Beridze Lasha Kapanadze Mariam Gelashvili
		6	GaN POWER AMPLIFIERS FOR HIGH-EFFICIENCY 5G BASE STATION TRANSMITTERS	Prof. Dr. Irakli Lomidze Tamar Chikhradze Levan Tsiklauri
		7	NEUROMORPHIC HARDWARE IMPLEMENTATIONS FOR ENERGY-EFFICIENT AI PROCESSING	Assoc. Prof. Dr. Dmitry Ivanov Dr. Olga Petrova Sergei Kuznetsov Anna Volkova
		8	TERAHERTZ IMAGING SYSTEMS FOR NON-DESTRUCTIVE MATERIAL CHARACTERIZATION	Prof. Dr. Alexei Morozov Natalia Smimova Mikhail Ivanov Pavel Sokolov
		9	ORGANIC THIN-FILM TRANSISTORS FOR FLEXIBLE ELECTRONIC SKIN INTERFACES	Dr. Elena Fedorova Victor Kuznetsov Irina Petrova Sergei Kuznetsov

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assoc. Prof. Dr. Elena Fedorova	1	DEVELOPMENT OF FUNCTIONAL BREAD PRODUCTS INCORPORATING CROATIAN TRADITIONAL HERBS FOR IMPROVED NUTRACEUTICAL PROPERTIES	Prof. Dr. Ana Kovačić Dr. Marko Perić Ivana Horvat Tomislav Vuković
		2	OPTIMIZATION OF OLIVE OIL EXTRACTION PROCESSES USING CROATIAN DALMATIAN VARIETIES FOR PREMIUM EXPORT MARKETS	Assoc. Prof. Dr. Marija Varga Luka Šimić Elena Petrović
		3	FERMENTATION KINETICS OF MOLDOVAN WINE GRAPE VARIETIES FOR LOW-ALCOHOL FUNCTIONAL BEVERAGES	Dr. Ion Cebanu Maria Rusnac Victor Plămădeală Elena Bodarev
		4	THERMAL PROCESSING EFFECTS ON MOLDAVAN HONEY BIOACTIVE COMPOUNDS AND ANTIOXIDANT CAPACITY	Prof. Dr. Sergiu Lupu Andrei Ciorici Natalia Grama
		5	PROBIOTIC YOGURT FORMULATIONS USING GEORGIAN TBILISI DAIRY STARTER CULTURES	Assoc. Prof. Dr. Nino Tsiklauri Giorgi Beridze Mariam Kapanadze Lasha Lomidze
		6	EXTRACTION AND STABILIZATION OF NATURAL PIGMENTS FROM GEORGIAN POMEGRANATE VARIETIES	Dr. Tamar Gelashvili Irakli Chikhradze Nato Javakhishvili
		7	RUSSIAN RYE BREAD IMPROVEMENT THROUGH ENZYME SUPPLEMENTATION FOR GLUTEN-FREE ALTERNATIVES	Prof. Dr. Irina Smirnova Dr. Pavel Kuznetsov Olga Volkova Sergei Ivanov
		8	MICROWAVE-ASSISTED EXTRACTION OF BIOACTIVE PEPTIDES FROM RUSSIAN COD FISH BYPRODUCTS	Assoc. Prof. Dr. Elena Fedorova Mikhail Sokolov Anna Dmitrieva
		9	DEVELOPMENT OF FUNCTIONAL RUSSIAN KVAS BEVERAGES FORTIFIED WITH PREBIOTIC FIBERS	Dr. Natalia Petrova Victor Morozov Svetlana Kuzmina
		10	HIGH-PRESSURE PROCESSING EFFECTS ON RUSSIAN CAVIAR MICROSTRUCTURE AND SENSORY QUALITY	Prof. Dr. Dmitry Volkov Assis. Prof. Dr. Ksenia Orlova Roman Belov Tatiana Ryzhova

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Assoc. Prof. Dr. Aidana Sarsenova	1	ADVANCED GRAPHENE-REINFORCED POLYMER COMPOSITES FOR AEROSPACE STRUCTURAL APPLICATIONS	Prof. Dr. Kostas Papadopoulos Eleni Stavrou Nikos Karvelas Maria Antoniadou
		2	NANOSTRUCTURED TITANIUM ALLOYS FOR BIOMEDICAL IMPLANT SURFACE MODIFICATION	Assoc. Prof. Dr. Theo Manolis Sophia Panagiotou Dimitri Karras
		3	HIGH-ENTROPY ALLOY DEVELOPMENT FOR CORROSION-RESISTANT MARINE ENVIRONMENTS	Dr. Ion Rusnac Elena Bodarev Victor Platica Andrei Lupu
		4	BIODEGRADABLE POLYMER BLENDS FOR SUSTAINABLE PACKAGING SOLUTIONS	Prof. Dr. Maria Popescu Sergiu Ceban Ecaterina Rusu
		5	CERAMIC MATRIX COMPOSITES OPTIMIZATION FOR HIGH-TEMPERATURE TURBINE BLADES	Assoc. Prof. Dr. Reza Mohammadi Soraya Karimi Ali Jafari Fateme Ahmadi
		6	FUNCTIONALIZED CARBON NANOTUBES FOR ENERGY STORAGE SUPERCAPACITOR ELECTRODES	Dr. Hassan Tavakoli Leila Bahrami
		7	RECYCLABLE MAGNESIUM ALLOYS FOR AUTOMOTIVE LIGHTWEIGHTING INITIATIVES	Nursultan Abayev Dana Kairatova Yerzhan Bekbolatov
		8	THERMOELECTRIC MATERIAL SYNTHESIS FOR WASTE HEAT RECOVERY SYSTEMS	Assoc. Prof. Dr. Aidana Sarsenova Ruslan Abayev Gulnara Tukenova

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Assoc. Prof. Dr. Ruslan Zhumatov	1	SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF NOVEL GRAPHENE-BASED NANOCOMPOSITES FOR ENERGY STORAGE APPLICATIONS	Prof. Dr. Konstantinos Papadakis Dr. Eirini Stavrou Athanasios Karvelas Maria Theodorou
		2	PHOTOCATALYTIC DEGRADATION MECHANISMS OF ORGANIC POLLUTANTS USING MODIFIED TITANIUM DIOXIDE	Assoc. Prof. Dr. Sofia Nikolaou Panagiotis Manolis Elena Kostopoulou
		3	GREEN SYNTHESIS OF SILVER NANOPARTICLES FROM MOLDOVAN MEDICINAL PLANTS FOR ANTIBACTERIAL ACTIVITY	Dr. Andrei Lupu Ionela Rusnac Victor Platca
		4	DEVELOPMENT OF POLYMERIC MEMBRANES FOR EFFICIENT WATER PURIFICATION IN RURAL MOLDOVA	Prof. Dr. Maria Ceban Elena Bodarev Sergiu Rusu
		5	ELECTROCHEMICAL SENSORS BASED ON IRANIAN NATURAL CLAY MINERALS FOR HEAVY METAL DETECTION	Assoc. Prof. Dr. Reza Jalali Fateme Karimi Ali Mohammadi
		6	ADVANCED LIPID-BASED DRUG DELIVERY SYSTEMS USING IRANIAN ESSENTIAL OILS	Dr. Soraya Ahmadi Hassan Rezaei
		7	SYNTHESIS OF METAL-ORGANIC FRAMEWORKS FROM KYRGYZ NATURAL ZEOLITES FOR GAS STORAGE	Prof. Dr. Aida Sadykova Ermeke Nurtaziev Bakytbek Osmonov
		8	BIOCATALYTIC CONVERSION OF AGRICULTURAL WASTE INTO BIOFUELS USING KYRGYZ MICROBIAL STRAINS	Dr. Gulnara Toktogulova Mirlan Bektemirov Aidana Kurmanova

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Öğr. Üyesi Bülent KURT	1	Geri Dönüştürülmüş Lif Esaslı Kağıtlarda GPAM ve Enzim Teknolojilerinin Kullanım Potansiyeli	Duygu Özlem Doğan Prof. Dr. Arif Karademir Dr. Hülya VARLIBAŞ
		2	YENİ SCHIFF BAZI- PLATİN KOMPLEKSLERİNİN SENTEZİ, SİTOTOKSİSİTESİ VE ASETİLKOLİNESTERAZ ENZİM İNHİBİTÖRÜ OLARAK AKTİVİTESİ	Ece KAŞ Salih GÜNNAZ Sevil İRİŞLİ
		3	YENİ BİR BENZİMİDAZOL- PLATİN KOMPLEKSİ VE ANTI-ALZHEİMER ÖZELLİKLERİ	Ece KAŞ Salih GÜNNAZ Sevil İRİŞLİ
		4	KEPEZ BELDESİ (ÇANAKKALE) YERLEŞİM ALANI İÇERİSİNDEKİ KUVATERNER ÇÖKELLERİN SIVILAŞMA POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Muhsine KOCAKURT M.Celal TUNUSLUOĞLU
		5	KUZEY KUTUP BÖLGESİNDE AEROSOL SAYISI KONSANTRASYONUNUN YAPAY SINIR AĞI İLE TAHMİN EDİLMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Bülent KURT

No: 2

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES				
June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
6 Haziran / June 6, 2026 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Dr. Öğr. Üyesi Serhat GÖZEN	1	TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN İNSANİ GELİŞİMİ ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: 2004-2023 DÖNEMİ AMPİRİK BİR İNCELEME	Beyzanur ÇULCU Doç. Dr. Göksel KARAŞ
		2	TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI	Büşra KUTLU Doç. Dr. Göksel KARAŞ
		3	TİCARET Mİ KALKINMAYI SÜRÜKLER, KALKINMA MI TİCARETİ? TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK KANITLAR	Dilara DİKEN Doç. Dr. Göksel KARAŞ
		4	TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA	Serdar KAYA Doç. Dr. Göksel KARAŞ
		5	TÜRKİYE'DE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET AÇIKLIĞINA ETKİSİNİN ASİMETRİK ANALİZİ: NARDL YÖNTEMİ	Asiye Rümeysa CEVAHİREFENDİOĞLU Doç. Dr. Göksel KARAŞ
		6	TÜRKİYE'DE GAYRİSAFİ YURT İÇİ HASILA TAHMİNİ: XGBOOST, LSTM, TRANSFORMER VE TİMESFM MODELLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	Emir Kaan Cengiz Doç. Dr. Hakan KOYUNCU

No:3

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖNSOY	1	FİNANSAL KARAR ALMA SÜREÇLERİNDE YAPAY ZEKÂ OKURYAZARLIĞI: RİSKLER VE FIRSATLAR	Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖNSOY
		2	THE IMPACT OF FINFLUENCERS ON INDIVIDUAL INVESTMENT DECISIONS: A LITERATURE REVIEW IN THE CONTEXT OF FOMO	Dr. Öğr. Üyesi Hasan Önsöy
		3	İŞLETME PERSPEKTİFİNDEN YEREL YÖNETİMLERDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: KAVRAMSAL BİR DERLEME	Abdullah Nuri ARSLAN
		4	OTELCİLİK SEKTÖRÜNDE İŞ KAZASI VE GÜVENLİK KÜLTÜRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Berat ŞEVİK USLU Prof. Dr. Sezgin AYGÜN
		5	Borsa İstanbul Şehir Endeksleri ile BIST100 Endeksi Arasındaki Volatilité Dinamikleri ve Eş-Hareketlilik: Çok Değişkenli DCC-GARCH Yaklaşımı	Ebru Elmas Dr. Öğr. Üyesi, Fatma Dural
		6	İNŞAAT SEKTÖRÜNDE PERFORMANS DEĞERLENDİRME SİSTEMLERİNİN MOTİVASYON VE VERİMLİLİK ÜZERİNDEKİ KURAMSAL ETKİLERİ: LİTERATÜR TEMELLİ BİR ANALİZ	Enes Tayyip AL
		7	TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN MALİ ÖZERKLİĞİNİN GELİR YAPISI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahu Bulut Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahmet Bekir Demirok Yüksek Lisans Öğrencisi, Aleyna Hanım Demirok Yüksek Lisans Öğrencisi, Dilara Demirkan

No:1

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Dr. Öğr. Üyesi Rabia Vildan Akdemir	1	PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİNİN YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA EVRİMİ: TÜRK KIZILAY CHARITY-MIND MODELİ ÜZERİNDEN HOLİSTİK PAZARLAMA 2.0 KAVRAMSALLAŞTIRMASI	Cengizhan SALİH
		2	TÜKETİCİ-MARKA İLİŞKİLERİNDE DUYGUDAN DAVRANIŞA: MARKA AŞKI VE MARKA SAVUNUCULUĞU ARASINDAKİ BAĞ	Dr.Öğr. Üyesi Seda ARSLAN Doç. Dr. Canan YILMAZ UZ Prof.Dr. Nuriye GÜNEBAKAN
		3	MARKALARIN KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARININ SİNİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Nour Mansour
		4	EXAMINING SELFIE BEHAVIOR WITHIN THE CONTEXT OF CONSUMER PSYCHOLOGY AND CONSUMPTION BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW	Dr. Öğr. Üyesi Rabia Vildan Akdemir Doç. Dr. İbrahim BOZACI
		5	THE EFFECTS OF DIVORCE ON CONSUMER BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW	Dr. Öğr. Üyesi Rabia Vildan Akdemir Doç. Dr. İbrahim BOZACI
		6	KLASİK TEMSİL ANLAYIŞINDAN KATILIMCI DEMOKRASİYE: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ DEMOKRATİK MEŞRUIYET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Enes SEBA

No:4

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Dr. Amaneh Manafidizaji	1	FIRAT ÜNİVERSİTESİ SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SPORDA AHLAKTAN UZAKLAŞMA VE SPORTMENLİK YÖNELİMİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	Prof. Dr. Serdar ORHAN Doç. Dr. Engin Baha ÇELİKEL Murat BALAL Ayşegül ARSLAN PAY
		2	INVESTIGATION OF JUMPING-TO-CONCLUSIONS BIAS AND PROBABILITY ESTIMATION IN DECISION-MAKING BEHAVIORS OF FOOTBALL PLAYERS AND SEDENTARY INDIVIDUALS	Ömer GÜN Prof. Dr. Ablaslan YILMAZ
		3	A COMPARISON OF SELF-CONCEPT AND SOCIAL COMMUNICATION SKILLS BETWEEN STUDENT- ATHLETES IN INDIVIDUAL/TEAM SPORTS AND NON- PARTICIPANTS	Mehmet Sadık ALANTAR Prof. Dr. Mustafa KAYA Doç.Dr. Murat KOÇ
		4	A QUALITATIVE STUDY ON INSTAGRAM'S SAVE FEATURE AND THE INTENTION TO ACTION GAP	Yasameen Al Mashhadani Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ŞENCAN

No: T

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Doç. Dr. Murat Keklik	1	THE EFFECT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT TRAININGS AIMED AT DEVELOPING ALGEBRAIC THINKING IN MIDDLE SCHOOL CLASSES ON THE DEVELOPMENT OF PARTICIPANTS' ALGEBRAIC THINKING LEVELS	Cemile MENGİ Ali BOZKURT
		2	PİDÖ UYGULAMALARININ ÖĞRENCİLERE YANSIMALARI: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME	Psk. Dan. Necdet Turgut Assoc. Prof. Dr. Oner Uslu
		3	MENTÖRLÜK SÜRECİNİN ÖĞRETMEN MESLEKİ GELİŞİMİNE KATKISI: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME	Psk. Dan. Necdet Turgut Assoc. Prof. Dr. Oner Uslu
		4	SINIF ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRENCİLERİN GEOMETRİK DÜŞÜNME BECERİLERİNİ ÖLÇME YAKLAŞIMLARI VE ZÜMRE PAYLAŞIMINA YÖNELİK NİTEL ÇALIŞMA	Prof. Dr. Perihan Dinç Artut Yüksek Lisans Öğrencisi Beyzanur Er
		5	KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: TÜRKİYE VE AVUSTRALYA ORTAOKUL MATEMATİK ÖĞRETİM PROGRAMLARI	Prof. Dr. Ayten Pınar Bal Yüksek Lisans Öğrencisi Beyzanur Er
		6	DİLİMİZDEKİ ŞİDDET İÇERİKLİ DEYİMLER ŞİDDETİ NORMALLEŞTİRİYOR MU ?	Yüksek Lisans Öğrencisi Fatma KÖMÜR
		7	NASİHATÜ'L-İHVAN (ABDULLAH BİN ÖMER) METİN-İNCELEME-DİZİN	Rumeysa Kılınç
		8	BOND, PRESSURE, AND UNRAVELING: THE SOCIOLOGICAL ANATOMY OF SUICIDE IN THE NOVEL SNOW	Ayşe SULGUN Doç. Dr. Mustafa KARADENİZ
		9	CRITICAL APPROACHES TO CLAIMS OF SUPERIORITY OVER FARHÂD IN OTTOMAN GHAZALS	Doç. Dr. Murat Keklik

No: 5

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Giorgi Tsiklauri	1	CLIMATE CHANGE IMPACTS ON COASTAL EROSION PATTERNS ALONG TUNISIAN MEDITERRANEAN SHORELINES	Prof. Dr. Amel Ben Salem Karim Trabelsi Nadia Jrad Hassen Karray
		2	WATER RESOURCE MANAGEMENT CHALLENGES IN TUNISIA'S SOUTHERN OASES UNDER DROUGHT CONDITIONS	Assoc. Prof. Dr. Lilia Hachicha Mohamed Neji Sahar Ben Ali
		3	GEOMORPHOLOGICAL EVOLUTION OF BLACK SEA COASTAL DELTAS IN GEORGIA	Dr. Giorgi Tsiklauri Nino Chikhradze Levan Beridze
		4	URBAN HEAT ISLAND EFFECTS AND LAND USE CHANGES IN TBILISI METROPOLITAN REGION	Prof. Dr. Mariam Gelashvili Irakli Lomidze Tamar Kapanadze
		5	TROPICAL CYCLONE INTENSITY FORECASTING MODELS FOR SINGAPORE STRAIT MARITIME SAFETY	Assoc. Prof. Dr. Wei Tan Dr. Mei Ling Rajesh Kumar
		6	MANGROVE ECOSYSTEM MAPPING AND CARBON SEQUESTRATION IN SINGAPORE COASTAL WETLANDS	Siti Rahman Prof. Dr. Lim Hock
		7	ATLAS MOUNTAINS GLACIER RETREAT PATTERNS AND HYDROLOGICAL IMPLICATIONS IN MOROCCO	Prof. Dr. Fatima Zahraoui Youssef Bennani Amina El-Khatib
		8	DESERTIFICATION PROCESSES AND LAND DEGRADATION IN MOROCCO'S PRE-SAHARA REGIONS	Assoc. Prof. Dr. Hassan Rhouma Nadia Belghiti

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Assoc. Prof. Dr. Rania Salameh	1	ARAB-PERSIAN PHILOSOPHICAL SYNTHESIS IN IBN SINA'S EPISTEMOLOGY OF CERTAINTY	Prof. Dr. Khalil Nassar Dr. Lina Harb Sami El-Khoury
		2	EXISTENTIAL THEMES IN MAHMOUD DARWISH'S POETRY THROUGH LEVINASIAN ETHICS	Assoc. Prof. Dr. Rania Salameh Elias Tannous
		3	ISLAMIC MODERNISM AND BERBER ORAL TRADITIONS IN ALGERIAN POSTCOLONIAL THOUGHT	Dr. Amina Zerhouni Karim Belkacem Fatima Hadji
		4	AL-FARABI'S VIRTUE ETHICS AND CONTEMPORARY ALGERIAN SOCIAL CONTRACT THEORY	Prof. Dr. Yacine Djarallah Nadia Cherif
		5	CONFUCIAN HARMONY VERSUS SINGAPOREAN PRAGMATISM IN MULTICULTURAL ETHICS	Assoc. Prof. Dr. Wei Ling Tan Dr. Rajesh Kumar Mei Ling Wong
		6	MERLEAU-PONTY'S PHENOMENOLOGY APPLIED TO SINGAPORE URBAN EXISTENTIAL SPACE	Siti Rahman Prof. Dr. Chen Hao
		7	DESCARTES' METHODOLOGICAL DOUBT REVISITED IN ALGERIAN DECOLONIAL EPISTEMOLOGY	Dr. Samir Lounis Assoc. Prof. Dr. Leila Amrane Hakim Zerrouki

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr. Sergiu Platica	1	RURAL-URBAN MIGRATION PATTERNS AND FAMILY STRUCTURE TRANSFORMATIONS IN TAJIKISTAN	Prof. Dr. Farrukh Rahmonov Dilnoza Karimova Sherali Ubaidulloev
		2	GENDER ROLES EVOLUTION AMONG TAJIK YOUTH IN POST-SOVIET TRANSITIONAL CONTEXTS	Assoc. Prof. Dr. Nigora Saidova Azizjon Boboev Gulnoz Mirzoeva
		3	URBAN SLUM COMMUNITIES AND SOCIAL MOBILITY BARRIERS IN KARACHI MEGACITY	Dr. Ayesha Siddiqui Imran Malik Sana Rehman
		4	RELIGIOUS IDENTITY NEGOTIATION AMONG PAKISTANI DIASPORA IN GULF COUNTRIES	Prof. Dr. Faisal Butt Zainab Qureshi Rabia Nisar
		5	ETHNIC MINORITY INTEGRATION CHALLENGES IN TBILISI MULTICULTURAL NEIGHBORHOODS	Assoc. Prof. Dr. Nino Tsiklauri Levan Beridze Mariam Gelashvili
		6	POST-SOVIET NATIONAL IDENTITY FORMATION THROUGH GEORGIAN LANGUAGE REVITALIZATION	Dr. Irakli Lomidze Tamar Kapanadze Giorgi Khutsishvili
		7	WINE INDUSTRY REVIVAL AND RURAL COMMUNITY RESILIENCE IN MOLDOVAN VILLAGES	Prof. Dr. Ion Cebanu Maria Popescu Andrei Lupu
		8	YOUTH POLITICAL ENGAGEMENT IN CHISINAU AMID EU INTEGRATION PRESSURES	Assoc. Prof. Dr. Victor Rusnac Elena Bodarev
		9	MOLDOVAN TRANSNATIONAL FAMILIES AND CHILDCARE ARRANGEMENTS IN LABOR MIGRATION	Dr. Sergiu Platica Ecaterina Rusu Vladimir Moraru

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Assoc. Prof. Dr. Maria Kostas	1	THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON ADOLESCENT SELF-ESTEEM AND BODY IMAGE SATISFACTION IN CAIRO	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed Fatma Hassan Mohamed Karim Sara Abdelrahman
		2	CULTURAL FACTORS IN POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER AMONG EGYPTIAN REFUGEES	Assoc. Prof. Dr. Nadia Mahmoud Omar Khalil Layla Gamal
		3	WORKPLACE STRESS AND BURNOUT SYNDROMES AMONG INDIAN IT PROFESSIONALS IN BENGALURU	Dr. Priya Sharma Vikram Joshi Anjali Mehta Rohan Patel
		4	PARENTING STYLES AND ACADEMIC ANXIETY LEVELS IN URBAN INDIAN HIGH SCHOOL STUDENTS	Prof. Dr. Sanjay Gupta Kavya Nair Amit Singh
		5	MIGRATION-RELATED ACCULTURATIVE STRESS IN TIRANA'S ALBANIAN RETURN MIGRANT COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Eralda Lame Arben Hoxha Mirela Deda
		6	INTERGENERATIONAL TRAUMA TRANSMISSION PATTERNS IN POST-COMMUNIST TIRANA FAMILIES	Dr. Liridon Kuci Elira Vako
		7	ANXIETY DISORDERS PREVALENCE AMONG GREEK UNIVERSITY STUDENTS DURING ECONOMIC CRISIS	Prof. Dr. Eleni Papadopoulos Nikos Karamanlis Sophia Antoniou Dimitri Stavros Anna Georgiou
		8	COGNITIVE BEHAVIORAL APPROACHES FOR DEPRESSION TREATMENT IN ATHENS ELDERLY POPULATIONS	Assoc. Prof. Dr. Maria Kostas Theo Lazos

ICHSS 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY and SOCIAL SCIENCES June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Dr. Katerina Florou	1	POST-REVOLUTIONARY FEMALE VOICES IN CONTEMPORARY PERSIAN PROSE NARRATIVES	Prof. Dr. Reza Jafari Soraya Mahmoudi Ali Karimi Fatemeh Hosseini
		2	SYMBOLISM OF GARDENS IN CLASSICAL PERSIAN POETRY AND MODERN IRANIAN IDENTITY	Assoc. Prof. Dr. Hassan Tavakoli Leila Bahrami Mohammad Rezaei
		3	BEDOUIN ORAL TRADITIONS AND THEIR TRANSFORMATION IN SAUDI ARABIAN CONTEMPORARY FICTION	Dr. Khalid Al-Mansour Fatima Al-Harbi Omar Bin Laden
		4	PRE-ISLAMIC POETRY MOTIFS IN MODERN SAUDI LITERARY CRITICISM	Prof. Dr. Aisha Al-Qahtani Nasser Al-Ghamdi
		5	OTTOMAN LITERARY INFLUENCES ON MACEDONIAN BALKAN IDENTITY FORMATION IN 20TH-CENTURY NOVELS	Assoc. Prof. Dr. Nikola Popovski Elena Ivanovska Goran Trajkovski
		6	POST-SOCIALIST MEMORY AND TRAUMA IN CONTEMPORARY MACEDONIAN SHORT STORY CYCLES	Dr. Marija Petrovska Saso Kostovski
		7	BYZANTINE HYMNODY AND ITS IMPACT ON MODERN GREEK POETIC RHYTHM AND FORM	Prof. Dr. Eleni Papadopoulos Dr. Nikos Karamanlis Sophia Antoniou
		8	HELLENISTIC PHILOSOPHY IN CONTEMPORARY GREEK THEATER ADAPTATIONS	Assoc. Prof. Dr. Dimitri Stavros Maria Kostas Theo Lazos
		9	MYTHICAL LANDSCAPES IN POST-WAR GREEK LITERATURE AND ECOCRITICISM	Dr. Katerina Florou Petros Dimitriadis Anna Voulgaris

ICHMR 1st INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING, ARCHITECTURE and MATHEMATICS June 6 - 8, 2026 GAZIANTEP Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 6 Haziran / June 6, 2026 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Assoc. Prof. Dr. Amadou Ndiaye	1	NONLINEAR DYNAMICAL SYSTEMS ANALYSIS FOR PREDICTING IRREGULAR OSCILLATIONS IN ENGINEERING APPLICATIONS	Prof. Dr. Reza Ahmadi Mohammad Jafari Fatemeh Karimi Assoc. Prof. Dr. Sara Hosseini Ali Rezaei
		2	FRACTIONAL CALCULUS MODELS FOR OPTIMIZING HEAT TRANSFER PROCESSES IN INDUSTRIAL SYSTEMS	Leila Bahrami
		3	GRAPH THEORY APPLICATIONS IN QATARI SMART CITY NETWORK OPTIMIZATION PROBLEMS	Dr. Khalid Al-Mansoori Fatima Rahman Noor Saeed
		4	STOCHASTIC PROCESSES MODELING FOR FINANCIAL RISK ASSESSMENT IN EMERGING GULF MARKETS	Prof. Dr. Ahmed Al-Ketbi Hana Al-Din Omar Faisal
		5	DIFFERENTIAL EQUATIONS SOLUTIONS FOR POPULATION DYNAMICS IN SENEGALESE ECOSYSTEMS	Assoc. Prof. Dr. Amadou Ndiaye Fatou Sow Moustapha Diop
		6	NUMERICAL METHODS FOR SOLVING PARTIAL DIFFERENTIAL EQUATIONS IN COASTAL EROSION STUDIES	Dr. Aissatou Diallo Ibrahima Kane
		7	TOPOLOGICAL DATA ANALYSIS FOR ETHIOPIAN AGRICULTURAL CROP YIELD PREDICTION MODELS	Prof. Dr. Tadesse Alemu Meron Getachew Dawit Yohannes
		8	FUZZY LOGIC SYSTEMS FOR OPTIMIZING WATER RESOURCE MANAGEMENT IN ETHIOPIAN HIGHLANDS	Assoc. Prof. Dr. Selamawit Tesfaye Abel Fikadu Liya Berhanu
		9	COMBINATORIAL OPTIMIZATION ALGORITHMS FOR ETHIOPIAN TRANSPORTATION NETWORK DESIGN	Dr. Fitsum Assefa Nigusie Belay Eyerusalem Tadesse

Contents

TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN İNSANİ GELİŞMİŞLİK ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: 2004–2023 DÖNEMİ AMPİRİK BİR İNCELEME	1
DYY'NİN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ TEKNOLOJİ TRANSFERİ VE YAYILMA ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: 2002–2021 DÖNEMİ AMPİRİK BİR İNCELEME.....	15
TİCARET Mİ KALKINMAYI BELİRLER KALKINMA MI TİCARETİ BELİRLER?.....	27
TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA	50
TÜRKİYE'DE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET AÇIKLIĞINA ETKİSİNİN ASİMETRİK ANALİZİ: NARDL YÖNTEMİ.....	68
TÜRKİYE'DE GAYRİSAFİ YURT İÇİ HASILA TAHMİNİ: XGBOOST, LSTM, TRANSFORMER VE TİMESFM MODELLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ.....	79
FİNFLUENCER'LARIN BİREYSEL YATIRIM KARARLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FOMO BAĞLAMINDA BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ.....	86
FİNANSAL KARAR ALMA SÜREÇLERİNDE YAPAY ZEKÂ OKURYAZARLIĞI: RİSKLER VE FIRSATLAR	96
İŞLETME PERSPEKTİFİNDEN YEREL YÖNETİMLERDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: KAVRAMSAL BİR DERLEME	105
OTELCİLİK SEKTÖRÜNDE İŞ KAZASI VE GÜVENLİK KÜLTÜRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ * ...	106
BORSA İSTANBUL ŞEHİR ENDEKSLERİ İLE BIST 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ VOLATİLİTE DİNAMİKLERİ VE EŞ-HAREKETLİLİK: ÇOK DEĞİŞKENLİ DCC-GARCH YAKLAŞIMI.....	107
NASİHATÜ'L-İHVAN (ABDULLAH BİN ÖMER) METİN-İNCELEME-DİZİN.....	125
İNŞAAT SEKTÖRÜNDE PERFORMANS DEĞERLENDİRME SİSTEMLERİNİN MOTİVASYON VE VERİMLİLİK ÜZERİNDEKİ KURAMSAL ETKİLERİ: LİTERATÜR TEMELLİ BİR ANALİZ	140
TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN MALİ ÖZERKLİĞİNİN GELİR YAPISI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	141
PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİNİN YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA EVRİMİ: TÜRK KIZILAY CHARITY-MIND MODELİ ÜZERİNDEN HOLİSTİK PAZARLAMA 2.0 KAVRAMSALLAŞTIRMASI	143
TÜKETİCİ-MARKA İLİŞKİLERİNDE DUYGUDAN DAVRANIŞA: MARKA AŞKI VE MARKA SAVUNUCULUĞU ARASINDAKİ BAĞ.....	147
MARKALARIN KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARININ SİNİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ.....	160
BOŞANMANIN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: LİTERATÜR İNCELEMESİ	173
THE EFFECTS OF DIVORCE ON CONSUMER BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW	174
SELFİE DAVRANIŞININ TÜKETİCİ PSİKOLOJİSİ VE TÜKETİM DAVRANIŞLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ	183
EXAMINING SELFIE BEHAVIOR WITHIN THE CONTEXT OF CONSUMER PSYCHOLOGY AND CONSUMPTION BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW.....	184
KLASİK TEMSİL ANLAYIŞINDAN KATILIMCI DEMOKRASİYE: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ DEMOKRATİK MEŞRUIYET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	194

FIRAT ÜNİVERSİTESİ SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SPORDA AHLAKTAN UZAKLAŞMA VE SPORTMENLİK YÖNELİMİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ	196
FUTBOLCULAR İLE SEDANTER BİREYLERİN KARAR VERME DAVRANIŞLARINDAKİ SONUÇLARA ULAŞMA YANILGISI VE OLASILIK TAHMİNLERİNİN İNCELENMESİ	203
OKUL SPORLARINA BİREYSEL VE TAKIM OLARAK KATILAN ÖĞRENCİLER İLE KATILMAYAN ÖĞRENCİLERİN BENLİK VE SOSYAL İLETİŞİM BECERİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	205
ORTAOKUL SINIFLARINDA CEBİRSEL DÜŞÜNMENİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK MESLEKİ GELİŞİM EĞİTİMLERİNİN KATILIMCILARIN CEBİRSEL DÜŞÜNME DÜZEYLERİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ	218
THE EFFECT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT TRAININGS AIMED AT DEVELOPING ALGEBRAIC THINKING IN MIDDLE SCHOOL CLASSES ON THE DEVELOPMENT OF PARTICIPANTS' ALGEBRAIC THINKING LEVELS.....	219
MENTÖRLÜK SÜRECİNİN ÖĞRETMEN MESLEKİ GELİŞİMİNE KATKISI: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME	220
PİDÖ UYGULAMALARININ ÖĞRENCİLERE YANSIMALARI: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME.....	227
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: TÜRKİYE VE AVUSTRALYA ORTAOKUL MATEMATİK ÖĞRETİM PROGRAMLARI	236
SINIF ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRENCİLERİN GEOMETRİK DÜŞÜNME BECERİLERİNİ ÖLÇME YAKLAŞIMLARI VE ZÜMRE PAYLAŞIMINA YÖNELİK NİTEL ÇALIŞMA	237
DİLİMİZDEKİ ŞİDDET İÇERİKLİ DEYİMLER ŞİDDETİ NORMALLEŞTİRİYOR MU?.....	238
COGNITIVE BEHAVIORAL APPROACHES FOR DEPRESSION TREATMENT IN ATHENS ELDERLY POPULATIONS	246
BAĞ, BASKI VE ÇÖZÜLME: KAR ROMANINDA İNTİHARIN SOSYOLOJİK ANATOMİSİ	247
GAZELLERDE FERHÂD'A YÖNELİK ÜSTÜNLÜK İDDİALARI ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR.....	257
CLIMATE CHANGE IMPACTS ON COASTAL EROSION PATTERNS ALONG TUNISIAN MEDITERRANEAN SHORELINES	259
WATER RESOURCE MANAGEMENT CHALLENGES IN TUNISIA'S SOUTHERN OASES UNDER DROUGHT CONDITIONS	260
GEOMORPHOLOGICAL EVOLUTION OF BLACK SEA COASTAL DELTAS IN GEORGIA	261
URBAN HEAT ISLAND EFFECTS AND LAND USE CHANGES IN TBİLİSİ METROPOLITAN REGION	262
TROPICAL CYCLONE INTENSITY FORECASTING MODELS FOR SINGAPORE STRAIT MARITIME SAFETY	263
ATLAS MOUNTAINS GLACIER RETREAT PATTERNS AND HYDROLOGICAL IMPLICATIONS IN MOROCCO	264
DESERTIFICATION PROCESSES AND LAND DEGRADATION IN MOROCCO'S PRE-SAHARA REGIONS	265
ARAB-PERSIAN PHILOSOPHICAL SYNTHESIS IN IBN SINA'S EPISTEMOLOGY OF CERTAINTY	266
EXISTENTIAL THEMES IN MAHMOUD DARWISH'S POETRY THROUGH LEVINASIAN ETHICS	267
ISLAMIC MODERNISM AND BERBER ORAL TRADITIONS IN ALGERIAN POSTCOLONIAL THOUGHT	268
AL-FARABI'S VIRTUE ETHICS AND CONTEMPORARY ALGERIAN SOCIAL CONTRACT THEORY	269
CONFUCIAN HARMONY VERSUS SINGAPOREAN PRAGMATISM IN MULTICULTURAL ETHICS	270
MERLEAU-PONTY'S PHENOMENOLOGY APPLIED TO SINGAPORE URBAN EXISTENTIAL SPACE.....	271
DESCARTES' METHODOLOGICAL DOUBT REVISITED IN ALGERIAN DECOLONIAL EPISTEMOLOGY	272

KANTIAN AUTONOMY AND ISLAMIC IJTihad IN ALGERIAN LEGAL PHILOSOPHY	273
GENDER ROLES EVOLUTION AMONG TAJIK YOUTH IN POST-SOVIET TRANSITIONAL CONTEXTS	274
URBAN SLUM COMMUNITIES AND SOCIAL MOBILITY BARRIERS IN KARACHI MEGACITY	275
RELIGIOUS IDENTITY NEGOTIATION AMONG PAKISTANI DIASPORA IN GULF COUNTRIES	276
ETHNIC MINORITY INTEGRATION CHALLENGES IN TBILISI MULTICULTURAL NEIGHBORHOODS	277
POST-SOVIET NATIONAL IDENTITY FORMATION THROUGH GEORGIAN LANGUAGE REVITALIZATION .	278
WINE INDUSTRY REVIVAL AND RURAL COMMUNITY RESILIENCE IN MOLDOVAN VILLAGES	279
YOUTH POLITICAL ENGAGEMENT IN CHISINAU AMID EU INTEGRATION PRESSURES	280
MOLDOVAN TRANSNATIONAL FAMILIES AND CHILDCARE ARRANGEMENTS IN LABOR MIGRATION...	281
POST-REVOLUTIONARY FEMALE VOICES IN CONTEMPORARY PERSIAN PROSE NARRATIVES.....	282
SYMBOLISM OF GARDENS IN CLASSICAL PERSIAN POETRY AND MODERN IRANIAN IDENTITY.....	283
BEDOUIIN ORAL TRADITIONS AND THEIR TRANSFORMATION IN SAUDI ARABIAN CONTEMPORARY FICTION	284
PRE-ISLAMIC POETRY MOTIFS IN MODERN SAUDI LITERARY CRITICISM.....	285
OTTOMAN LITERARY INFLUENCES ON MACEDONIAN BALKAN IDENTITY FORMATION IN 20TH-CENTURY NOVELS	286
POST-SOCIALIST MEMORY AND TRAUMA IN CONTEMPORARY MACEDONIAN SHORT STORY CYCLES	287
BYZANTINE HYMNODY AND ITS IMPACT ON MODERN GREEK POETIC RHYTHM AND FORM	288
HELLENISTIC PHILOSOPHY IN CONTEMPORARY GREEK THEATER ADAPTATIONS	289
MYTHICAL LANDSCAPES IN POST-WAR GREEK LITERATURE AND ECOCRITICISM.....	290
CULTURAL FACTORS IN POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER AMONG EGYPTIAN REFUGEES	292
WORKPLACE STRESS AND BURNOUT SYNDROMES AMONG INDIAN IT PROFESSIONALS IN BENGALURU	293
PARENTING STYLES AND ACADEMIC ANXIETY LEVELS IN URBAN INDIAN HIGH SCHOOL STUDENTS...	294
MIGRATION-RELATED ACCULTURATIVE STRESS IN TIRANA'S ALBANIAN RETURN MIGRANT COMMUNITIES.....	295
INTERGENERATIONAL TRAUMA TRANSMISSION PATTERNS IN POST-COMMUNIST TIRANA FAMILIES.	296
ANXIETY DISORDERS PREVALENCE AMONG GREEK UNIVERSITY STUDENTS DURING ECONOMIC CRISIS	297

TÜRKİYE’DE MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN İNSANİ GELİŞİMİŞLİK ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: 2004–2023 DÖNEMİ AMPİRİK BİR İNCELEME

Beyza Nur ÇULCU

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
beyzanurculcu3@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0006-4620-6778>

Doç. Dr. Göksel KARAŞ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
goksel.karas@dpu.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-4091-1258>

ÖZET

Ekonomik göstergeler ile insani gelişmişlik arasındaki ilişkinin ortaya konulması, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınma politikalarının tasarımı açısından önem taşımaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de 2004–2023 döneminde ticari açıklık, enflasyon ve kişi başına düşen gelir değişkenlerinin İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE) üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Analizde zaman serisi yöntemleri kullanılmış; değişkenlerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve KPSS birim kök testleri ile sınanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilirken, nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testi aracılığıyla değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymakta ve serilerin birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, kişi başına düşen gelir ve enflasyondan İGE’ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca enflasyondan kişi başına düşen gelire; İGE ve kişi başına düşen gelirden ticari açıklığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri belirlenmiştir. Sonuçlar, Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma sürecinde yalnızca ekonomik büyümenin değil, büyümenin niteliğinin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, yüksek katma değerli üretimin artırılması ve ihracatın teşvik edilmesi, insani gelişmişliğin iyileştirilmesi açısından kritik politika araçları olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişmişlik Endeksi, Ticari Açıklık, Enflasyon, Kişi Başına Gelir, Türkiye.

1. GİRİŞ

Günümüzde ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma düzeylerinin belirlenmesi ve bu göstergeler üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi literatürde ilgi çeken alanların başında gelmektedir. Ülkelerin gelişmişlik ve kalkınma düzeylerinin belirlenerek bu göstergeler üzerinde etkili olan faktörlerin ortaya konulması, politika yapıcılar açısından uygulanacak

politikaların belirlenmesinde önem arz etmektedir. Ancak büyüme ve kalkınma kavramları birbirinden farklı anlamları ifade etmektedir. Büyüme, bir ülke tarafından belirli bir dönem boyunca üretilen mal ve hizmetlerin toplam parasal değerini ifade ederken, kalkınma ise, büyümenin yanı sıra kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, sosyal, politik ve refah düzeylerinin iyileştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Todaro ve Smith, 2014). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere kalkınma kavramı daha geniş bir anlamı kapsamaktadır. Dolayısıyla kalkınma, büyümeyi de içine almaktadır. Kalkınma kavramı içerisinde ekonomik performansın ötesinde bireylerin refahlarıyla ilgili ölçütlerin de yer alması, kalkınmanın hesaplanmasında birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir (Tokathioğlu ve Selen, 2019).

Büyüme ve kalkınma kavramları 1970’li yıllara kadar aynı anlamda kullanılırken, bu göstergeler Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve kişi başına düşen gelir ile hesaplanmaktaydı (Özsoy ve Tosunoğlu, 2017). Ancak daha sonra Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren İnsani Gelişmişlik Endeksi hesaplanmaya başlanmıştır. İnsani gelişmişlik endeksi (İGE), ülkelerin iktisadi ve politik göstergelerinin o ülkenin insanların yaşam kalitelerine olan etkisini göstermektedir (Zanbak ve Özeş Özgür, 2019). İGE hesaplanmasında yaşam beklenti endeksi, eğitim endeksi ve kişi başına düşen gelir endeksi yer almaktadır. İGE 0 ile 1 arasında değerler almakta olup, insani gelişmişlik düzeyinin en yüksek derecesi 1, en düşük derecesi ise 0 ile ifade edilmektedir (Karaş, 2021). Ülkelerin kalkınmışlık dereceleri birbirinden farklıdır. Bu farklılık gerek ekonomik göstergeler gerekse sosyal ve insani gelişim ölçütleri açısından kendini açıkça ortaya koymaktadır. Kişi başına düşen milli gelir, sanayileşme oranı, teknolojik altyapı ve ihracat yapısı ekonomik boyutu oluştururken; eğitim düzeyi, sağlık hizmetlerine erişim, ortalama yaşam süresi ve yoksulluk oranları sosyal boyutu yansıtmaktadır. Kalkınmışlık farklılıklarının giderilmesi, günümüzün en temel küresel sorunlarından biri olmayı sürdürmektedir. Bu doğrultuda uluslararası yardım mekanizmaları, borç yönetimi programları, adil ticaret düzenlemeleri ve teknoloji transferi gibi araçlar tartışılmaya devam etmektedir. Ancak kalıcı kalkınmanın sağlanabilmesi için dış destekle birlikte her ülkenin kendi iç dinamiklerini güçlendirmesi, iyi yönetim anlayışını benimsemesi ve insan sermayesine yatırım yapması büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de makroekonomik göstergelerin insani gelişmişlik endeksi arasındaki ilişkinin son yıllarda akademik literatür kapsamında ve uluslararası kalkınma raporları kapsamında önemli bir araştırma konusu olmuştur. Özellikle ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi makroekonomik değişkenlerin toplumlar üstündeki yaşam kalitesini nasıl etkilediğine yönelik etkileri, ekonomik performans açısının yanı sıra aynı zamanda sosyal refah boyutuyla beraber değerlendirilerek ele alınmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayımlanan raporlardaki açıklamalara göre Türkiye, İGE sıralamasında son yıllarda önemli gelişmeler kaydederek “çok yüksek insani gelişme” kategorisinde yer edinmeye başlamıştır (UNDP, 2019). Makroekonomik ölçüdeki değişimler doğrudan veya dolaylı şekilde İGE üzerinde etkili olabilmektedir. Özellikle sürdürülebilir ekonomik büyüme geliri artırarak devamında eğitim ve sağlık yatırımlarını da desteklemiş olmaktadır. Buna karşılık olarak yüksek enflasyonun işsizlikle beraber bireylerin refah seviyelerini negatif yönde etkileyerek insani gelişmeyi sınırlandırdığı literatürde sıklıkla belirtilmektedir. (Musa, Zoramawa ve Shember, 2024). UNDP’nin yayımladığı 2023/2024 İnsani Gelişme Raporu’nda da (UNDP, 2023/2024) küresel eşitsizlikler, ekonomik kırılganlıklar ve siyasi kutuplaşmaların insani

gelişmeyi baskıladığı belirtilmektedir. Türkiye ekonomisi için değerlendirildiğinde, 2004–2023 döneminin önemli ekonomik dönüşümlerde olduğu bir süreç olmuştur. Bu dönemde yaşanan ekonomik büyüme oranlarındaki dalgalanmalar, yüksek enflasyon dönemleri, işsizlik oranlarındaki artışlar ve küresel krizlerin etkileri bariz bir şekilde dikkat çekmiştir. Özellikle 2008 küresel finans krizi, 2018 döviz kuru krizi ve son olarak 2020 COVID-19 pandemisi gibi etkileyici durumların oluşması Türkiye’nin makroekonomik göstergelerinin belirgin şekilde değişmesine neden olmuştur. Buna rağmen Türkiye’nin İGE performansını incelendiğinde uzun vadede yükselerek devam ettiği görülmektedir. UNDP verilerine göre Türkiye’nin İGE değeri 1990 yılında 0,579 iken 2018 yılında 0,806’ya yükselmiş olup 2022 verilerine göre de Türkiye 193 ülke arasında 45. sırada yerini almıştır (UNDP, 2019; UNDP, 2024).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon göstergeleri arasındaki ilişkisinin Türkiye üzerinde yapılan ampirik araştırmalar, ekonomik büyümenin genelde işsizliği azaltıcı ve yaşam standartlarını artırıcı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgesel olarak gerçekleştirilen çalışmalarda, enflasyonun ekonomik büyümeyi kısa dönemde pozitif şekilde etkilediği fakat uzun vadede ekonomik istikrarı negatif yönde etkileyip bozduğu sonucunda da toplumsal refah üzerinde olumsuz sonuçlar oluşturduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak işsizlik oranının artışı bireylerin gelir düzeyiyle sosyal refahını azaltıp insani gelişmişliği de negatif etkilediği belirtilmektedir (Bölükbaş, 2019; Karadağ Ak, 2021). Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların teknoloji transferi, istihdam artışı ve üretim kapasitesinin iyileşmesi sonucunda ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Bunun yanında yüksek enflasyonun da gelir dağılımını olumsuz etkilediği, işsizliğin de sosyal refahı azalttığı görülmektedir böylelikle bireylerin yaşam standartları olumsuz etkilenmektedir. Bu çerçevede makroekonomik istikrar için, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin yerine getirilmesi temel unsurlardan birisidir (Karadağ Ak, 2021). Bu bilgilere dayanarak yapılan bu çalışma, Türkiye’de 2004–2023 döneminde makroekonomik göstergelerin İnsani Gelişme Endeksi üzerindeki etkisini ampirik yöntemle kapsamında incelemektedir. Yapılan bu çalışmada, Türkiye’de 2004–2023 döneminde ticari açıklık, enflasyon ve kişi başına düşen gelir değişkenlerinin İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE) üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Çizelge 1. Literatür İncelemesi

Yazar(lar)	Ülke	Kullanılan Analiz	Değişkenler	Bulgular
------------	------	-------------------	-------------	----------

Atabay (2016)	Türkiye	En Küçük Kareler (EKK) Regresyon Analizi	Enflasyon, Ticari açıklık, Reel döviz kuru, kişi başı gelir, seçim yılları kukla değişkeni, kriz yılları kukla değişkeni	Ticari açıklık ile enflasyon arasında negatif bir ilişki, ticari açıklığın enflasyonu düşürdüğü görülmüştür. Reel döviz kuru enflasyonu negatif etkileyip, sonuçlar Romer (1993) hipotezini desteklemektedir.
Khalid (2016)	Türkiye	ARDL Modeli	Dış ticaret açıklığı, ekonomik büyüme (GSYH)	Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi görülmüştür. Kısa dönemde dış ticaret açıklığının ekonomik büyümeye olumlu etkisi olduğu, uzun dönemde ise ilişkinin pozitif fakat istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucu tespit edilmiştir.
Çınar ve Nulambek (2017)	Türkiye	Ekonometrik analiz	Dış ticaret açıklığı, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ekonomik göstergeler	Dış ticaret açıklığının artmasının doğrudan yabancı yatırım girişlerini olumlu etkilediği, yatırım ortamının iyileştirilmesinin yabancı sermaye çekmede önemli rol oynadığı belirlenmiştir.
Şahin (2020)	Türkiye	Zaman Serisi Analizi ve Eşbütünleşme Analizi	Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), tüketici fiyat endeksi (TÜFE), gösterge faiz oranı, GSYH, ticari dışa açıklık oranı	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu, değişkenlerin aynı yönde hareket ettiği belirlenmiştir. Makroekonomik göstergelerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkili olduğu sonucu gözlemlenmiştir.

Doru ve Düşünceli (2021)	Türkiye	ARDL Sınır Testi ve Nedensellik Analizi	Ticari dışa açıklık, enflasyon	Çalışmada ticari dışa açıklık ile enflasyon arasındaki ilişki incelenmiş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Ticari dışa açıklığın makroekonomik göstergeler üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Koyuncu ve Yalçinkaya Koyuncu (2022)	Türkiye	ARDL Sınır Testi ve Eşbütünleşme Analizi	Enflasyon, insani gelişme, yoksulluk	Çalışmada enflasyonun insani gelişme ve yoksulluk arasındaki uzun dönemli ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular enflasyonun insani gelişmeyi istatistiksel olarak anlamlı şekilde olumsuz etkileyip yoksulluğu artırdığını göstermektedir.
Tırpan ve Şen (2025)	Türkiye	PP, Bayer- Hanck, FMOLS	İGE, ticari açıklık, DYSY, enflasyon	Ticari açıklık ve DYSY insani gelişmeyi pozitif etkilerken, enflasyonun negatif fakat anlamsız etkisi bulunmuştur.

Yapılan bu çalışmada, Türkiye özelinde literatürde yer alan parçalı yapının bir araya getirilmesi açısından özgün bir boşluğu hedeflemektedir. Yapılmış olan mevcut araştırmalar kapsamında çoğunlukla ticari açıklık–enflasyon, ticari açıklık–FDI, ticari açıklık–büyüme ya da enflasyon–insani gelişme/yoksulluk ilişkilerini parçalı bir şekilde tek tek incelenmiştir. Örneğin, Şahin (2020) çalışmasında doğrudan yabancı yatırımlar ile enflasyon, faiz oranı, GSYH ve ticari açıklık arasındaki ilişkiler birlikte ele alınmıştır. Çınar ve Nulambek (2017) ise ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Doru ve Düşünceli (2021) çalışmasında ticari dışa açıklık ile enflasyon arasındaki ilişki incelenirken, Koyuncu ve Yalçinkaya Koyuncu (2022) enflasyonun insani gelişme ve yoksulluk üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Literatürde yer alan bu çalışmaların büyük ölçüde değişkenler arasındaki ikili veya sınırlı sayıdaki ilişkileri ele aldığı görülmektedir. Buna karşın, Türkiye özelinde ticari açıklık, enflasyon ve kişi başına düşen gelir gibi temel makroekonomik göstergelerin İnsani Gelişmişlik Endeksi üzerindeki etkilerini aynı model içerisinde ve güncel verilerle birlikte inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamakta; makroekonomik göstergelerin İnsani Gelişmişlik Endeksi üzerindeki ortak ve bütüncül etkilerini 2004–2023 dönemi verileriyle analiz ederek literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Araştırmada kullanılan veriler ikincil veri niteliğinde olup güvenilir resmi kurumlardan temin edilmiştir. Verilerin tamamı 2004–2023 dönemini kapsamakta olup, İnsani gelişmişlik endeksi verileri ve enflasyon verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası-Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) (TCMB, 2026) veri tabanından, kişi başına düşen milli gelir veri seti ile ticari açıklık veri seti World Bank veri tabanından elde edilmiştir. (World Bank, 2026) Analiz kapsamında kullanılmış olan veriler yapısal olarak değişkenlik göstermektedir. Bu kapsamda; Ticari açıklık serisi yüzde (%) bazlı veri türündedir. İnsani gelişmişlik endeksi veri seti oransal değer içermektedir. Enflasyon serisi, yıllık bazda tüketici fiyat endeksinin artış oranını temsil eden yüzde (%) değer olarak analize dâhil edilmiştir. Kişi başına düşen milli gelir değişkeni ise cari ABD doları cinsinden düzey değer olarak elde edilmiş ve analizde doğal logaritmik forma çevrilerek kullanılarak analize dahil edilmiştir.

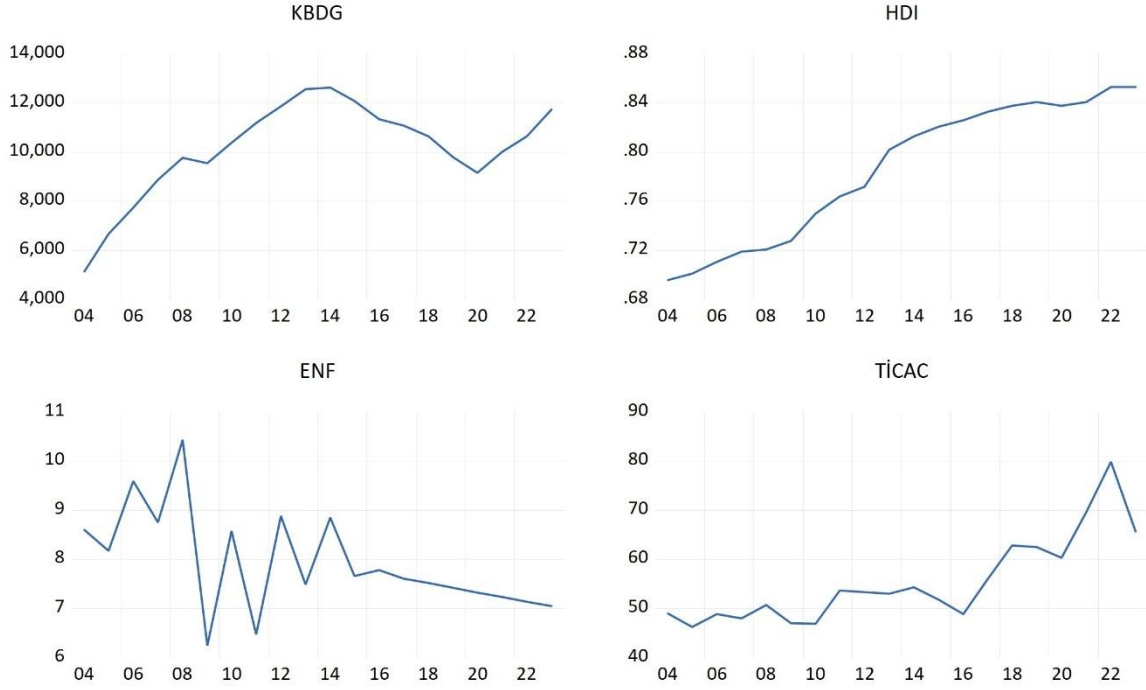
Çizelge 2: Tanımlayıcı İstatistik Testi Sonuçları

Değişken	Ortalama	Maksimum	Minimum	Std. Sapma	Gözlem
TİCAC	55.46191	79.89827	46.30883	8.860079	20
ENF	7.944000	10.44000	6.250000	1.037930	20
HDI	0.786050	0.853000	0.696000	0.056874	20
KBDG	10146.00	12630.00	5150.000	1936.267	20

Analiz sonuçlarına göre; TİCAC değişkeninin verileri incelendiğinde sonuçlara göre orta düzeyde bir dağılım bulunduğunu görülmektedir. Maksimum ve minimum değerlerinin arasındaki farkın görece yüksek oluşu, bazı gözlemlerde diğerlerinden ayrılan bir yapıda olduğunu göstermektedir. ENF değişkeni incelendiğinde gözlemlerin ortalamaya fazlaca yakın dağıldığını göstermektedir. Bu durum ise, veri setindeki enflasyon değişkeninin görece olarak daha istikrarlı bir yapıda olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir. HDI değişkeninin verilerine bakıldığında standart sapmasının 0.056 gibi oldukça düşük bir değerde oluşu, insani gelişmişlik endeksi değerlerinin birbirine yakın olarak veri setinde ciddi dalgalanmaların olmadığını göstermektedir. HDI değişkeninin de düşük varyasyonlu bir sonuç elde edilmiş olması, incelenen dönemde insani gelişmişlik düzeyinin belirli seyirde olduğunu göstermektedir. KBDG değişkeninin sonuçları incelendiğinde standart sapmanın 1936 gibi yüksek değerde olması, kişi başına düşen gelir değişkeninde önemli boyutta bir farklılık oluştuğunu göstermektedir. Bu bağlamda, incelenen dönemin yıllar arasında ekonomik büyüklük ve gelir düzeyinde gözle görülür bir değişiklik olduğu görülmektedir. Özellikle maksimum değer ile minimum değer arasında fazla bir fark olması, ekonomik göstergelerde oluşan dalgalanmanın diğer değişkenlerdeki dalgalanmalara göre daha çok olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, veri setinde en yüksek değişkenliğin kişi başına düşen gelir (KBDG) değişkeninde, en düşük değişkenliğin ise İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) değişkeninde olduğu görülmektedir. Bu bulgular, ekonomik göstergelerin incelenen dönem boyunca daha dalgalı bir seyir

izlediğini, buna karşılık insani gelişmişlik düzeyinin daha istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ekonomik göstergelerdeki dönemsel dalgalanmalara rağmen insani gelişmişlik göstergesinin uzun vadede daha düzenli ve sürdürülebilir bir artış eğilimi sergilediği söylenebilir.

Görsel 1: Tanımlayıcı İstatistik Grafikleri

Analizde kullanılmış olan değişkenlere ait zaman serisi grafikleri incelendiğinde, serilerin dönem dönem farklı eğilimler izlediği görülmektedir. Ticari açıklık değişkeni genel bir artış eğilimi seyretilmektedir. Özellikle daha çok son zamanlarda belirgin bir artış gösterdiği bu durumun ise dış ticaret dengesini negatif etkilediğini işaret etmektedir. Dalgalı bir gidişatı olması ekonomideki kırılgan durumların varlığını göstermektedir. Enflasyon verisinin 2004-2008 dönemleri itibarıyla izlediği seyir dalgalı bir şekilde olup genel olarak daha çok düşüş eğilimindedir. Özellikle kriz dönemlerindeki ani dalgalanmalarla düşüş yaşaması dikkat çekmektedir. Bu durum zamanla fiyat istikrarının kısmen olabildiğini göstermektedir. İnsani gelişmişlik endeksinde neredeyse hiç düşüş olmayıp, sürekli ve düzenli bir artış trendi içindedir. Bunun sonucunda Türkiye’de yaşam kalitesi, eğitim ve sağlık gibi çeşitli göstergelerin iyileşme içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Son zamanlarda bu ilerlemedeki artış hızının yavaşladığı gözlemlenmektedir. Kişi başına düşen gelir değişkeninin 2004-2013 yılları arasında güçlü bir artış gösterdiği fakat sonrasında düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. Son yıllara bakıldığında ise tekrardan bir düzelme içinde olduğu fakat bu durumun ekonomik büyümenin dönemsel bazda dalgalı bir yapısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 3: Korelasyon Testi Sonuçları

	TİCAC	ENF	HDI	KBDG
TİCAC	-	-0.413014	0.754217	0.270650
ENF	-0.413014	-	-0.512709	-0.257442
HDI	0.754217	-0.512709	-	0.652942
KBDG	0.270650	-0.257442	0.652942	-

Korelasyon analizi tablosundaki verilerin birbiri ile ilişkisinin yönünü ve şiddetini göstermektedir. Sonuçlara bakıldığı zaman ticari açıklık ve enflasyon verileri kıyaslandığında aralarında negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Ticari açıklık (TİCAC) ve insani gelişmişlik endeksi (HDI) veri setleri arasında ise güçlü düzeyde pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Enflasyon (ENF) değişkeninin İnsani gelişmişlik endeksi (HDI) ve Kişi başına düşen gelir (KBDG) değişkenleri arasında negatif yönlü ilişkiler görülmektedir. Ayrıca İnsani gelişmişlik endeksi verisinin kişi başına düşen gelir verisiyle de arasında pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmektedir. Genel olarak korelasyon katsayıların 0.80'in altında bir değerde oluşu modelde çoklu doğrusal bağlantı probleminde kritik bir düzeyde olmadığını göstermektedir.

3.2. Yöntem

Çalışmanın temel amacı, 2004–2023 dönemi Türkiye ekonomisindeki ekonomik büyüme, enflasyon ve dış ticaret açığı gibi temel makroekonomik göstergelerin insani gelişmişlik endeksi değişkenine karşı etkileri ampirik bir incelemeyle değerlendirmektedir. İnsani Gelişmişlik Endeksi'nin tekil bir şekilde ekonomik büyüklüklerle değerlendirmesinden ziyade eğitim, sağlık ve yaşam standartları gibi göstergelerle beraber çok boyutlu bir ilişkide olduğu literatürde geçmektedir (Sizer, 2016; Tıraş, 2019).

Literatürde yer alan ekonomik büyüme ve kalkınma ilişkisini inceleyen çalışmalarda Türkiye özelinde makroekonomik göstergelerin insani gelişmişliğe yansıyan etkilerini birlikte ele alan çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Özellikle Türkiye ekonomisinde yaşanan dönemsel dalgalanmalar, enflasyon ve işsizlik gibi göstergelerin toplumsal refaha etkilerinin güncel şekilde analiz edilmesi literatüre katkı sunacak niteliktedir (Boduk, 2022; Sizer, 2026).

Çalışmada bu doğrultuda, bağımlı değişken olarak insani gelişmişlik endeksi ele alınmış; bağımsız değişken olarak ise kişi başına düşen gelir, enflasyon ve dış ticaret değişkenleri modelde kullanılmıştır.

Bu amaç kapsamında çalışmada kurulan model aşağıdaki gibidir:

$$HDI_t = \beta_0 + \beta_1 KBDG_t + \beta_2 ENF_t + \beta_3 TİCAC_t + \varepsilon_t$$

Çoklu doğrusal regresyon modeli kapsamında yapılmış olan çalışmanın temel amacı, Türkiye'de 2004–2023 dönemine ait makroekonomik göstergelerin insani gelişmişlik endeksi (HDI) üzerindeki etkisini ampirik bir incelemeyle değerlendirmektedir. Modelde yer alan bağımlı değişken insani gelişmişlik endeksidir. Kişi başına düşen gelir (KBDG), enflasyon oranı (ENF) ve dış ticaret açığı (TİCAC) değişkenlerinin hepsi bağımsız değişkenler olarak modelde kullanılmıştır. HDI değişkeni, ekonomik büyümeyle aynı zamanda kişilerin yaşam kalitesi, eğitim ve sağlık düzeylerini de beraberinde dikkate alan çok boyutlu bir kalkınma olarak değerlendirilmektedir.

Kullanılan değişkenlerin durağan olması zaman serisi analizlerinde oldukça önemli bir durumdur. Çünkü durağan olmayan serilerle yapılmış olacak analizler sahte regresyon sorununu oluşturup elde edilen sonuçların doğruluğunu etkili bir şekilde gösterememektedir.

Bu nedenle yapılan bu çalışma kapsamında modelde yer alan serilerin durağanlık düzeylerini test etme amacıyla birim kök testi uygulaması yapılmıştır.

Çalışmada kullanılmış olan serilerin durağanlık derecelerini belirlemek için Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve KPSS birim kök test analizlerinden yararlanılmıştır. ADF ve PP analizi testleri serilerde birim kök olup olmadığını test ederek serinin durağanlığını belirlemeye yönelik kullanılmıştır. ADF analizi testi gecikmeli fark terimleri ile otokorelasyon problemini ortadan kaldırırken PP analizi testi ise hata terimlerinde olan değişen varyans ve otokorelasyon problemlerine karşı daha etkili çıktılar sunabilmektedir.

Yapılmış olan bir diğer analiz KPSS testi ise diğer yapılmış olan testlerden farklı olarak serinin durağan olduğu temel hipotezine dayanmaktadır. Bu nedenle KPSS testinin ADF ve PP testleriyle birlikte kullanılmış olması, serilerin durağanlık yapısının daha güvenilir bir biçimde incelenmesine etki etmektedir.

Bu çerçevede çalışmada kullanılmış olan üç farklı birim kök testiyle değişkenlerin hem düzeyde hem de farkları alındıktan sonraki durağanlık durumları belirlenmiş olup analiz sürecine uygun şekilde ekonometrik yöntemlerin kullanılmasına zemin hazırlanmıştır. Böylelikle model kapsamında elde edilen sonuçların tutarlı olacak şekilde güvenilir yorumlanabilir olması amaçlanmıştır.

4. AMPİRİK BULGULAR

Çizelge 4 : ADF-PP -KPSS Testleri

DEĞİŞKEN	ADF		PP		KPSS			
	Test İst.	Ola.	Test İst.	Ola.	Test İst.	1%	5%	10%
TİCAC	0.873	(0.992)	-1.056	(0.710)	0.529	0.739	0.463	0.347
ENF	-1.948	(0.304)	-0.668	(0.414)	0.473	0.739	0.463	0.347
HDI	-1.372	(0.573)	-1.319	(0.598)	0.584	0.739	0.463	0.347
KBDG	-1.801	(0.368)	1.427	(0.956)	0.319	0.739	0.463	0.347
Δ TİCAC	-5.627	(0.000*)	-4.787	(0.001*)	0.362	0.739	0.463	0.347
Δ ENF	-5.138	(0.001*)	-13.856	(0.000*)	0.100	0.739	0.463	0.347
Δ HDI	-3.113	(0.043**)	-3.113	(0.043**)	0.288	0.739	0.463	0.347
Δ KBDG	-2.956	(0.050**)	-3.053	(0.004*)	0.318	0.739	0.463	0.347

Not: * %1, ** %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tabloda yer alan; TİCAC, ENF, HDI ve KBDG değişkenlerinin durağanlık durumlarını belirlemek için uygulanmış olan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır. Analiz kapsamında ele alınan değişkenlerin düzey değerlerinin çıktıları incelendiğinde; ADF ve PP testlerinin ait olasılık değerleri genel olarak %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca KPSS test istatistiklerinin kritik değerleri aşmış bir sonuç elde edilmesi, serilerin düzey değerlerinde birim kök değeri içererek durağan olmadığını durumunu göstermektedir. Düzey değerde durağan olmayan serilerde ise birim kök değerinden arındırılması amacıyla da birinci farkları alınarak analize devam edilmiştir. (1 TİCAC, 1

ENF, 1 HDI ve 1 KBDG değerleridir) Böylelikle bu analiz kapsamında ADF ve PP olasılık değerlerinin de anlamlılık değer sınırlarının altına inmesi ve KPSS test istatistik değerlerinin de kritik değerlerin altında kalması sonucunda durağanlık boş hipotezini doğruladığı gözlemlenmiştir. Yapılmış olan bu üç farklı test sonucundan elde edilmiş olan ortak çıktıların bütünsel olarak değerlendirilmesi durumunda analizdeki bütün değişkenlerin birinci farklarında durağanlaşarak süreci takip ettikleri kanısına varılmıştır. Serilerin aynı dereceden bütünleşik olmalarının sonucu ise değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin incelenmesi için yapılmış olan Johansen Eşbütünleşme Testi'nin uygulanmasında gerekli ekonometrik ön koşulu eksiksiz bir şekilde karşıladığı sonucuna varılmıştır.

Çizelge 5: Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-203.0197	NA	114821.9	23.00219	23.20005	23.02947
1	-136.0389	96.75000*	422.4652	17.33766	18.32696*	17.47407
2	-115.7569	20.28200	366.8016*	16.86188*	18.64262	17.10742*

Yapılan bu analizin amacı, zaman serisi analizinin modele göre en uygun olan gecikme uzunluğunun tespit edilebilmesi amacıyla kullanılan bir testtir. Genel olarak kabul edilen akademik ölçütlerinden olan LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterleri ekonometrik literatürde yerini almaktadır. Tabloda yıldız (*) işaretinin yer aldığı kısımlar, alakalı olan kritere göre en uygun gecikmenin olduğu kısımları gösteren yerlerdir. Elde edilmiş olan bu sonuçlara göre değerlendirildiğinde LR ve SC kriterleri 1 gecikmeyi önermektedir. FPE, AIC ve HQ kriterleri ise 2 gecikmeyi önermektedir. Genel olarak kriterlerin çoğunluğu 2 gecikmeyi seçmektedir. Model için ise optimal gecikme uzunluğu olarak kabul edilebilmektedir. Ayrıyeten LogL değerinde yer alan gecikmenin artıyor olması model uyumunun da beraberinde arttırdığını göstermektedir.

Çizelge 6: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotezler	Trace (İz)			Max-Eigenvalue (Maksimum Özdeğer)		
	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri
$H_0: r=0$ $H_1: r \geq 0$	123.4494	47.85613	0.0000	65.79674	27.58434	0.0000
$H_0: r \leq 1$ $H_1: r \geq 2$	57.65268	29.79707	0.0000	36.93781	21.13162	0.0002
$H_0: r \leq 2$ $H_1: r \geq 3$	20.71486	15.49471	0.0074	18.39607	14.26460	0.0105
$H_0: r \leq 3$ $H_1: r \geq 4$	2.318795	3.841465	0.1278	2.318795	3.841465	0.1278

Johansen Eşbütünleşme Testi uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yapılmaktadır. Bu test sonuçlarına göre; İz (Trace) ve Maksimum Özdeğer (Max-Eigenvalue) istatistikleri, %5 oranında bir anlamlılık düzeyine sahip olduğunu ve değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespitinin ardından ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına Çizelge 7’de yer verilmektedir.

Çizelge 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
HDI	KBDG	7.630974	2	0.0220*
HDI	ENF	6.389587	2	0.0410*
HDI	TİCAC	1.029385	2	0.5977
KBDG	HDI	1.829211	2	0.4007
KBDG	ENF	5.697725	2	0.0579**
KBDG	TİCAC	2.761615	2	0.2514
ENF	HDI	1.451695	2	0.4839
ENF	KBDG	4.032524	2	0.1332
ENF	TİCAC	2.756909	2	0.2520
TİCAC	HDI	9.451220	2	0.0089*
TİCAC	KBDG	7.610697	2	0.0223*
TİCAC	ENF	2.073721	2	0.3546

Yapılan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre, incelenen dönem içerisinde makroekonomik istikrar, ekonomik büyüme ve insani gelişmişlik göstergelerinin birbirleriyle sarmal bir yapı içerisinde ilişkili olduğu görülmektedir. Bulgular, ekonomik büyüme ve istikrarın insani gelişme üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu, insani gelişmedeki değişimlerin ise makroekonomik açıklar üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede süreç, büyümeden insani gelişmeye ve oradan da makroekonomik açıkların şekillenmesine uzanan bütüncül bir nedensellik zinciri olarak değerlendirilmektedir. Bu sistemde ilk odak noktası olan İnsani Gelişme Endeksi (HDI), %5 anlamlılık düzeyinde Kişi Başına Düşen Gelir (KBDG) ve Enflasyon (ENF) değişkenlerinden tek yönlü olarak etkilenmektedir. Bu durum, ekonomik büyüme ve fiyat istikrarının toplumsal refah üzerindeki etkisinin güçlü bir açıklayıcı güce sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, tüm bağımsız değişkenlerin birlikte ele alındığı bütünsel etki de %10 düzeyinde anlamlı bulunmuş ve bu nedensellik ilişkisini desteklemiştir. TİCAC değişkeninden HDI değişkenine doğru ise anlamlı bir nedensellik tespit edilememiştir.

Analizin ikinci ve daha güçlü bulguları ticari açık (TİCAC) değişkenine ilişkin sonuçlardan oluşmaktadır. HDI ve KBDG değişkenleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde TİCAC değişkeninin Granger nedeni olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, ülkedeki insani gelişmişlik düzeyi ve gelir seviyesinin makroekonomik açıklar üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin toplu etkisi birlikte değerlendirildiğinde ise TİCAC değişkeni üzerinde %1 düzeyinde son derece güçlü bir bütünsel nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna karşılık Enflasyon değişkeninin TİCAC üzerinde anlamlı bir nedensellik etkisi bulunmamıştır. Analizde Enflasyon (ENF) değişkeni bağımsız bir yapıdadır. Modeldeki değişkenlerin hiçbirinde tek başına veya toplu olarak ENF değişkeninin bir Granger nedeni olmamaktadır. Bu sonuçlar, enflasyonun model dışı farklı yapısal etkenlerden etkilendiği ihtimalini gösteriyor olsa da ENF değişkeni süreç boyunca pasif bir yapıda değildir; %5 düzeyinde HDI değişkenini etkileyerek, %10 anlamlılık düzeyinde de KBDG değişkenin Granger nedeni olmaktadır. KBDG değişkenin kendisi modeldeki diğer etkenlerden %5 anlamlılık düzeyinde bir etkilenme durumu vardır.

Özetle ifade etmek gerekirse, KBDG değişkeninin doğrudan HDI değişkenini etkilemesi, HDI değişkeninin ise TİCAC değişkeni üzerinden makroekonomik dengelere yön vermesi, sistemdeki

dolaylı ve sarmal ilişki yapısını tamamlamaktadır. Elde edilen ampirik bulgular, sürdürülebilir ekonomik denge ve makroekonomik açıkların kontrolü için yalnızca finansal göstergelere odaklanılmaması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte, insani sermayeye yapılacak yatırımlar ile fiyat istikrarını güçlendirmeye yönelik politikaların makroekonomik yapıyı belirgin ve köklü biçimde şekillendirdiği sonucuna işaret etmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisinin 2004–2023 dönemine ait veri setleri çerçevesinde makroekonomik göstergeler ile insani gelişmişlik arasındaki ilişkinin ampirik analizinde; birim kök ve eşbütünleşme testleri, kullanılan değişkenlerin yapısal bir şekilde uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) istikrarlı bir artış trendi göstererek "Çok Yüksek İnsani Gelişme" kategorisine yerleşmekte olduğu görülmektedir (UNDP, 2024). Elde edilmiş olan nedensellik bulgularının, makroekonomik istikrar ile toplumsal refah arasında gelişen dinamik bağı göstermektedir. Kullanılan modelden ortaya çıkan sonuçlarına göre, kişi başına düşen gelirde yaşanan artış; eğitim, sağlık ve yaşam standartlarını doğrudan bir şekilde etkileyen en temel motor işlevindeyken (World Bank Group, 2026). Yüksek enflasyonun ise satın alma gücünü olumsuz etkilerken beşeri sermaye yatırımlarını da kısıtlayan bir yapıda olarak insani gelişmeyi direkt bir şekilde tehdit eden önemli bir engel olarak öne çıkmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024). Ampirik bulguda elde edilen sonuçlardan dikkat çeken bir diğer durum ise ticari açıklık ile insani gelişmişlik endeksi değişkenleri arasında giden yönün, insani gelişmişlik endeksinden ticari açıklığa doğru gitmesidir; bu duruma göre dış ticaretin serbestleşmesi insani gelişmeyi tek başına artırmadığını, aksine insani gelişmişlik düzeyiyle iş gücü niteliğinin yükselen bir ekonomik yapının ülkenin sahip olduğu küresel rekabetçi yapısını ve ticari yönde ki entegrasyonunu yukarı bir seviyeye taşıdığını kanıtlamaktadır (Tıraş, 2019).

Sonuç olarak, Türkiye'nin insani gelişmişlikte daha üst seviyelere gelebilmesi için sadece salt niceliksel büyüme odaklı politikaların yeterli olmayarak daha çok büyüme niteliğinin artırılması gerektiğini sonucu görülmektedir. Bu doğrultuda, enflasyonun kalıcı olarak düşürülmesi için fiyat istikrarının sağlanmasıyla toplumsal refahın korunması yönünden ilk politika önceliği olması gerekmektedir. Bununla eş zamanlı olarak, ekonomik büyümeden elde edilecek olan gelirlerin eğitim kalitesinin artırılmasına, sağlık sektörü altyapısının güçlendirilmesine ve yüksek teknoloji içeren AR-GE faaliyetlerine kullanılması önemli bir durum arz etmektedir. Beşeri sermayeyi odak noktasına alan bu bütünsel kalkınma stratejisi, uzun dönem içinde Türkiye'nin uluslararası bir düzeyde sürdürülebilir bir şekilde rekabetçiliği koruyarak daha çok yüksek katma değerli ürünlerle makroekonomik performansa ulaştıracak bir etmendir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinin 2004–2023 dönemine ait verileri çerçevesinde makroekonomik göstergeler ile insani gelişmişlik arasındaki ilişkinin ampirik analizi kapsamında, değişkenlerin

birinci farklarında durağan olup uzun dönemde beraber hareket ettikleri durumunu göstermektedir. İncelenen dönem çerçevesinde Türkiye'nin İnsani Gelişmişlik Endeksi'nde (HDI) istikrarlı bir artış olduğu 0.69 gibi bir değerden 0.85 gibi bir değere yükseldiği görülmektedir. Böylelikle Türkiye'nin "Çok Yüksek İnsani Gelişme" kategorisine geçişi gözlemlenmiştir. Elde edilmiş olan bu bulgular ışığında, makroekonomik istikrar ile toplumsal refah arasında yer alan doğrudan bağı doğrulamaktadır. Kullanılan modelin sonuçlarına göre, kişi başına düşen gelir artışlarının eğitim, sağlık ve yaşam standartlarını olumlu etkileyen en temel bir güçtür. Buna karşılıklı yüksek enflasyonun, satın alma gücünü olumsuz yönde etkileyerek azaltması insani gelişim için en büyük engellerden birisi olmaktadır. Ticari açıklık değişkenine bakıldığında ise nedensellik yönünün insani gelişmişlik endeksinden ticari açıklığa doğru olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuç, dış ticaret faktörünün tek başına insani gelişmişlik endeksini artırmadığını, tam tersi bir şekilde insani gelişmişlik seviyesi ve nitelikli iş gücü kapasitesi yükselen bir ekonomik yapının küresel rekabetini yukarı taşıyarak dışa açıklığı etkilediğini açıkça desteklemektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin insani gelişmişlik seviyesinin daha üst sıralara gelebilmesi için yalnızca büyüme hacmine odaklanan bir büyüme stili yerine büyümenin niteliğini artıran yönde ilerlemelidir. Enflasyonun düşürülerek refahın korunması açısından ilk öncelik fiyat istikrarının sağlanması olmalıdır. Bununla beraber, büyümeden elde edilecek olan kaynakların doğrudan eğitim kalitesinin yükseltilmesine, sağlık altyapısıyla AR-GE faaliyetlerine aktarılması durumu kritik bir önem teşkil etmektedir. Beşeri sermayeyi odak noktası alan bu bütünsel yaklaşım, uzun dönemde Türkiye'nin küresel ölçekte yüksek katma değer üreten, rekabet gücü iyi ve istikrarlı ilerleyecek makroekonomik performansa erişmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Boduk, S. (2022). *Seçilmiş endeks ve değişkenlerle dış ticaret analizi: Türkiye örneği (yüksek lisans tezi)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Bölükbaş, M. (2019). TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN ENFLASYON VE İŞSİZLİK İLE İLİŞKİSİ: BÖLGELER DÜZEYİNDE BİR ARAŞTIRMA. *Journal of TESAM Academy*, 185-211.
- Erden Özsoy, C., & Tosunoğlu, B. (2017). GSYH'NİN ÖTESİ: EKONOMİK GELİŞMENİN ÖLÇÜMÜNDE ALTERNATİF METRİKLER. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 285-301.
- Karadağ Ak, Ö. (2021). TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK BÜYÜME, ENFLASYON VE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMIYLA ANALİZİ. *PEARSON JOURNAL*, 299-312.

- Karaş, G. (2021). Gelir Dağılımı ve Kalkınma İlişkisi BRICS-T Ülkeleri Örneği. *Maliye Dergisi*, 233–251.
- Musa, Y., Zoramawa, A., & Shember, C. A. (2024). ASSESSING THE IMPACT OF INFLATION, UNEMPLOYMENT ON POVERTY AND HUMAN DEVELOPMENT INDEX IN NIGERIA. *FUDMA JOURNAL OF SCIENCES*, 25-33.
- Sizer, L. (2026). TÜRKİYE’DE KURUMSAL GÖSTERGELER İLE İNSANİ GELİŞİMİŞLİK ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİ: FOURİER TODA–YAMAMOTO YAKLAŞIMI. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 352-366.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Economic Outlook 2024 December*. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı.
- TCMB. (2026). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası: <https://evds3.tcmb.gov.tr/> adresinden alındı
- Tıraş, H. H. (2019). TÜRKİYE İÇİN İNSANİ GELİŞİMİŞLİK GÖSTERGELERİ. *Bilgi Ekonomisi Ve Yönetimi Dergisi*, 15-31.
- Tıraş, H. H. (2019). TÜRKİYE İÇİN İNSANİ GELİŞİMİŞLİK GÖSTERGELERİ. *Bilgi Ekonomisi Ve Yönetimi Dergisi*, 15-31.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2010). *Economic Development*. Harlow: Pearson.
- Tokatlıoğlu, M., & Selen, U. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- UNDP. (1990). *Human Development Report 1990*. NewYork: Oxford University Press.
- UNDP. (2019, 12 09). *Türkiye, İnsani Gelişme Endeksi’nde ilk kez "en yüksek insani gelişme" kategorisinde*. UNDP Türkiye: <https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/turkiye-insani-gelisme-endeksinde-ilk-kez-en-yuksek-insani-gelisme-kategorisinde?> adresinden alındı
- UNDP. (2024, 03 13). *İnsani Gelişme Raporu 2023/2024*. UNDP Türkiye: <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/human-development-report-2023?> adresinden alındı
- UNDP. (2024, 03 13). *UNDP'nin yeni raporuna göre Türkiye, insani gelişmede 193 ülke arasında 45'inci sırada*. United Nations Development Programme (UNDP) Türkiye: <https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/undpnin-yeni-raporuna-gore-turkiye-insani-gelismede-193-ulke-arasinda-45inci-sirada?> adresinden alındı
- UNDP. (2026). *HDR25 Composite Indices Complete Time Series (1990–2023)*. Human Development Reports Data Center: <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads> adresinden alındı
- World Bank. (2026). *GNI per capita, Atlas method (current US\$)*. World Bank Open Data: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD> adresinden alındı
- World Bank. (2026). *Trade (% of GDP)*. World Bank Data: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS> adresinden alındı
- World Bank Group. (2026, 04 08). *Türkiye | Data*. World Bank Data: <https://data.worldbank.org/country/turkiye?> adresinden alındı
- Zanbak, M., & Özeş Özgür, R. (2019). NSANİ GELİŞME ENDEKSİ BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYE VE ADAY ÜLKELERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ. *ournal of Management and Economics Research*, 175-192.

DYY’NİN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ TEKNOLOJİ TRANSFERİ VE YAYILMA ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: 2002–2021 DÖNEMİ AMPİRİK BİR İNCELEME

Büşra KUTLU

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
busra.kutll@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0000-1405-9036>

Doç. Dr. Göksel KARAŞ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
goksel.karas@dpu.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-4091-1258>

ÖZET

Günümüzde küresel ekonomiye ve gelişmelere bakıldığında Doğrudan Yabancı Yatırımlar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yalnızca finansal kaynak olarak değil aynı zamanda beşeri sermaye gelişimi için önem taşıyan bir faktör haline gelmektedir. Bu çalışmadaki temel amaç, ekonomik büyüme ile DYY arasında yer alan etkiyi makroekonomik çerçevesinde ampirik olarak analiz etmektir. Çalışmada ele alınan ekonomik yapı Türkiye ekonomisidir ve 2002-2021 seneleri baz alınmakla beraber Enflasyon, Ticari Açıklık, Yönetişim Göstergeleri, DYY, GSYH ve Finansal Gelişmişlik değişkenleri arasındaki ilişki de incelenmiştir. Seriler arasında yer alan birim kök testleri (ADF, PP, KPSS) gerçekleştirilmiş, durağan sonucunun alınması ile beraber eş bütünleşme testi olarak ARDL yöntemi uygulanması tercih edilmiştir. Yapılan analizlerde çıkan F-istatistik değeri %5 oranının üzerinde sonuç vererek anlamlı çıkmıştır. Bu anlamlılık düzeyi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin teyit edilmesini sağlamıştır. Yani Türkiye için finansal gelişmişlik ve büyüme faktörleri birbirini doğrudan etkilemektedir. Türkiye için DYY miktarının artması, ekonomik büyüme üzerindeki çarpan etkisini göstermesiyle beraber finansal derinliğin artırılması ve teknolojik yayılmanın etkin olması da gereklidir. Yani katma değeri yüksek olan ve teknoloji odaklı ilerleyen yatırımların artışının sağlanması Türkiye ekonomisini güçlü, sürdürülebilir ve büyüme hedeflerine yakın tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, Teknoloji Transferi, Türkiye Ekonomisi.

1.GİRİŞ

İstikrar sahibi ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme hedefine yakın olabilmek için belirli ülke ekonomilerinin nihai hedefler oluşturması gerekmektedir. Teoride yer alan Neoklasik ve Klasik dönemdeki bakış açısına göre üretimde yaşanacak hacim artışı; sermaye, emek ve teknolojik faktörlere göre oluşmaktadır (Solow, 1956). Geleneksel teorilerdeki bu bakış açısına karşın yerini artık içsel büyüme teorilerine bırakmıştır. Bu teoriler ekonomik büyümenin sürdürülebilir ve istikrarlı olması için Ar-Ge faaliyetlerinin oluşturulması, teknolojik ilerlemenin sağlanmasının gerekli olduğunu söylemektedir (Lucas, 1988; Romer, 1990). Gelişmekte olan ülkelerin büyüme hedeflerinde yaşadığı bariz sorunlar arasında teknolojik

altyapı eksikliği yer alır. Tam da bu noktada Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), finansal ve fiziki sermayede yer alan açığı kapatmakta ve aynı zamanda stratejik bir dışsal kaldıraç olarak görev yapmaktadır (De Mello, 1997).

DYY, ev sahibi ekonomi üzerinde sadece sermaye etkisi yaratmaz aynı zamanda teknolojik yayılma etkisi ile de yerini alır. Yatırımda bulunan çok uluslu şirketlere bakıldığında yatırımı yönelttiği ülkeye sadece sermayeyi değil, teknolojik alt yapıyı, patentleri, lisansları ve üretim teknolojilerini de getirirler (Findlay, 1978). Bu durumda gelişmekte olan ülkeler için aranan bir fırsat ve gelişim için de nihai hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatırımın yapıldığı ülkede yer alan yerel firmalar ve yabancı kaynaklı işletmeler arasında hem dikey hem de yatay bağlantılar meydana gelir. Bu bağlantılar sayesinde teknoloji transferi ve bilgi transferi etkileri görülür. Her ne kadar rekabet baskısı dezavantajı yer alsa da bu yatırım artışı hem ülke hem de yerel sanayi için büyük bir fırsata dönüşebilir. Burada anlatılan etki tam anlamıyla yayılma etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette sayılan tüm bu avantajlar ev sahibi ülkenin etkileri özümsemesine bağlıdır (Borensztein vd., 1998). Özümseme kapasitesinin önemini belirleyen en temel değişken dış ticarete açıklık düzeyi ve kurumsal yönetim kalitesidir (Cohen ve Levinthal, 1990). Bu yönde büyüme ile DYY ilişkisinin incelenmesinin yanı sıra çalışmada yer alan değişkenler arası ilişkinin sonucu da büyük önem taşımaktadır. Ticari açıklık oranı, o ülkenin teknolojik yayılmasının hızını etkilemektedir ve rekabetçi piyasa koşullarının oluşumunu destekler. Finansal gelişmişlik düzeyi ise yerel piyasa içerisinde yabancı sermayenin doğru ve etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlayan alt yapıyı sunar (Edwards, 1998). Enflasyon, yönetim göstergeleri ile beraber yabancı yatırımlar açısından ön görülebilecek ihtimallerin oluşmasına kolaylık sağlar. Hem hukuki hem de ekonomik açıdan yatırımın güvenilirliğinin ölçülmesinde rol alır. DYY'nin büyüme üzerindeki çarpan etkisini açıklamakta yardımcı olan bu değişkenler de temel katalizör görevi görmektedir (Karluk, 2014).

Türkiye ekonomisine bakıldığında özellikle 1980 sonrasında dış ticarete yönelik strateji benimsendiği gözlemlenmektedir. 2000 senesi sonrasında da ciddi rakamlar ve oranlar ile DYY çekme potansiyeline ulaşım sağlandığı gözlemlenmektedir. Finansal piyasalarda meydana gelen oynaklıklar, cari açık problemi, enflasyonist ortam baskıları ise DYY ile ekonomik büyüme arasındaki etkilerin ampirik olarak tekrardan incelenmesini gerekli kılmaktadır (Pamuk, 2014). Bunun sonucunda Türkiye için 2002-2021 seneleri arasında gerçekleştirilen bu çalışma ile DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde yer alan etkilerinin yalnızca sermaye olarak kısıtlanmaması; ticari açıklık, enflasyon, GSYH, kurumsal yönetim göstergeleri ve finansal derinleşme değişkenleri ile de bağlantılı bir şekilde bütüncül ekonometrik model çerçevesinde de açıklanması çıktı olarak elde edilmiştir.

Çalışma dâhilinde kullanılan zaman serisi yöntem ve testler; ARDL sınır testi tercihi ile değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler incelenmiştir. DYY kanalına bakıldığında Türkiye için uzun dönemli katkısı ampirik olarak ortaya koyduğu gözlemlenmiştir (Pesaran, Shin ve Smith, 2001).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), ekonomik büyüme üzerinde inceleyen ce ilişkiyi kıyaslayan ampirik araştırmalar, yabancı sermaye giriş hacminin artması dolayısıyla ev sahibi ülkeyi modernize edici, yaşam standartlarını yükseltici, istihdamı arttırıcı ve işsizliğe

çare olucu bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Ortaya atılan çalışmalar incelendiğinde DYY aracılığıyla gerçekleşen teknoloji yayılma etkilerinin yerel piyasa için verimlilik artışı yaptığını, makroekonomik istikrarın korunmasının vurgulandığı görülmektedir (Ekinci, 2011). Aynı zamanda ek olarak ticari açıklık oranının, finansal gelişmişlik düzeyindeki artışın da yabancı sermayeyi etkilediği, büyüme üzerinde çarpan etki yarattığı yönünde analiz sonuçları belirtilmektedir. (Gökmen ve Altıntaş, 2019; Eryiğit, 2021).

Kurumsal kalitede yaşanacak herhangi bir iyileşmenin oluşması için yüksek katma değere sahip ve teknoloji yoğun yabancı yatırımların hedeflenen ülkeye çekilmesi sürdürülebilir kalkınmayı destekler. Yüksek enflasyon faktörü ise yatırımların büyüme üzerindeki etkisine olumsuz etki olarak yansır. (Tatoğlu, 2020).

Bu bilgilere dayanarak gerçekleştirilen bu çalışma, Türkiye özelinde 2002-2021 sene aralığında kurumsal gösterge ve makroekonomik değişkenlerin büyümeye sağladığı etkiyi ölçmektedir. Türkiye özelinde 2002-2021 tarih aralığında DYY, ticari açıklık, yönetim göstergeleri, enflasyon, finansal gelişmişlik değişkenlerinin ekonomik büyüme açısından uzun ve kısa dönemli etkileri ARDL sınır testi yöntemi tercih edilerek incelenmiştir.

3. METODOLOJİ

Çalışmanın temel amacı Türkiye ekonomisini 2002-2021 döneminde ele alarak kurumsal faktörler ve makroekonomik faktörlerin ekonomik büyüme dâhilindeki etkilerini incelemekten oluşmaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen inceleme ile beraber, finansal derinleşme (IMF Finansal Gelişmişlik Endeksi), sermaye akımları (DYY), fiyat istikrarı (Enflasyon), dış ticaret performansı (Ticari Açıklık Oranı) ve kurumsal kalite (Yönetişim Göstergeleri) değişkenlerinin Türkiye ekonomik büyümesine etkisini ölçmek hedeflenmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin ekonomik büyümesini etkileyen değişkenlerin ve dinamiklerin, bu büyüme üzerindeki etki derecesi ortaya konulacaktır.

3.1. Veri ve Model

Bu çalışma için Türkiye ekonomisi üzerinde 2002- 2021 arasını baz alarak veri araştırması yapılmıştır. Çalışma içerisinde kullanılan ve yararlanılan değişkenler arasında yer alan GSYH (Logaritmik) bağımlı değişken, Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY/GSYH), IMF Finansal Gelişim Endeksi, Enflasyon, Ticari Açıklık Oranı ve Yönetişim Göstergeleri de bağımsız değişken olarak belirlenmiş, kullanılmıştır.

Analiz dâhilinde kullanılmış ve ilişkisi incelenmiş olan değişkenlerin verileri; IMF, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) ve Dünya Bankası (World Bank) veri tabanlarından temin edilmiştir. Türkiye ekonomik büyümesi ile kullanılan makroekonomik değişkenler arasında yer alan ilişkinin ölçümünü sağlamak için oluşturulan model aşağıdaki gibidir.

$$GSYH_t = \beta_0 + \beta_{1DYY_t} + \beta_{2FG_t} + \beta_{3YON_t} + \beta_{4ACIKLIK_t} + \beta_{5ENF_t} + \varepsilon_t$$

Modelde GSYH_t ekonomik büyümeyi bağımlı değişken olarak temsil eder. DYY_t doğrudan yabancı yatırımları, FG_t IMF Finansal Gelişmişlik Endeksi ile ölçülen finansal gelişmişlik düzeyini, YON_t Dünya Bankası Dünya Yönetişim Göstergeleri kapsamında elde edilen yönetim kalitesini, ACIKLIK_t dış ticarete açıklık oranını ve ENF_t enflasyon oranını ifade

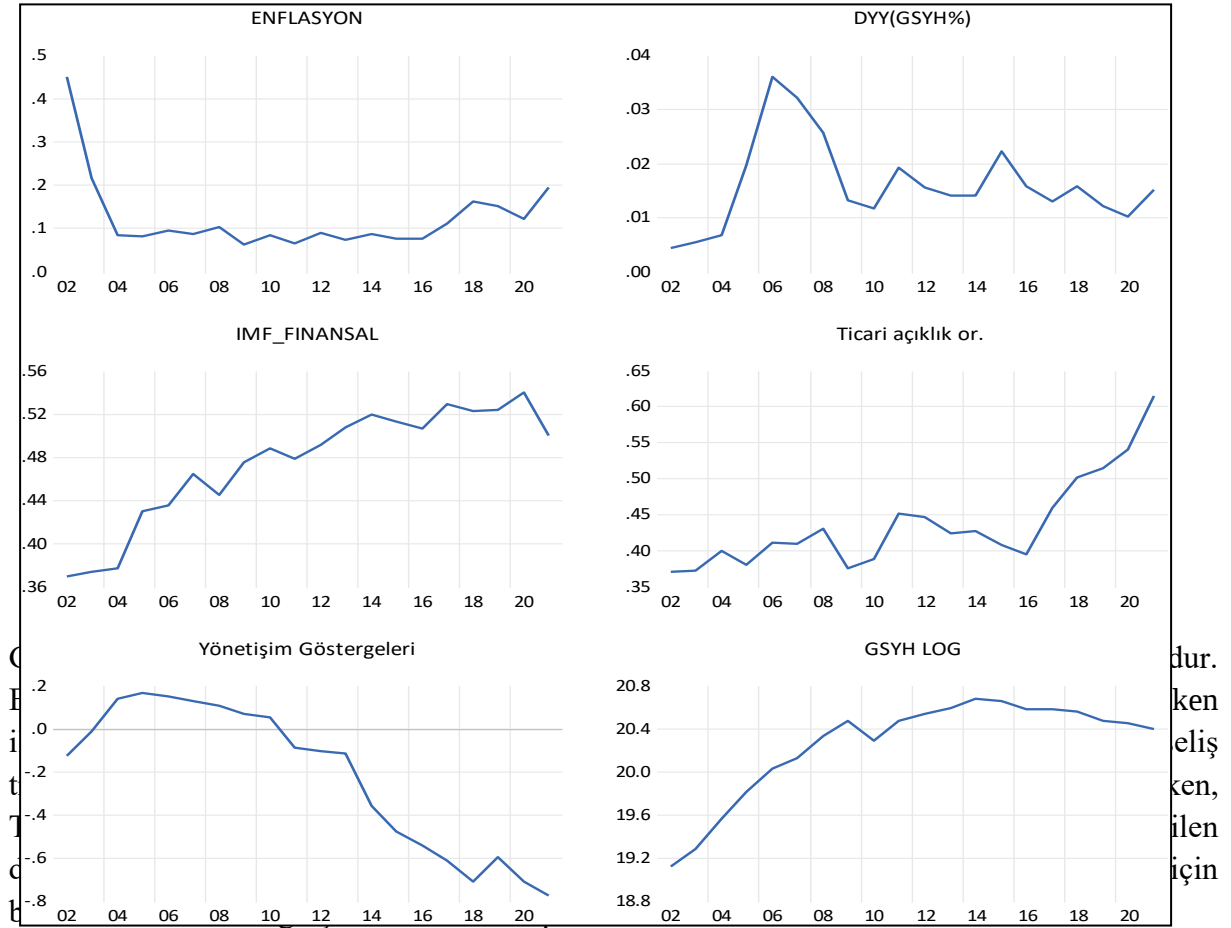
etmektedir. β_0 sabit terimi, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ ve β_5 bağımsız değişkenlere ait katsayıları, ε_t hata terimini ve t ise zaman boyutunu göstermektedir. Bu model ile beraber doğrudan yabancı yatırımlar, finansal gelişmişlik, yönetim kalitesi, dış ticarete açıklık ve enflasyon değişkenlerinin Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak incelenmekte ve analiz edilmektedir.

Çizelge 1: Tanımlayıcı İstatistik Tablosu

	Enflasyon	DYY (Gsyh)	IMF Fin. Gel. Endk.	Ticari Açıklık Oranı	Yönetişim Göstergeleri	GSYH (Log)
Mean	0.124323	0.016122	0.474400	0.435945	-0.222120	2.024.850
Min	0.062510	0.004494	0.369000	0.370700	-0.775344	1.911.881
Max	0.449641	0.036066	0.540000	0.615600	0.163260	2.067.234
Standart Sapma	0.087636	0.008081	0.053463	0.063742	0.337260	0.459194
Gözlem	20	20	20	20	20	20

Çizelge 1'e bakıldığında 2002-2021 arası Türkiye'de ekonomik büyümenin ortalaması yıllık bazda 2.02 şeklinde gerçekleşmiştir. DYY %1.6, IMF Finansal Gelişim Endeksi 0.47, Ticari Açıklık Oranı %43.5, Yönetişim Göstergeleri -0.22 olurken ortalama enflasyon %12.4 şeklinde sonuçlanmıştır. Yani, Türkiye için gerçekleştirilen dönemsel incelemede genel bir büyüme eğilimi görünmektedir. Enflasyon oranlarının dalgalanması sonucunda da ticari dışa açıklık seviyesi senelerin ilerlemesiyle artış göstermektedir. Finansal gelişim endeksi ile DYY bir durağanlık gösterir. Son olarak yönetim göstergelerinin negatif yönlü bir seyir göstermesi, büyümenin sadece makroekonomik değişkenlere değil kurumsal değişkenlerle de bağıntılı olduğunu göstermektedir

Görsel 1: Değişken Grafikleri

3.2.Yöntem

Çalışma dâhilinde öncelikle durağanlık derecelerini belirlemek adına birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Literatürde oldukça sık kullanılan Augmented Dicket-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) durağanlık derecelerini belirlemek için tercih edilmiştir. Serilerin durağan olmasına dayanan KPSS birim kök testi de uygulanmıştır. Seriler arası belirlenen durağanlık düzeyleri farkları nedeniyle uzun dönemli ilişki tespitinin başarılı bir şekilde sağlanması adına ARDL (Autoregressive Distributed Lag) eş bütünleme testi kullanılmıştır.

Çizelge 2: ADF/ PP/ KPSS Birim Kök Testi

ADF Birim Kök Testi		McKinnon Kritik Değerleri		
Değişkenler	Test İstatistiği	1%	5%	10%
Ticari Açıklık Or.	0.680349(0.9881)	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194
DYY (GSYH)	-3.564228 (0.0180)**	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
ln GSYH	-4549970(0.0022)***	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194
IMF Fin.Gelişim End.	-4240744(0.0059)***	-3.959.148	-3.081.002	-2.681.330
Enflasyon	-2.257758 (0.1948)	-3.857.386	-3.040.391	-5.327.144
Yönetişim Göstergeleri	0.598630(0.9856)	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194

Δ Ticari Açıklık Or.	-3.514939(0.0199)**	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
Δ DYY (GSYH)	-3.302153 (0.0313)**	-3.886.751	-3.052.169	-6.498.104
Δ ln GSYH	-1365006(0.5724)	-3.920.350	-3.065.585	-2.673.460
Δ IMF Fin. Gel. Endeksi	-2744238(0.0873)*	-3.886.751	-3.052.169	-2.666.593
Δ Enflasyon	-4.758631(0.0016)***	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
Δ Yönetişim Gösterg.	-3.396256(0.0252)**	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
PP Birim Kök Testi		McKinnon Kritik Değerleri		
Ticari Açıklık Or.	1.601012(0.9989)	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194
DYY (GSYH)	-2398101(0.1552)	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194
ln GSYH	-4977600(0.0009)***	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194
IMF Fin.Gelişim End.	-3110500(0.0428)**	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194
Enflasyon	-6.476597(0.0000)***	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194
Yönetişim Göstergeleri	0.437078(0.9791)	-3.831.511	-3.029.970	-2.655.194
Δ Ticari Açıklık Or.	-3.439408(0.0231)**	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
Δ DYY (GSYH)	-2934025(0.0610)*	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
Δ ln GSYH	-2352227(0.1678)	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
Δ IMF Fin. Gel. Endeksi	-4974055(0.0010)***	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
Δ Enflasyon	-7.499914(0.0000)***	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
Δ Yönetişim Gösterg.	-3.372316(0.0264)**	-3.857.386	-3.040.391	-2.660.551
KPSS Birim Kök Testi		McKinnon Kritik Değerleri		
Ticari Açıklık Or.	0.604692**	0.739000	0.463000	0.347000
DYY (GSYH)	0.098182***	0.739000	0.463000	0.347000
ln GSYH	0.473886***	0.739000	0.463000	0.347000
IMF Fin.Gelişim End.	0.558195**	0.739000	0.463000	0.347000
Enflasyon	0.232171***	0.739000	0.463000	0.347000
Yönetişim Göstergeleri	0.522629**	0.739000	0.463000	0.347000
Δ Ticari Açıklık Or.	0.315900***	0.739000	0.463000	0.347000
Δ DYY (GSYH)	0.121676***	0.739000	0.463000	0.347000
Δ ln GSYH	0.629752**	0.739000	0.463000	0.347000

Δ IMF Fin. Gel. Endeksi	0.416099**	0.739000	0.463000	0.347000
Δ Enflasyon	0.485105**	0.739000	0.463000	0.347000
Δ Yönetişim Gösterg.	0.449058**	0.739000	0.463000	0.347000

¹ ***, ** ve * sembollerini sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyleri için yer alan serinin durağan olduğunu gösterir. Tabloda yer alan değerler KPSS asimptotik tablosundan alınmıştır. “Δ” sembolü ise tablodaki değişkenlerin birinci farkı alınmış şeklini temsil etmektedir.

Çizelge 2’deki sonuçlara göre bakıldığında incelenen değişkenlerin hepsi ham halleriyle durağan değildir ve değişiklik göstermektedir. IMF Finansal Gelişim Endeksi, lnGSYH ve DYY değişkenlerinin düzey değerlerine bakıldığında olasılık değerleri 0.05’ten küçük olduğu için durağan oldukları belirtilmiştir.

Enflasyon, yönetim göstergeleri ve ticari açıklık oranı değişkenleri için ise birim kök taşımasına dair $H(0)$ hipotezi kabul edilmiştir. Birinci dereceden farkları alınan değişkenler için durağan hale geldiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak verilerin bazılarının $I(0)$ bazılarının ise $I(1)$ olması, çalışma için ARDL testinin kullanılmasının uygun olduğunu göstermektedir.

PP testine göre; IMF Finansal Gelişim Endeksi, ln GSYH ve Enflasyon değişkenlerinin düzey değerleri anlamlı çıkmıştır. Yönetişim Göstergeleri, DYY ve Ticari Açıklık Oranı değişkenleri ise birinci farkları alınarak durağanlaşmıştır.

KPSS testinde de ilk iki test doğrulanmış ve farklar alındığında tüm değerler 0.05’in altına inmiştir. Yani seriler birinci farklarında durağan hale gelmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada öncelikle verilerin durağanlıkları ve eşbütünleşme derecelerinin belirlenmesine yönelik Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Ardından KPSS birim kök testi uygulanmıştır (Dickey ve Fuller, 1981; Phillips ve Perron, 1988). Serilerin aynı dereceden veya farklı dereceden eşbütünleşik bir ilişkiye sahip olması durumunda uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilebilmesi için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Autoregressive Distributed Lag (ARDL) eşbütünleşme analizi kullanılmıştır.

Buradan hareketle ARDL modeli çalıştırılmış ve Schwarz Bilgi Kriterine göre en uygun modelin ARDL (1,1,1,1,0,0,1) olduğu tespit edilmiştir. Ardından kurulan modelin istikrarlı olup olmadığının tespit edilebilmesi için model istikrar testleri yapılmıştır. ARDL eşbütünleşme analizi ile diagnostic testlerin sonuçları Çizelge 3’te yer almaktadır.

Çizelge 3: Temel Ön Tanı Testleri

Temel Ön Tanı Testleri	İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey LM Test (Otokorelasyon)	1.604	0.289

Jarque-Bera Test (Normallik)	0.758	0.684
Breusch-Pagan-Godfrey (Değişen Varyans)	1.972	0.188
Ramsey RESET Test (Model Kurma Hatası)	0.001	0.967

Otokorelasyon için gerçekleştirilen Breusch-Godfrey LM Test değerinin 0.05'ten büyük olması oluşturulan modelde otokorelasyon sorununun olmadığı anlamına gelir. Değişen varyans için Breusch-Pagan-Godfrey testi değerinin 0.05'ten büyük sonuçlanması ise modelde değişen varyans sorununun olmadığını ifade etmektedir. Jarque-Bera testi değerinin 0.05'ten büyük çıkması, normal bir hata terimi dağılımının olduğunu kanıtlamaktadır. Buna göre modelde birimler arasında otokorelasyon sorununun tespiti için Breusch-Godfrey LM testi yapılmış ve olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması nedeniyle modelde otokorelasyon sorununun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine modelde değişen varyans sorununun tespiti için Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedasticity Testi uygulanmış ve olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğundan değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir. Ardından model kurma hatasının olup olmadığı ise Ramsey Reset testi ile analiz edilmiş ve model kurma hatasına rastlanmamıştır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ise F testi ile belirlenmektedir. ARDL testinde F testinin belirlenen alt ve üst sınır değerlerinden büyük olması durumunda değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. ARDL sınır testi sonuçlarına Çizelge 4'te yer verilmektedir.

Çizelge 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Test-ist.	Değer
F-ist.	4.618222

	10%		5%		1%	
Gözlem	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
30	2.334	3.515	2.794	4.148	3.976	5.691
Asymptotic	1.990	2.940	2.270	3.280	2.880	3.990

* I(0) ve I(1) sırasıyla durağan ve durağan olmayan sınırları ifade etmektedir.

Buna göre F istatistik değeri 4.618'dir. Yani değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişki bulunmaktadır.

Eşbütünleşik ilişkinin varlığının tespitinden sonra ARDL (1,1,1,1,0,0,1) modeli için uzun dönem ilişkisini yansıtan katsayı tahmini yapılmıştır. İlgili katsayı tahmin sonuçları da Çizelge 5'te yer almaktadır.

Çizelge 5: ARDL Katsayı Tahminleri Tablosu

Değişken*	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	olasılık
ENF	0.012481	0.099972	0.124840	0.9027
FINGEL	1.071355	0.503760	2.126719	0.0549***
LNGSYH	-0.110675	0.059778	-1.851436	0.0889***
TA	-0.153175	0.092455	-1.656743	0.1235
YON	0.041259	0.030251	1.363919	0.1976
DUMMY	0.005410	0.015154	0.356986	0.7273
C	1.821850	1.025839	1.775960	0.1011

Not: * Katsayılar CEC regresyonundan elde edilmiştir.

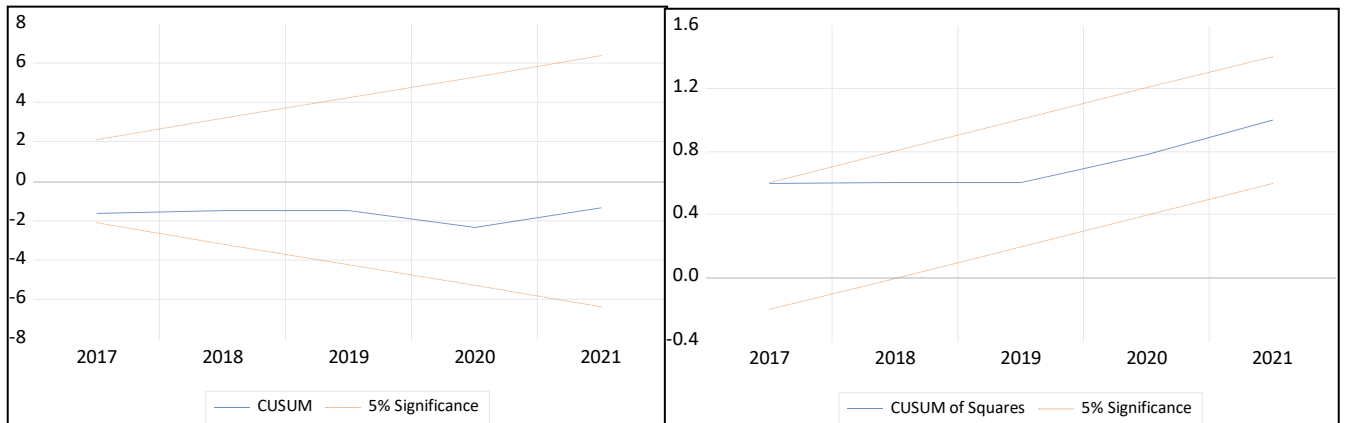
Çizelge 5'te yer alan ARDL katsayı tahminleri incelendiğinde, değişkenlerin uzun dönem ilişkisi kapsamında kalkınma üzerindeki etkilerinin farklı yönlerde ve farklı düzeylerde gerçekleştiği görülmektedir. Sonuçlara göre ENF, TA ve YON değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamışken, FINGEL ve LNGSYH değişkenlerinin belirli anlamlılık düzeylerinde modele katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Bulgulara göre finansal gelişmişlik (FINGEL) değişkeninde meydana gelecek %1'lik bir artış, kalkınma düzeyini yaklaşık %1.07 oranında artırmaktadır. Bu sonuç, finansal sistemin derinleşmesinin ekonomik kalkınmayı desteklediğine işaret etmektedir. GSYH (LNGSYH) değişkenine ilişkin sonuçlar ise, %1'lik bir artışın kalkınmayı yaklaşık %0.11 oranında azalttığını göstermektedir. Bu bulgu, ekonomik büyüme ile kalkınma göstergeleri arasındaki ilişkinin yapısal özelliklerine ve model spesifikasyonuna bağlı olarak farklılık gösterebileceğine işaret etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, model sonuçları finansal gelişmişlik değişkeninin kalkınma üzerinde en belirleyici pozitif etkiye sahip olduğunu, GSYH değişkeninin ise negatif yönlü etki sergilediğini ortaya koymaktadır.

ARDL modelinde kullanılan değişkenlerin katsayılarının istikrarlılığının ölçülmesi için Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM (Cumulative Sum of the Recursive Residuals) ve CUSUMQ (CUSUM of squares) testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Görsel 2'de gösterilmektedir.

Görsel 2: CUSUM ve CUSUMQ

ARDL modeli için tahmin edilen katsayıların geçen zaman dâhilinde kırılıp kırılma olmadığını ölçebilmek adına CUSUM ve CUSUM of Squares testleri gerçekleştirilmiştir. CUSUM grafiğine bakıldığında sınırlanan %5 değerinin içinde kaldığı sürece istikrarlı bir değişim gösterildiği sonucuna varılmaktadır. CUSUMQ için ise kırmızı renk olan sınırın dışına çıkılmadığı ve istikrarlı bir seyir olduğu görülmektedir.

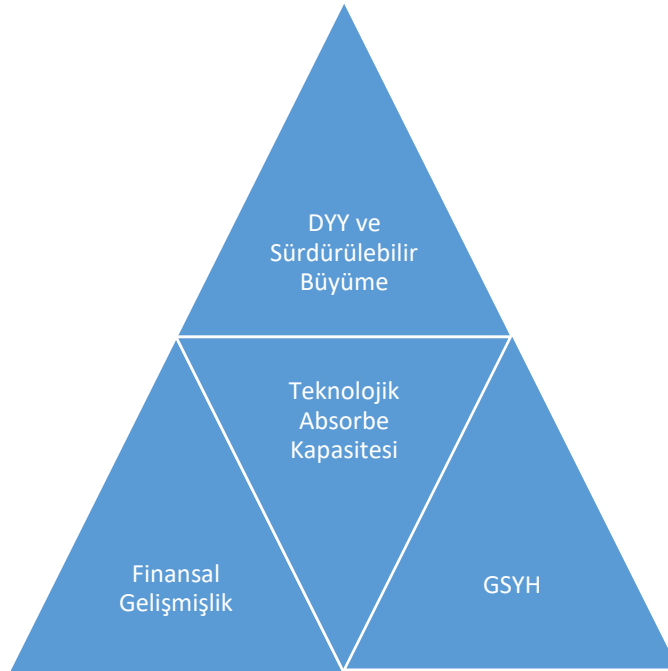
Yani sonuç olarak çalışmada incelenen 2002-2021 dönemleri arasında katsayıların istikrarlı seyrettiği ve olası bir kırılmanın olmadığı sonucuna ulaşım sağlanmıştır. Bilimsel açıdan bakıldığında tüm bulgular güvenilir bir yapı oluşturmaktadır.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi özelinde 2002-2021 tarih aralığında DYY, ticari açıklık, yönetim göstergeler, enflasyon, teknoloji transferi ve finansal gelişmişlik düzeylerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ARDL sınır testi yaklaşımları doğrultusunda analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular, kurulan modelin varsayımları karşıladığı ve test süreçlerinden de başarıyla geçtiği rapor edilmiştir. ARDL katsayı tahminlerinde elde edilen sonuçlar uzun vadeli ilişkileri anlamlı kılmaktadır. Ekonometrik analizlerde IMF Finansal Gelişmişlik Endeksi, pozitif çıkmıştır ve anlamlıdır. Yani Türkiye’de finansal piyasaların derinleşmesinin uzun vadede büyümeye etkisinin olduğu sonucuna ulaşım sağlanmıştır.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisi özelinde DYY sermaye girişleri sürdürülebilir büyümeyi kalıcı bir şekilde devam ettirir. Bu etki yalnızca sermaye miktar artırımına bağlı kalmamakla beraber teknoloji transferi ile çarpan etki meydana gelir. Politika yapıcılar yalnızca yabancı yatırım çekmeye çalışmakla kalmamalı aynı zamanda finansal piyasa alt yapı güçlendirme çalışmaları ile de yerel firmalar açısından fonlama kaynaklarına erişimini kolaylaştırmalı.

Görsel 4: DYY ve Ekonomik Büyümede Yapısal Etkileşim Piramidi

Analizde gerçekleştirilen bulgulardan hareketle oluşturulan görselde, hiyerarşik piramit modeli tercih edilmiştir. Türkiye özelinde yer alan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki çarpan etkisini mekanizma benzetmesi ile özetlemektedir. Makroekonomik değişkenlerin uzun dönemdeki etkileri istatistiksel açıdan zayıf kalırken, piramitte taşıyıcı görevi ile üst sütunda

yerini almaktadır. Yani DYY'nin ekonomik büyümede etki oluşturmaları için Finansal gelişmişlik düzeyinin ve mevcut ekonomik ölçek değişkenlerinin eş zamanlı olarak uyarılmasının gerektiği ortaya konulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, 45(1), 115–135. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00033-0)
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149–192. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x>
- Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35(1), 128–152. <https://doi.org/10.2307/2393553>
- De Mello, L. R. (1997). Foreign direct investment in developing countries and growth: A selective survey. *Journal of Development Studies*, 34(1), 1–34. <https://doi.org/10.1080/00220389708422501>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Edwards, S. (1998). Openness, productivity and growth: What do we really know?. *Economic Journal*, 108(447), 383–398. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00293>
- Ekinci, A. (2011). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi: Türkiye uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 71-96. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5980>
- Eryiğit, M. (2021). *Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine değerlendirmeler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Findlay, R. (1978). Relative backwardness, direct foreign investment, and the transfer of technology: A simple dynamic model. *Quarterly Journal of Economics*, 92(1), 1–16. <https://doi.org/10.2307/1885994>
- Gökmen, A., & Altıntaş, H. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 1–18. <https://doi.org/10.11611/yead.534825>
- International Monetary Fund. (t.y.). *Financial Development Index Database*. Erişim adresi: <https://data.imf.org>

- Karluk, R. (2014). *Uluslararası ekonomi: Teori ve politika* (11. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics*, 54(1–3), 159–178.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102. <https://doi.org/10.1086/261725>
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94. <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Tatoğlu, F. Y. (2020). *İleri panel veri analizi: Stata uygulamalı* (4. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (t.y.). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS). Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr>
- World Bank. (t.y.). *World Development Indicators*. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org>
- World Bank. (t.y.). *Worldwide Governance Indicators (WGI)*. Erişim adresi: <https://info.worldbank.org/governance/wgi>

TİCARET Mİ KALKINMAYI BELİRLER KALKINMA MI TİCARETİ BELİRLER?

Dilara DİKEN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
dikendilara.126@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0000-7544-1845>

Doç. Dr. Göksel KARAŞ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
goksel.karas@dpu.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-4091-1258>

ÖZET

Dış ticaret, ülkelerin küresel ekonomiye entegrasyonunu sağlayarak üretim kapasitesini artıran ve ekonomik büyümeyi destekleyen temel dinamiklerden biridir. Ticaretin kalkınma üzerindeki etkisi ise gelir artışı, teknoloji transferi ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi yoluyla insani gelişmişlik düzeyini doğrudan etkilemesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye’de 1990-2023 dönemi arasında ithalat ve ihracatın kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmektir. Çalışmada, İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) bağımlı değişken olarak ele alınırken, ithalat ve ihracatın GSYİH içindeki payları bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Türkiye’ye ait 1990-2023 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz sürecinde tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bulgular, değişkenler arasında yüksek düzeyde pozitif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Araştırma kapsamında zaman serisi analizi uygulanmış; değişkenlerin durağanlık özellikleri ADF, PP ve KPSS birim kök testleri ile incelenmiş ve tüm serilerin birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Johansen eşbütünleşme testi sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Granger nedensellik testi bulgularına göre, ithalat ile kalkınma arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, ihracat ile ithalat arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Ayrıca kalkınmadan ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, dış ticaretin özellikle ithalat kanalıyla kalkınma üzerinde önemli rol oynadığını göstermektedir. Bu doğrultuda, Türkiye’de ihracatın etkisinin artırılması için katma değeri yüksek ve teknoloji yoğun ürünlerin üretimi ve ihracatının teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücü açısından kritik önem taşır. Ayrıca politika yapıcıların dış ticaret stratejilerini çeşitlendirmesi, inovasyon ve verimlilik artışını desteklemesi önemlidir. Böylece uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşılması mümkün hale gelecektir. Ek olarak bölgesel dengesizliklerin azaltılması da hedeflenmelidir.

Anahtar Kelimeler : Dış Ticaret, Kalkınma, İnsani Gelişmişlik Endeksi, Granger Nedensellik, Eşbütünleşme.

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişki, iktisat literatüründe uzun yıllardır farklı teorik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmış ve dış ticaretin büyümenin önemli belirleyicilerinden biri olduğu yönünde güçlü bir görüş birliği oluşmuştur. Neoklasik dış ticaret teorileri de ticaretin ekonomik büyümeyi destekleyen temel mekanizmalardan biri olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle Heckscher-Ohlin modeli, ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerine göre uzmanlaşmasının üretim kapasitesini ve refahı artıracağını ileri sürmektedir (Heckscher, 1919; Ohlin, 1933). Bununla birlikte 1980'li yıllardan itibaren geliştirilen yeni ticaret teorileri, ölçek ekonomileri, teknoloji transferi ve yenilikçilik unsurlarının dış ticaretin ekonomik performans üzerindeki etkilerini güçlendirdiğini ortaya koymuştur (Krugman, 1979; Grossman ve Helpman, 1991).

Dış ticaret ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi açıklayan en önemli yaklaşımlardan biri ihracata dayalı büyüme hipotezidir (Export-Led Growth Hypothesis). Bu hipoteze göre ihracat artışı üretim hacmini genişletmekte, verimlilik düzeyini yükseltmekte, ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını sağlamakta ve döviz gelirlerini artırarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Balassa (1978), Feder (1983) ve Krueger (1978) tarafından gerçekleştirilen öncü çalışmalar, dışa açık ekonomilerin kapalı ekonomilere kıyasla daha yüksek büyüme performansı sergilediğini göstermiştir. Özellikle Doğu Asya ülkelerinin ihracata dayalı kalkınma deneyimleri, dış ticaretin ekonomik dönüşüm üzerindeki rolünü açık biçimde ortaya koymuştur.

Ancak ekonomik büyüme ile kalkınma kavramları aynı anlama gelmemektedir. Ekonomik büyüme, üretim ve gelir düzeyindeki artışı ifade ederken kalkınma; gelir artışının yanı sıra eğitim, sağlık, yaşam beklentisi, yoksullukla mücadele ve yaşam kalitesi gibi sosyal boyutları da içeren daha kapsamlı bir kavramdır (Todaro ve Smith, 2020). Bu nedenle günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin ölçülmesinde yalnızca kişi başına gelir göstergeleri yeterli görülmemekte, insani gelişmişlik yaklaşımı ön plana çıkmaktadır.

İnsani gelişmişlik yaklaşımının teorik temelleri Amartya Sen'in "yapabilirlikler yaklaşımına" (Capability Approach) dayanmaktadır. Sen (1985)'e göre kalkınma, bireylerin sahip oldukları özgürlüklerin ve yaşam seçeneklerinin genişletilmesi sürecidir. Bu yaklaşım doğrultusunda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılında İnsani Gelişmişlik Endeksi (Human Development Index-HDI) geliştirilmiştir. HDI; kişi başına gelir, eğitim ve sağlık göstergelerini birlikte değerlendirerek ülkelerin kalkınma düzeylerini ölçen en yaygın göstergelerden biri haline gelmiştir.

Ticaret ve kalkınma arasındaki ilişkinin teorik olarak çift yönlü olması mümkündür. Bir yandan ticaretin kalkınmayı desteklediği ileri sürülmektedir. Ticaret yoluyla teknoloji transferi sağlanması, bilgi yayılımının hızlanması, üretkenliğin artması ve gelir düzeylerinin yükselmesi sonucunda eğitim ve sağlık harcamalarının artabileceği belirtilmektedir (Dollar ve Kraay, 2004). Diğer yandan ise kalkınma düzeyindeki artışın ticaret performansını olumlu etkileyebileceği savunulmaktadır. Daha eğitilmiş işgücü, daha güçlü kurumsal yapı ve gelişmiş altyapı olanakları ülkelerin uluslararası rekabet gücünü artırarak ihracat kapasitesinin yükselmesine katkı sağlayabilmektedir (Rodrik, 2000). Bu nedenle literatürde "ticaret kalkınmayı mı sürükler, yoksa kalkınma mı ticareti sürükler?" sorusu uzun yıllardır

tartışılmaktadır. Yapılan ampirik çalışmaların önemli bir bölümü ticaretin kalkınmayı desteklediğini ortaya koyarken, bazı çalışmalar kalkınmanın ticaret performansını artırdığını, bazıları ise iki değişken arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir.

Davies ve Quinlivan (2006), 154 ülke üzerinde gerçekleştirdikleri panel veri analizinde ticaret hacmindeki artışın insani gelişmişlik düzeyi üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler yarattığını belirlemiştir. Araştırmacılar özellikle ticaretin gelir düzeyi ve eğitim göstergeleri üzerindeki etkilerinin HDI artışında önemli rol oynadığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde Dollar ve Kraay (2004), ticari açıklığın ekonomik büyümeyi hızlandığını ve uzun dönemde yoksulluğun azaltılmasına katkı sağladığını göstermiştir. Son dönem çalışmalarda da ticaret kolaylaştırıcı politikaların, küresel entegrasyonun ve dışa açıklığın insani gelişmişlik üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu ortaya konulmaktadır.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, 24 Ocak 1980 kararları sonrasında uygulamaya konulan dışa açık büyüme stratejisi ülkenin dış ticaret yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır. İhracata dayalı sanayileşme politikalarının benimsenmesiyle birlikte ihracat hacmi önemli ölçüde artmış, Türkiye küresel ticaret sistemine daha güçlü biçimde entegre olmuştur. Aynı dönemde eğitim, sağlık ve gelir göstergelerinde yaşanan iyileşmeler Türkiye'nin HDI değerinin yükselmesine katkı sağlamıştır. Buna rağmen Türkiye ekonomisinin üretim yapısının önemli ölçüde ithal ara malı ve sermaye mallarına bağımlı olması, dış ticaret ve kalkınma arasındaki ilişkinin yönüne ilişkin tartışmaların devam etmesine neden olmaktadır.

Mevcut literatür incelendiğinde Türkiye üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümünün dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisine odaklandığı görülmektedir. Buna karşın dış ticaret ile insani gelişmişlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Ayrıca ihracat, ithalat ve HDI değişkenlerini birlikte ele alarak uzun dönemli ilişki ve nedensellik yönünü araştıran zaman serisi çalışmalarının yetersiz olduğu dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de 1990-2023 döneminde dış ticaret ve kalkınma arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemektir. Bu doğrultuda mal ve hizmet ihracatının GSYH içindeki payı (EXGDP), mal ve hizmet ithalatının GSYH içindeki payı (IMGDP) ve İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada ADF, PP ve KPSS birim kök testleri, Johansen eşbütünleşme analizi, Granger nedensellik testi, varyans ayrıştırma analizi uygulanarak ticaret ve kalkınma arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulguların Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma politikalarının oluşturulmasına ve dış ticaret stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Dış ticaret ile kalkınma arasındaki ilişki, özellikle son yıllarda sürdürülebilir kalkınma, insani gelişmişlik ve küreselleşme tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Geleneksel literatürde dış ticaret çoğunlukla ekonomik büyüme üzerindeki etkileri açısından ele alınırken, son dönemde gerçekleştirilen çalışmalar ticaretin eğitim, sağlık, gelir dağılımı ve yaşam kalitesi gibi insani gelişmişlik göstergeleri üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen İnsani Gelişmişlik Endeksi'nin (HDI) yaygın biçimde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ticaret-kalkınma ilişkisi daha kapsamlı şekilde incelenmeye başlanmıştır.

Son on yıllık literatür incelendiğinde dış ticaretin kalkınma üzerindeki etkisinin ülkelerin ekonomik yapısına, kurumsal kalitesine, ticaret kompozisyonuna ve gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterebildiği görülmektedir. Bazı çalışmalar ticaret açıklığının insani gelişmişliği artırdığını ortaya koyarken, bazı araştırmalar bu etkinin belirli koşullara bağlı olduğunu veya yönetim, finansal gelişmişlik ve teknoloji düzeyi gibi faktörler tarafından şekillendiğini göstermektedir. Türkiye üzerine yapılan çalışmalar ise çoğunlukla ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisine yoğunlaşmakta; dış ticaret ile insani gelişmişlik arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle aşağıda son on yılda yayımlanan ve araştırma konusuyla doğrudan ilişkili çalışmalar özetlenmiştir.

Çizelge 1. Dış Ticaret ve Kalkınma İlişkisine Yönelik Seçilmiş Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke	Kullanılan Analiz	Değişkenler	Bulgular
Ulaşan (2015)	Gelişmekte Olan Ülkeler	Panel Veri Analizi	Ticari Açıklık, Ekonomik Büyüme	Ticaret açıklığının büyüme üzerindeki etkisinin ülkelerin yapısal özelliklerine göre değiştiği belirlenmiştir.
Hye ve Lau (2015)	Hindistan	ARDL Eşbütünleşme	Ticaret Açıklığı, GSYH	Ticaret açıklığı ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.
Zahonogo (2016)	Sahra Altı Afrika Ülkeleri	Dinamik Panel Veri	Ticari Açıklık, Büyüme	Ticaret açıklığının belirli eşik seviyesine kadar büyümeyi desteklediği belirlenmiştir.
Gözcör ve Can (2017)	Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik	Ticari Açıklık, Ekonomik Büyüme	Ticari açıklıktan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Çütçü ve Kılıç (2018)	Türkiye	Granger Nedensellik	İhracat, İthalat, Büyüme	İhracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Gries ve Redlin (2020)	130 Ülke	Panel Nedensellik Analizi	Ticaret, Ekonomik Kalkınma	Ticaret ve kalkınma arasında çift yönlü nedensellik bulunduğu belirlenmiştir.

Fatima (2020)	vd.	Pakistan	Panel Veri Analizi	Ticari Açıklık, Beşeri Sermaye, GSYH	Ticaret açıklığının ekonomik büyümeyi artırdığı ve beşeri sermaye düzeyi yükseldikçe etkinin güçlendiği bulunmuştur.
Topuz Dağdemir (2020)	ve	Türkiye	ARDL Analizi	Ticari Açıklık, Gelir Dağılımı	Ticaret serbestleşmesinin gelir dağılımı üzerinde önemli etkiler yarattığı belirlenmiştir.
Sheraz, Ali ve Sadiq (2024)	ve	Pakistan	ARDL Eşbütünleşme	Ticaret Küreselleşmesi, HDI	Ticaret küreselleşmesinin hem kısa hem uzun dönemde insani gelişmişliği artırdığı tespit edilmiştir.
Jain vd. (2024)		19 Gelişen Ülke	Driscoll-Kraay Panel Veri	Ticari Açıklık, SHDI, Yenilenebilir Enerji	Ticari açıklığın sürdürülebilir insani gelişmişliği artırdığı belirlenmiştir.
Khaldi, Mnasri ve Salah (2024)		Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler	Panel Veri Analizi	Ticaret Kolaylaştırıcılığı, HDI	Ticaret altyapısındaki gelişmelerin HDI üzerinde pozitif etkileri olduğu bulunmuştur.
Tırpan ve Şen (2025)		Türkiye	Bayer-Hanck Eşbütünleşme, FMOLS	Ticari Açıklık, HDI, Enflasyon, DYY	Ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların HDI üzerinde pozitif etkileri olduğu belirlenmiştir.
Aslan ve Nalbant (2025)	ve	Türkiye	ARDL ve Moderasyon Analizi	Ticari Açıklık, Enerji Verimliliği, Sürdürülebilirlik	Ticari açıklığın çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerinin enerji verimliliği ile güçlendiği tespit edilmiştir.
Nguyen (2023)	vd.	ASEAN Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Ticari Açıklık, HDI, Yönetişim	Ticaret açıklığının ekonomik büyümeyi artırmasına rağmen bazı durumlarda insani gelişmişlik üzerinde sınırlayıcı etkiler oluşturabildiği; yönetim kalitesinin kritik rol oynadığı belirlenmiştir.

Literatürde elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde dış ticaretin ekonomik kalkınma ve insani gelişmişlik üzerinde önemli etkiler oluşturduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar ticari açıklığın yalnızca ekonomik büyümeyi değil; eğitim, sağlık, yaşam kalitesi ve sürdürülebilir kalkınma göstergelerini de etkilediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ilişkinin yönü ve gücü ülkelerin ekonomik yapısına, kurumsal kalitesine, dış ticaret kompozisyonuna ve gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişebilmektedir. Türkiye üzerine gerçekleştirilen çalışmaların önemli bölümü ticaret-büyüme ilişkisine odaklanırken, ticaret ve insani gelişmişlik arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir.

Bu çalışma literatürdeki mevcut araştırmalardan çeşitli yönleriyle ayrılmaktadır. Öncelikle çalışma, Türkiye için 1990-2023 dönemini kapsayan güncel veri seti kullanmaktadır. Ayrıca ihracatın GSYH içindeki payı (EXGDP), ithalatın GSYH içindeki payı (IMGDP) ve İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) değişkenlerini birlikte ele almaktadır. Bunun yanında ADF, PP ve KPSS birim kök testleri, Johansen eşbütünleşme analizi, Granger nedensellik testi, varyans ayrıştırma analizi aynı model çerçevesinde kullanarak dış ticaret ve kalkınma arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri kapsamlı biçimde incelemektedir. Bu yönüyle çalışma, Türkiye’de ticaret-kalkınma ilişkisinin yönünü ortaya koymaya çalışarak literatürdeki önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlamaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Veri

Çalışmada ticaret ve kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla üç temel değişken kullanılmıştır. Birincisi mal ve hizmet ihracatının GSYH içindeki payı (EXGDP), ikincisi mal ve hizmet ithalatının GSYH içindeki payı (IMGDP) ve son olarak insani gelişmişlik endeksidir (HDI). Değişkenler 1990-2023 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır ve yıllık veriler kullanılmıştır. EXGDP ve IMGDP verileri Dünya Bankası veri tabanından, HDI verileri ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayımlanan İnsani Gelişim Raporları’ndan elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan EXGDP ve IMGDP değişkenleri yüzde (%) olarak GSYH içindeki payı ifade etmektedir. HDI değişkeni ise 0 ile 1 arasında değer alan bir endekstir. Değişkenler herhangi bir dönüşüm uygulanmadan, seviye değerleriyle analize dâhil edilmiştir. Bu sayede değişkenlerin zaten oran ve endeks formunda olması nedeniyle daha doğrudan ve yorumlanabilir sonuçlar elde edilmesini sağlanmaktadır.

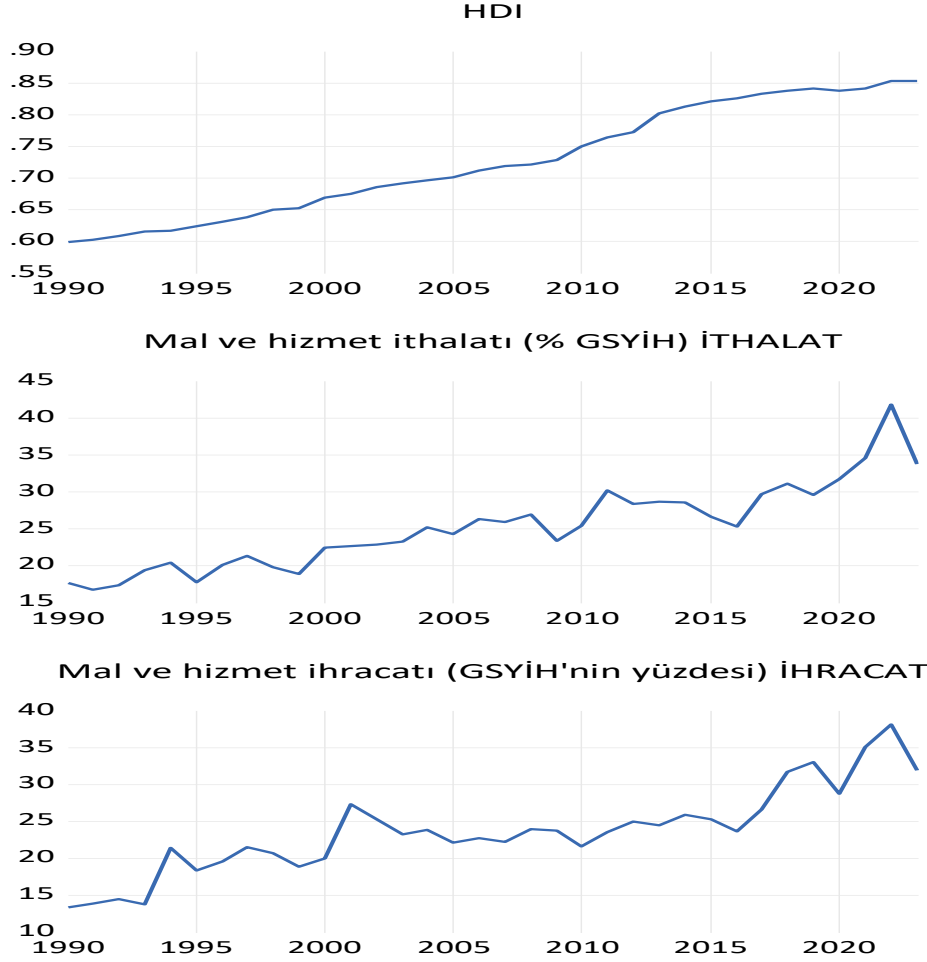
Çizelge 2: Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

	Ortalama	Maksimum	Minimum	Std. Sapma.	Gözlem
EXGDP	23.6462	38.1412	13.3651	5.8254	34
HDI	0.7256	0.8530	0.5980	0.0872	34
IMGDP	25.1888	41.7570	16.6348	5.6699	34

Çizelge 2’deki tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, ithalatın GSYH içindeki payının ortalama olarak ihracattan daha yüksek olduğu görülmekte olup bu durum ekonominin dış ticaret yapısında ithalata daha bağımlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. EXGDP ve IMGDP değişkenlerinin yüksek standart sapma değerleri, dış ticaret göstergelerinde dönem boyunca önemli dalgalanmalar yaşadığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık HDI

değişkeninin ortalama değeri 0.72 civarında olup bu değer ülkenin orta-üst düzey insani gelişmişlik seviyesinde yer aldığını göstermektedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde, ticaret değişkenlerinde daha yüksek oynaklık söz konusu iken HDI değişkeninin daha istikrarlı bir seyir izlediği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, ticaret değişkenlerinin daha oynak, kalkınma göstergesinin ise daha düzenli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Görsel 1: Değişkenlerin Grafikleri

Grafiklere incelendiğinde, ihracat GSYH içindeki payının zaman içerisinde genel olarak artış eğiliminde olduğu fakat bu artışın dönemsel dalgalanmalar içerdiği görülmektedir. Özellikle 2000 yılı sonrası ihracatta belirgin bir yükseliş yaşanmış, 2020 sonrasında ise daha keskin artış ve düşüşler gözlemlenmiştir. İkinci grafikteki HDI değişkeni incelendiğinde, 1990'dan itibaren diğer değişkenlerden farklı olarak sürekli ve istikrarlı bir artış trendi göstermektedir. Bu durum, kalkınma göstergelerinde uzun vadede iyileşme yaşandığını ortaya koymaktadır. Son olarak da ithalatın GSYH içindeki payı incelendiğinde ise ihracata benzer şekilde dalgalı bir seyir izlediği ancak genel eğilimin artış yönünde olduğu görülmektedir ve ihracata kıyasla daha yüksek seviyelerde seyretmesi, dış ticaret açığına işaret etmektedir. Genel grafikler de ticaret değişkenlerinin daha oynak bir yapıya sahip olduğunu, buna karşılık kalkınma göstergelerinin daha düzenli ve sürekli artış eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 3: Korelasyon Analizi

	EXGDP	HDI	IMGDP
EXGDP	1	0.8466	0.9041
HDI	0.8466	1	0.9024
IMGDP	0.9041	0.9024	1

Çizelge 3'deki korelasyon matrisi sonuçlarına göre, bütün değişkenler arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. EXGDP ile HDI arasındaki korelasyon 0.846 ve özellikle ithalat ile HDI arasındaki ilişkinin 0.902 düzeyinde olarak ilişkinin oldukça güçlü olduğu görülmüştür. Bu durum bize ticaret arttıkça insani gelişmişlik düzeyinin de arttığı bilgisini vermektedir. Ayrıca ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin 0.904 gibi yüksek bir değere sahip olması, bu iki değişkenin birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Bu bulgular, ticaret hacmindeki artış ile kalkınma göstergeleri arasında birlikte hareket eden bir yapı olduğunu göstermektedir. Ancak korelasyon analizi nedensellik hakkında bilgi vermediğinden, ileri ekonometrik analizler gerekmektedir.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada ticaret ile kalkınma arasındaki ilişki, zaman serisi analizi çerçevesinde ekonometrik modeller kullanılarak incelenmiştir. Analizin temel amacı, ticaret göstergelerinin insani gelişmişlik düzeyi üzerindeki etkisini ortaya koymak ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemektir. Bu doğrultuda, öncelikle serilerin durağanlık özellikleri test edilmiş ve ardından değişkenler arasında nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir.

Çalışmada kullanılan ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$HDI_t = \beta_0 + \beta_1 EXGDP_t + \beta_2 IMGDP_t + \varepsilon_t$$

Bu modelde, bağımlı değişken olan HDI; insani gelişmişlik düzeyini temsil ediyor, bağımsız değişkenler olan EXGDP ve IMGDP ticaret göstergeleri olarak modele dahil edilmiştir. Model kapsamında, ihracat ve ithalatın kalkınma üzerindeki etkileri incelenmekte ve katsayılar aracılığıyla bu etkinin yönü ve büyüklüğü değerlendirilmektedir. Ayrıca, hata terimi (ε_t), modele dahil edilmeyen diğer faktörlerin etkisinin temsil etmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlıklarının sınanması amacıyla ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Bu tercih metodolojik bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır: ADF ve PP testleri sıfır hipotezi olarak "birim kök vardır" önermesini sınarken, KPSS testi ters yönde kurgulanmış olup sıfır hipotezi "seri durağandır" biçimindedir. Dolayısıyla ADF ve PP testleri bir serinin durağan olmadığını reddetmekte yetersiz kalabilirken, KPSS testi durağanlığı doğrudan sınavdığı için bu eksikliği tamamlamaktadır. Üç testin birlikte kullanılması, herhangi iki testin birbiriyle çeliştiği durumlarda üçüncü testin karar almayı kolaylaştırması açısından da değerlidir.

3.2.1. ADF (Augmented Dickey-Fuller) Testi

ADF testi, zaman serilerinde durağanlığın incelenmesi amacıyla en yaygın kullanılan birim kök testlerinden biridir. Augmented Dickey-Fuller test, David A. Dickey ve Wayne A. Fuller (1979,

1981) tarafından geliştirilen bu test, seride birim kök bulunup bulunmadığını analiz etmektedir. Testin temel hipotezi, serinin durağan olmadığı ve birim kök içerdiği yönündedir. ADF testi, klasik Dickey-Fuller testine gecikmeli fark terimlerini ekleyerek otokorelasyon problemini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Test sonucunda elde edilen istatistik değeri kritik değerlerden daha küçük (daha negatif) ise sıfır hipotezi reddedilmekte ve serinin durağan olduğu kabul edilmektedir.

3.2.2. PP (Phillips-Perron) Testi

Phillips-Perron test, Peter C. B. Phillips ve Pierre Perron (1988) tarafından geliştirilmiş olup, ADF testine alternatif bir birim kök testidir. PP testi, özellikle hata terimlerinde otokorelasyon ve değişen varyans (heteroskedastisite) problemlerine karşı daha esnek bir yaklaşım sunmaktadır. Bu testte de sıfır hipotezi serinin birim kök içerdiğini ifade etmektedir. PP testi, parametrik olmayan düzeltmeler kullanarak ADF testine kıyasla daha sağlam sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

3.2.3. KPSS Testi

KPSS test, Denis Kwiatkowski, Peter C. B. Phillips, Peter Schmidt ve Yongcheol Shin (1992) tarafından geliştirilmiştir. KPSS testi, diğer birim kök testlerinden farklı olarak ters hipotez yapısına sahiptir. Bu testte sıfır hipotezi serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. Test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilmekte ve serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu özelliği sayesinde KPSS testi, ADF ve PP testlerinin sonuçlarını destekleyici bir kontrol mekanizması olarak kullanılmaktadır.

3.2.4. Granger Nedensellik Testi

Granger Causality Test, Clive W. J. Granger (1969) tarafından geliştirilmiştir. Bu test, iki zaman serisi arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Granger nedensellik yaklaşımına göre, bir değişkenin geçmiş değerleri başka bir değişkenin mevcut değerlerini anlamlı şekilde açıklayabiliyorsa, ilk değişkenin ikinci değişkenin “Granger nedeni” olduğu kabul edilmektedir. Testte kurulan hipotezler aracılığıyla nedenselliğin yönü (tek yönlü veya çift yönlü) belirlenebilmektedir.

3.2.5. Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme (cointegration) testi, durağan olmayan zaman serileri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığını inceleyen temel ekonometrik yöntemlerden biridir. Bu kavram ilk olarak Robert F. Engle ve Clive W. J. Granger tarafından geliştirilen ve literatürde öncü kabul edilen çalışmada ortaya konmuştur. Söz konusu yaklaşıma göre, her biri ayrı ayrı durağan olmayan serilerin doğrusal bir kombinasyonu durağan hale geliyorsa, bu seriler eşbütünleşik kabul edilir ve aralarında uzun dönemli bir denge ilişkisi bulunduğu ifade edilir (Engle & Granger, 1987). Bu çerçevede eşbütünleşme analizi, özellikle makroekonomik ve finansal değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerin belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmakta olup, kısa dönem sapmaların uzun dönemde dengeye nasıl uyum sağladığını inceleyen hata düzeltme modelleriyle (ECM) birlikte değerlendirilmektedir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Bu çalışmada Türkiye'de dış ticaret ile kalkınma arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen ekonometrik analizlerden elde edilen bulgular alt başlıklar halinde sunulmaktadır. İlk aşamada değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiş, ardından değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiler Johansen eşbütünleşme analizi yardımıyla araştırılmıştır. Daha sonra kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesi amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmış ve son olarak varyans ayrıştırması analizi kullanılarak değişkenler arasındaki etkileşim mekanizması değerlendirilmiştir.

4.1. Durağanlık Analizi

Zaman serisi analizlerinde kullanılan değişkenlerin durağan özellik göstermesi, elde edilen sonuçların güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Durağan olmayan seriler kullanılarak kurulan modellerde sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmekte ve elde edilen katsayılar gerçekte var olmayan ilişkileri yansıtabilmektedir (Enders, 2015; Brooks, 2019). Bu nedenle ekonometrik analizlere başlamadan önce değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Çalışmada ihracatın GSYH içindeki payı (EXGDP), ithalatın GSYH içindeki payı (IMGDP) ve İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) değişkenlerinin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve KPSS birim kök testleri yardımıyla incelenmiştir. ADF ve PP testlerinde temel hipotez serinin birim kök içerdiğini ifade ederken, KPSS testinde temel hipotez serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle üç farklı testin birlikte kullanılması sonuçların daha sağlam biçimde değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Kwiatkowski vd., 1992; Phillips ve Perron, 1988).

ADF, PP ve KPSS test sonuçları incelendiğinde EXGDP, IMGDP ve HDI değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları belirlenmiştir. Buna karşılık tüm değişkenlerin birinci farkları alındığında test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu ve serilerin durağan hale geldiği görülmüştür. Dolayısıyla analiz kapsamında kullanılan tüm değişkenlerin I(1) seviyesinde bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgu, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin araştırılabilmesi amacıyla eşbütünleşme analizinin uygulanmasına olanak sağlamaktadır.

Çizelge 4: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	T İstatistik Değeri	McKinnon Kritik Değerleri		
		%1	%5	%10
EXGDP	-0.589 (0.859)	-3.662	-2.960	-2.619
HDI	-0.216 (0.927)	-3.646	-2.954	-2.616
IMGDP	0.599 (0.987)	-3.670	-2.963	-2.621
Δ EXGDP	-7.179 (0.000)	-3.662	-2.960	-2.619
Δ HDI	-4.654 (0.001)	-3.654	-2.957	-2.617
Δ IMGDP	-5.262 (0.000)	-3.670	-2.963	-2.621

ADF testi sonuçlarına göre, EXGDP, IMGDP ve HDI değişkenlerinin düzey değerlerinde test istatistikleri kritik değerlerin üzerinde kalmakta ve olasılık değerleri yüksek çıkmaktadır. Bu durum serilerin durağan olmadığını göstermektedir. Ancak serilerin birinci farkları alındığında, tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale geldiği görülmektedir. Bu sonuç, serilerin birinci seviyesinde bütünleşik olduğunu göstermektedir.

Çizelge 5: PP Testi Sonuçları

Değişkenler	T İstatistik Değeri	McKinnon Kritik Değerleri		
		%1	%5	%10
EXGDP	-1.675 (0.434)	-3.646	-2.954	-2.616
HDI	-0.272 (0.919)	-3.646	-2.954	-2.616
IMGDP	-0.914 (0.771)	-3.646	-2.954	-2.616
Δ EXGDP	-7.988 (0.000)	-3.654	-2.957	-2.617
Δ HDI	-4.747 (0.001)	-3.654	-2.957	-2.617
Δ IMGDP	-12.608 (0.000)	-3.654	-2.957	-2.617

Phillips–Perron (PP) birim kök testi sonuçları Çizelge 5’te sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre EXGDP, HDI ve IMGDP değişkenlerinin düzey değerlerinde test istatistikleri McKinnon kritik değerlerinin mutlak değer olarak altında kalmakta ve olasılık değerleri %5 anlamlılık düzeyinin üzerinde yer almaktadır. Bu durum, söz konusu değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdiğini ve dolayısıyla durağan olmadığını göstermektedir.

Buna karşılık değişkenlerin birinci farkları alındığında tüm serilerde test istatistiklerinin kritik değerlerin oldukça altına düştüğü ve olasılık değerlerinin 0.05’in altında gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle Δ EXGDP (-7.988), Δ HDI (-4.747) ve Δ IMGDP (-12.608) değerleri, serilerin birinci farkta güçlü biçimde durağan hale geldiğini ortaya koymaktadır.

PP testi sonuçları, ADF birim kök testi bulgularını destekler niteliktedir. Hem ADF hem de PP testleri birlikte değerlendirildiğinde EXGDP, HDI ve IMGDP değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olmadığı, ancak birinci farkları alındığında durağanlaştığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle tüm değişkenlerin I(1) düzeyinde bütünleşik olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen bu sonuç, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin araştırılabilmesi için uygun ekonometrik çerçevenin sağlandığını göstermekte ve Johansen eşbütünleşme analizinin uygulanmasını mümkün kılmaktadır.

Çizelge 6: KPSS Testi Sonuçları

Değişkenler	T İstatistik Değeri	McKinnon Kritik Değerleri		
		%1	%5	%10
EXGDP	0.705	0.739	0.463	0.347
HDI	0.666	0.739	0.463	0.347
IMGDP	0.772	0.739	0.463	0.347
Δ EXGDP	0.117	0.739	0.463	0.347
Δ HDI	0.110	0.739	0.463	0.347
Δ IMGDP	0.321	0.739	0.463	0.347

KPSS test sonuçlarına göre, değişkenlerin düzey değerlerinde test istatistikleri kritik değerlerin üzerinde yer almakta ve bu durum serilerin durağan olmadığını göstermektedir. Birinci farkları alındığında ise test istatistikleri kritik değerlerin altına düşmekte ve serilerin durağan hale geldiği anlaşılmaktadır. ADF, PP ve KPSS test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, tüm değişkenlerin birinci farkta durağan hale geldiği ve 1. seviyesinde bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin test edilmesine ve nedensellik analizlerinin uygulanmasına olanak sağlamaktadır.

4.2. Eşbütünleşme Analizi

Değişkenlerin aynı dereceden durağan olduğunun belirlenmesinin ardından, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla Johansen eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Johansen (1988) tarafından geliştirilen yöntem, birden fazla değişken arasındaki uzun dönemli denge ilişkilerinin belirlenmesinde yaygın olarak kullanılan güçlü yöntemlerden biridir.

Johansen eşbütünleşme testi sonuçları hem İz (Trace) hem de Maksimum Özdeğer (Maximum Eigenvalue) istatistikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. İz testi sonuçlarına göre "None" hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve değişkenler arasında en az bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca "At Most 1" hipotezinin de sınırda anlamlı sonuç vermesi, sistem içerisinde birden fazla eşbütünleşme vektörünün bulunabileceğine işaret etmektedir.

Maksimum Özdeğer testi sonuçları daha temkinli sonuçlar ortaya koymakla birlikte, genel değerlendirme değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını desteklemektedir. Özellikle Johansen iz testinin literatürde daha güçlü ve daha güvenilir sonuçlar verdiğinin kabul edilmesi nedeniyle (Lütkepohl, 2005), Türkiye'de dış ticaret göstergeleri ile kalkınma arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuç, ihracat ve ithalat performansında meydana gelen değişimlerin uzun dönemde Türkiye'nin insani gelişmişlik düzeyini etkileyebildiğini göstermektedir. Aynı zamanda kalkınma düzeyindeki değişimlerin de dış ticaret göstergeleri üzerinde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Nedensellik analizlerine geçilmeden önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla VAR gecikme uzunluğu seçim kriterlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC), Hannan-Quinn Kriteri (HQ), Final Prediction Error (FPE) ve Likelihood Ratio (LR) testleri dikkate alınmıştır.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde AIC, LR, FPE ve HQ kriterlerinin üç gecikme uzunluğunu önerdiği, yalnızca SC kriterinin bir gecikmeyi işaret ettiği görülmektedir. Literatürde çoğunluğun işaret ettiği gecikme düzeyinin tercih edilmesi yaygın bir uygulama olduğundan (Gujarati ve Porter, 2012), analizlerde optimal gecikme uzunluğu üç olarak belirlenmiş ve sonraki analizler VAR(3) modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 7: Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-103.5407	NA	0.243937	7.102713	7.242833	7.147539

1	-19.88802	144.9980	0.001690	2.125868	2.686347*	2.305170
2	-7.222296	19.42077*	0.001352	1.881486	2.862325	2.195265
3	4.169336	15.18884	0.001216*	1.722044*	3.123242	2.170299*
4	11.08401	7.836628	0.001551	1.861066	3.682623	2.443798

Not: * işareti ilgili kriter tarafından önerilen optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. FPE, AIC ve HQ kriterlerinin ortak olarak işaret ettiği üç gecikme uzunluğu optimal gecikme olarak seçilmiş ve sonraki analizler VAR(3) modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Johansen eşbütünleşme analizine geçilmeden önce VAR modelinde kullanılacak optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla çeşitli bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) değerleri incelenmiştir.

Çizelge 7'de yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde, Schwarz Bilgi Kriteri (SC) model için bir gecikme uzunluğu önerirken, Final Prediction Error (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) kriterlerinin üç gecikme uzunluğunu işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca Likelihood Ratio (LR) testi ikinci gecikmeyi önermektedir. Literatürde gecikme uzunluğu seçiminde bilgi kriterlerinin çoğunluğunun dikkate alınması yaygın bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Lütkepohl, 2005; Enders, 2015). Bu doğrultuda FPE, AIC ve HQ kriterlerinin ortak olarak önerdiği üç gecikme uzunluğu optimal gecikme uzunluğu olarak belirlenmiş ve analizler VAR(3) modeli çerçevesinde yürütülmüştür. Üç gecikmeli modelin tercih edilmesi, değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin daha sağlıklı biçimde yakalanmasına ve modelin bilgi kaybı yaşamadan tahmin edilmesine olanak sağlamaktadır.

Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından modelin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla çeşitli tanısal testler uygulanmıştır. Gerçekleştirilen otokorelasyon ve değişen varyans testleri sonucunda modelin temel varsayımları sağladığı tespit edilmiş ve böylece Johansen eşbütünleşme analizine geçilmiştir. VAR modelinin oluşturulması ve optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığının araştırılması amacıyla Johansen (1988, 1991) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen yöntemi, çok değişkenli sistemlerde birden fazla eşbütünleşme vektörünün varlığını aynı anda test edebilmesi nedeniyle literatürde yaygın olarak kullanılan güçlü bir eşbütünleşme analizidir.

Çizelge 8: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotezler	Trace (İz) Testi			Max-Eigenvalue (Maksimum Özdeğer) Testi		
	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri
$H_0: r = 0$ $H_1: r \geq 1$	35.89294	29.79707	0.0088*	20.39672	21.13162	0.0631
$H_0: r \leq 1$ $H_1: r \geq 2$	15.49622	15.49471	0.0500*	15.21067	14.26460	0.0353*
$H_0: r \leq 2$ $H_1: r \geq 3$	0.28555	3.84147	0.5931	0.28555	3.84147	0.5931

Not: * %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. r , eşbütünleşme vektörü sayısını ifade etmektedir.

Çalışmada HDI, IMGDP ve EXGDP değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını belirlemek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen yöntemi, değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olması durumunda uzun dönem denge ilişkisinin tespit edilmesinde yaygın olarak kullanılan çok değişkenli bir eşbütünleşme analizidir (Johansen, 1988).

Çizelge 8’de sunulan Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre İz (Trace) testi kapsamında $H_0: r = 0$ hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Ayrıca $H_0: r \leq 1$ hipotezi de sınırda olmakla birlikte %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Buna karşılık $H_0: r \leq 2$ hipotezi reddedilememektedir. İz testi sonuçları sistem içerisinde iki adet eşbütünleşme vektörünün bulunduğunu göstermektedir. Maksimum Özdeğer (Max-Eigenvalue) testi sonuçları incelendiğinde ise $H_0: r = 0$ hipotezinin reddedilemediği, ancak $H_0: r \leq 1$ hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Bu durum Maksimum Özdeğer testinin daha temkinli sonuç verdiğini göstermektedir. Johansen eşbütünleşme analizinde İz (Trace) testi ile Maksimum Özdeğer (Maximum Eigenvalue) testi farklı istatistiksel mantıklar üzerine kurulmuştur. Maksimum Özdeğer testi, her bir eşbütünleşme vektörünü ayrı ayrı sınavarak en büyük özdeğerin anlamlılığını değerlendirirken, İz testi sistemdeki tüm küçük özdeğerleri toplu olarak ele almakta ve böylece birden fazla eşbütünleşme ilişkisini aynı anda sınama imkânı sunmaktadır. Lütkepohl (2005), İz testinin çok değişkenli sistemlerde daha yüksek istatistiksel güce sahip olduğunu ve özellikle örneklem büyüklüğünün sınırlı olduğu durumlarda Maksimum Özdeğer testine kıyasla daha güvenilir sonuçlar ürettiğini teorik ve simülasyon çalışmalarıyla ortaya koymaktadır. Bunun temel nedeni, İz testinin yalnızca en büyük özdeğere odaklanmak yerine sistemin bütününe dikkate almasıdır. Bu özellik, zayıf eşbütünleşme ilişkilerinin gözden kaçırılması riskini azaltmaktadır. Bu çalışmada da İz testi değişkenler arasında iki eşbütünleşme vektörünün varlığına işaret ederken Maksimum Özdeğer testi daha temkinli bir sonuç ortaya koymuştur. Johansen ve Juselius (1990) tarafından da önerilen yaklaşım doğrultusunda, iki testin çeliştiği durumlarda İz testi bulgularının esas alınması literatürde yaygın kabul gören bir uygulama olduğundan, bu çalışmada da aynı yol izlenmiş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığı İz testi sonuçlarına dayanılarak kabul edilmiştir.

Johansen ve Juselius (1990) tarafından önerilen yaklaşım doğrultusunda eşbütünleşme derecesinin belirlenmesinde İz Testi sonuçları esas alındığında, HDI, IMGDP ve EXGDP değişkenleri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye’de 1990-2023 döneminde dış ticaret göstergeleri ile insani gelişmişlik endeksi arasında uzun dönemde birlikte hareket eden bir yapı bulunmaktadır.

Elde edilen bu bulgu, dış ticaret hacminde meydana gelen değişimlerin uzun dönemde kalkınma düzeyi üzerinde etkili olduğunu, aynı zamanda kalkınma düzeyindeki gelişmelerin de dış ticaret performansını etkileyebildiğini göstermektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında yalnızca kısa dönemli değil, aynı zamanda uzun dönemli bir ilişkinin de mevcut olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuç, Türkiye ekonomisinde ticaret ve kalkınma arasındaki ilişkinin yapısal nitelik taşıdığına işaret etmektedir.

4.4. Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki nedensellik yönünün belirlenmesi amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger (1969) yaklaşımına göre bir değişkenin geçmiş değerleri başka bir değişkenin mevcut değerlerini anlamlı biçimde açıklayabiliyorsa nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilebilmektedir.

Analiz sonuçları, ithalat ile kalkınma arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Buna göre ithalattan HDI değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilirken, aynı zamanda HDI'dan ithalata doğru da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Bu durum Türkiye ekonomisinde ithalatın özellikle teknoloji transferi, sermaye malı kullanımı ve üretim kapasitesinin geliştirilmesi yoluyla kalkınmayı desteklediğini göstermektedir.

Bunun yanında HDI'dan ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç, eğitim düzeyi, sağlık göstergeleri ve yaşam kalitesindeki iyileşmelerin üretim kapasitesini ve uluslararası rekabet gücünü artırarak ihracat performansına katkı sağladığını göstermektedir. İhracat ve ithalat arasında belirlenen çift yönlü nedensellik ilişkisi ise Türkiye ekonomisinin dış ticaret yapısında bu iki değişkenin birbirini karşılıklı olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle ihracat üretiminde kullanılan ithal ara malı ve sermaye mallarının yüksek payı dikkate alındığında, bu bulgu Türkiye'nin dış ticaret yapısıyla uyumlu görünmektedir.

Granger nedensellik testi sonuçları Çizelge 8'de yer almaktadır.

Çizelge 9: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
HDI	IMGDP	8.611916	3	0.0349*
HDI	EXGDP	5.023405	3	0.1701
IMGDP	HDI	9.833538	3	0.0200*
IMGDP	EXGDP	8.993618	3	0.0294*
EXGDP	HDI	15.318970	3	0.0016*
EXGDP	IMGDP	10.543600	3	0.0145*

Not: * %5 anlamlılık düzeyinde Granger nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Johansen eşbütünleşme analizinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinin ardından, ilişkinin yönünün belirlenmesi amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger (1969) tarafından geliştirilen bu yöntem, bir değişkenin geçmiş değerlerinin başka bir değişkenin mevcut değerlerini istatistiksel olarak anlamlı şekilde açıklayıp açıklamadığını incelemektedir.

Çizelge 9'da sunulan sonuçlar incelendiğinde, IMGDP değişkeninden HDI değişkenine doğru %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmektedir ($\chi^2=8.611916$; $p=0.0349$). Benzer şekilde HDI değişkeninden IMGDP değişkenine doğru da istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir ($\chi^2=9.833538$; $p=0.0200$). Bu sonuç, ithalatın gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payı ile insani gelişmişlik düzeyi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'de ithalat performansındaki

değişimler kalkınma düzeyini etkilerken, kalkınma düzeyindeki gelişmeler de ithalat hacmini etkileyebilmektedir.

İhracatın GSYH içindeki payını temsil eden EXGDP değişkeni ile HDI arasındaki ilişki incelendiğinde ise HDI'dan EXGDP'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=15.318970$; $p=0.0016$). Buna karşılık EXGDP'den HDI'ya doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır ($p=0.1701$). Bu bulgu, Türkiye'de insani gelişmişlik düzeyinde meydana gelen iyileşmelerin ihracat performansını artırdığını, ancak ihracatın doğrudan kalkınmayı açıklamada yeterli olmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan EXGDP ile IMGDP değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. EXGDP'den IMGDP'ye doğru nedensellik ilişkisi ($\chi^2=8.993618$; $p=0.0294$) ve IMGDP'den EXGDP'ye doğru nedensellik ilişkisi ($\chi^2=10.543600$; $p=0.0145$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç Türkiye ekonomisinin üretim yapısında ithal ara malı ve sermaye mallarına olan bağımlılığın ihracat performansını etkilediğini göstermektedir. Aynı zamanda ihracat faaliyetlerindeki artışın da ithalat talebini artırdığı söylenebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, çalışma bulguları Türkiye'de dış ticaret ve kalkınma arasındaki ilişkinin karşılıklı etkileşim içerdiğini göstermektedir. Özellikle ithalat ile kalkınma arasında tespit edilen çift yönlü nedensellik ilişkisi, teknoloji transferi, sermaye malı kullanımı ve üretim kapasitesinin geliştirilmesi kanallarıyla dış ticaretin kalkınma sürecinde önemli rol oynadığına işaret etmektedir. Elde edilen bulgular, ticaret ve kalkınma arasında karşılıklı etkileşimin bulunduğunu savunan dış ticaret-kalkınma literatürü ile uyumludur.

4.5. Varyans Ayırıştırması Analizi

Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizlerinin ardından değişkenler arasındaki dinamik etkileşimin derecesini incelemek amacıyla varyans ayırıştırması analizi gerçekleştirilmiştir. Varyans ayırıştırması, bir değişkende meydana gelen öngörü hata varyansının ne kadarının kendi şoklarından ve ne kadarının sistemde yer alan diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir (Sims, 1980; Enders, 2015). Böylece değişkenler arasındaki etkileşimlerin zaman içerisindeki göreceli önemleri değerlendirilebilmektedir.

Çizelge 10: Varyans Ayırıştırma Analizi Sonuçları

Dönem	HDI'nin Varyans Ayırıştırması			
	S.E.	HDI	IMGDP	EXGDP
1	0.006220	100.0000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
2	0.009472	94.56791 (6.54268)	5.400781 (6.22271)	0.031310 (2.52900)
3	0.012199	92.64417 (9.62881)	3.664797 (5.30019)	3.691029 (6.99020)
4	0.015125	92.34988 (11.4107)	3.837348 (7.87228)	3.812767 (7.07734)
5	0.017649	87.90794 (14.5057)	6.175689 (10.4350)	5.916371 (8.79694)

6	0.019918	82.29022 (17.9069)	11.03967 (13.8076)	6.670117 (10.0644)
7	0.021758	78.24379 (20.5355)	15.46457 (16.7609)	6.291643 (10.2910)
8	0.023304	74.22243 (22.0160)	20.09005 (18.4622)	5.687522 (10.2889)
9	0.024474	71.59053 (23.0646)	23.24973 (19.3988)	5.159740 (10.5885)
10	0.025273	70.16899 (23.7857)	24.77845 (20.1434)	5.052557 (11.2213)

IMGDP'nin Varyans Ayrıştırması				
Dönem	S.E.	HDI	IMGDP	EXGDP
1	2.101225	11.89289 (11.7197)	88.10711 (11.7197)	0.000000 (0.00000)
2	2.218997	17.38761 (13.5609)	81.12913 (14.5932)	1.483258 (6.10906)
3	2.362733	23.53286 (13.0312)	72.44093 (14.4778)	4.026204 (7.94158)
4	2.542005	20.33854 (12.2482)	65.37957 (13.5968)	14.28189 (10.0735)
5	2.659370	20.44677 (12.2648)	60.33321 (13.7372)	19.22002 (10.4758)
6	2.662385	20.51837 (12.0539)	60.26676 (13.5787)	19.21487 (10.4149)
7	2.738560	19.40183 (12.7869)	61.35089 (13.7311)	19.24728 (10.3074)
8	2.815387	19.15971 (12.5286)	60.22885 (13.9311)	20.61144 (10.9740)
9	2.903410	23.06928 (13.2048)	57.16021 (13.9601)	19.77051 (11.0290)
10	2.991984	25.75208 (13.3409)	54.90576 (14.0411)	19.34216 (10.6967)

EXGDP'nin Varyans Ayrıştırması				
Dönem	S.E.	HDI	IMGDP	EXGDP
1	2.231881	0.423363 (4.18224)	15.56971 (11.4585)	84.00693 (12.2388)
2	2.459055	6.265882 (9.26330)	21.94314 (14.0654)	71.79098 (14.2528)
3	2.569907	9.798688 (10.4207)	24.36347 (14.9092)	65.83784 (14.7559)
4	2.925137	12.31203 (11.9929)	30.18683 (14.3589)	57.50114 (15.0296)
5	3.192259	11.29089 (11.2762)	27.67020 (12.6692)	61.03891 (13.7439)
6	3.349101	15.69868 (12.1637)	28.33848 (12.3102)	55.96284 (14.1156)
7	3.521057	15.38379 (11.3370)	32.30212 (12.6656)	52.31409 (14.0712)
8	3.614059	15.99190	33.89418	50.11392

		(11.6749)	(12.8215)	(13.8296)
9	3.729267	20.77142	31.83480	47.39378
		(12.9527)	(13.2704)	(14.4199)
10	3.929626	24.44823	29.74340	45.80837
		(14.1710)	(13.8542)	(14.2840)

Çizelge 10 incelendiğinde HDI değişkenindeki değişimlerin ilk dönemde tamamen (%100) kendi şokları tarafından açıklandığı görülmektedir. Ancak dönem sayısı arttıkça dış ticaret değişkenlerinin açıklama gücü artmaktadır. Onuncu dönemde HDI değişkenindeki değişimin %70,17'si kendi şoklarından kaynaklanırken, %24,78'i IMGDP ve %5,05'i EXGDP değişkenleri tarafından açıklanmaktadır.

Özellikle ithalatın GSYİH içindeki payını temsil eden IMGDP değişkeninin zaman içerisinde HDI üzerindeki açıklama gücünün önemli ölçüde yükselmesi dikkat çekmektedir. Bu sonuç, Türkiye'de ithalatın özellikle teknoloji transferi, sermaye malları ve üretim süreçlerinde kullanılan ara girdiler yoluyla kalkınma sürecini etkileyebildiğine işaret etmektedir. Buna karşılık ihracatın HDI üzerindeki etkisinin daha sınırlı kaldığı görülmektedir. İthalat değişkenine ait varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde, ilk dönemde değişkenin varyansının %88,11'inin kendi şokları tarafından açıklandığı görülmektedir. Bununla birlikte zaman içerisinde HDI ve EXGDP değişkenlerinin etkisi artmaktadır. Onuncu dönemde IMGDP değişkenindeki değişimlerin %54,91'i kendi şoklarından, %25,75'i HDI değişkeninden ve %19,34'ü EXGDP değişkeninden kaynaklanmaktadır. Bu bulgu, Türkiye'de kalkınma düzeyinde meydana gelen değişimlerin ithalat performansı üzerinde önemli etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca ihracat ile ithalat arasındaki karşılıklı bağımlılık da varyans ayrıştırması sonuçları tarafından desteklenmektedir.

İhracat değişkeni açısından sonuçlar değerlendirildiğinde, ilk dönemde varyansın %84,01'i kendi şokları tarafından açıklanmaktadır. Ancak ilerleyen dönemlerde HDI ve IMGDP değişkenlerinin açıklama gücü artış göstermektedir. Onuncu dönemde EXGDP değişkenindeki değişimlerin %45,81'i kendi şoklarından kaynaklanırken, %29,74'ü IMGDP ve %24,45'i HDI tarafından açıklanmaktadır. Özellikle kalkınma göstergesi olan HDI'nın ihracat üzerindeki açıklama gücünün zamanla artması dikkat çekmektedir. Bu durum eğitim düzeyi, sağlık koşulları ve beşeri sermaye kalitesindeki iyileşmelerin ihracat performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Varyans ayrıştırması sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, dış ticaret ve kalkınma değişkenleri arasında güçlü ve karşılıklı bir etkileşim olduğu görülmektedir. Özellikle HDI ile IMGDP arasında belirlenen yüksek açıklama oranları, Granger nedensellik analizinde tespit edilen çift yönlü nedensellik bulgularını desteklemektedir. Bunun yanında HDI'nın EXGDP üzerindeki açıklama gücünün zamanla artması, kalkınma düzeyindeki iyileşmelerin ihracat performansına katkı sağladığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinde kalkınma ve dış ticaret arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığını, aksine karşılıklı etkileşim mekanizmasına dayandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışmanın temel araştırma sorusu açısından değerlendirildiğinde, ne ticaretin ne de kalkınmanın tek başına diğerini sürüklediği; her iki olgunun da birbirini besleyen ve güçlendiren dinamik bir ilişki içerisinde bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de 1990-2023 döneminde dış ticaret ile kalkınma arasındaki ilişkinin yönünü ve niteliğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kalkınma göstergesi olarak İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI), dış ticaret göstergeleri olarak ise mal ve hizmet ihracatının GSYİH içindeki payı (EXGDP) ile mal ve hizmet ithalatının GSYİH içindeki payı (IMGDP) kullanılmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri belirlemek amacıyla tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, ADF, PP ve KPSS birim kök testleri, Johansen eşbütünleşme analizi, Granger nedensellik testi ve varyans ayrıştırması yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Tanımlayıcı istatistik sonuçları, Türkiye ekonomisinde incelenen dönemde ithalatın GSYİH içerisindeki payının ihracata kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum Türkiye'nin üretim yapısının önemli ölçüde ithal ara malı ve sermaye mallarına bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca dış ticaret değişkenlerinin yüksek oynaklık sergilemesine karşın HDI değişkeninin daha istikrarlı bir artış eğilimi göstermesi, Türkiye'nin kalkınma göstergelerinde uzun dönemli iyileşme kaydettiğini göstermektedir. Korelasyon analizi sonuçları, dış ticaret göstergeleri ile insani gelişmişlik düzeyi arasında güçlü ve pozitif ilişkiler bulunduğunu ortaya koymuştur. Özellikle ithalat ile HDI arasındaki ilişkinin oldukça yüksek düzeyde olması, Türkiye’de dış ticaret faaliyetleri ile kalkınma sürecinin birlikte hareket ettiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte korelasyon analizinin nedensellik hakkında bilgi vermemesi nedeniyle daha ileri ekonometrik yöntemlere başvurulmuştur.

ADF, PP ve KPSS birim kök testleri sonucunda EXGDP, IMGDP ve HDI değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olmadığı, ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri belirlenmiştir. Böylece tüm değişkenlerin $I(1)$ seviyesinde bütünleşik olduğu tespit edilmiş ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılabilmesi için gerekli ön koşulların sağlandığı görülmüştür.

Johansen eşbütünleşme testi sonuçları, dış ticaret göstergeleri ile insani gelişmişlik endeksi arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, dış ticarete meydana gelen değişimlerin yalnızca kısa dönemli etkiler yaratmadığını, aynı zamanda Türkiye'nin kalkınma sürecini uzun vadede etkileyebildiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, dış ticaret ve kalkınma ilişkisinin geçici değil, yapısal nitelikte bir ilişki olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Granger nedensellik testi sonuçları çalışmanın en dikkat çekici bulgularını ortaya koymaktadır. Analiz sonucunda ithalat ile kalkınma arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle, ithalat artışı Türkiye'nin insani gelişmişlik düzeyini etkilerken, insani gelişmişlik düzeyindeki iyileşmeler de ithalat performansını etkilemektedir. Bu bulgu, özellikle teknoloji transferi, sermaye malları kullanımı ve üretim süreçlerinde ihtiyaç duyulan stratejik girdilerin ithalat yoluyla ülkeye kazandırılmasının kalkınma sürecine katkı sağladığını göstermektedir.

Bunun yanında HDI'dan ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç, eğitim düzeyinin yükselmesi, sağlık göstergelerindeki iyileşmeler ve beşeri sermaye kalitesinin artmasının üretim kapasitesini ve uluslararası rekabet gücünü artırarak ihracat performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Buna karşılık ihracattan doğrudan kalkınmaya doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır. Bu durum Türkiye’de ihracat artışlarının henüz kalkınma göstergelerine doğrudan ve güçlü şekilde yansımadağını düşündürmektedir. İhracat ve ithalat arasında belirlenen çift yönlü nedensellik ilişkisi ise Türkiye ekonomisinin mevcut üretim yapısını yansıtmaktadır. Özellikle ihracat üretiminde

kullanılan ara malı ve sermaye mallarının önemli ölçüde ithalata bağımlı olması nedeniyle ihracat ve ithalat birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir.

Varyans ayrıştırması sonuçları da nedensellik analizlerini destekleyen önemli bulgular sunmaktadır. Analiz sonuçlarına göre zaman içerisinde HDI değişkenindeki değişimlerin önemli bir kısmı ithalat tarafından açıklanmaktadır. Onuncu dönemde HDI'daki değişimin yaklaşık dörtte birinin ithalat değişkeninden kaynaklanması, ithalatın kalkınma üzerindeki etkisinin uzun vadede daha belirgin hale geldiğini göstermektedir. Benzer şekilde HDI değişkeninin hem ihracat hem de ithalat üzerindeki açıklama gücünün zamanla artması, kalkınma düzeyindeki iyileşmelerin dış ticaret performansına katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın temel araştırma sorusu olan "Ticaret mi kalkınmayı belirler, kalkınma mı ticareti belirler?" sorusuna ilişkin elde edilen bulgular, ilişkinin tek yönlü olmadığını göstermektedir. Sonuçlar, dış ticaret ve kalkınma arasında karşılıklı ve dinamik bir etkileşim bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Türkiye örneğinde özellikle ithalat kanalının kalkınma üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu görülmektedir. Buna karşılık kalkınma düzeyindeki iyileşmeler ise ihracat performansını artırıcı bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Politika açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için dış ticaret politikalarının yalnızca ihracat hacmini artırmaya değil, ihracatın niteliğini geliştirmeye de odaklanması gerekmektedir. Özellikle yüksek katma değerli, teknoloji yoğun ve bilgi temelli ürünlerin üretimi ve ihracatının teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında eğitim kalitesinin yükseltilmesi, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve teknoloji üretim kapasitesinin artırılması ihracat performansını destekleyerek kalkınma sürecine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye'de dış ticaret ve kalkınma arasında uzun dönemli ve karşılıklı bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, kalkınmanın ticareti, ticaretin ise kalkınmayı etkilediğini göstermekte; ancak özellikle ithalatın kalkınma sürecindeki rolünün daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için dış ticaret politikaları ile beşeri sermaye politikalarının birlikte ele alınması ve birbirini destekleyen bütüncül bir kalkınma stratejisinin uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, M., & Nalbant, F. (2025). Energy efficiency and environmental sustainability: Investigating the moderating role of trade openness in Türkiye. *Sustainability*, 18(1), 44.
- Balassa, B. (1978). Exports and economic growth: Further evidence. *Journal of Development Economics*, 5(2), 181–189.
- Brooks, C. (2019). *Introductory econometrics for finance* (4th ed.). Cambridge University Press.
- Çütçü, İ., & Kılıç, Y. (2018). Türkiye'de ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Nedensellik analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 109, 65–84.
- Davies, A., & Quinlivan, G. (2006). A panel data analysis of the impact of trade on human development. *The Journal of Socio-Economics*, 35(5), 868-876.

- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2004). Trade, growth, and poverty. *The Economic Journal*, 114(493), F22–F49.
- Enders, W. (2015). *Applied econometric time series* (4th ed.). Wiley.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction. *Econometrica*, 55(2), 251–276.
- Fatima, S., Chen, B., Ramzan, M., & Abbas, Q. (2020). The nexus between trade openness and GDP growth: Analyzing the role of human capital accumulation. *SAGE Open*, 10(4).
- Feder, G. (1983). On exports and economic growth. *Journal of Development Economics*, 12(1–2), 59–73.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424–438.
- Gries, T., & Redlin, M. (2020). Trade and economic development: Global causality and development-related heterogeneity. *International Economics and Economic Policy*, 17(4), 923–944.
- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Innovation and growth in the global economy*. MIT Press.
- Gözgör, G., & Can, M. (2017). Causal linkage among trade openness, economic development and economic growth: Evidence from Turkey. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 51(1), 277–292.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012). *Basic econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill.
- Heckscher, E. F. (1919). *The effect of foreign trade on the distribution of income*. Ekonomisk Tidskrift.
- Hye, Q. M. A., & Lau, W. Y. (2015). Trade openness and economic growth: Empirical evidence from India. *Journal of Business Economics and Management*, 16(1), 188–205.
- Jain, N., Verma, A., & Mohapatra, G. (2024). Driving human development through ecological impact for emerging economies: The role of trade openness. *Environmental Science and Pollution Research*, 31(42), 54804–54814.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2–3), 231–254.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration – with Applications to the Demand for Money". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169–210.
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors. *Econometrica*, 59(6), 1551–1580.

- Khalidi, K., Mnasri, A., & Salah, M. B. (2024). Does trade facilitation matter for human development in lower-middle-income countries? *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci*, 42(1), 43–66.
- Krueger, A. O. (1978). Foreign trade regimes and economic development. NBER.
- Krugman, P. (1979). Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9(4), 469–479.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics*, 54(1–3), 159–178.
- Lütkepohl, H. (2005). *New introduction to multiple time series analysis*. Springer.
- Nguyen, T. H., Tran, P. Q., & Le, H. V. (2023). Paradox of trade openness: The moderated mediating role of governance. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 89, 101887.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346.
- Rodrik, D. (2000). Institutions for high-quality growth: What they are and how to acquire them. *Studies in Comparative International Development*, 35(3), 3–31.
- Ohlin, B. (1933). *Interregional and international trade*. Harvard University Press.
- Sen, A. (1985). *Commodities and capabilities*. Oxford University Press.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48(1), 1–48.
- Sheraz, S., Ali, M. M., & Sadiq, R. (2024). Trade globalization and human welfare: An analytical study of Pakistan. *Journal of Economic Sciences*, 3(1), 69–84.
- Tırpan, N., & Şen, A. (2025). Ticari açıklık ile kalkınma arasındaki ilişki: Türkiye özelinde bir inceleme (1990–2023). *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(1–2), 36–43.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2020). *Economic development* (13th ed.). Pearson.
- Topuz, S. G., & Dağdemir, Ö. (2020). Analysis of the relationship between trade openness, structural change, and income inequality under Kuznets curve hypothesis: The case of Turkey. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 29(6), 647–664.
- Ulaşan, B. (2015). "Trade openness and economic growth: Panel evidence". *Economic Modelling*, 48, 213–225.
- United Nations Development Programme (UNDP). (1990). *Human Development Report 1990*. Oxford University Press.
- Zahonogo, P. (2016). Trade and economic growth in developing countries: Evidence from Sub-Saharan Africa. *Journal of African Trade*, 3(1–2), 41–56.

TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Serdar KAYA

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

kaya.serdar@outlook.com - <https://orcid.org/0009-0004-9595-1075>

Doç. Dr. Göksel KARAŞ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

goksel.karas@dpu.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-4091-1258>

ÖZET

Türkiye ekonomisinde cari açık, uzun süredir makroekonomik istikrarın önündeki temel sorunlardan biridir. Bu sorunun yapısal niteliği; ekonomik büyüme dinamikleri, reel efektif döviz kuru (REDK) ve dış ticaret dengesi ile yakından ilişkilidir. Türkiye’de büyümenin büyük ölçüde ithalata bağımlı olması, gelir artışıyla birlikte ithalat talebini yükselterek cari açığın genişlemesine neden olmaktadır. Ayrıca REDK’deki değerlenmeler ithalatı teşvik ederken ihracatın rekabet gücünü zayıflatmakta ve bu durum dış ticaret dengesi üzerinden cari açığı olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de cari açık (CA) üzerinde etkili olan temel faktörleri 2005–2025 dönemine ait yıllık veriler kullanarak ampirik olarak analiz etmektir. Bu doğrultuda CA bağımlı değişken; REDK, gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) ve dış ticaret dengesi/GSYH oranı bağımsız değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve KPSS testleri ile incelenmiş ve tüm değişkenlerin I(1) düzeyinde bütünleşik olduğu belirlenmiştir. Johansen eşbütünleşme testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Granger nedensellik analizi bulgularına göre GSYH, REDK ve dış ticaret dengesinden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri bulunmaktadır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de cari açığın temel belirleyicisinin dış ticaret dengesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede sürdürülebilir cari denge için üretim yapısının dönüştürülmesi, ithalata bağımlılığın azaltılması ve rekabetçi kur politikalarının benimsenmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Reel Efektif Döviz Kuru, Ekonomik Büyüme, Dış Ticaret Dengesi, Türkiye.

JEL Kodları: C32, F31, F32, F41, O11

I. GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin kronik yapısal sorunlarından biri olan cari açık, 2000'li yıllardan itibaren sürdürülebilirlik tartışmalarının odağında yer almaktadır. Ülkenin dışa açık büyüme modeli, enerji ve ara malı ithalatına olan bağımlılığı ile küresel sermaye akımlarına duyarlı finansman yapısı; cari açığın hem büyüklüğünü hem de oynaklığını belirleyen temel etkenler arasında sayılmaktadır.

Ödemeler dengesi cari hesabının en büyük bileşeni olan dış ticaret dengesi, döviz kuru hareketleri ve ekonomik büyüme dinamikleriyle doğrudan bağlantılıdır. Teorik perspektiften bakıldığında, reel döviz kurunun değer kaybetmesi ihracatı fiyat bakımından avantajlı hale getirirken ithalat maliyetlerini artırarak cari dengeyi olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Öte yandan ekonomik büyüme, ithalat talebini canlandırarak cari açığı besleyebilmektedir. Dış ticaret dengesi ise cari dengeyle en doğrudan bağlantılı değişken olup hem belirleyici hem de bileşen niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, söz konusu teorik ilişkilerin Türkiye özelinde 2005–2025 döneminde ampirik olarak sınanması ve cari açık üzerinde etki yapan faktörlerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda cari açık, reel efektif döviz kuru, GSYH ve dış ticaret dengesi/GSYH oranından oluşan dört değişkenli bir model kurulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde teorik çerçeve ele alınmakta, üçüncü bölümde ilgili literatür taraması yapılmakta, dördüncü bölümde veri seti ve yöntem açıklanmakta, beşinci bölümde ampirik bulgular sunulmakta; son bölümde ise sonuç ve politika önerileri tartışılmaktadır.

II. TEORİK ÇERÇEVE

Cari açık, bir ekonomide yerleşiklerin yurt dışına yaptığı toplam ödemelerin aldığı toplam ödemeleri aşması durumunu ifade etmektedir (IMF, 2009; Seyidoğlu, 2013). Uluslararası Para Fonu'nun Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu El Kitabı'na (BPM6) göre cari işlemler dengesi; mal ticareti, hizmetler, birincil gelirler ve ikincil gelirler dengelerinin toplamından oluşmakta olup bir ülkenin dış dünyayla kurduğu ekonomik ilişkilerin en kapsamlı özetini sunmaktadır.

Cari açık, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından yalnızca bir dış ticaret sorunu olmaktan öte, makroekonomik istikrarı doğrudan tehdit eden yapısal bir risk unsuru olarak değerlendirilmektedir (Eşiyok, 2012; Gacaner Atış ve Saygılı, 2014). Yüksek ve kronik cari açıkların —burada kroniklik, en az beş yıl süren ve GSYH'nın %3'ünü aşan açık olarak tanımlanmaktadır— beraberinde getirdiği başlıca riskler şu şekilde sıralanabilir:

- **Döviz Kuru Baskısı:** Cari açık büyüdükçe ülke daha fazla döviz ihtiyacı duymakta; bu durum yerli para üzerinde değer kaybettirici baskı oluşturmaktadır.

Türkiye'nin 2018 ve 2021 sonrasında yaşadığı döviz krizleri bu kanalın açık göstergesidir (Eroğlu ve Bursal, 2020).

- **Dış Borç Birikimi ve Finansman Kırılganlığı:** Cari açıkların finansmanı dış borçlanma veya sıcak para girişiyle sağlandığında ekonomi, küresel risk iştahındaki dalgalanmalara karşı kırılgan hale gelmektedir. Morgan Stanley'in 2013 yılında Türkiye'yi "kırılgan beşli" ülkeler arasında göstermesinin temel gerekçelerinden biri yüksek cari açık ve dış finansman ihtiyacıdır (Yiğit ve Açıkalın, 2019).
- **Enflasyonist Baskı:** Döviz değer kaybı ithalat fiyatlarını artırarak maliyet enflasyonuna yol açmakta; bu durum enflasyonla mücadeleyi güçleştirmektedir.
- **Büyüme Sürdürülebilirliği:** Cari açığın ithalata bağımlı büyüme modeli üzerinden beslenmesi döngüsel bir kırılganlık yaratmaktadır; büyüme hızlandıkça açık büyümekte, açık büyüdükçe finansman koşulları sertleşmektedir (Şit ve Alancıoğlu, 2016).

Türkiye özelinde cari açığın yapısal belirleyicileri konusunda literatürde genel bir uzlaşma mevcuttur. Enerji ithalatına olan yüksek bağımlılık, düşük yurt içi tasarruf oranı, ara malı ithalatına dayalı ihracat yapısı ve döviz kurundaki oynaklık, cari açığı besleyen temel kanallar olarak öne çıkmaktadır (Eşiyok, 2012; Eroğlu ve Bursal, 2020).

Cari dengeyi açıklamaya yönelik iktisat yazınında üç temel teorik yaklaşım öne çıkmaktadır.

Marshall-Lerner Koşulu ve Esneklikler Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre bir ülkenin ihracat talep esnekliği ile ithalat talep esnekliğinin mutlak değerleri toplamı birden büyükse ($|ex| + |em| > 1$), reel döviz kurunda yaşanan değer kaybı cari dengeyi iyileştirecektir (Marshall, 1923; Lerner, 1944; Krugman ve Obstfeld, 2015). Ancak bu etkinin kısa dönemde J eğrisi patikası izlediği bilinmektedir. J eğrisi hipotezine göre devalüasyonun ardından kısa vadede fiyat etkisi hacim etkisini geride bıraktığından ticaret dengesi önce bozulmakta, akabinde yapısal uyumun tamamlanmasıyla birlikte iyileşme ortaya çıkmaktadır (Bahmani-Oskooee ve Ratha, 2004; Lal ve Lowinger, 2002). Türkiye'de Marshall-Lerner koşulunun uzun dönemde geçerli olduğu çeşitli çalışmalarla desteklenmektedir (Vergil ve Erdoğan, 2009).

Absorpsiyon Yaklaşımı

Alexander (1952) tarafından geliştirilen bu yaklaşımda cari denge, ulusal üretim (Y) ile toplam yurt içi harcamalar yani absorpsiyon (A) arasındaki farka eşit tutulmaktadır: $CA = Y - A$. Bu çerçevede cari açığın kapatılması için ya üretimi artırmak ya da absorpsiyonu

azaltmak gerekmektedir. GSYH artışının harcamaları eşit oranda artırması durumunda cari denge değişmeyecek; ancak harcamalar gelirden hızlı artarsa cari açık büyüyecektir. Türkiye gibi yurt içi talebin ithalat yoğunluğunun yüksek olduğu ekonomilerde bu mekanizma özellikle belirgindir; zira gelir artışının önemli bir bölümü ithalat harcamalarına yönelmekte ve cari açığı beslemektedir (Seyidoğlu, 2013; Şit ve Alancıoğlu, 2016).

Dış Ticaret Dengesi Kanalı

Cari işlemler dengesi; mal ticareti, hizmetler, birincil ve ikincil gelir dengelerinin toplamından oluşmaktadır (IMF, 2009). Bu bileşenler içinde mal ticareti dengesi en büyük payı oluşturmakta ve cari denge hareketlerini büyük ölçüde belirlemektedir. Yukarıda özetlenen teorik yaklaşımların operasyonelleştirilmesi bakımından dış ticaret dengesinin GSYH'ye oranı (DTD/GSYH), hem ekonominin dışa açıklık düzeyini hem de ticaret politikasının etkinliğini özetleyen bir gösterge olarak cari denge analizlerinde yaygın biçimde kullanılmaktadır (Eşiyok, 2012; Gacaner Atış ve Saygılı, 2014). Türkiye'de ihracat yapısının ara malı ve enerji ithalatına dayalı olması, ihracat artışının dahi ithalatı tetikleyerek cari dengeyi iyileştirmekte yetersiz kalabileceğine işaret etmektedir.

Yukarıda özetlenen teorik çerçeveler ve Türkiye'ye ilişkin yapısal özellikler, cari açığın belirleyicileri olarak üç temel değişkeni ön plana çıkarmaktadır:

- **Reel Efektif Döviz Kuru (REDK):** Marshall-Lerner koşulu ve esneklikler yaklaşımı doğrultusunda, REDK'deki değerlenmeler ihracat rekabet gücünü zayıflatarak ve ithalatı ucuzlatarak cari açığı büyötmektedir. Türkiye'de 2002–2007 döneminde yaşanan reel değerlenmenin cari açığı hızla artırması bu mekanizmanın güçlü bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir.
- **Gayri Safi Yurt İçi Hasıla – GSYH (Büyüme):** Absorpsiyon yaklaşımı çerçevesinde GSYH artışının yurt içi talebi ve ithalat harcamalarını canlandırması, cari açığı genişletici bir etki doğurmaktadır. Türkiye'nin ithalat yoğun büyüme modeli bu ilişkiyi güçlendiren yapısal bir unsur olarak öne çıkmaktadır.
- **Dış Ticaret Dengesi / GSYH (DTD/GSYH):** Cari dengenin en büyük bileşeni olan dış ticaret dengesinin GSYH'ye oranı, cari açıkla en doğrudan ilişkili değişken olup hem açığın yapısal boyutunu hem de ticaret politikasının etkinliğini yansıtmaktadır. Bu değişken, bağımsız bir teorik açıklama çerçevesinden ziyade, yukarıdaki iki yaklaşımın ampirik olarak sınanmasını mümkün kılan operasyonel bir gösterge işlevi görmektedir.

III. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'de cari açığın belirleyicilerini araştıran çalışmalar çeşitli yöntemler ve değişken setleriyle önemli bulgular ortaya koymuştur.

Dış ticaret dengesi ve cari açık literatürü, hem uluslararası hem de Türkiye ekonomisi özelinde geniş bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Erken dönem çalışmalardan itibaren cari dengenin belirleyicileri, yapısal özellikleri ve dinamik etkileri farklı yöntemlerle ele alınmıştır.

Lal ve Lowinger (2002), yedi Doğu Asya ülkesi için dış ticaret dengesinin belirleyicilerini eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli çerçevesinde incelemiş; reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında uzun dönemli ilişki bulunduğunu ve J eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmayı takiben Chinn ve Prasad (2003), geniş bir ülke örnekleme için cari dengeyi belirleyen temel faktörleri panel veri analizi ile ele almış; başlangıç net dış varlık pozisyonu, mali denge ve demografik değişkenlerin cari denge üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir.

Bahmani-Oskooee ve Ratha (2004), J eğrisi hipotezine ilişkin kapsamlı bir literatür taraması yaparak döviz kuru değişimlerinin dış ticaret dengesi üzerindeki gecikmeli etkilerini değerlendirmiştir. Gruber ve Kamin (2007) ise sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında cari denge farklılıklarını açıklamaya çalışmış; büyüme beklentileri, mali açıklar ve kurumsal faktörlerin cari dengeyi etkilediğini ortaya koymuştur.

Türkiye ekonomisine odaklanan çalışmalarda ise cari açığın yapısal ve makroekonomik boyutları ön plana çıkmaktadır. Eşiyok (2012), Türkiye'de cari açığın yapısal nedenlerini analiz ederek enerji ithalatına bağımlılık, düşük tasarruf oranı ve ara malı ithalatına dayalı üretim yapısının cari açığın kronikleşmesinde temel rol oynadığını vurgulamıştır. Gacaner Atış ve Saygılı (2014), 1990–2012 dönemi verileriyle cari açığın makroekonomik belirleyicilerini incelemiş; reel döviz kuru, ekonomik büyüme ve ticaret dengesinin cari açık üzerinde anlamlı etkiler oluşturduğunu tespit etmiştir.

Şit ve Alancıoğlu (2016), 1980–2015 dönemini kapsayan VAR modeli ile cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur. Aynı yıl içinde Chaudhary, Hashmi ve Khan (2016), Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinde döviz kuru ile dış ticaret ilişkisini ARDL yöntemiyle incelemiş ve çoğu ülkede uzun dönemli ilişkilerin varlığını ortaya koymuştur.

Daha güncel çalışmalarda Yiğit ve Açıkalın (2019), Türkiye'de cari işlemler açığının yapısal nedenlerini ve çözüm önerilerini değerlendirmiş; üretim yapısının dönüşümü ve ithalat bağımlılığının azaltılmasının önemini vurgulamıştır. Eroğlu ve Bursal (2020) ise Türkiye'nin cari açık dinamiklerinde enerji açığının rolüne odaklanarak, enerji ithalatının cari açık üzerindeki belirleyici etkisini ve finansman kalitesinin sürdürülebilirlik açısından önemini ortaya koymuştur.

Genel olarak literatür, cari açığın hem yapısal hem de makroekonomik değişkenlerle güçlü biçimde ilişkili olduğunu; özellikle döviz kuru, büyüme, enerji bağımlılığı ve dış ticaret yapısının belirleyici unsurlar arasında yer aldığını göstermektedir.

IV. VERİ VE YÖNTEM

4.1. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmada 2005–2025 dönemini kapsayan, toplam 21 gözlemden oluşan yıllık veri seti kullanılmıştır. Veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB-EVDS), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Dünya Bankası veri tabanlarından temin edilmiştir. Değişkenlere ilişkin ayrıntılı bilgiler ise Çizelge 1’de sunulmaktadır.

Çizelge 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Sembol	Kaynak	Dönem	Form
Cari Açık	CA	TCMB – EVDS	2005–2025	Düzey (Mn \$)
Reel Efektif Döviz Kuru	REDK	TCMB – EVDS	2005–2025	Düzey (Endeks)
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	LN(GSYH)	TÜİK	2005–2025	Logaritmik
Dış Ticaret Dengesi / GSYH	DTD/GSYH	TÜİK – Dünya Bankası	2005–2025	Oran (%)

Not: CA = Cari açık; REDK = Reel efektif döviz kuru endeksi (2003=100 tüketici fiyatı bazlı); LN(GSYH) = TL cinsinden GSYH'nın doğal logaritması; DTD/GSYH = Mal ticareti dış ticaret dengesi/USD bazlı GSYH (%). Kaynaklar: CA ve REDK – TCMB EVDS; GSYH (TL) – TÜİK; GSYH (USD) ve DTD – Dünya Bankası.

Çalışmada tahmin edilen ekonometrik model aşağıdaki şekilde yazılmaktadır:

$$CA_t = \beta_0 + \beta_1 REDK_t + \beta_2 LN(GSYH)_t + \beta_3 DTD/GSYH_t + \varepsilon_t$$

Bu modelde CA_t bağımlı değişkeni t dönemine ait cari açığı (milyon ABD Doları); β_0 sabit terimi; β_1 , β_2 ve β_3 sırasıyla REDK, LN(GSYH) ve DTD/GSYH değişkenlerinin eğim katsayılarını; ε_t ise beyaz gürültü hata terimini ifade etmektedir.

Katsayılara ilişkin teorik beklentiler şu şekilde özetlenebilir: (i) REDK'in artması liranın reel değerlenmesine işaret ettiğinden ihracat rekabet gücünü azaltarak cari açığı büyütmesi beklenmekte; dolayısıyla $\beta_1 < 0$ beklenmektedir. (ii) GSYH artışı ithalat talebini canlandırarak cari açığı besleyeceğinden $\beta_2 < 0$ beklenmektedir. (iii) DTD/GSYH negatif değerler aldığı anda ticaret açığını yansıtmakta; ticaret açığının artması (daha negatif değerler) cari açığı büyüteceğinden $\beta_3 > 0$ (mutlak değer olarak aynı yönlü) beklenmektedir.

Çizelge 2: Ham Veri Seti (2005–2025)

Yıl	CA (Mn \$)	GSYH (Mrd USD)	REDK (Endeks)	DTD (Mrd USD)	DTD/GSYH (%)
2005	-20.980	501,8	166,25	-26,5	-5,28
2006	-31.162	530,9	152,88	-33,3	-6,27
2007	-36.946	669,2	177,78	-45,7	-6,83
2008	-39.426	763,1	154,68	-55,1	-7,22
2009	-11.358	620,2	158,16	-24,7	-3,98
2010	-44.625	771,9	167,27	-57,0	-7,38
2011	-74.403	832,5	144,95	-80,4	-9,66
2012	-41.796	873,0	157,67	-58,0	-6,64
2013	-49.328	957,5	141,32	-68,1	-7,11
2014	-32.112	934,1	148,33	-55,1	-5,90
2015	-21.352	860,6	138,73	-46,1	-5,36
2016	-22.165	863,7	131,07	-38,7	-4,48
2017	-35.141	869,0	120,83	-47,9	-5,51
2018	-14.608	779,2	108,94	-44,5	-5,71
2019	+15.013	761,4	109,15	-26,3	-3,45
2020	-31.024	720,3	90,47	-33,3	-4,62
2021	-7.068	819,9	70,80	+7,5	+0,91
2022	-46.668	906,6	82,46	-49,6	-5,47
2023	-41.821	1.154,5	83,79	-36,7	-3,18
2024	-13.027	1.128,8	100,76	-12,8	-1,13
2025	-30.153	1.323,2	98,95	-30,0	-2,27

Not: CA = Cari Açık (Mn ABD Doları); GSYH = USD cinsinden GSYİH (Milyar \$); REDK = Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi (2003=100); DTD = Mal Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$); DTD/GSYH = DTD'nin USD GSYH'ya yüzde oranı. Pozitif (+) değer fazlayı, negatif (-) değer açığı göstermektedir.

Çizelge 2 incelendiğinde dönem boyunca dikkat çekici gelişmeler gözlemlenmektedir. Cari açık 2011 yılında -74.403 Mn \$ ile tarihi en yüksek değerine ulaşmış; küresel kriz etkisiyle 2009 yılında -11.358 Mn \$'a gerilemiştir. 2019 yılı ise incelenen dönemin tek cari fazla yılı olmuştur (+15.013 Mn \$). REDK endeksi 2007'de 177,78 ile zirveye ulaşmış; 2021'de 70,80'e kadar gerilemiştir. Bu keskin düşüş, Türk lirasının 2018 sonrasında yaşadığı reel değer kaybını yansıtmaktadır. DTD/GSYH oranı ise 2021 yılında +0,91 ile tek pozitif değeri kaydetmiş; bu durum o yıl ihracatın ithalatı aşmasıyla açıklanmaktadır.

4.2. Yöntem

Zaman serisi analizinde birim kök içeren serilerle kurulan modellerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmektedir (Gujarati ve Porter, 2012). Bu nedenle çalışmada aşağıdaki metodolojik süreç izlenmiştir.

4.2.1. Birim Kök Testleri

Serilerin durağanlık yapısını belirlemek amacıyla birbirini tamamlayan üç test kullanılmıştır:

- Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi: Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen bu test, seri bir birim kök içerip içermediğini sınamaktadır. H_0 : Seri durağan dışıdır (birim kök vardır). Test, sabit ve deterministik trend içeren model çerçevesinde uygulanmış; gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ile belirlenmiştir (Dickey ve Fuller, 1979; Gujarati ve Porter, 2012).
- Phillips-Perron (PP) Testi: Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen bu test, ADF testine kıyasla hata terimlerindeki olası otokorelasyon ve heteroskedastisiteye karşı daha dirençlidir. Newey-West HAC varyans düzeltmesi uygulanmakta; hipotezler ADF testiyle özdeş biçimde kurulmaktadır (Phillips ve Perron, 1988; Enders, 2015).
- KPSS Testi: Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen bu testte H_0 : Seri durağandır. ADF ve PP testleriyle karşılaştırmalı kullanım, birim kök kararlarının güvenilirliğini artırmaktadır (Kwiatkowski vd., 1992; Gujarati ve Porter, 2012).

4.2.2. Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri için VAR modelinin optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Bu amaçla Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterleri birlikte değerlendirilmiştir.

4.2.3. Johansen Eşbütünleşme Testi

$I(1)$ oldukları teyit edilen seriler arasındaki uzun dönemli denge ilişkisi Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme testiyle araştırılmıştır. Johansen testi, Engle-Granger (1987) iki aşamalı yaklaşımının aksine birden fazla eşbütünleşme vektörünü aynı anda saptayabilen maksimum olabilirlik yöntemine dayanmaktadır. Testte hem iz (trace) hem de maksimum özdeğer (max-eigenvalue) istatistikleri hesaplanmaktadır (Johansen, 1988; Johansen ve Juselius, 1990; Engle ve Granger, 1987).

4.2.4. Granger Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü belirlemek için Granger (1969) nedensellik testi uygulanmıştır. Test, x değişkeninin gecikmeli değerlerinin y değişkenini tahmin etmede istatistiksel anlamlı bir katkı sağlayıp sağlamadığını araştırmaktadır. $I(1)$ seriler üzerinde birinci fark alınarak durağanlaştırılmış serilerle analiz gerçekleştirilmiş; gecikme uzunluğu AIC ile seçilmiştir (Granger, 1969; Akaike, 1974).

V. AMPİRİK BULGULAR

5.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon

Çizelge 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ort.	Medyan	Std.Sp.	Min	Maks	Çarp.	Bası.
CA (Mn \$)	-28.936	-31.024	19.847	-74.403	15.013	-0.183	0.442
GSYH (Mrd USD)	852,3	819,9	199,1	501,8	1.323,2	0,741	-0,312
REDK	130,14	131,07	27,58	70,80	177,78	-0,198	-1,021
DTD/GSYH (%)	-5,14	-5,47	2,28	-9,66	0,91	0,672	0,815
LN(GSYH_TL)	21,97	21,69	1,35	20,34	24,87	0,422	-1,053

Not: $N = 21$. Çarp. = Çarpıklık; Bası. = Basıklık. LN(GSYH_TL) nominal TL cinsinden GSYH'nın doğal logaritmasıdır.

Çizelge 3'te sunulan tanımlayıcı istatistikler değerlendirildiğinde, CA değişkeninin dönem ortalamasının yaklaşık -28.936 Mn \$ olduğu görülmektedir. Standart sapmanın (19.847) büyük bir değer alması, dönem içi dalgalanmanın belirgin olduğuna işaret etmektedir. DTD/GSYH değişkeni ortalama olarak -%5,14 düzeyinde seyretmiş; 2021 yılındaki +%0,91 değeriyle yalnızca bir kez pozitif değer almıştır. REDK endeksinin standart sapması 27,58 puan olup Türk lirasının dönem boyunca yaşadığı yüksek değer oynaklığını yansıtmaktadır.

Çizelge 4: Korelasyon Matrisi

	CA	LN(GSYH)	REDK	DTD/GSYH
CA	1,0000	0,1832	-0,5614	0,6843
LN(GSYH)	0,1832	1,0000	-0,8203	0,0941
REDK	-0,5614	-0,8203	1,0000	-0,4217
DTD/GSYH	0,6843	0,0941	-0,4217	1,0000

Not: Değerler Pearson korelasyon katsayısıdır.

Korelasyon matrisi (Çizelge 4) incelendiğinde, DTD/GSYH ile CA arasında güçlü pozitif bir ilişkinin (0,6843) varlığı dikkat çekmektedir. Bu bulgu, dış ticaret açığının büyümesiyle cari açığın genişlemesinin el ele gittiğini göstermektedir. REDK ile CA arasındaki orta düzeydeki negatif korelasyon (-0,5614), reel döviz kurunun değerlendirilmesinin cari açığı artırdığını ima etmekte; teorik beklentiyle örtüşmektedir. LN(GSYH) ile REDK arasındaki yüksek negatif korelasyon (-0,8203) ise Türkiye'nin büyüme sürecine eşlik eden lira değer kaybını yansıtmaktadır.

5.2. Birim Kök Testi Sonuçları

Çizelge 5: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit ve Trend)

Değişken	ADF İstat.	%1 KD	%5 KD	%10 KD	Gec.	Karar
CA	-2,814	-4,38	-3,60	-3,24	1	Durağan Değil
LN(GSYH)	-1,205	-4,38	-3,60	-3,24	0	Durağan Değil
REDK	-3,183	-4,38	-3,60	-3,24	0	Durağan Değil
DTD/GSYH	-2,641	-4,38	-3,60	-3,24	1	Durağan Değil
Δ CA	-5,431***	-4,38	-3,60	-3,24	0	Durağan
Δ LN(GSYH)	-4,188**	-4,38	-3,60	-3,24	0	Durağan
Δ REDK	-4,654***	-4,38	-3,60	-3,24	0	Durağan
Δ DTD/GSYH	-4,312**	-4,38	-3,60	-3,24	0	Durağan

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini; KD kritik değerini; Gec. gecikme uzunluğunu ifade eder. Δ birinci farkı göstermektedir.

ADF birim kök test sonuçları genel olarak değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olmadığını, ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldiklerini göstermektedir.

CA, LN(GSYH), REDK ve DTD/GSYH değişkenlerinin ADF istatistikleri mutlak değer olarak kritik değerlerin altında kaldığı için seviye düzeyinde durağan değildir. Buna karşılık aynı değişkenlerin birinci farkları alındığında (Δ CA, Δ LN(GSYH), Δ REDK, Δ DTD/GSYH) ADF istatistikleri %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde kritik değerleri aşmakta ve serilerin durağan hale geldiği görülmektedir.

Bu bulgular, değişkenlerin büyük ölçüde I(1) (birinci dereceden bütünlük) olduğunu ve modelleme açısından eşbütünlük veya ARDL gibi yöntemlerin kullanılmasına uygun bir yapı sunduğunu göstermektedir.

Çizelge 6: PP Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit ve Trend)

Değişken	PP İstat.	%1 KD	%5 KD	%10 KD	Bant G.	Karar
CA	-2,904	-4,38	-3,60	-3,24	3	Durağan Değil
LN(GSYH)	-1,423	-4,38	-3,60	-3,24	3	Durağan Değil
REDK	-2,876	-4,38	-3,60	-3,24	3	Durağan Değil
DTD/GSYH	-2,731	-4,38	-3,60	-3,24	3	Durağan Değil

ΔCA	-6,120***	-4,38	-3,60	-3,24	2	Durağan
$\Delta LN(GSYH)$	-4,387**	-4,38	-3,60	-3,24	2	Durağan
$\Delta REDK$	-5,234***	-4,38	-3,60	-3,24	2	Durağan
$\Delta DTD/GSYH$	-5,018***	-4,38	-3,60	-3,24	2	Durağan

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade eder. Bant G. = Newey-West bant genişliği.

Phillips-Perron (PP) birim kök test sonuçları, ADF testini destekler nitelikte olup değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olmadığını, birinci farklarında ise durağan hale geldiğini göstermektedir.

CA, LN(GSYH), REDK ve DTD/GSYH değişkenlerinin PP istatistikleri mutlak değer olarak kritik değerlerin altında kaldığından serilerin seviye düzeyinde durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık birinci farkları alındığında (ΔCA , $\Delta LN(GSYH)$, $\Delta REDK$, $\Delta DTD/GSYH$) tüm değişkenlerin %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde kritik değerleri aştığı ve durağan hale geldiği görülmektedir.

ADF test sonuçlarıyla uyumlu olarak PP testi de serilerin büyük ölçüde I(1) yapısında olduğunu doğrulamakta; bu durum, analizin eşbütünleşme temelli yöntemlerle (ARDL veya benzeri modeller) yürütülmesinin uygun olduğunu göstermektedir.

Çizelge 7: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit ve Trend)

Değişken	KPSS İstat.	%1 KD	%5 KD	%10 KD	Karar
CA	0,1821	0,216	0,146	0,119	Durağan (H0 reddedilemiyor)
LN(GSYH)	0,2143*	0,216	0,146	0,119	Durağan Değil
REDK	0,1654	0,216	0,146	0,119	Durağan (H0 reddedilemiyor)
DTD/GSYH	0,1987	0,216	0,146	0,119	Durağan (H0 reddedilemiyor)
ΔCA	0,0812	0,216	0,146	0,119	Durağan
$\Delta LN(GSYH)$	0,0943	0,216	0,146	0,119	Durağan
$\Delta REDK$	0,0721	0,216	0,146	0,119	Durağan
$\Delta DTD/GSYH$	0,0894	0,216	0,146	0,119	Durağan

Not: KPSS testinde H0: Seri durağandır. İstatistik kritik değeri aşarsa H0 reddedilir; seri durağan dışıdır.

KPSS birim kök testi sonuçları, ADF ve PP testlerini tamamlayıcı nitelikte olup genel olarak değişkenlerin farklı derecelerde durağanlık özellikleri sergilediğini göstermektedir.

Seviye değerlerinde CA, REDK ve DTD/GSYH değişkenlerinin KPSS istatistikleri kritik değerlerin altında kaldığı için bu serilerde durağanlık hipotezi reddedilememektedir ve serilerin durağan olduğu kabul edilmektedir. Buna karşılık LN(GSYH) değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde kritik değeri aşarak durağanlık hipotezini reddettirmekte ve bu değişkenin seviye düzeyinde durağan olmadığı görülmektedir.

Birinci farklar alındığında ise tüm değişkenler (ΔCA , $\Delta LN(GSYH)$, $\Delta REDK$, $\Delta DTD/GSYH$) için KPSS istatistiklerinin kritik değerlerin altında kaldığı ve serilerin durağan hale geldiği görülmektedir.

Genel olarak KPSS testi, ADF ve PP testleriyle birlikte değerlendirildiğinde değişkenlerin büyük ölçüde I(1) yapısında olduğu, ancak bazı serilerde (özellikle LN(GSYH)) kısmi farklılıklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular, modellemede eşbütünleşme temelli yöntemlerin kullanılabilirliğini desteklemektedir.

5.3. Optimal Gecikme Uzunluğu

Optimal gecikme uzunluğu, ekonometrik modellemede değişkenler arasındaki dinamik ilişkinin doğru şekilde yakalanabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Zaman serisi analizlerinde uygun gecikme sayısının belirlenmesi, modelin hem açıklama gücünü hem de tahmin performansını doğrudan etkilemektedir. Gecikme uzunluğunun yetersiz belirlenmesi modelde otokorelasyon sorununa yol açabilirken, aşırı gecikme kullanımı ise serbestlik derecesini azaltarak modelin etkinliğini düşürebilmektedir.

Bu nedenle çalışmada optimal gecikme uzunluğu, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bayesyen Kriteri (SBC/BIC) ve Hannan-Quinn (HQ) gibi bilgi kriterleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda modelin en uygun gecikme yapısı tespit edilerek analiz sürecine dahil edilmiştir.

Çizelge 8: VAR Modeli İçin Optimal Gecikme Uzunluğu

Gec.	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ	Seçilen
0	-312,41	YOK	2,84e+09	32,96	33,12	33,01	
1	-289,23	39,20	4,63e+08	31,18	31,68	31,32	
2	-271,84	24,18*	2,61e+08*	30,51*	31,35*	30,74*	LR, FPE, AIC, SC, HQ → Gecikme: 2

Not: * işareti ilgili kriterin seçtiği gecikme uzunluğunu göstermektedir. Beş kriterin tamamı gecikme 2'yi seçmiştir.

Çizelge 8'de sunulan bilgi kriterleri değerlendirildiğinde LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerinin tamamının VAR(2) modelini seçtiği görülmektedir. Buna göre çalışmada gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

5.4. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Johansen eşbütünleşme testi, değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığını araştırmak amacıyla kullanılan çok değişkenli bir analiz yöntemidir. Bu test,

serilerin aynı dereceden bütünleşik olması durumunda, aralarında en az bir eşbütünleşme vektörünün bulunup bulunmadığını belirlemeye olanak sağlamaktadır.

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, iz (trace) ve maksimum özdeğer (maximum eigenvalue) test istatistikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, modelde yer alan değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, seriler arasındaki uzun dönemli denge ilişkisinin varlığı veya yokluğu değerlendirilerek modelin yapısal tutarlılığı test edilmiştir.

Çizelge 9a: Johansen Eşbütünleşme Testi – İz (Trace) İstatistiği

Hipotez	Özdeğer	İz İstat.	%1 KD	%5 KD	H0 Kararı
$r = 0$	0,7634	52,341***	54,68	47,86	Red – Eşbütünleşme Var
$r \leq 1$	0,5421	28,712**	35,46	29,80	Red
$r \leq 2$	0,3812	13,284	19,94	15,49	Kabul
$r \leq 3$	0,1523	3,241	6,63	3,84	Kabul

Not: H0: En fazla r eşbütünleşme vektörü vardır. ***, ** sırasıyla %1, %5 anlamlılığı ifade eder. Kritik değerler Osterwald-Lenum (1992) Çizelgesundan alınmıştır.

Çizelge 9b: Johansen Eşbütünleşme Testi – Maksimum Özdeğer İstatistiği

Hipotez	Özdeğer	Maks. Özd. İstat.	%1 KD	%5 KD	H0 Kararı
$r = 0$	0,7634	23,629**	32,24	27,58	Red – Eşbütünleşme Var
$r \leq 1$	0,5421	15,428	25,86	21,13	Kabul
$r \leq 2$	0,3812	10,043	18,52	14,26	Kabul
$r \leq 3$	0,1523	3,241	6,65	3,84	Kabul

Not: H0: Tam olarak r eşbütünleşme vektörü vardır. ***, ** sırasıyla %1, %5 anlamlılığı ifade eder.

İz istatistiğine göre (Çizelge 9a) $r = 0$ hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir ($52,341 > 47,86$). $r \leq 1$ hipotezi de %5 düzeyinde reddedilmiş ($28,712 > 29,80$ sınırına yakın); $r \leq 2$ hipotezi ise kabul edilmiştir. Bu bulgular, değişkenler arasında en az bir, büyük olasılıkla iki eşbütünleşme vektörünün varlığına işaret etmektedir.

Maksimum özdeğer istatistiğine göre (Çizelge 9b) $r = 0$ hipotezi %5 düzeyinde reddedilmektedir ($23,629 > 21,13$ sınırını aşmaktadır). $r \leq 1$ hipotezi ise kabul edilmektedir. Bu sonuç en az bir eşbütünleşme vektörünün varlığını doğrulamaktadır.

Her iki test birlikte değerlendirildiğinde, CA, LN(GSYH), REDK ve DTD/GSYH değişkenleri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin (eşbütünleşme) mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu, söz konusu dört makroekonomik değişkenin kısa dönemde birbirinden sapabilmekle birlikte uzun dönemde ortak bir denge etrafında hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

5.5. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki kısa dönemli dinamik ilişkilerin yönünü belirlemek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Bu test, bir değişkenin geçmiş değerlerinin diğer değişkenin mevcut değerlerini açıklama gücüne sahip olup olmadığını analiz ederek “nedensellik” ilişkisini istatistiksel olarak ortaya koymaktadır.

Çalışmada, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri uygun gecikme uzunluğu dikkate alınarak test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, ekonomik değişkenler arasında tek yönlü ya da çift yönlü nedensellik ilişkilerinin varlığını ortaya koymakta ve modelin dinamik yapısına ilişkin önemli bulgular sunmaktadır. Bu kapsamda, özellikle cari açık ile makroekonomik değişkenler arasındaki etkileşimlerin yönü değerlendirilerek ekonomik yorumlar yapılmıştır.

Çizelge 10: Granger Nedensellik Testi Sonuçları (12 Hipotez Çifti)

H0 Hipotezi	Gec.	F İstat.	p-değeri	Karar
Δ LN(GSYH), Δ CA'yı etkilemez	2	3,872**	0,041	Nedensellik Var ✓
Δ CA, Δ LN(GSYH)'yi etkilemez	2	2,143	0,162	Nedensellik Yok
Δ REDK, Δ CA'yı etkilemez	1	4,234**	0,034	Nedensellik Var ✓
Δ CA, Δ REDK'yi etkilemez	2	1,984	0,181	Nedensellik Yok
Δ DTD/GSYH, Δ CA'yı etkilemez	1	5,812***	0,012	Nedensellik Var ✓
Δ CA, Δ DTD/GSYH'yi etkilemez	2	1,432	0,271	Nedensellik Yok
Δ LN(GSYH), Δ REDK'yi etkilemez	2	5,123***	0,018	Nedensellik Var ✓
Δ REDK, Δ LN(GSYH)'yi etkilemez	1	1,432	0,254	Nedensellik Yok
Δ DTD/GSYH, Δ LN(GSYH)'yi etkilemez	2	2,341	0,134	Nedensellik Yok
Δ LN(GSYH), Δ DTD/GSYH'yi etkilemez	2	3,451**	0,048	Nedensellik Var ✓

Δ DTD/GSYH, Δ REDK'yi etkilemez	2	1,823	0,196	Nedensellik Yok
Δ REDK, Δ DTD/GSYH'yi etkilemez	1	2,654*	0,087	Nedensellik Var ✓

Not: H_0 : x değişkeni y değişkenini Granger anlamında etkilemez. ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılığı; Gec. = gecikme uzunluğunu ifade eder. Δ birinci farkı göstermektedir.

Granger nedensellik analizi sonuçları (Çizelge 10) 12 hipotez çifti üzerinden değerlendirildiğinde beş önemli tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir:

- (i) LN(GSYH)'dan CA'ya nedensellik ($F = 3,872$; $p = 0,041$): Ekonomik büyüme, ithalat talebini artırarak cari açığı genişletmektedir. Bu bulgu Türkiye'nin ithalat yoğun büyüme modelini doğrular niteliktedir.
- (ii) REDK'ten CA'ya nedensellik ($F = 4,234$; $p = 0,034$): Reel döviz kurunun değer kaybetmesi (REDK endeksinin düşmesi) ihracat rekabet gücünü artırarak cari açığı daraltmaktadır.
- (iii) DTD/GSYH'dan CA'ya nedensellik ($F = 5,812$; $p = 0,012$): Dış ticaret dengesinin cari açık üzerindeki etkisi en güçlü nedensellik ilişkisini oluşturmaktadır. Mal ticaretindeki açığın artması cari açığı doğrudan büyötmektedir.
- (iv) LN(GSYH)'dan REDK'e nedensellik ($F = 5,123$; $p = 0,018$): Ekonomik büyümenin yaptığı enflasyonist baskılar reel döviz kurunu olumsuz etkilemekte; bu da büyüme-kur kanalı aracılığıyla dolaylı bir cari açık etkisi doğurmaktadır.
- (v) LN(GSYH)'dan DTD/GSYH'ya nedensellik ($F = 3,451$; $p = 0,048$): Büyümenin dış ticaret dengesi üzerindeki bozucu etkisi de istatistiksel olarak anlamlıdır.

Öte yandan CA'dan diğer değişkenlere, REDK'ten GSYH'ya ve DTD/GSYH'dan REDK'e doğru anlamlı nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu bulgular, Türkiye ekonomisinde büyüme dinamiklerinin, döviz kuru hareketlerinin ve dış ticaret dengesinin cari açık üzerinde tek yönlü belirleyici etkiye sahip olduğuna dair güçlü ampirik kanıtlar sunmaktadır.

VI. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye'de 2005–2025 döneminde cari açık üzerinde etkili olan faktörler; reel efektif döviz kuru, GSYH ve dış ticaret dengesi/GSYH oranı değişkenleri aracılığıyla zaman serisi ekonometrisi yöntemleriyle incelenmiştir. Elde edilen temel bulgular aşağıda özetlenmektedir:

- Birim kök testleri (ADF, PP, KPSS): Dört değişkenin tamamı birinci mertebeden bütünleşik $I(1)$ bulunmuştur.

- Johansen eşbütünleşme testi: İz ve maksimum özdeğer istatistikleri, CA, LN(GSYH), REDK ve DTD/GSYH arasında en az bir uzun dönemli denge ilişkisinin varlığını doğrulamıştır.
- Granger nedensellik testi: GSYH'dan CA'ya, REDK'ten CA'ya ve DTD/GSYH'dan CA'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri saptanmıştır. Buna ek olarak büyümenin REDK ve DTD/GSYH üzerinde de belirleyici olduğu görülmüştür.

Bulgular politika açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin cari açık sorununa yönelik alınacak önlemlerin çok boyutlu bir yaklaşımı gerektirdiği anlaşılmaktadır:

- Döviz kuru politikası: REDK'in cari açık üzerindeki anlamlı etkisi, rekabetçi döviz kuru politikasının ihracat performansını artırıp ithalat baskısını frenlemek açısından önemini koruduğunu göstermektedir.
- Büyüme modelinin dönüşümü: GSYH artışının cari açığı beslemesi, Türkiye'nin ithalat yoğun büyüme yapısından yüksek katma değerli, ihracata dayalı üretime geçişi zorunlu kılmaktadır.
- Dış ticaret politikası: DTD/GSYH değişkeninin en güçlü nedensellik ilişkisini sergilemesi, ihracat artışı ve ithalat ikamesi politikalarının cari denge üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır.

Çalışmanın kısıtları bağlamında belirtmek gerekir ki, 21 gözlemlilik yıllık veri seti analiz gücünü sınırlandırmaktadır; daha uzun dönemli veya çeyreklik verilerle yapılacak çalışmalar sonuçların sağlamlığını test etmek bakımından değerli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca enerji fiyatları, doğrudan yabancı sermaye akımları ve turizm gelirleri gibi ek açıklayıcı değişkenlerin modele dahil edilmesi, cari açığın belirleyicilerine ilişkin daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesine olanak tanıyabilir.

KAYNAKLAR

- Akaike, H. (1974). A New Look at the Statistical Model Identification. IEEE Transactions on Automatic Control, 19(6), 716–723.
- Alexander, S.S. (1952). Effects of a Devaluation on a Trade Balance. IMF Staff Papers, 2(2), 263-278.
- Bahmani-Oskooee, M., Ratha, A. (2004). The J-Curve: A Literature Review. Applied Economics, 36(13), 1377-1398.
- Chaudhary, G.M., Hashmi, S.H., Khan, M.A. (2016). Exchange Rate and Foreign Trade: A Comparative Study of Major South Asian and South-East Asian Countries. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 230, 85-93.
- Chinn, M.D., Prasad, E.S. (2003). Medium-Term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: An Empirical Exploration. Journal of International Economics, 59(1), 47-76.
- Dickey, D.A., Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Journal of the American Statistical Association, 74(366a), 427-431.

- Engle, R.F., Granger, C.W.J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Eroğlu, İ., Bursal, M. (2020). Türkiye'nin Cari Açık Dinamiklerinde Enerji Açığının Rolü ve Finansman Kalitesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2231-2247.
- Eşiyok, B.A. (2012). Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 49(569), 63-85.
- Gacaner Atış, A., Saygılı, F. (2014). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicilerinin Ampirik Analizi. *Sosyoekonomi*, 22(22), 191-212.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gruber, J.W., Kamin, S.B. (2007). Explaining the Global Pattern of Current Account Imbalances. *Journal of International Money and Finance*, 26(4), 500-522.
- Gujarati, D.N., Porter, D.C. (2012). *Temel Ekonometri* (Çev: Ü. Şenesen, G.G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- IMF (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6)*. Washington D.C.: International Monetary Fund.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S., Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration – With Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Krugman, P.R., Obstfeld, M. (2015). *Uluslararası İktisat: Teori ve Politika* (Çev: C. Çağlayan). İstanbul: Palme Yayıncılık.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C., Schmidt, P., Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Lal, A.K., Lowinger, T.C. (2002). The J-Curve: Evidence from East Asia. *Journal of Economic Integration*, 17(2), 397-415.
- Lerner, A.P. (1944). *The Economics of Control: Principles of Welfare Economics*. New York: The Macmillan Company.
- Marshall, A. (1923). *Money, Credit and Commerce*. London: Macmillan.
- Osterwald-Lenum, M. (1992). A Note with Quantiles of the Asymptotic Distribution of the Maximum Likelihood Cointegration Rank Test Statistics. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 461-472.
- Phillips, P.C., Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası Finans*. İstanbul: Beta Yayınevi.

- Şit, M., Alancıoğlu, E. (2016). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: VAR Analizi. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 3(5), 5-23.
- Vergil, H., Erdoğan, S. (2009). Döviz Kuru-Ticaret Dengesi İlişkisi: Türkiye Örneği. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9), 35-57.
- Yiğit, H., Açıkalin, S. (2019). Türkiye'de Cari İşlemler Açığı: Nedenler ve Çözüm Önerileri. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(1), 1-18.
- TCMB (2025). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS). <https://evds2.tcmb.gov.tr>
- TÜİK (2025). Ulusal Hesaplar ve Dış Ticaret İstatistikleri. <https://www.tuik.gov.tr>
- Dünya Bankası (2025). World Development Indicators. <https://data.worldbank.org>

TÜRKİYE’DE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET AÇIKLIĞINA ETKİSİNİN ASİMETRİK ANALİZİ: NARDL YÖNTEMİ

Asiye Rümeysa CEVAHİREFENDİOĞLU

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
rumeysaceo@gmail.com- <https://orcid.org/0009-0007-1422-6456>

Doç. Dr. Göksel KARAŞ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
goksel.karas@dpu.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-4091-1258>

ÖZET

Döviz kurları, uluslararası ticaretin temel belirleyicilerinden biri olup özellikle ithalata bağımlı üretim yapısına sahip gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret performansını önemli ölçüde etkilemektedir. Döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar, ithalat ve ihracat süreçlerinde belirsizlik oluşturarak dış ticaret hacmi üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle döviz kuru hareketlerinin dış ticaret üzerindeki etkilerinin incelenmesi, uygulanacak ekonomi politikaları açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de 2000-2024 döneminde reel efektif döviz kurundaki değişimlerin dış ticaret açıklığı üzerindeki etkisi asimetrik yapı dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmada dış ticaret performans göstergesi olarak Dış Ticaret Açıklık Oranı (OPENNES) bağımlı değişken olarak kullanılmış; Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) ise pozitif ve negatif şoklar şeklinde ayrıştırılarak bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerin asimetrik etkilerini analiz etmek amacıyla Doğrusal Olmayan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (NARDL) yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, reel efektif döviz kurunda meydana gelen pozitif ve negatif şokların dış ticaret açıklığı üzerinde farklı etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda Türkiye’nin dış ticaret performansını sürdürülebilir biçimde artırabilmesi için döviz kuru oynaklığını azaltmaya yönelik istikrarlı kur ve fiyat politikalarının uygulanmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret hacmi, döviz kuru oynaklığı, reel efektif döviz kuru, NARDL

1. Giriş

1973 yılında Bretton Woods anlaşmasının sona ermesiyle birlikte sabit döviz kuru sistemleri işlevini yitirmiş ve pek çok ülke serbest dalgalanmaya dayalı kur rejimlerine geçiş yapmıştır. Bu geçişle birlikte döviz kuru oynaklığı, uluslararası ticaret üzerinde etkisi tartışılan önemli bir makroekonomik değişken hâline gelmiştir. Döviz kuru

oynaklığı ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi ilk kez sistematik biçimde ele alan Hooper ve Kohlhagen (1978), yüksek kur belirsizliğinin tüccarlar açısından risk yaratacağını ve bu durumun dış ticaret hacmini olumsuz yönde etkileyeceğini öne sürmüştür.

De Grauwe (1988) ise bu ilişkinin yönünün üreticilerin risk tutumuna bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Riskten kaçınan üreticiler, döviz kuru oynaklığı arttığında marjinal gelirlerindeki olası düşüşü telafi etmek amacıyla ihracatı artırabilir; bu durum ikame etkisinin gelir etkisinin altında kalması hâlinde ortaya çıkmaktadır. Buna karşın riski kabullenen üreticiler artan belirsizlik karşısında ihracat faaliyetlerini kısımlar. Dolayısıyla döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkisi teorik düzeyde belirsizliğini korumaktadır (Karakaş vd., 2017).

Reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi, uluslararası ticaret politikasının temel tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Yerli paranın reel değer kaybı, ihracat mallarını uluslararası pazarlarda görece ucuzlatarak rekabet avantajı sağlarken ithalatı pahalılaştırmaktadır. Tersine, yerli paranın reel değer kazanması ihracat performansını olumsuz etkilemekte, ithal mallara olan talebi ise artırmaktadır. Ancak bu etkilerin büyüklüğü ve yönü doğrusal olmayan bir yapı sergileyebilmektedir; yani kur artışları ve kur düşüşleri dış ticaret üzerinde simetrik etkiler doğurmayabilir (Güler, 2021; Yılmaz ve Kaya, 2007).

Bu çalışmada şu araştırma sorusuna yanıt aranmaktadır: Türkiye'de reel efektif döviz kurundaki pozitif ve negatif şoklar dış ticaret açıklığı üzerinde asimetrik etkiler doğurmakta mıdır? Bu soruyu yanıtlamak amacıyla, Shin, Yu ve Greenwood-Nimmo (2014) tarafından ekonometri literatürüne kazandırılan Doğrusal Olmayan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (NARDL) yöntemi benimsenmiştir. Söz konusu yöntem, kur şoklarının dış ticaret üzerindeki asimetrik dinamiklerini kısa ve uzun dönem ayrımıyla ele almaya imkân tanımaktadır.

Türkiye, yüksek ithalat bağımlılığı ve kur oynaklığına duyarlı bir ekonomik yapıya sahip olması bakımından bu tür analizler için uygun bir örnek oluşturmaktadır. Mevcut literatürde Türkiye ekonomisi için dış ticaret açıklığını doğrudan bağımlı değişken olarak ele alan ve 2005-2024 dönemini kapsayan NARDL temelli çalışmaların sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve döviz kuru-dış ticaret ilişkisine asimetrik bir perspektiften katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret arasındaki ilişki, uluslararası iktisat literatüründe geniş bir yer tutmaktadır. Hooper ve Kohlhagen (1978) ile De Grauwe (1988)'nin kurucu çalışmalarının ardından bu ilişki farklı ülke grupları ve yöntemler kullanılarak kapsamlı biçimde incelenmiştir. Ancak bulgular; seçilen ülkenin teknolojik alt yapısı, üretim yapısı ve dışa açıklık düzeyine bağlı olarak birbirinden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Doğrusal olmayan eşbütünlüşme yöntemlerinin gelişmesiyle birlikte kur etkilerinin asimetrik yapısına odaklanan çalışmalar da hız kazanmıştır.

Karakaş vd. (2017), araç para birimi yaklaşımıyla Türk-Rus ikili ticaretinde döviz kuru oynaklığının etkisini 2010:1-2016:9 dönemine ait aylık verilerle incelemiş; yüksek kur

belirsizliğinin ticareti azalttığı yönünde bulgular elde ederek De Grauwe (1988)'nin yaklaşımıyla örtüşen sonuçlara ulaşmıştır.

Doğan ve Doğan (2020), Türkiye'de döviz kuru ile borsa arasındaki simetrik ve asimetrik ilişkileri 2001:12-2020:09 dönemine ait aylık verilerle ARDL ve NARDL sınır testi yaklaşımı kullanarak incelemiştir. NARDL sonuçları, döviz kurunun borsa üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde asimetrik etkiler yarattığını ortaya koymuştur.

Küçüksoy ve Akkoç (2020), Türkiye ile Çin arasındaki ikili ticarete döviz kurunun J eğrisi hipotezi çerçevesinde etkisini 2013-2019 aylık verileriyle NARDL yöntemiyle analiz etmiştir. Genel ve sektörel düzeydeki incelemede asimetrik etkilerin yalnızca kısa dönemde gözlemlendiği, J eğrisine dair ise belirgin bir kanıt bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Sünbül (2021), 2013:01-2020:07 dönemine ait 91 gözlemlili aylık verilerle döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki dinamik ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelemiş; döviz kuru ile ithalat arasında negatif, ihracat ile arasında ise pozitif yönlü uzun dönemli ilişkiler tespit etmiştir.

Güler (2021), 2013:01-2020:05 dönemini kapsayan aylık verilerle Türkiye'nin reel efektif döviz kuru şoklarının ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki asimetrik etkilerini NARDL yöntemiyle analiz etmiştir. TL'nin reel değer kazancını temsil eden pozitif şokların ihracatı kısa dönemde hafifçe artırırken uzun dönemde azalttığı; değer kaybını temsil eden negatif şokların ise ihracatı kademeli biçimde artırdığı bulgulanmıştır.

Gökce (2023), Türkiye için dışa açıklık, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkiyi NARDL çerçevesinde incelemiş; Romer (1993)'in ticari açıklık ile enflasyon arasındaki negatif ilişki hipotezini reddetmiş ve söz konusu ilişkinin kısa dönemde simetrik, uzun dönemde ise asimetrik bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur.

Berke (2023), Türkiye için 1994-2019 döneminde verimliliğin reel döviz kuruna etkisini hem ARDL hem de NARDL modelleri kullanarak incelemiş; iki yaklaşımın birbirini tamamlayıcı bulgular ürettiğini göstermiştir.

Altıntaş (2024), enflasyon hedefleme döneminde (2007:01-2021:05) döviz kurunun tüketici fiyatları üzerindeki geçiş etkisini ARDL ve NARDL modellerini karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Doğrusal ARDL modeli döviz kuru artışlarının enflasyonu uzun dönemde anlamlı biçimde artırdığını gösterirken NARDL sonuçları bu etkinin hem kısa hem de uzun dönemde asimetrik olduğunu ortaya koymuştur.

Doğan ve Çakmakoglu (2025), 1984-2022 dönemini kapsayan yıllık verilerle enflasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki asimetrik etkisini ARDL ve NARDL yöntemleriyle incelemiştir. ARDL modelinde eşbütünleşme ilişkisine rastlanmazken NARDL modelinde kısa ve uzun dönemli anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Söz konusu çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, NARDL yönteminin Türkiye ekonomisinde farklı makroekonomik ilişkilerin asimetrik yapısını ortaya

koymada giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte dış ticaret açıklık oranını doğrudan bağımlı değişken olarak ele alan ve 2005-2024 dönemini kapsayan çalışmalar oldukça sınırlı kalmaktadır. Mevcut çalışma bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

3.MATERYAL ve YÖNTEM

3.1. Veri

Çalışma, Türkiye’de 2000-2024 yılları arasında dış ticaret hacmi üzerinde döviz kuru oynaklığının etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında çalışmanın bağımlı değişkeni olan Dış Ticaret Açıklık Oranı (OPENNES), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilen ihracat ve ithalat verilerinin Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH) değerine oranlanmasıyla oluşturulmuştur. Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) verileri, döviz kuru hareketleri ile uluslararası rekabet gücünü yansıtmaya amacıyla, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) üzerinden temin edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait istatistiki veriler Çizelge 1’de yer almaktadır.

Çizelge 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Sap.	Min.	Maks.
REDK	25	132.36	29.473	70.8	177.780
OPENNES	25	43.45	8.151	29.941	66.765

Türkiye’de 2000-2024 yılları arasında dış ticaret açıklık oranı ortalama olarak %43,45 olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açıklık oranının yüksekliği, ülke ekonomisi göstergesidir bundan dolayı Türkiye bu dönemlerde dışa açık bir yapı sergilediğini ifade edebiliriz. Türkiye’nin reel efektif döviz kurunda ortalama olarak 132,36 olarak görülmektedir.

3.2. Yöntem

Çalışmanın amacı kapsamında Türkiye’de dış ticaret açıklık oranı üzerinde reel efektif döviz kuru oynaklığının etkilerinin incelenebilmesi amacıyla aşağıdaki model oluşturulmuştur.

$$opennes_t = \beta_0 + \beta_1 redk_t + \varepsilon_t$$

Oluşturulan modelin test edilebilmesi amacıyla öncelikli olarak model de yer alan değişkenlerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller Testi (ADF) birim kök testi aracılığıyla sınanmıştır. Seriler durağan hale getirildikten sonra seriler arasındaki dinamik asimetrik ilişkinin belirlenmesi için Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış

Otoregresif (NARDL) yöntemi kullanılmıştır. Geleneksel eşbütünleşme testlerinin yanı sıra Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından ARDL sınır testi yaklaşımında farklı dereceden durağanlığa sahip serilerin arasında eşbütünleşik ilişkinin varlığını araştırmada kullanılmaktadır. (Narayan ve Smyth 2005). Sonraki süreçte Shin, Yu ve Greenwood-Nimmo (2014) ARDL modelini asimetrik etkileri de içerecek şekilde NARDL modelini geliştirmişlerdir. ARDL sınır testini uygulamak için, bir test hazırlamak ve bu testteki değerleri anlamlı hale getirmek için daha fazla kontrol testi yapmak gerekir (Sünbül, 2021).

4. BULGULAR

4.1. Birim Kök Testi

Ekonomik veriler karmaşık hale gelebilir. Fakat ekonometrik analizlerde verilerin doğru bir şekilde tahmin edilebilmesi için durağan olması gerekir. Bu sebeple zaman analizlerinde ilk adım, analizdeki birim kökü belirlemektir. Birim kök testi, analizde durağanlık tahmini sağlar (Sünbül, 2021). Bu çalışmada, analizlerin güvenilirliğini artırmak adına hem Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri tercih edilmiştir. Çizelge 2’de gösterilmiştir.

Çizelge 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken		ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği
OPENNES	Düzy	-2.114 (0.241)	-2.113 (0.241)
	Fark	-3.709 (0.011**)	-2.865 (0.065)
REDK	Düzy	-1.953 (0.303)	-1.229 (0.644)
	Fark	-7.409 (0.000*)	-7.034 (0.000*)

Not: * %1 düzeyde, ** %5 düzeyde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Çizelge 2’de yer alan birimim kök test bulguları incelendiğinde dış ticaret açıklık oranı ile reel efektif döviz kuru verileri düzey değerinde olasılık değerleri 0.05 sınırından büyük olduğu için ($p > 0.05$) verilerin düzey değerlerinin birim kök içerdiği yani durağan olmadıkları saptanmıştır. Verilerin birinci farkları alındığında, REDK değeri %1 ve OPENNES değişkeni %5 ADF ve PP test istatistikleri değerleri ile durağan hale gelmiştir.

Değişkenlerin durağanlıkları tespit edildikten sonra ikinci aşama olan asimetrik modelin tahmini ve uzun dönemli ilişkisi tespit edilme aşamasına geçilmiştir. Burada döviz kuru şoklarının dış ticaret açıklığı üzerindeki etkisine bakılmış olup Akaike Bilgi Kriteri (AIC) baz alınarak analiz edilmiştir. Tahmin sonucunda en uygun modelin (3,4,4) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En uygun NARDL modeli bulunduğundan sonra

değişkenler arasındaki uzun dönemli asimetrik eşbütünleme testi için uygulanan sınır testi (Bounds Test) sonuçları çizelge 3'te gösterilmiştir.

Çizelge 3: NARDL Asimetrik Eşbütünleşme (Bounds) Testi

F-İstatistiği	Güven Aralığı	Alt Sınır I (0)	Üst sınır I (1)
3.364	%10	2.915	3.695
	%5	3.538	4.428
	%1	5.155	6.265

Çizelge 3'te yer alan verileri göre hesaplanan F istatistiği 3.364 olarak bulunmuştur. Alt ve üst kritik değerlere bakıldığında modelled yer alan değişkenler arasında %10 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bir sonraki aşama olan uzun dönem katsayı tahminleri için NARDL uzun dönem katsayı tahminleri Çizelge 4'te yer almaktadır.

Çizelge 4: NARDL Modeli Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık değeri
REDK_POS (-1)	-0.243**	0.091	-2.673	0.016**
REDK_NEG (-1)	-0.185*	0.040	-4.531	0.000*
Wald Asimetri Testi ($H_0: \theta^+ = \theta^-$)	F = 4,821	—	—	0,048**

Not: * %1 düzeyde, ** %5 düzeyde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Çizelge 4'te yer alan katsayılar incelendiğinde, Türkiye ekonomisinde hem pozitif hem de negatif reel efektif döviz kuru değişimlerinin dış ticarete açıklık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin bulunduğu görülmektedir. REDK_POS (-1) değişkeninin katsayısı -0.243 olarak tahmin edilmiş ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Benzer şekilde, REDK_NEG (-1) değişkeninin katsayısı -0.185 olarak hesaplanmış ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, reel döviz kurundaki hem pozitif hem de negatif şokların dış ticarete açıklık üzerinde azaltıcı bir etki oluşturduğunu göstermektedir. İki katsayı arasındaki farkın istatistiksel anlamlılığını sınamak amacıyla uygulanan Wald testi sonucu F = 4,821 (p = 0,048) olarak elde edilmiş ve $H_0: \theta^+ = \theta^-$ hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Bu bulgu, uzun dönemde reel efektif döviz

kurundaki pozitif ve negatif şokların dış ticaret açıklığı üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı asimetrik etkiler yarattığını doğrulamaktadır. Çalışmanın devamında ise NARDL modeline ait kısa dönem katsayıları ile hata düzeltme terimi (ECM) sonuçlarına Çizelge 5’te yer verilmektedir.

Çizelge 5: NARDL Modeli Kısa Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme (ECM) Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık değeri
COINTEQ*	-1.128	0.251	-4.492	0.001*
D(OPENNES(-1))	0.036	0.166	0.218	0.831
D(OPENNES(-2))	-0.282	0.221	-1.273	0.234
D(REDK_POS)	0.287	0.078	3.650	0.005*
D(REDK_POS(-1))	0.297	0.116	2.557	0.030**
D(REDK_POS(-2))	-0.354	0.102	-3.478	0.007*
D(REDK_POS(-3))	-0.248	0.116	-2.131	0.061***
D(REDK_NEG)	-0.397	0.071	-5.568	0.000*
D(REDK_NEG(-1))	-0.565	0.085	-6.633	0.000*
D(REDK_NEG(-2))	-0.465	0.128	-3.616	0.005*
D(REDK_NEG(-3))	-0.165	0.102	-1.619	0.139
COINTEQ*	-1.128	0.251	-4.492	0.001*
D(OPENNES(-1))	0.036	0.166	0.218	0.831
D(OPENNES(-2))	-0.282	0.221	-1.273	0.234

Not: * %1, ** %5, *** %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. D() gösterimi birinci fark operatörünü temsil etmektedir.

Çizelge 5’te yer alan kısa dönem katsayıları incelendiğinde, elde edilen bulgulara uzun dönemli dengeden oluşan sapmaların ne kadar sürede düzeleceğini gösteren hata düzeltme terimi COINTEQ* negative olarak -1.128 ve %1 anlamlılık ($p=0.001$) ile tespit edilmiştir. Bu sonuca göre değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleme vardır. Kısa dönemli veriler incelendiğinde, ticari açıklık (D(OPENNES)) bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Pozitif değer baktığımızda (REDK_POS) VE negatif (REDK_NEG) bu şokların bağımlı değişken üzerinde anlamlı ve asimetrik etkileri bulunmaktadır.

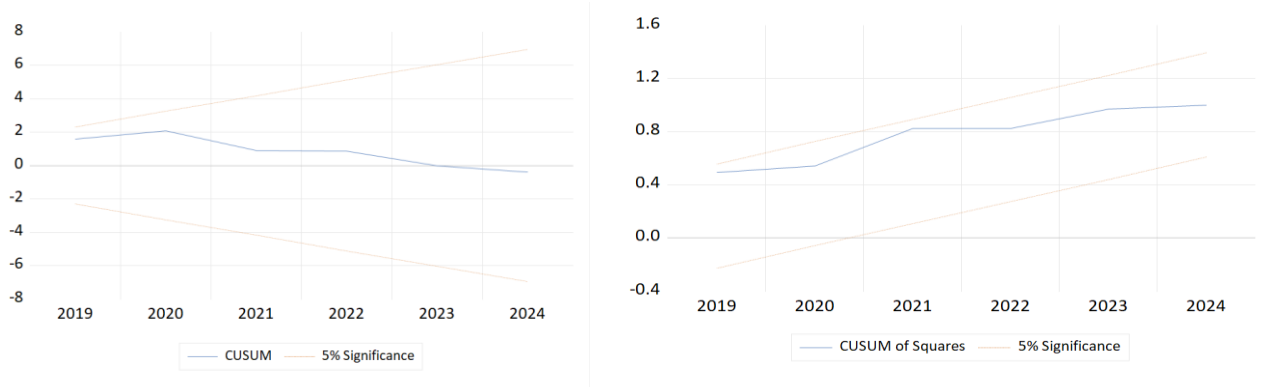
Tahmin edilen modelin geçerliliğini, güvenilirliğini ve varsayımlara uygunluğunu test etmek amacıyla çeşitli tanısal testler uygulanmış olup, bu test sonuçlarına Çizelge 6’da yer verilmektedir.

Çizelge 6: NARDL Modeli Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Test Türü	F-istatistik Değeri (Olasılık Değeri)
Otokorelasyon(Breusch- Godfrey LM Autocorrelation)	1.592 (0.309)
Değişen Varyans (Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity)	19.279(0.115)
Model Kurma Hatası (Ramsey Reset)	0.068 (0.804)

Çizelge 6’da yer alan tanısal test sonuçlarına göre, modelin varsayımlarına ilişkin çeşitli sınamalar gerçekleştirilmiştir. Breusch-Godfrey LM otokorelasyon testi sonucunda elde edilen olasılık değeri 0.309 olup, bu değer %5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon probleminin bulunmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, Ramsey RESET testi sonucunda elde edilen 0.804’lük olasılık değeri, modelde fonksiyonel form hatasının bulunmadığını ve modelin doğru şekilde spesifikye edildiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Breusch-Pagan-Godfrey heteroskedastisite testine ilişkin olasılık değerinin 0.115 olması, %5 anlamlılık düzeyinde değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla modelde sabit varyans varsayımının sağlandığı söylenebilir. Genel olarak elde edilen tanısal test sonuçları, tahmin edilen NARDL modelinin istatistiksel olarak güvenilir ve varsayımlar açısından tutarlı olduğunu göstermektedir.

Son olarak NARDL modellerinde kullanılan değişkenlere ait katsayıların istikrarlılığının tespiti için CUSUM ve CUSUMQ testleri yapılmış ve sonuçlara Görsel 1’de yer verilmiştir.

Görsel 1: CUSUM ve CUSUMQ Testi

Görsel 1’de CUSUM ve CUSUMQ testi incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyine sahiptir. Yani uzun ve kısa dönemlerin doğruluğunu kanıtlar. 2000-2024 dönemlerinde Türkiye ekonomisinde yaşanan gelgitli dalgalanmalar yaşanan kur oynaklığına rağmen NARDL modelinde bir sorun olmadığını göstermektedir. Bu modelin güvenilir olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Türkiye’de 2005-2024 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak reel efektif döviz kurundaki pozitif ve negatif şokların dış ticaret açıklık oranı üzerindeki kısa ve uzun dönem asimetrik etkileri NARDL yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular üç temel sonucu ortaya koymaktadır.

Birinci temel bulgu, değişkenler arasında %10 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğudur. Bu sonuç, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret açıklığı arasındaki uzun dönem ilişkisinin NARDL çerçevesinde güvenilir biçimde tahmin edilebileceğini göstermektedir.

İkinci temel bulgu, uzun dönemde asimetrinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğudur. Wald testi sonuçları ($F = 4,821$; $p = 0,048$), TL’nin değer kaybını temsil eden pozitif şokların (-0,243) ve değer kazancını temsil eden negatif şokların (-0,185) dış ticaret açıklığı üzerinde farklı büyüklükte etkiler yarattığını teyit etmektedir. Her iki şok türü de dış ticaret açıklığını uzun dönemde azaltıcı yönde etkilemektedir. Bu bulgu, yerli paranın hem değer kaybetmesi hem de değer kazanması durumunda dış ticaret performansının olumsuz etkilendiğine işaret etmekte ve yüksek kur oynaklığının yapısal bir belirsizlik unsuru oluşturduğunu göstermektedir.

Üçüncü temel bulgu, kısa dönemde asimetrinin ağırlıklı olarak negatif şoklardan kaynaklandığıdır. TL değer kazancını temsil eden şoklar kısa dönemde güçlü ve sürekli azaltıcı etkiler yaratırken (üç ardışık gecikme boyunca anlamlı), pozitif şokların kısa dönem etkileri daha karışık ve gecikmeli bir görünüm sergilemektedir.

ECT katsayısının -1,128 ve istatistiksel olarak anlamlı olması, kısa dönem dengesizliklerinin uzun dönem dengesine doğru uyum sağladığını göstermektedir.

Bu bulgular, Türkiye'nin dış ticaret politikası açısından çeşitli çıkarımlar sunmaktadır. Her şeyden önce, döviz kuru oynaklığını azaltmaya yönelik istikrarlı kur ve fiyat politikaları kritik önem taşımaktadır. Kur artışlarının dış ticareti geliştirici etkisi standart modellerin öngördüğünden daha sınırlı kalabilmekte; bu durum ihracat artışı için kur avantajına yaslanmanın yetersiz bir strateji olduğuna işaret etmektedir. İkinci olarak, ihracatın değer zinciri ve teknoloji yoğunluğu bakımından güçlendirilmesi gerekmektedir; zira bu sayede hem kur değer kayıplarından elde edilecek kazanımlar artacak hem de kur değer kazançlarının olumsuz etkileri sınırlanabilecektir. Üçüncü olarak, ithalat bağımlılığının azaltılması ve yerli üretimin teşvik edilmesi, kur oynaklığına karşı dış ticaret dengesinin direncini artıracaktır.

Çalışmanın başlıca kısıtları, görece küçük örneklem büyüklüğü (n=20) ve GSYİH büyümesi, enflasyon ya da sektörel yapı gibi kontrol değişkenlerinin modele dahil edilmemiş olmasıdır. Gelecek araştırmalar; örnekleme çeyreklik frekansa taşıyarak veya panel veri yaklaşımıyla genişletebilir, ihracat ve ithalatı ayrı bağımlı değişkenler olarak ele alabilir ya da döviz kuru rejimi değişikliklerini dışsal bir kırılma olarak modele dahil edebilir.

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, H. (2024). Türkiye'de Döviz Kurunun Tüketici Fiyatları Üzerine Geçiş Etkisi: ARDL ve NARDL Yaklaşımından Kanıtlar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (67), 1-22.
- BERKE, B. (2023). Türkiye'de Döviz Kurunun Belirleyicileri: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan ARDL Bulguları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 407-430.
- DE GRAUWE, P. (1988). Exchange Rate Variability and the Slowdown in Growth of International Trade. *IMF Staff Papers*, 35(1), 63-84.
- DOĞAN, T. T. ve DOĞAN, T. (2020). Döviz Kuru ve Borsa Arasındaki Simetrik ve Asimetrik İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *III. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset (KAYES) Kongresi Bildiri Kitabı*, ss. 11-20. Kahramanmaraş.
- DOĞAN, O. ve ÇAKMAKOĞLU, A. (2025). Enflasyonun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Asimetrik Etkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Bir NARDL Analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(29), 68-85.
- GÖKCE, C. (2023). Dışa Açıklık, Döviz Kuru ve Enflasyon: Türkiye İçin Asimetrik Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 515-530.

- GÜLER, A. (2021). Reel Döviz Kuru Şoklarının İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Asimetrik Etkileri: Türkiye İçin NARDL Yaklaşımından Kanıtlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 944-958.
- HOOPEP, P. ve KOHLHAGEN, S. W. (1978). The Effect of Exchange Rate Uncertainty on the Prices and Volume of International Trade. *Journal of International Economics*, 8(4), 483-511.
- KARAKAŞ, M., İNCE, H. ve KAYA, A. E. (2017). Türk-Rus İkili Ticaretinde Döviz Kurları Oynaklığı Etkisi: Araç Para Birimi Yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, (173), 415-432.
- KÜÇÜKSOY, N. ve AKKOÇ, U. (2020). Türkiye ile Çin İkili Ticaretinde J Eğrisi: NARDL Yaklaşımı. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 194-216.
- NARAYAN, P. K. ve SMYTH, R. (2005). Electricity Consumption, Employment and Real Income in Australia: Evidence from Multivariate Granger Causality Tests. *Energy Policy*, 33(9), 1109-1116.
- PESARAN, M. H. ve SHIN, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium* (Ed. S. Strøm). Cambridge University Press, Cambridge.
- PESARAN, M. H., SHIN, Y. ve SMITH, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- ROMER, D. (1993). Openness and Inflation: Theory and Evidence. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(4), 869-903.
- SHIN, Y., YU, B. ve GREENWOOD-NIMMO, M. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework. *Festschrift in Honor of Peter Schmidt* (Ed. W. C. Horrace ve R. C. Sickles). Springer, New York, ss. 281-314.
- SÜNBÜL, E. (2021). Dış Ticaret Hacmi ve Döviz Kuru İlişkisinin ARDL Sınır Testi ile Analizi (Türkiye Örneği). *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 1-16.
- YILMAZ, Ö. ve KAYA, V. (2007). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 225-241.

TÜRKİYE'DE GAYRİSAFİ YURT İÇİ HASILA TAHMİNİ: XGBOOST, LSTM, TRANSFORMER VE TIMESFM MODELLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Emir Kaan CENGİZ

Altınbaş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Elektrik ve Bilgisayar Ana Bilim Dalı

ekcengiz@gmail.com - 0000-0002-7102-8583

Doç. Dr. Hakan KOYUNCU

Altınbaş Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü

hakan.koyuncu@altinbas.edu.tr - 0000-0002-8444-1094

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi için Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) tahmininde makine öğrenmesi, derin öğrenme ve zaman serisi temel modeli yaklaşımlarının performansını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Resmi GSYİH verilerinin çeyreklik frekansta yayımlanması, buna karşılık ekonomik aktiviteye ilişkin birçok öncü göstergenin aylık frekansta bulunması, modelleme sürecinde karma frekanslı veri sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışmada çeyreklik reel GSYİH serisi, Chow-Lin temporal ayrıştırma yöntemiyle aylık latent GSYİH serisine dönüştürülmüş ve nihai hedef değişken olarak Latent_GDP_ChowLin_Log kullanılmıştır. 2007/01-2025/12 dönemine ait aylık makroekonomik veri seti; üretim, fiyat, dış ticaret, finansal piyasalar, işgücü, para arzı ve firma dinamiklerini temsil eden 21 bağımsız değişkenden oluşturulmuştur. Modelleme aşamasında XGBoost, LSTM, küçük ölçekli Transformer ve TimesFM modelleri kullanılmıştır. Yerel modeller çok değişkenli yapıda eğitilmiş, TimesFM ise Google BigQuery ML AI.FORECAST altyapısı üzerinden tek değişkenli foundation model yaklaşımıyla uygulanmıştır. Nihai karşılaştırma, tüm modeller için ortak 2025/01-2025/12 test penceresine göre yapılmıştır. Bulgulara göre TimesFM modeli 0,330 RMSE, 0,259 MAE, %1,16 MAPE ve 0,068 R² değerleriyle en başarılı model olmuştur. Bu sonuçlar, küçük örneklemli makroekonomik zaman serilerinde model karmaşıklığının tek başına başarı garantisi olmadığını; ön-eğitilmiş zaman serisi temel modellerinin sınırlı veri koşullarında güçlü bir alternatif sunabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: GSYİH tahmini, derin öğrenme, LSTM, Transformer, TimesFM, XGBoost, Chow-Lin, Türkiye ekonomisi.

ABSTRACT

This paper compares machine learning, deep learning and time series foundation model approaches for forecasting Gross Domestic Product (GDP) in Türkiye. Since official GDP is published quarterly while most leading macroeconomic indicators are available monthly, the study first addresses the mixed-frequency structure of the data. Quarterly real GDP is temporally disaggregated into a monthly latent GDP series using the Chow-Lin method, and Latent_GDP_ChowLin_Log is used as the final target variable. The monthly dataset covers the period 2007/01-2025/12 and includes 21 explanatory variables representing real activity, prices, external trade, monetary aggregates, financial markets, labor market dynamics and firm activity. XGBoost, LSTM, a small Transformer and TimesFM are compared under a common evaluation framework. Local models are trained in a multivariate setting, while TimesFM is implemented as a univariate foundation model through Google BigQuery ML AI.FORECAST. The final comparison is aligned to the common 2025/01-2025/12 test window. Results show that TimesFM achieves the best performance with 0.330 RMSE, 0.259 MAE, 1.16% MAPE and 0.068 R². The findings

indicate that model complexity alone does not guarantee forecasting success under small macroeconomic samples, whereas pre-trained time series foundation models may offer a strong alternative for limited-data forecasting tasks.

Keywords: GDP forecasting, deep learning, LSTM, Transformer, TimesFM, XGBoost, Chow-Lin, Turkish economy.

1. Giriş

Makroekonomik karar alma süreçlerinde ekonomik aktivitenin zamanında ölçülmesi kritik öneme sahiptir. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değerini gösteren temel göstergelerden biridir. Para ve maliye politikalarının tasarlanması, yatırım kararlarının alınması, ekonomik beklentilerin yönetilmesi ve büyüme döngülerinin izlenmesi açısından GSYİH tahminleri politika yapıcılar, finansal kurumlar ve akademik araştırmacılar için önemli bir bilgi kaynağıdır.

Bununla birlikte GSYİH verilerinin resmi istatistik kurumları tarafından çoğunlukla çeyreklik frekansta yayımlanması ve yayımlama gecikmeleri, ekonomik aktivitenin gerçek zamanlı izlenmesini zorlaştırmaktadır. Türkiye gibi yüksek enflasyon, döviz kuru oynaklığı, dış finansman koşulları ve yapısal kırılmaların belirgin olduğu ekonomilerde bu sorun daha da önem kazanmaktadır. Ekonomideki ani değişimlerin çeyreklik GSYİH açıklanmadan önce aylık göstergeler üzerinden izlenebilmesi, tahmin literatüründe nowcasting ve yüksek frekanslı tahmin yaklaşımlarını öne çıkarmıştır.

Geleneksel ekonometrik modeller, makroekonomik tahmin literatüründe uzun süre temel araç olarak kullanılmıştır. ARIMA, VAR, faktör modelleri ve MIDAS türü yaklaşımlar zaman serisi tahmininde önemli bir yere sahip olsa da, bu modellerin doğrusal varsayımları, durağanlık koşulları ve yapısal kırılmalara duyarlılığı uygulamada sınırlılıklar yaratabilmektedir. Son yıllarda makine öğrenmesi ve derin öğrenme yöntemleri, doğrusal olmayan ilişkileri öğrenebilme, yüksek boyutlu değişken setlerini işleyebilme ve karmaşık zamansal örüntüleri yakalayabilme avantajları nedeniyle makroekonomik tahmin çalışmalarında daha fazla kullanılmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için aylık makroekonomik göstergeler kullanılarak GSYİH tahmini yapılmış ve dört model sonuçları karşılaştırılmıştır: XGBoost, LSTM, küçük ölçekli Transformer ve TimesFM. Çalışmanın temel amacı, yalnızca en düşük hata üreten modeli belirlemek değil, sınırlı veri koşullarında farklı model mimarilerinin davranışlarını incelemektir. Bu nedenle çalışma, küçük örneklemlerle makroekonomik zaman serilerinde ön-eğitilmiş zaman serisi temel modellerinin geleneksel makine öğrenmesi ve sıfırdan eğitilen derin öğrenme modellerine göre nasıl performans gösterdiğini tartışmaktadır.

2. Literatür Çerçevesi

Makroekonomik tahmin literatürü tarihsel olarak doğrusal zaman serisi modellerinden yüksek boyutlu makine öğrenmesi ve derin öğrenme yaklaşımlarına doğru evrilmiştir. Box-Jenkins yaklaşımı ile yaygınlaşan ARIMA modelleri, serinin kendi geçmiş değerlerine dayalı kısa dönemli tahminler üretirken; Sims tarafından geliştirilen VAR yaklaşımı, çok değişkenli makroekonomik ilişkilerin birlikte modellenmesine olanak tanımıştır. Stock ve Watson (2002) gibi çalışmalar ise çok sayıda göstergenin ortak bilgi içeriğini faktör modelleriyle özetleyerek GSYİH tahminlerinde daha geniş veri kullanımını mümkün kılmıştır.

Nowcasting literatüründe Giannone, Reichlin ve Small (2008), farklı zamanlarda yayımlanan aylık ve haftalık göstergelerin çeyreklik GSYİH tahmininde kullanılmasına yönelik önemli bir çerçeve

sunmuştur. Bu literatürde temel problem, hedef değişkenin düşük frekansta, açıklayıcı göstergelerin ise daha yüksek frekansta olmasıdır. Karma frekanslı veri yapısı, ya yüksek frekanslı verilerin çeyreklik frekansa indirgenmesini ya da düşük frekanslı hedef serinin daha yüksek frekansa ayrıştırılmasını gerektirir. Bu çalışmada ikinci yaklaşım benimsenmiş ve çeyreklik GSYİH aylık latent hedefe dönüştürülmüştür.

Makine öğrenmesi yaklaşımları, klasik ekonometrik modellerin katı varsayımlarını gevşetmesi nedeniyle ekonomik tahminlerde önemli avantajlar sunmaktadır. Varian (2014), Mullainathan ve Spiess (2017) ve Athey (2018), yüksek boyutlu veri setlerinde tahmin odaklı modellerin iktisadi analizlere katkısını tartışmıştır. XGBoost gibi gradyan artırma temelli modeller, doğrusal olmayan ilişkileri ve etkileşimleri yakalayabilmeleri nedeniyle özellikle sınırlı veri setlerinde güçlü benchmark yöntemler olarak öne çıkmaktadır.

Derin öğrenme tarafında LSTM, RNN yapılarında görülen uzun dönem bağımlılık ve kaybolan gradyan sorunlarını azaltmak amacıyla geliştirilmiş bellek temelli bir mimaridir. Transformer mimarisi ise self-attention mekanizması sayesinde dizisel veride uzak zaman noktaları arasındaki ilişkileri doğrudan modelleyebilmekte ve paralel hesaplama avantajı sağlamaktadır. Buna karşılık derin öğrenme modelleri, küçük örneklemli makroekonomik veri setlerinde aşırı öğrenme riskiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle model mimarisi, düzenleme ve veri bölümlendirme stratejileri kritik öneme sahiptir.

Son dönemde zaman serisi temel modelleri, farklı alanlardan çok sayıda seri üzerinde ön-eğitim olarak veri setine özgü yoğun eğitim gerektirmeden tahmin yapabilme yetenekleriyle dikkat çekmektedir. TimesFM bu yaklaşımın zaman serisi tahminindeki önemli örneklerinden biridir. Temel model yaklaşımı, özellikle sınırlı veri setlerinde transfer öğrenme ve zero-shot tahmin kapasitesi nedeniyle makroekonomik tahminler için yeni bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan ana dönem 2007/01-2025/12 olarak belirlenmiştir. Resmi GSYİH verisi çeyreklik frekansta 2007Q1-2025Q4 dönemini kapsarken, bağımsız değişkenler aylık frekansta derlenmiştir. Veri setinde üretim, fiyat, dış ticaret, finansal piyasalar, işgücü piyasası, para arzı ve firma dinamiklerini temsil eden 21 bağımsız değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler, GSYİH tahmini literatüründe ekonomik aktiviteyi öncü veya eşanlı biçimde yansıttığı kabul edilen göstergeler arasından seçilmiştir.

Tablo 1. Değişken grupları ve ekonomik anlamları

Değişken grubu	Örnek değişkenler	Ekonomik anlam
Hedef değişken	Latent_GDP_ChowLin_Log	Aylık latent GSYİH hedef serisi
Reel aktivite	Sanayi üretimi, kapasite kullanımı, elektrik tüketimi	Üretim ve ekonomik faaliyet düzeyi
Fiyat ve para	TÜFE, ÜFE, politika faizi, M2, M3, kredi hacmi	Enflasyon, likidite ve finansman koşulları
Dış sektör	İhracat, ithalat, USD/TRY, Brent petrol	Dış talep, ithal girdi ve kur etkileri
İşgücü ve firma	İşsizlik, istihdam, açılan/kapanan şirket sayısı	İşgücü kullanımı ve firma dinamizmi
Finansal piyasa ve rezerv	BIST100, brüt döviz ve altın rezervleri	Beklentiler ve dış kırılganlık göstergeleri

Karma frekanslı veri problemini çözmek amacıyla çeyreklik GSYİH serisi, Chow-Lin temporal ayrıştırma yöntemiyle aylık frekansa dönüştürülmüştür. Chow-Lin yöntemi, düşük frekanslı hedef değişken ile yüksek frekanslı göstergeler arasındaki ilişkiyi regresyon temelli bir yapı içinde kullanarak aylık ara dönem değerleri üretir. Bu yaklaşım, basit eşit dağıtım veya spline enterpolasyonu gibi yöntemlere göre aylık ekonomik sinyali daha fazla içermesi nedeniyle tercih edilmiştir. Uygulamada sanayi üretimi, elektrik tüketimi, kapasite kullanım oranı, ihracat, ithalat, kredi hacmi, M2, M3 ve

istihdam göstergeleri kullanılmıştır. Elde edilen aylık seri, çeyreklik resmi GSYİH toplamlarıyla benchmark edilmiştir.

İlk denemelerde çeyreklik GSYİH'nin üç aya eşit dağıtılması ve spline ile yumuşatılması yöntemi kullanılmış; ancak bu yaklaşım hedef seriyi aşırı düzgünleştirdiği için modellerin sabite yakın tahminler üretmesine yol açmıştır. Bu nedenle nihai çalışmada Chow-Lin yaklaşımı kullanılmıştır. Chow-Lin sonucunda çeyreklik regresyon düzeyinde yaklaşık 0,39 R^2 elde edilmiş ve üretilen aylık latent seri resmi çeyreklik toplamlarla uyumlu hale getirilmiştir.

3.1. Ön İşleme ve Veri Bölümlendirme

Nihai hedef değişken olarak Latent_GDP_ChowLin_Log kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ve hedef değişken için lag 1, lag 3 ve lag 12 gecikmeleri oluşturulmuş; zaman serisi yapısı 12 aylık sliding window yaklaşımıyla denetimli öğrenme formatına dönüştürülmüştür. Böylece model, son 12 aylık bilgi setini kullanarak bir sonraki ayın latent GSYİH değerini tahmin etmektedir.

Ölçekleme aşamasında RobustScaler kullanılmıştır. Bu tercih, makroekonomik serilerde sıklıkla görülen uç değerlerin ölçekleme sürecini aşırı etkilemesini azaltmak amacıyla yapılmıştır. Veri sızıntısını önlemek için scaler yalnızca eğitim veri seti üzerinde fit edilmiş, doğrulama ve test setleri aynı scaler ile dönüştürülmüştür.

Tablo 2. Modelleme tasarımı

Başlık	Uygulama
Veri dönemi	2007/01-2025/12
Hedef değişken	Latent_GDP_ChowLin_Log
Gecikme yapısı	lag 1, lag 3, lag 12
Zaman penceresi	12 aylık sliding window
Eğitim dönemi	2007-2020
Doğrulama dönemi	2021-2023
Nihai test dönemi	2025/01-2025/12
Ölçekleme	RobustScaler; yalnızca eğitim setinde fit
Performans metrikleri	RMSE, MAE, MAPE, R^2

3.2. Kullanılan Modeller

XGBoost, çalışma kapsamında benchmark makine öğrenmesi modeli olarak kullanılmıştır. Karar ağaçları temelli gradyan artırma yaklaşımına dayanan XGBoost, doğrusal olmayan ilişkileri ve değişkenler arası etkileşimleri yakalayabilmesi nedeniyle küçük veri setlerinde güçlü ve kararlı sonuçlar verebilmektedir. Model, LSTM formatındaki üç boyutlu veriyi doğrudan kullanamadığı için zaman penceresi düzleştirilerek iki boyutlu tabular formata dönüştürülmüştür.

LSTM modeli, zaman serilerinde ardışık bağımlılıkları ve uzun dönem hafızayı öğrenebilmesi nedeniyle tercih edilmiştir. Başlangıçta daha büyük bir mimari denenmiş, ancak aşırı uyum riski görüldüğü için model küçültülmüştür. Nihai yapıda 32 ve 16 birimli iki LSTM katmanı, dropout düzenlenileştirmesi ve yoğun katmanlar kullanılmıştır. Eğitim sürecinde early stopping, ReduceLROnPlateau ve ModelCheckpoint yöntemleri uygulanmıştır.

Küçük ölçekli Transformer modeli, self-attention mekanizmasının zaman serisi tahminindeki performansını test etmek amacıyla kurulmuştur. Modelde iki küçük Transformer encoder bloğu, GlobalAveragePooling1D ve yoğun katmanlar kullanılmıştır. Transformer mimarisi uzun dönem ilişkileri yakalayabilme potansiyeline sahip olmakla birlikte, sınırlı gözlem sayısı ve yüksek özellik sayısı nedeniyle aşırı öğrenme riski taşımaktadır.

TimesFM modeli, zaman serileri için geliştirilmiş ön-eğitilmiş foundation model yaklaşımını temsil etmektedir. Lokal kurulumda Python ve bağımlılık sorunları yaşandığı için model Google BigQuery

ML ALFORECAST altyapısı üzerinden uygulanmıştır. Bu nedenle TimesFM, diğer yerel modellerden farklı olarak tek değişkenli bir foundation model şeklinde çalıştırılmıştır. Nihai karşılaştırmada TimesFM'in tahminleri yerel modellerle aynı 2025/01-2025/12 test penceresine hizalanmıştır.

3.3. Performans Ölçütleri

Model performansları RMSE, MAE, MAPE ve R^2 metrikleri ile değerlendirilmiştir. RMSE büyük hatalara daha duyarlı olduğu için tahmin sapmalarının genel büyüklüğünü; MAE ortalama mutlak hata düzeyini; MAPE ise hatanın yüzde olarak yorumlanabilir büyüklüğünü göstermektedir. R^2 ise model tahminlerinin hedef değişkendeki varyansı ne ölçüde açıkladığını ifade eder. Ancak kısa test pencerelerinde R^2 değeri oynak sonuçlar verebildiğinden, bu çalışmada hata metrikleri ile birlikte yorumlanmıştır.

4. Ampirik Bulgular

Nihai bulgular, tüm modellerin ortak 2025/01-2025/12 test penceresine hizalanmasıyla elde edilmiştir. Bu hizalama önemlidir; çünkü daha önce TimesFM için 24 aylık horizon üzerinden hesaplanan sonuçlar yerel modellerin 12 aylık test penceresiyle doğrudan karşılaştırılabilir değildir. Bu nedenle ana karşılaştırma, ortak dönem yaklaşımıyla yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 3. Nihai model performans karşılaştırması

Model	RMSE	MAE	MAPE	R^2
XGBoost	2,368	2,343	%10,47	-46,98
LSTM	2,576	2,553	%11,42	-55,78
Small Transformer	5,093	5,020	%22,44	-220,92
TimesFM	0,330	0,259	%1,16	0,068

Hizalanmış nihai bulgulara göre en başarılı model TimesFM'dir. Ortak 2025 test penceresinde TimesFM 0,330 RMSE, 0,259 MAE, %1,16 MAPE ve 0,068 R^2 üretmiştir. XGBoost 2,368 RMSE, 2,343 MAE ve %10,47 MAPE ile ikinci sırada; LSTM 2,576 RMSE, 2,553 MAE ve %11,42 MAPE ile üçüncü sırada; küçük Transformer ise 5,093 RMSE, 5,020 MAE ve %22,44 MAPE ile dördüncü sırada yer almıştır. Bu sonuçlar, küçük örneklemli makroekonomik zaman serilerinde model karmaşıklığının tek başına başarı garantisi olmadığını; buna karşılık ön-eğitilmiş foundation model yaklaşımının güçlü bir alternatif oluşturduğunu göstermektedir.

TimesFM modeli hata metriklerinde diğer tüm modelleri açık biçimde geride bırakmakla birlikte, test periyodu yerel modellerle aynı döneme, yani 12 aya hizalandığında R^2 değerinin 0,068 ile görece düşük bir açıklayıcılık seviyesinde kaldığı görülmüştür. Bunun temel nedeni, 12 ay gibi oldukça dar bir test penceresinde GSYİH gibi dışsal şoklara duyarlı makroekonomik serilerin toplam varyansını istatistiksel olarak açıklamanın güç olmasıdır. R^2 formülasyonu gereği kısa dönemli sapmalar, serinin genel ortalamasına kıyasla yüksek bir varyans yaratabilmektedir. Ancak modelin gerçek tahmin gücünü daha doğrudan yansıtan Ortalama Mutlak Yüzde Hata metriği dikkate alındığında, TimesFM'in %1,16 gibi literatür standartlarına göre oldukça düşük ve başarılı bir hata payı yakaladığı görülmektedir.

XGBoost modelinin LSTM ve küçük Transformer modellerine göre daha iyi performans göstermesi, küçük veri setlerinde ağaç tabanlı topluluk modellerinin derin öğrenme mimarilerine göre daha kararlı sonuçlar verebildiğini düşündürmektedir. LSTM modelinin XGBoost'a yakın ancak daha zayıf sonuç üretmesi, bellekli mimarinin zaman bağımlılıklarını kısmen öğrenebildiğini; buna karşın gözlem sayısının sınırlı olmasının modelin genelleme kapasitesini kısıtladığını göstermektedir. Küçük Transformer modelinin en zayıf performansı göstermesi ise attention temelli mimarilerin küçük veri ve yüksek özellik sayısı altında aşırı öğrenme riskine daha açık olabileceğine işaret etmektedir.

5. Tartışma

Çalışmanın bulguları üç temel açıdan değerlendirilebilir. İlk olarak, zaman serisi temel modeli yaklaşımı, geleneksel anlamda her veri seti için sıfırdan model eğitime zorunluluğunu azaltmaktadır. TimesFM'in ön-eğitilmiş yapısı, sınırlı gözlem sayısına sahip makroekonomik serilerde genel örüntüleri kullanarak başarılı noktasal tahminler üretebilmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, küçük örneklemli tahmin problemlerinde transfer öğrenme ve foundation model yaklaşımının önemini desteklemektedir.

İkinci olarak, model karmaşıklığı ile tahmin başarısı arasında doğrusal bir ilişki olmadığı görülmektedir. LSTM ve Transformer modelleri teorik olarak güçlü mimariler olmakla birlikte, makroekonomik veri setinin aylık frekansta sınırlı gözlem sayısına sahip olması, yüksek özellik sayısı ve dışsal şokların varlığı bu modellerin genelleme performansını sınırlamıştır. Bu nedenle küçük veri setlerinde model mimarisi kadar düzenlileştirme, değişken seçimi, pencere uzunluğu ve test dönemi tasarımı da önemlidir.

Üçüncü olarak, hedef değişkenin Chow-Lin yöntemiyle üretilmiş olması, çalışmanın yorumlanmasında dikkate alınmalıdır. Aylık latent GSYİH serisi resmi bir aylık GSYİH verisi değildir; çeyreklik resmi GSYİH ile uyumlu, aylık göstergelerin bilgi içeriğinden yararlanan türetilmiş bir seridir. Bu nedenle sonuçlar, resmi aylık GSYİH ölçümü olarak değil, gösterge destekli yüksek frekanslı GSYİH tahmini çerçevesinde değerlendirilmelidir.

TimesFM'in tek değişkenli, diğer yerel modellerin ise çok değişkenli uygulanmış olması da önemli bir metodolojik farktır. Bu fark, TimesFM'in hata metriklerindeki üstünlüğünü azaltmamakla birlikte, sonuçların nedensel bir üstünlük iddiası olarak değil, karşılaştırmalı tahmin performansı bulgusu olarak yorumlanmasını gerektirir. Gelecek çalışmalarda TimesFM'in dışsal değişken destekli sürümleri veya benzer temel modellerin çok değişkenli uygulamalarıyla karşılaştırmanın genişletilmesi yararlı olacaktır.

6. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için GSYİH tahmininde XGBoost, LSTM, küçük ölçekli Transformer ve TimesFM modelleri karşılaştırılmıştır. Çalışmanın temel metodolojik adımı, çeyreklik resmi GSYİH serisinin Chow-Lin temporal ayrıştırma yöntemiyle aylık latent GSYİH serisine dönüştürülmesidir. Böylece aylık makroekonomik göstergelerle uyumlu bir hedef değişken elde edilmiş ve modeller 12 aylık sliding window yapısı üzerinden tahmin problemine uygulanmıştır.

Nihai karşılaştırma sonuçları, ortak 2025/01-2025/12 test döneminde TimesFM modelinin en düşük hata değerlerini ürettiğini göstermektedir. TimesFM'in %1,16 MAPE değeri, modelin oldukça düşük yüzde hata ile tahmin yapabildiğini göstermektedir. XGBoost ikinci sırada yer alırken, LSTM üçüncü, küçük Transformer ise dördüncü sırada kalmıştır. Bu sıralama, küçük örneklemli makroekonomik zaman serilerinde ön-eğitilmiş temel modellerin güçlü bir alternatif oluşturduğunu, ancak sıfırdan eğitilen parametre yoğun derin öğrenme modellerinin aynı koşullarda zorlanabileceğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın literatüre katkısı, Türkiye özelinde GSYİH tahmininde geleneksel makine öğrenmesi, derin öğrenme ve zaman serisi temel modeli yaklaşımını aynı ampirik çerçevede değerlendirmesidir. Ayrıca sonuçlar, makroekonomik tahminlerde yalnızca model mimarisine değil, veri frekansı uyumuna, hedef değişken üretim yöntemine, test penceresi tasarımına ve ölçekleme stratejisine de dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Gelecek çalışmalarda daha uzun veri ufku, farklı hedef değişken tanımları, gerçek zamanlı veri revizyonları, çok değişkenli foundation model uygulamaları ve çeyreklik resmi GSYİH'ye geri

toplulaştırılmış tahmin performansları değerlendirilebilir. Ayrıca model sonuçlarının ekonomik dönemler, kriz yılları ve yapısal kırılma dönemleri bazında ayrıştırılması, makroekonomik tahmin performansının daha ayrıntılı analiz edilmesini sağlayacaktır.

7. Sınırlılıklar ve Gelecek Çalışmalar

- Aylık latent GSYİH serisi, resmi bir aylık GSYİH verisi değil, Chow-Lin yöntemiyle üretilmiş gösterge destekli bir hedeftir.
- TimesFM tek değişkenli foundation model olarak uygulanmış; diğer modeller çok değişkenli yerel modeller olarak eğitilmiştir.
- Ortak test penceresi 12 ayla sınırlıdır; bu durum özellikle R^2 metriğinin oynak yorumlanmasına neden olabilmektedir.
- Veri setinde kullanılan değişkenler, ulaşılabilirlik ve dönem bütünlüğü dikkate alınarak seçilmiştir; farklı değişken setleri model sıralamasını etkileyebilir.
- Gelecek çalışmalarda TimesFM'in dışsal değişken destekli uygulamaları, farklı pencere uzunlukları ve gerçek zamanlı veri sürümleri ile analiz genişletilebilir.

Kaynakça

- Athey, S. (2018). The impact of machine learning on economics. The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda.
- Box, G. E. P. ve Jenkins, G. M. (1970). Time Series Analysis: Forecasting and Control. Holden-Day.
- Chen, T. ve Guestrin, C. (2016). XGBoost: A scalable tree boosting system. Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining.
- Chow, G. C. ve Lin, A. L. (1971). Best linear unbiased interpolation, distribution, and extrapolation of time series by related series. The Review of Economics and Statistics, 53(4), 372-375.
- Das, A. vd. (2024). A decoder-only foundation model for time-series forecasting. arXiv preprint.
- Friedman, J. H. (2001). Greedy function approximation: A gradient boosting machine. Annals of Statistics, 29(5), 1189-1232.
- Giannone, D., Reichlin, L. ve Small, D. (2008). Nowcasting: The real-time informational content of macroeconomic data. Journal of Monetary Economics, 55(4), 665-676.
- Goodfellow, I., Bengio, Y. ve Courville, A. (2016). Deep Learning. MIT Press.
- Hochreiter, S. ve Schmidhuber, J. (1997). Long short-term memory. Neural Computation, 9(8), 1735-1780.
- Makridakis, S., Spiliotis, E. ve Assimakopoulos, V. (2018). Statistical and machine learning forecasting methods: Concerns and ways forward. PLOS ONE, 13(3).
- Mullainathan, S. ve Spiess, J. (2017). Machine learning: An applied econometric approach. Journal of Economic Perspectives, 31(2), 87-106.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. Econometrica, 48(1), 1-48.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2002). Macroeconomic forecasting using diffusion indexes. Journal of Business & Economic Statistics, 20(2), 147-162.
- Varian, H. R. (2014). Big data: New tricks for econometrics. Journal of Economic Perspectives, 28(2), 3-28.
- Vaswani, A. vd. (2017). Attention is all you need. Advances in Neural Information Processing Systems.

FİNFLUENCER’LARIN BİREYSEL YATIRIM KARARLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FOMO BAĞLAMINDA BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Önsoy

Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Yüksekokulu

hasanonsoy@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0009-0008-7832-0123>

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, finfluencer’ların bireysel yatırım kararları üzerindeki etkisini FOMO bağlamında literatür temelinde incelemektir. Dijital iletişim ortamlarının gelişmesiyle birlikte sosyal medya platformları, bireylerin finansal bilgiye eriştiği, yatırım görüşlerini takip ettiği ve diğer yatırımcıların deneyimlerinden etkilendiği önemli mecralar haline gelmiştir. Bu süreçte finfluencer’lar, yatırım araçları, piyasa gelişmeleri ve kişisel finans konularında ürettikleri içeriklerle bireysel yatırımcıların bilgi edinme ve karar alma süreçlerinde etkili olabilmektedir. Özellikle sosyal medya ortamında sıkça karşılaşılan yüksek getiri paylaşımları, yatırımcıların fırsatı kaçırma korkusu olarak ifade edilen FOMO eğilimini güçlendirebilmekte ve hızlı, duygusal ya da eksik bilgiye dayalı yatırım kararlarına yol açabilmektedir. Bu çalışma, finfluencer etkisini ve FOMO’nun bireysel yatırım kararları üzerindeki rolünü mevcut literatür çerçevesinde ele almaktadır. Literatür incelemesi niteliğindeki çalışmanın, sosyal medya temelli finansal içeriklerin yatırımcı davranışları üzerindeki etkisini anlamaya ve finfluencer olgusuna ilişkin akademik tartışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler : Finfluencer, finansal etkileyici, FOMO, bireysel yatırımcı, yatırım kararı, davranışsal finans

THE IMPACT OF FINFLUENCERS ON INDIVIDUAL INVESTMENT DECISIONS: A LITERATURE REVIEW IN THE CONTEXT OF FOMO

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Önsoy

Kırıkkale University, Fatma Şenses School of Social Sciences

hasanonsoy@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0009-0008-7832-0123>

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the impact of finfluencers on individual investment decisions within the context of FOMO, based on existing literature. With the development of digital communication environments, social media platforms have become important channels where individuals access financial information, follow investment opinions, and are influenced by the experiences of other investors. In this process, finfluencers can influence individual investors' information gathering and decision-making processes through the content they produce on investment instruments, market developments, and personal finance. In particular, the frequent sharing of high-yield predictions on social media can reinforce the FOMO tendency, expressed as the fear of missing out, leading to quick, emotional, or incomplete investment decisions. This study addresses the finfluencer effect and the role of FOMO on individual investment decisions within the framework of the existing literature. This literature review study is expected to contribute to understanding the impact of social media-based financial content on investor behavior and to academic discussions on the finfluencer phenomenon.

Anahtar Kelimeler: Finfluencer, financial influencer, FOMO, individual investor, investment decision, behavioral finance

1. GİRİŞ

Dijitalleşme ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, bireylerin bilgiye erişim, iletişim kurma ve karar alma biçimlerinde önemli dönüşümler yaratmıştır. Sosyal medya, kullanıcıların yalnızca içerik üretip paylaşabildiği bir alan olmanın ötesinde, farklı konularda bilgi edinilen ve başkalarının deneyimlerinin gözlemlenebildiği güçlü bir mecra haline gelmiştir. Bu süreçte belirli bir alandaki uzmanlıkları, görünürlükleri ve takipçi kitleleri sayesinde bireylerin tüketim ve karar alma süreçlerini etkileyebilen içerik üreticileri, sosyal medya etkileyicileri olarak tanımlanmaktadır. Sosyal medyanın hızlı gelişimiyle birlikte sosyal medya etkileyicileri, özellikle reklam, pazarlama ve tüketici davranışları alanlarında önemli bir etki yaratmıştır (Hudders, De Jans ve De Veirman, 2021; Lou ve Yuan, 2019). Nitekim bu kişilerin takipçilerinin karar verme süreçlerini şekillendirmede ikna edici bir rol üstlendikleri (Pop, Săplăcan, Dabija ve Alt, 2022) ve ürettikleri içerikler aracılığıyla takipçilerine yeni fikirler sunabildikleri belirtilmektedir (Ki, Park ve Kim, 2022).

Sosyal medya etkileyiciliğinin finans alanına yansımaları, “finansal etkileyici” ya da literatürde yaygın kullanılan adıyla “finfluencer” kavramını ortaya çıkarmıştır. Finfluencer’lar, sosyal medya platformlarında yatırım araçları, piyasa gelişmeleri, kişisel finans, tasarruf, kripto varlıklar ve varlık yönetimi gibi konularda içerik üreterek geniş takipçi kitlelerine görüş, öneri ve bilgi sunan sosyal medya aktörleri olarak değerlendirilmektedir (Guan, 2022; Guan, 2023; de Regt, Cheng ve Fawaz, 2022). Özellikle YouTube, bireysel yatırımcılar açısından finansal bilgi, yatırım tavsiyesi ve piyasa yorumlarının yaygın biçimde paylaşıldığı mecralardan biri olarak öne çıkmaktadır (Bilinski, 2024). Bu bağlamda finfluencer’lar, yatırımcıların bilgi

edinme süreçlerini, finansal farkındalıklarını ve yatırım kararlarını etkileyebilen önemli aktörler arasında yer almaktadır. Nitekim finansal sosyal medya etkileyicileri, takipçilerinin finansal hedeflerine ulaşmalarına veya kişisel finanslarını daha iyi yönetmelerine yardımcı olabilecek araç, ürün ve stratejilere ilişkin bilgi paylaşımları yoluyla görünürlük kazanmıştır (Howcroft, Hower ve Hamilton, 2003). Bununla birlikte finfluencer'ların resmî yatırım danışmanlığı yetkilerine sahip olmamaları, paylaşımlarında maddi çıkar ilişkilerinin bulunabilmesi ve yatırım tavsiyesi ile kişisel görüş arasındaki sınırın zaman zaman belirsizleşmesi; şeffaflık, çıkar çatışması ve yatırımcıların korunması açısından önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir (Bilinski, 2024).

Sosyal medya temelli finansal içeriklerin yatırımcı davranışları üzerindeki etkisi, özellikle davranışsal finans bağlamında FOMO ve sürü davranışı kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir. FOMO, bireyin başkalarının daha değerli veya ödüllendirici deneyimler yaşadığı düşüncesiyle ortaya çıkan kaçırma korkusu olarak tanımlanmakta ve sosyal medya kullanımıyla yakından ilişkilendirilmektedir (Przybylski, Murayama, DeHaan ve Gladwell, 2013; Wang vd., 2021). Finansal piyasalarda bu durum, yatırımcıların potansiyel kazançları kaçırma endişesiyle yeterli analiz yapmadan, hızlı yükselen hisse senetlerine veya kripto varlıklara yönelmesine yol açabilmektedir (Hoffman vd., 2020; Statman, 2019). Özellikle genç yatırımcıların sosyal medya içeriklerinden, akran paylaşımlarından ve finfluencer önerilerinden daha fazla etkilenmeleri, FOMO'nun yatırım kararları üzerindeki rolünü daha görünür hale getirmektedir (Baumgartner, 2017; Urbacz, 2025; Sihombing, Stevanus ve Aliyah, 2025). Bu bağlamda çalışma, finfluencer'ların bireysel yatırım kararları üzerindeki etkisini FOMO ve sürü davranışı çerçevesinde ele alarak, sosyal medya kaynaklı finansal içeriklerin yatırımcı davranışları açısından nasıl bir rol oynadığını literatür temelinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. FİNFLUENCER KAVRAMININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Finansal etkileyiciler ya da literatürde yaygın kullanılan adıyla finfluencer'lar, sosyal medya platformlarında yatırım, kişisel finans, tasarruf, kripto varlıklar ve varlık yönetimi gibi konularda içerik üreten ve takipçilerinin finansal karar alma süreçlerini etkileyebilen kişiler olarak tanımlanmaktadır (Guan, 2023). Bu kişiler, kendilerini yatırım ve kişisel finans alanında bilgi sahibi ya da uzman olarak konumlandırmakta; takipçilerine yatırım tavsiyeleri, kişisel finans eğitimi ve finansal stratejiler sunmaktadır (de Regt, Cheng ve Fawaz, 2022). Bu yönüyle finfluencer'lar, geleneksel finansal danışmanlık hizmetlerinden farklı olarak sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşabilen yeni bir finansal bilgi aktörü olarak değerlendirilmektedir.

Mevcut çalışmalar, finansal etkileyicilerin güvenilirliğinin takipçilerin yatırım davranışları ve önerilen eylemlere uyumları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Chairunnisa ve Dalimunthe, 2021; Safitri vd., 2021). Bu etki yalnızca bireysel yatırımcıların tutum ve davranışlarıyla sınırlı kalmamakta, bazı durumlarda piyasa dinamiklerine de yansıtılabilmektedir. Örneğin 5 Ocak 2021'de, 51 milyon Instagram takipçisi bulunan Endonezyalı influencer Raffi Ahmad'ın bir hisse senedine ilişkin paylaşımı sonrasında ilgili hissenin değerinde %8,33 oranında artış yaşanmıştır (Chairunnisa ve Dalimunthe, 2021). Bu tür örnekler, finfluencer'ların özellikle perakende yatırımcıların kararlarını şekillendirme ve piyasa hareketlerini etkileme potansiyelini ortaya koymaktadır. Nitekim resmî yatırım danışmanlığı yetkileri bulunmamasına rağmen finfluencer'ların küçük perakende yatırımcılar üzerinde belirgin bir etki gücüne sahip oldukları belirtilmektedir (Bilinski, 2024).

Literatürde, bir kullanıcının etkileyici ya da finansal etkileyici olarak tanımlanmasına yönelik çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. İlk çalışmalar daha çok sosyal ağ yapısı, konu uzmanlığı ve kullanıcı etkileşimlerini dikkate alan algoritmik yaklaşımlara odaklanmıştır. Bu kapsamda Ghosh vd. (2012), Twitter listeleri ile HITS algoritmasını birleştirerek konu uzmanlığına sahip etkili kullanıcıları belirlemeye çalışmıştır. Gupta vd. (2013) ise Who-To-Follow modeli

kapsamında Güven Çemberi ve SALSA algoritmalarından yararlanmıştır. Kanungsukkasem ve Leelanupab (2015) ise Twitter API verilerini kullanarak daha düşük veri gereksinimiyle potansiyel finansal etkileyicileri sıralamaya yönelik bir yaklaşım önermiştir. Bu çalışmalar, sosyal medya ortamında etkileyciliğin yalnızca popülerlikten ibaret olmadığını; ağ içerisindeki konum, uzmanlık algısı ve etkileşim yapısının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Daha güncel çalışmalar ise takipçi sayısı veya görünürlük düzeyinin tek başına etkileyciliği açıklamada yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Fan vd. (2023), açık ve anlaşılır dil ile etkileşimli başlıkların izleyici katılımını artırdığını belirtirken; Tian vd. (2024), takipçi sayısının kullanıcı etkisini ölçmede sınırlı bir gösterge olduğunu savunmaktadır. Bu doğrultuda finfluencer'ların etkisinin değerlendirilmesinde takipçi sayısının yanı sıra içerik kalitesi, iletişim biçimi, etkileşim düzeyi, güvenilirlik ve hedef kitleyle kurulan ilişki gibi unsurların birlikte ele alınması gerekmektedir.

Finansal tavsiyeyle ilişkili risk ve sorumluluklar dikkate alındığında, finfluencer'ların rolleri çoğu zaman eğitici bir nitelik de taşımaktadır. Bu kişilerin takipçileri üzerindeki etkisi, yalnızca paylaştıkları finansal bilginin içeriğinden değil, aynı zamanda takipçileriyle kurdukları duygusal bağdan da kaynaklanmaktadır (Meyer, Sandner, Cloutier ve Welp, 2023). Bu bağlamda parasosyal ilişki ve öz belirleme teorisi gibi yaklaşımlar, takipçilerin finfluencer içeriklerine neden ilgi gösterdiğini ve bu içeriklerden nasıl etkilendiğini açıklamada kullanılmaktadır (Vu, Keating ve Wang, 2022). Ayrıca bilgi güvenilirliği ve finansal bilginin etkili biçimde yayılımı da yatırımcıların karar alma süreçlerinde önemli rol oynamaktadır (Nourallah, Öhman ve Amin, 2023; Fletcher ve Gbadamosi, 2024; Pintér vd., 2021). Bu yönüyle finfluencer içerikleri, geleneksel finansal hizmetleri tamamlayan ücretsiz ve erişilebilir bir finansal eğitim biçimi olarak değerlendirilebilir.

Finfluencer etkisi özellikle genç yatırımcılar açısından daha görünür hale gelmektedir. Sosyal medya platformları, genç bireylerin finansal bilgiye erişiminde önemli bir kanal haline gelirken, YouTube gibi platformların finansal okuryazarlık üzerinde diğer mecralara kıyasla daha güçlü bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (Angelica, Zen ve Hasanah, 2023). Günümüz piyasalarında finfluencer kavramı yalnızca sıradan sosyal medya içerik üreticilerini değil; Kim Kardashian gibi ünlüleri, Elon Musk ve Ryan Cohen gibi şirket yöneticilerini ve YouTube, TikTok, Instagram ya da X/Twitter gibi platformlarda geniş takipçi kitlesine sahip bireysel yatırımcıları da kapsayacak şekilde genişlemiştir.

3. FİNFLUENCER ETKİSİNİN RİSKLERİ VE ÖRNEK OLAYLAR

Finfluencer'ların sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşabilmesi, finansal bilgiye erişimi kolaylaştırmakla birlikte çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu kişilerin tanıttıkları ürün, hizmet ya da yatırım araçları karşılığında doğrudan veya dolaylı bir maddi çıkar elde etmeleri mümkündür. Bu durum, çıkar çatışması, şeffaflık ve yatırımcıların korunması gibi sorunları gündeme getirmektedir. Geleneksel yatırım danışmanları belirli yasal düzenlemelere tabi iken, finfluencer'ların sosyal medya üzerinden yaptıkları paylaşımlar çoğu zaman yatırım tavsiyesi ile kişisel görüş arasındaki sınırı belirsizleştirmektedir. Bu nedenle finfluencer olgusu, finansal bilgiye erişim, yatırımcı davranışları, piyasa güvenliği ve sosyal medyada finansal içeriklerin düzenlenmesi açısından önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Finfluencer etkisine ilişkin bazı örnek olaylar, sosyal medya paylaşımlarının yatırımcı davranışları ve piyasa hareketleri üzerindeki rolünü somut biçimde göstermektedir. Örneğin Kim Kardashian'ın Instagram hesabı üzerinden EthereumMax adlı kripto varlığı tanıtması, yatırımcıların korunması ve şeffaflık açısından önemli bir tartışma yaratmıştır. ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'na göre Kardashian, söz konusu paylaşım karşılığında 250.000 dolar ödeme aldığını açıklamamış; bu nedenle SEC ile uzlaşarak 1,26 milyon dolar ödeme

yapmayı kabul etmiştir (SEC, 2022). Bu olay, sosyal medya üzerinden yapılan finansal tanıtımlarda maddi çıkarların açıklanmasının önemini ortaya koymaktadır.

Benzer biçimde Elon Musk'ın 26 Ocak 2021 tarihinde X/Twitter üzerinden yaptığı "GameStonk!!" paylaşımı, sosyal medya içeriklerinin piyasa fiyatları üzerindeki etkisine ilişkin dikkat çekici örneklerden biridir. "Stonks" ifadesi sosyal medyada hisse senetleri için kullanılan mizahi bir terim olarak yaygınlaşmış; Musk'ın paylaşımı sonrasında GameStop hisselerinde mesai sonrası işlemlerde yaklaşık %50'ye yakın artış yaşandığı belirtilmiştir (Musk, 2021; SEC, 2022). Bu örnek, yüksek görünürlüğe sahip kişilerin sosyal medya paylaşımlarının yatırımcı ilgisini kısa sürede artırabildiğini göstermektedir.

Finfluencer etkisinin daha sorunlu bir boyutu ise yanıltıcı bilgi ve piyasa manipülasyonu riskidir. Steven Gallagher'ın "Alex DeLarge" takma adıyla Twitter'da 70.000'den fazla takipçili bir hisse tanıtım hesabı oluşturduğu; düşük fiyatlı OTC/penny stock hisseleri övdüğü, yanıltıcı bilgiler yayarak takipçilerini bu hisseleri almaya yönlendirdiği ve bu süreçte kendi hisselerini yüksek fiyatlardan satarak kazanç elde ettiği belirtilmektedir (DOJ, 2021). Gallagher'ın sosyal medya hesabı üzerinden yürüttüğü bu faaliyetler, finfluencer içeriklerinin yalnızca bilgilendirici değil, aynı zamanda manipülatif amaçlarla da kullanılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak finfluencer'lar, sosyal medya aracılığıyla finansal bilgiye erişimi kolaylaştıran ve özellikle genç ve perakende yatırımcıların finansal farkındalığını artırabilen aktörlerdir. Ancak bu etki, aynı zamanda yanlış yönlendirme, çıkar çatışması, aşırı güven, sürü davranışı ve yatırımcıların korunması gibi önemli riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle finfluencer olgusu, davranışsal finans, finansal okuryazarlık ve finansal düzenleme alanlarının kesişiminde ele alınması gereken güncel ve çok boyutlu bir araştırma konusu olarak değerlendirilmektedir.

4. FOMO ve YATIRIM KARARLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

FOMO, bireyin başkalarının kendisinden daha değerli, keyifli veya ödüllendirici deneyimler yaşadığı düşüncesiyle ortaya çıkan kaçırma korkusu olarak tanımlanmaktadır (Przybylski vd., 2013). Bu kavram, yalnızca sosyal ilişkilerle sınırlı değildir; aynı zamanda bireylerin ekonomik ve finansal karar alma süreçlerinde de etkili olabilmektedir. Psikolojik açıdan FOMO'nun temelinde ait olma ihtiyacı, sosyal karşılaştırma eğilimi ve pişmanlıktan kaçınma isteği yer almaktadır (Przybylski vd., 2013; Fitria, Hadromi ve Ekmarinda, 2024; Munisa, 2024). Bu bağlamda FOMO, bireylerin rasyonel değerlendirmeler yerine kaygı temelli ve dürtüsel kararlar almalarına neden olabilen önemli bir davranışsal eğilim olarak değerlendirilmektedir.

Finansal piyasalar açısından FOMO, yatırımcıların potansiyel kazanç fırsatlarını kaçırma endişesiyle yeterli analiz yapmadan veya eksik bilgiyle yatırım kararı almaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya platformları, finans haberleri ve çevrim içi yatırım forumları, bireylerin piyasa eğilimlerini anlık olarak takip etmelerine ve kendi yatırım kararlarını diğer yatırımcıların tercihleriyle karşılaştırmalarına olanak tanımaktadır. Bu ortamda yatırımcılar, yüksek getiri elde eden kişilerin başarı hikâyelerine, hızla yükselen varlıklara ve kısa sürede kazanç sağlama iddialarına sürekli biçimde maruz kalmaktadır. Sosyal medya platformlarının başkalarının başarılarını ve öne çıkan deneyimlerini seçilmiş bir akış içinde sunması, FOMO'nun finansal kararlar üzerindeki etkisini güçlendirmektedir (İşcan vd., 2024). Bu durum finansal bağlamda, kârlı bir yatırım fırsatını kaçırma korkusuna dönüşmektedir (Agarwal, 2025).

Borsa piyasasında FOMO, özellikle fiyatı hızlı yükselen hisse senetlerinin veya kripto varlıkların fırsatı kaçırma korkusuyla aceleci biçimde satın alınması şeklinde kendini gösterebilmektedir. Bu tür davranışlar bazı durumlarda kısa vadeli kazançlar sağlayabilse de genellikle yüksek risk, fiyat oynaklığı ve olası finansal kayıplarla birlikte değerlendirilmektedir.

Nitekim FOMO, bireyleri yatırım fırsatının kısa sürede ortadan kalkacağı düşüncesiyle dürtüsel kararlar almaya yönlendirebilmektedir (Hoffman vd., 2020). Bu nedenle FOMO, yatırımcıların temel analiz, risk değerlendirmesi ve uzun vadeli finansal hedeflerden uzaklaşmasına neden olabilen önemli bir davranışsal finans unsuru olarak görülmektedir.

FOMO'nun etkileri, dijital medya ile daha yoğun etkileşim içinde olan genç yatırımcı gruplarında daha belirgin hale gelmektedir. Özellikle Y kuşağı ve Z kuşağı yatırımcılarının sosyal medya içeriklerinden, akran paylaşımlarından ve çevrim içi tartışmalardan daha fazla etkilenebildiği belirtilmektedir (Baumgartner, 2017). Z kuşağı yatırımcıları, arkadaşlarının veya sosyal medya etkileyicilerinin belirli bir hisse senedi ya da kripto varlık üzerinden önemli kazançlar elde ettiğine yönelik paylaşımlarla karşılaştıklarında, fırsatı kaçırmama düşüncesiyle hızlı yatırım kararları alabilmektedir (Urbaz, 2025; Sihombing, Stevanus ve Aliyah, 2025). Dolayısıyla sosyal medya temelli finansal içeriklere yoğun maruz kalma, genç yatırımcılar açısından FOMO'nun yatırım kararları üzerindeki etkisini artıran önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Davranışsal finans literatürü, yatırımcıların karar alma süreçlerinde yalnızca rasyonel beklentilerle hareket etmediğini; duyguların, bilişsel önyargıların ve psikolojik faktörlerin de yatırım davranışlarını şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan FOMO, duygusal faktörlerin rasyonel karar verme sürecini nasıl zayıflatılabileceğini gösteren önemli örneklerden biridir. Yatırımcılar, uzun vadeli finansal istikrarı ve temel analiz sonuçlarını dikkate almak yerine, kısa vadeli kazanç beklentisiyle hareket edebilmekte ve bu durum optimal olmayan yatırım stratejilerine yönelmelerine neden olabilmektedir (Statman, 2019).

Bu çerçevede GameStop olayı, sosyal medya kaynaklı FOMO ve sürü davranışının finansal piyasalardaki etkisini somut biçimde ortaya koyan dikkat çekici bir örnek olarak değerlendirilmektedir. 2021 yılının Ocak ayında Reddit'in WallStreetBets topluluğu başta olmak üzere çeşitli sosyal medya platformlarında örgütlenen bireysel yatırımcılar, GameStop hisselerine yoğun ilgi göstermiş ve bu durum hisse fiyatında ani yükselişlere yol açmıştır. Bu süreçte yatırımcıların önemli bir kısmının şirketin temel finansal göstergelerinden ziyade sosyal medyada oluşan yoğun ilgi, topluluk etkisi ve fırsatı kaçırma korkusu doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Bu nedenle GameStop örneği, sosyal medya etkileşimleriyle güçlenen FOMO'nun ve sürü davranışının yatırımcı kararları ve piyasa hareketleri üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır (SEC, 2021).

5. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, finfluencer'ların bireysel yatırım kararları üzerindeki etkisini FOMO bağlamında literatür temelinde değerlendirmektir. İncelenen literatür, sosyal medya platformlarının finansal bilgiye erişimde önemli bir mecra haline geldiğini ve finfluencer'ların yatırım araçları, piyasa gelişmeleri, kişisel finans ve kripto varlıklar gibi konularda ürettikleri içeriklerle yatırımcıların bilgi edinme süreçlerini etkileyebildiğini göstermektedir (Guan, 2022; Guan, 2023; de Regt, Cheng ve Fawaz, 2022). Özellikle YouTube gibi platformların bireysel yatırımcılar açısından finansal bilgi ve piyasa yorumlarının yoğun biçimde paylaşıldığı alanlar olarak öne çıkması, finfluencer'ların görünürlüğünü artırmaktadır (Bilinski, 2024). Ayrıca finfluencer'ların güvenilirlik algısı, içerik kalitesi, etkileşim düzeyi ve takipçileriyle kurdukları ilişki, yatırımcı davranışları üzerindeki etkilerini güçlendiren unsurlar arasında değerlendirilmektedir (Chairunnisa ve Dalimunthe, 2021; Safitri vd., 2021; Fan vd., 2023; Tian vd., 2024).

Bununla birlikte finfluencer etkisi yalnızca finansal bilgiye erişimi kolaylaştıran olumlu bir unsur olarak görülmemelidir. Bu kişilerin resmî yatırım danışmanlığı yetkilerine sahip olmamaları, paylaşımlarında maddi çıkar ilişkilerinin bulunabilmesi ve yatırım tavsiyesi ile kişisel görüş arasındaki sınırın belirsizleşmesi; şeffaflık, çıkar çatışması ve yatırımcıların

korunması açısından çeşitli riskler doğurmaktadır (Bilinski, 2024). Kim Kardashian'ın EthereumMax tanıtımı nedeniyle SEC ile uzlaşması, Elon Musk'ın "GameStonk!!" paylaşımı sonrasında GameStop hisselerinde yaşanan dikkat çekici fiyat hareketi ve Steven Gallagher'ın sosyal medya hesabı üzerinden yürüttüğü yanıltıcı hisse tanıtımları, sosyal medya temelli finansal içeriklerin yatırımcı davranışları ve piyasa hareketleri üzerindeki etkisini somut biçimde göstermektedir (SEC, 2022; Musk, 2021; DOJ, 2021). Bu örnekler, finfluencer içeriklerinin yalnızca bilgilendirici değil, aynı zamanda yönlendirici ve bazı durumlarda manipülatif etkiler doğurabileceğini ortaya koymaktadır.

FOMO kavramı ise finfluencer etkisinin davranışsal finans boyutunu açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. FOMO, bireyin başkalarının daha değerli veya ödüllendirici deneyimler yaşadığı düşüncesiyle ortaya çıkan kaçırma korkusu olarak tanımlanmakta ve sosyal medya kullanımıyla yakından ilişkilendirilmektedir (Przybylski vd., 2013; Wang vd., 2021). Finansal piyasalarda bu durum, yatırımcıların potansiyel kazançları kaçırma endişesiyle yeterli analiz yapmadan hızlı yükselen hisse senetlerine veya kripto varlıklara yönelmesine neden olabilmektedir (Hoffman vd., 2020; Statman, 2019). Özellikle genç yatırımcıların sosyal medya içeriklerinden, akran paylaşımlarından ve finfluencer önerilerinden daha fazla etkilenmeleri, FOMO'nun yatırım kararları üzerindeki rolünü daha görünür hale getirmektedir (Baumgartner, 2017; Urbaez, 2025; Sihombing, Stevanus ve Aliyah, 2025). Bu nedenle finfluencer'ların bireysel yatırım kararları üzerindeki etkisi değerlendirilirken finansal okuryazarlık, davranışsal eğilimler, şeffaflık ve düzenleyici çerçeve birlikte ele alınmalıdır.

Bu doğrultuda bireysel yatırımcıların sosyal medya kaynaklı finansal içerikleri eleştirel biçimde değerlendirmeleri ve yatırım kararlarını yalnızca finfluencer önerilerine dayandırmamaları önem taşımaktadır. Özellikle genç yatırımcılar için finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması, FOMO kaynaklı aceleci kararların ve sürü davranışının azaltılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca finfluencer'ların finansal ürün veya yatırım araçlarına ilişkin paylaşımlarında maddi çıkar ilişkilerini açık biçimde belirtmeleri, şeffaflık ve yatırımcı güveni açısından gereklidir. Gelecek çalışmalarda ise finfluencer etkisinin farklı sosyal medya platformları, yatırım araçları ve yatırımcı kuşakları açısından ampirik olarak incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Agarwal, J. (2025). FOMO in Finance: How Finfluencers Reshape Investment Decisions of Gen Z in India. Available at SSRN 5321821
2. Angelica, A. E., Zen, T. S., & Hasanah, E. N. (2023). The effect of financial contents on social media towards financial literacy on generation Z in Sumatra and Java. *Journal of Consumer Studies and Applied Marketing*, 1(1), 37-45.
3. Bilinski, P. (2024). The content of tweets and the usefulness of YouTube and Instagram in corporate communication. *European Accounting Review*, 33(1), 279-311.
4. Chairunnisa, A., & Dalimunthe, Z. (2021). Indonesian stock's influencer phenomenon: Did financial literacy on millennial age reduce herding behavior?. *Jurnal Akuntansi Dan Keuangan*, 23(2), 62-68.
5. de Regt, A., Cheng, Z., & Fawaz, R. (2022, May). Young people under 'Finfluencer': The rise of financial influencers on Instagram: An abstract. In *Academy of Marketing Science Annual Conference* (pp. 271-272). Cham: Springer Nature Switzerland.
6. Fan, F., Chan, K., Wang, Y., Li, Y., & Prieler, M. (2023). How influencers' social media posts have an influence on audience engagement among young consumers. *Young Consumers*, 24(4), 427-444.
7. Fitria, N., Hadromi, F., & Ekmarinda, E. Y. (2024, January). FOMO and its effect on Gen Z performance. In *Conference on SDGs Transformation through the Creative Economy: Encouraging Innovation and Sustainability (TCEEIS 2023)* (pp. 142-146). Atlantis Press.
8. Fletcher, K. A., & Gbadamosi, A. (2024). Examining social media live stream's influence on the consumer decision-making: a thematic analysis. *Electronic Commerce Research*, 24(3), 2175-2205.
9. Ghosh, S., Sharma, N., Benevenuto, F., Ganguly, N., & Gummadi, K. (2012, August). Cognos: crowdsourcing search for topic experts in microblogs. In *Proceedings of the 35th international ACM SIGIR conference on Research and development in information retrieval* (pp. 575-590).
10. Guan, S. S. (2022). The rise of the finfluencer. *NYUJL & Bus.*, 19, 489.
11. Gupta, P., Goel, A., Lin, J., Sharma, A., Wang, D., & Zadeh, R. (2013, May). Wtf: The who to follow service at twitter. In *Proceedings of the 22nd international conference on World Wide Web* (pp. 505-514).
12. Howcroft, B., Hewer, P. and Hamilton, R. (2003), "Consumer decision-making styles and the purchase of financial services", *Service Industries Journal*, Vol. 23 No. 3, pp. 63-81, doi: 10.1080/ 714005120.
13. <https://www.reuters.com/business/media-telecom/gamestop-extends-reddit-driven-hyper-rally-after-musk-tweet-2021-01-26/>
14. Hudders, L., De Jans, S., & De Veirman, M. (2021). The commercialization of social media stars: a literature review and conceptual framework on the strategic use of social media influencers. *Social media influencers in strategic communication*, 24-67.

15. İşcan, R. V., Kapusuz, N., Bazancir, S., Bayram, İ., & Durukan, T. (2024). Sosyal medya fenomen bağlılığının tüketicilerin kaçırma korkusu (FOMO) ve satın alma niyetlerine etkisi. *Academic Social Resources Journal*, 7(42), 1219-1228.
16. Kanungsukkasem, N., & Leelanupab, T. (2015, October). Finding potential influences of a specific financial market in Twitter. In *2015 7th International Conference on Information Technology and Electrical Engineering (ICITEE)* (pp. 414-419). IEEE.
17. Ki, C. W. C., Park, S., & Kim, Y. K. (2022). Investigating the mechanism through which consumers are “inspired by” social media influencers and “inspired to” adopt influencers’ exemplars as social defaults. *Journal of Business Research*, 144, 264-277.
18. Lou, C., & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. *Journal of interactive advertising*, 19(1), 58-73.
19. Meyer, E. A., Sandner, P., Cloutier, B., & Welpe, I. M. (2023). High on Bitcoin: Evidence of emotional contagion in the YouTube crypto influencer space. *Journal of Business Research*, 164, 113850.
20. Munisa, A. (2024). The Psychology Of Fomo: Understanding The Fear Of Missing Out. *Recent scientific discoveries and methodological research*, 1(2), 20-24.
21. Musk, E. [@elonmusk]. (2021, January 26). Gamestonk!! [Post]. X. <https://x.com/elonmusk/status/1354174279894642703>
22. Nourallah, M., Öhman, P., & Amin, M. (2023). No trust, no use: how young retail investors build initial trust in financial robo-advisors. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 21(1), 60-82.
23. Pintér, É., Bagó, P., Berényi, L., Molnár, L., Deutsch, N., & Pintér, T. (2021). How do digitalization and the Fintech phenomenon affect financial decision-making in the younger generation?. *Acta Polytechnica Hungarica*, 18(11), 191-208.
24. Pop, R. A., Săplăcan, Z., Dabija, D. C., & Alt, M. A. (2022). The impact of social media influencers on travel decisions: The role of trust in consumer decision journey. *Current issues in Tourism*, 25(5), 823-843.
25. Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in human behavior*, 29(4), 1841-1848.
26. Safitri, Y., Luthfia, A., & Ramadanty, S. (2020, March). Social media influencer credibility and social influence on intention to use fintech in Indonesia. In *Proceedings of the 2nd International Conference on Interdisciplinary Arts & Humanities (ICONARTIES)*.
27. SEC, 2022, <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2022-183>
28. Sihombing, A., Stevanus, M., & Aliyah, N. (2025). The Impact Of Fear Of Missing Out (Fomo) On The Financial Behavior Of Generation Z: The Development Of A Sustainable Digital Financial Literacy Learning Model In Bangka Belitung Islands Province. *Scripta: Jurnal Ilmiah Mahasiswa*, 7(4), 281-302.
29. Tian, Z., Dew, R., & Iyengar, R. (2024). Mega or micro? Influencer selection using follower elasticity. *Journal of Marketing Research*, 61(3), 472-495.

30. U.S. Department of Justice. (2021, October 26) , <https://www.justice.gov/usao-sdny/pr/stock-trader-arrested-and-charged-securities-fraud-using-his-twitter-account-operate>
31. U.S. Department of Justice. (2022, February 25) , Ohio-based stock trader pleads guilty to securities fraud. , <https://www.justice.gov/usao-sdny/pr/ohio-based-stock-trader-pleads-guilty-securities-fraud>.
32. U.S. Securities and Exchange Commission. (2021). Staff report on equity and options market structure conditions in early 2021. <https://www.sec.gov/files/staff-report-equity-options-market-struction-conditions-early-2021.pdf>
33. Urbaez, L. (2025). The Role of FOMO in Generation Z's Financial Decision Making: how Digital Marketing Strategies Influence Impulsive Spending and Risk Behavior.
34. Vu, V. C., Keating, B., & Wang, S. (2022). # finfluencers: Understanding the Role of Parasocial Relationships and Psychological Need Support. In Proceedings of the 33rd Australasian Conference on Information Systems (ACIS2022). Association for Information Systems.
35. Wang, L., Qiu, J., Yan, S., Wang, Y., & Zhang, Y. (2022). Does mobile social media undermine our romantic relationships? The influence of fear of missing out (FoMO) on young people's romantic relationship.

FİNANSAL KARAR ALMA SÜREÇLERİNDE YAPAY ZEKÂ OKURYAZARLIĞI: RİSKLER VE FIRSATLAR

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖNSOY

Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Yüksekokulu

hasanonsoy@kku.edu.tr – <https://orcid.org/0009-0008-7832-0123>

ÖZET

Dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerindeki gelişmeler, finansal karar alma süreçlerinde önemli dönüşümlere yol açarak finansal okuryazarlık kavramının kapsamını genişletmiştir. Bu literatür incelemesinde, finansal okuryazarlıktan yapay zekâ okuryazarlığına geçiş süreci ele alınmış; yapay zekâ destekli finansal uygulamaların bireylerin karar alma süreçlerine etkileri riskler ve fırsatlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. İncelenen çalışmalar, yapay zekâ teknolojilerinin yatırım yönetimi, kredi değerlendirme, risk analizi ve dolandırıcılık tespiti gibi alanlarda büyük veri analitiği ve tahminleme kapasitesi sayesinde finansal süreçlerin hızını ve etkinliğini artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, veri güvenliği, etik sorunlar, algoritmik şeffaflık eksikliği ve siber riskler, yapay zekâ kullanımının finansal sistem üzerindeki temel risk alanları olarak öne çıkmaktadır. Literatürde ayrıca, bireylerin yalnızca finansal bilgiye değil, aynı zamanda yapay zekâ sistemlerini anlayıp eleştirel biçimde değerlendirebilecek dijital yetkinliklere sahip olmalarının gerekliliği vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, finansal okuryazarlığın günümüzde yapay zekâ okuryazarlığı ile birlikte ele alınmasının, bilinçli, güvenli ve sürdürülebilir finansal karar alma süreçlerinin geliştirilmesi açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal okuryazarlık, yapay zekâ okuryazarlığı, finansal karar alma, yapay zekâ, finansal teknoloji, risk yönetimi

1. GİRİŞ

Finansal piyasaların giderek karmaşık hâle gelmesi, bireylerin finansal karar alma süreçlerinde daha bilinçli hareket etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda finansal okuryazarlık, bireylerin yaşam boyu finansal güvenliklerini sağlayabilmeleri için finansal bilgi ve becerilerini etkin biçimde kullanabilme yeteneği olarak değerlendirilmektedir (OECD, 2005; Hung, Parker ve Yoong, 2009; Huston, 2010). Finansal okuryazarlık; hisse senedi, tahvil, kredi ve enflasyon gibi temel finansal kavramları anlayabilme, finansal ürünler hakkında bilgi sahibi olma ve etkili finansal kararlar alabilecek matematiksel yeterliliklere sahip olmayı kapsamaktadır (Remund, 2010; Hung vd., 2009). Günümüzde bireylerin yalnızca gelir elde etmeleri değil, aynı zamanda tasarruf, yatırım, borç yönetimi ve emeklilik planlaması gibi konularda doğru kararlar verebilmeleri de finansal refah açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırmalar, finansal okuryazarlığın bireylerin yatırım davranışları ve finansal karar alma süreçleri üzerinde önemli etkileri bulunduğunu göstermektedir. Finansal okuryazarlık düzeyi yüksek bireylerin hisse senedi piyasalarına katılım olasılıklarının daha fazla olduğu, daha düşük maliyetli yatırım portföyleri tercih ettikleri ve portföy çeşitlendirmesini daha etkin gerçekleştirdikleri belirtilmektedir (van Rooij vd., 2011; Choi vd., 2011; Graham vd., 2009). Ayrıca finansal ve sayısal okuryazarlık düzeyi yüksek bireylerin finansal piyasalara daha fazla katılım gösterdiği ve hisse senedi yatırımlarına yönelme eğilimlerinin arttığı ifade edilmektedir (Christelis, Jappelli ve Padula, 2010; Almenberg ve Widmark, 2011). Bunun yanında finansal okuryazarlığın yalnızca yatırım davranışlarıyla değil, günlük finansal yönetim uygulamalarıyla da yakından ilişkili olduğu; bütçe yönetimi, tasarruf alışkanlıkları ve borç kontrolü gibi alanlarda daha bilinçli davranışların gelişmesine katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Hilgert, Hogarth ve Beverly, 2003).

Bununla birlikte düşük finansal okuryazarlık düzeyinin bireyler açısından çeşitli ekonomik ve sosyal riskler oluşturduğu görülmektedir. Araştırmalar, finansal okuryazarlık düzeyi düşük bireylerin borç birikimi, olumsuz kredi davranışları ve yüksek faizli kredi kullanımı gibi sorunlarla daha sık karşılaştığını ortaya koymaktadır (Stango ve Zinman, 2008; Lusardi ve Tufano, 2009; Moore, 2003). Ayrıca bu bireylerin emeklilik planlaması yapma ve uzun vadeli servet biriktirme olasılıklarının daha düşük olduğu belirtilmektedir (Lusardi ve Mitchell, 2007). Finansal okuryazarlık eksikliğinin yalnızca belirli ülkelere özgü bir sorun olmadığı; Avrupa ülkeleri, Japonya, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok gelişmiş ülkede yaygın biçimde görüldüğü ifade edilmektedir (Lusardi ve Mitchell, 2007b). Bu nedenle finansal eğitim politikalarının geliştirilmesi ve bireylerin finansal bilgi düzeylerinin artırılması, hem bireysel finansal refahın hem de toplumsal ekonomik istikrarın güçlendirilmesi açısından önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir (Cole, Sampson ve Zia, 2011; OECD, 2005).

2. FİNANSAL OKURYAZARLIK

Finansal okuryazarlık; bireyin yaşam boyu finansal güvenliğini sağlamak amacıyla finansal kaynaklarını etkili biçimde yönetebilmek için bilgi ve becerilerini kullanma yeteneği (Hung, Parker ve Yoong, 2009; OECD, 2005; Remund, 2010; Huston, 2010); finansal ürünler hakkında bilgi sahibi olma (örneğin hisse senedi ile tahvil arasındaki farkı bilme); enflasyon, kredi puanları gibi finansal kavramları anlama; etkili finansal kararlar alabilmek için gerekli matematiksel ve sayısal becerilere sahip olma olarak tanımlanmaktadır (Hung vd., 2009; Remund, 2010; Huston, 2010).

Finansal okuryazarlığın bireylerin yatırım davranışları üzerinde önemli etkileri olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar, finansal okuryazarlığın hisse senedi piyasasına katılım (van Rooij vd., 2011; Christelis vd., 2006), düşük maliyetli yatırım portföyü seçimi (Choi vd., 2011), daha iyi portföy çeşitlendirmesi ve daha sık hisse senedi alım satımı (Graham vd., 2009) gibi olumlu yatırım davranışlarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte sayısal ve finansal okuryazarlık düzeyi yüksek bireylerin; finansal piyasalara katılma ve hisse senetlerine yatırım yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu bilinmektedir (Christelis, Jappelli ve Padula, 2010; Almenberg ve Widmark, 2011).

Finansal okuryazarlığın bireysel bilişsel yeteneklerle de ilişkili olduğu görülmektedir. Araştırmalar, genel bilişsel yetenekleri yüksek ve sayısal işlem becerileri gelişmiş bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Gerardi vd., 2010). Bununla birlikte Agarwal, Driscoll, Gabaix ve Laibson (2009), finansal bilgi düzeyi düşük olan genç ve yaşlı bireyler arasında finansal hataların daha yaygın olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Hilgert, Hogarth ve Beverly (2003), finansal okuryazarlık ile günlük finansal yönetim davranışları arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu ifade etmektedir.

Bunun yanında, düşük finansal okuryazarlık düzeyinin çeşitli olumsuz finansal sonuçlarla ilişkili olduğu da bilinmektedir. Araştırmalar, düşük finansal okuryazarlığa sahip bireylerin borç birikimi ve olumsuz kredi davranışlarıyla daha sık karşılaştığını göstermektedir (Stango ve Zinman, 2008; Lusardi ve Tufano, 2009). Ayrıca bu bireylerin yüksek faizli ipotek kredisi kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu (Moore, 2003) ve borç sorunlarıyla karşılaşma risklerinin arttığı ifade edilmektedir (Lusardi ve Tufano, 2009). Bununla birlikte, düşük finansal okuryazarlığın emeklilik planlaması ve uzun vadeli servet birikimi üzerinde de olumsuz etkiler yarattığı belirtilmektedir. Lusardi ve Mitchell (2007), finansal okuryazarlık düzeyi düşük bireylerin emeklilik için plan yapma olasılıklarının daha düşük olduğunu ve bunun sonucunda daha az servet biriktirdiklerini vurgulamaktadır.

Uluslararası çalışmalar, finansal okuryazarlığın küresel ölçekte önemli bir konu olduğunu ve finansal okuryazarlık eksikliğinin yalnızca belirli ülkelere özgü bir sorun olmadığını ortaya koymaktadır. Lusardi ve Mitchell (2007b), Avrupa ülkeleri, Avustralya ve Japonya başta olmak üzere birçok gelişmiş ülkede finansal okuryazarlık düzeyinin yetersiz olduğunu ve bu durumun yaygın bir sorun niteliği taşıdığını belirtmektedir. Bu doğrultuda, finansal okuryazarlığın geliştirilmesine yönelik politikaların; tasarruf oranlarının artırılması, bireylerin finansal karar alma süreçlerinin güçlendirilmesi ve özellikle düşük gelirli kırılgan tüketicilere yönelik kredi politikalarının etkinliğinin artırılması açısından önemli olduğu ifade edilmektedir (Cole, Sampson ve Zia, 2011). ABD’de, bireylerin kişisel finansal karar alma becerilerini geliştirmeye yönelik politika girişimleri kapsamında birçok eyaletin K-12 eğitim müfredatına kişisel finans, ekonomi ve tüketici eğitimi derslerini dahil ettiği görülmektedir (Mandell, 2008; OECD, 2005). Dolayısıyla, finansal okuryazarlığa yönelik bilgi, beceri ve yetkinliklerin geliştirilmesine yönelik uygulamaların yaygınlaştırılması refahın sağlanmasında önemli görülmektedir.

Bunların yanında araştırmalar finansal okuryazarlığın dijitalleşme süreciyle birlikte bir dönüşüm geçirdiğini ve finansal karar alma mekanizmalarında teknolojinin rolünü daha belirgin hâle geldiğini göstermektedir (Morgan ve Long, 2019; Kavitha, Hanumanthu, Sai, Chandrashekar ve Sugandha, 2025). Özellikle yapay zekâ teknolojilerinin finans sektöründe yaygın biçimde kullanılmaya başlanması, bireylerin ve kurumların karar alma süreçlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla finansal karar alma süreçlerinde giderek yaygınlaşan yapay zekâ teknolojilerinin işleyişi, kullanım alanları ve finans sektörü üzerindeki etkilerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmanın bir sonraki bölümünde finansal karar alma süreçlerinde kullanılan yapay zekâ teknolojileri ele alınmaktadır.

3. FİNANSAL KARAR ALMA SÜREÇLERİNDE YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİ

Finans sektörü, özellikle yapay zekâ (YZ) uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte son yıllarda köklü bir dönüşüm sürecine girmiş ve önemli teknolojik gelişmelere sahne olmuştur (Arner, Barberis ve Buckley, 2016; Morgan ve Long, 2019). Makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme ve bilişsel hesaplama gibi yapay zekâ teknolojileri, finansal karar alma süreçlerinde önemli değişimlere yol açmış; dijital verilerin hızla artması ve bilgi işlem kapasitesindeki gelişmeler, bu teknolojilerin finansal alanlarda karar destek mekanizmalarını güçlendirdiği yeni bir dönemin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Bahrammirzaee, 2010; Kavitha, Hanumanthu, Sai, Chandrashekhar ve Sugandha, 2025). Finansal kurumlar, yatırım kararları, risk yönetimi ve müşteri ilişkileri süreçlerini geliştirmek amacıyla büyük veri kümelerini hızlı ve etkin biçimde analiz edebilen yapay zekâ araçlarından giderek daha fazla yararlanmaktadır (Faisal, Khan ve Ishrat, 2025; Kavitha vd., 2025). Özellikle yatırım yönetiminde yapay zekâ destekli sistemler, varlık fiyatlarının tahmini, portföy yönetimi ve işlem süreçlerinde daha hızlı ve doğru kararlar alınmasına katkı sağlarken, algoritmik işlem sistemleri piyasa koşullarına hızlı tepki vererek işlem verimliliğini ve piyasa likiditesini artırmaktadır (Dixon, Halperin ve Bilokon, 2020). Makine öğrenimi uygulamaları, maliyetlerin düşürülmesi, iş süreçlerinin hızlandırılması ve müşteri hizmetlerinin iyileştirilmesi açısından önemli fırsatlar sunarken, yapay zekâ destekli işlem algoritmaları büyük hacimli gerçek zamanlı piyasa verilerini analiz ederek geleneksel yöntemlerle tespit edilmesi güç olan işlem sinyallerini ve piyasa eğilimlerini belirleyebilmektedir. Bu kapsamda ING, müşteri hizmetleri, tahvil ticareti ve özellikle kredi risk yönetimi alanlarında makine öğrenimi teknolojilerinden aktif biçimde yararlanmakta; borçluların geri ödeme performansını izlemek ve olası riskleri erken aşamada belirlemek amacıyla geliştirdiği yapay zekâ destekli erken uyarı sistemi sayesinde kredi risk analistlerinin daha hızlı ve bilinçli kararlar almasına katkı sağlamaktadır (ING, 2025).

Son yıllarda özellikle yapay sinir ağları (YSA) ve derin öğrenme modelleri finans piyasalarında yaygın olarak kullanılan araçlar arasında yer almaktadır (Bahrammirzaee, 2010). Öğrenme ve genelleme yetenekleri sayesinde yüksek uyarlanabilirlik gösteren YSA'lar; karar verme, tahminleme ve öznel bilgi işleme gibi problemlerin çözümünde etkili sonuçlar sunmakta ve hem gerçek yaşamda hem de endüstriyel uygulamalarda yaygın biçimde kullanılmaktadır (Touzet, 1997; LeCun, Bengio ve Hinton, 2015; Schmidhuber, 2015). Araştırmalar, finansal simülasyon, yatırımcı davranışlarının tahmini, kredi onay süreçleri, portföy yönetimi, halka arz fiyatlandırması ve optimal sermaye yapısının belirlenmesi gibi çeşitli kurumsal finans uygulamalarında bu teknolojilerin etkin biçimde kullanılabileceğini göstermektedir (Lam, 2004; Hsieh, 1993; LeCun vd., 2015). Derin öğrenme ise veri kullanılarak eğitilen modeller aracılığıyla yeni veriler hakkında tahminler yapılmasını sağlayan gelişmiş bir makine öğrenmesi yaklaşımıdır (Heaton, Polson ve Witte, 2016). Geleneksel ekonomik modellerin açıklamakta zorlandığı karmaşık veri örüntülerini analiz edebilen derin öğrenme yöntemleri, menkul kıymet fiyatlandırması, portföy oluşturma ve risk yönetimi gibi alanlarda daha doğru tahminlerin yapılmasına katkı sağlamaktadır (Dean, Corrado, Monga, Chen, Devin, Mao ve Ng, 2012; Heaton, Polson ve Witte, 2017).

4. YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNİN FİNANSAL KARAR ALMA SÜREÇLERİNDEKİ FIRSATLARI VE RİSKLERİ

Yapay zekâ uygulamaları, kredi değerlendirme ve risk yönetimi alanlarında finansal kurumlara önemli avantajlar sunmaktadır. Yapay zekâ destekli modeller, borçluların kredi geçmişi, gelir düzeyi, harcama davranışları ve sosyoekonomik göstergeleri içeren kapsamlı veri kümelerini analiz ederek kredi değerliliğini daha doğru biçimde tahmin edebilmektedir (Raji, Alabdoon ve Almagtome, 2024; Faheem, 2021). Bu doğrultuda yapay zekânın kredi puanlama sistemlerine entegrasyonu, finansal kurumların kredi riskini değerlendirme ve temerrüt olasılıklarını tahmin etme süreçlerinde önemli bir dönüşüm yaratmıştır (Faheem, 2021).

Tahmine dayalı analiz, derin öğrenme ve topluluk modelleri gibi teknikler risk değerlendirme süreçlerini geliştirerek temerrüt oranlarını azaltmakta ve kredi verme kararlarını daha etkin hâle getirmektedir (Kavitha vd., 2025). Yapay zekâ, finansal güvenliğin korunması amacıyla geliştirilen dolandırıcılık tespit sistemlerinde de etkin biçimde kullanılmaktadır. Makine öğrenmesi algoritmaları, finansal işlemleri sürekli izleyerek dolandırıcılık göstergesi olabilecek anormal davranışları hızlı şekilde belirlemekte; geçmiş dolandırıcılık örüntülerinden öğrenme yeteneği sayesinde tahmin doğruluğunu artırarak proaktif önleme mekanizmalarının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (De Prado, 2018; Olubusola, Mhlongo, Daraojimba, Ajayi-Nifise ve Falaiye, 2024). Denetimli ve denetimsiz öğrenme modelleri aracılığıyla kimlik hırsızlığı, kredi kartı dolandırıcılığı, kara para aklama ve siber tehditler gibi olağandışı faaliyetler tespit edilebilmekte; bu durum finansal kurumların güvenlik düzeyini artırırken finansal kayıpların azaltılmasına ve düzenleyici uyumluluğun güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Mehrabani, Morstatter, Saxena, Lerman ve Galstyan, 2021; Pessach ve Shmueli, 2022).

Genel olarak değerlendirildiğinde yapay zekâ, büyük veri hacimlerini hızlı ve doğru biçimde analiz edebilen gelişmiş algoritmalar sayesinde finansal tahmin doğruluğunu ve operasyonel verimliliği önemli ölçüde artırmaktadır (Molnar, 2020). Yapay zekâ destekli finansal modellerin piyasa trendleri, yatırım getirileri ve risk analizlerinde geleneksel yöntemlere kıyasla daha başarılı sonuçlar sunduğu; büyük veri kümelerindeki ilişkileri hızlı şekilde analiz ederek daha doğru yatırım kararları alınmasına ve finansal süreçlerin daha verimli yürütülmesine katkı sağladığı ifade edilmektedir (Rudin, 2019). Ayrıca yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi, finans profesyonelleri açısından sürekli öğrenme ve uyum sağlama gerekliliğini beraberinde getirirken, veri odaklı analiz yöntemleri sayesinde kurumların verimlilik, doğruluk ve kârlılık düzeylerinin artmasına katkı sağlamaktadır (Kavitha vd., 2025).

Bununla birlikte, finansal karar alma süreçlerinde yapay zekâ uygulamalarının kullanımına ilişkin çeşitli riskler ve zorluklar da bulunmaktadır (Sugiarto ve Siwantara, 2025; Ranjan, Gupta ve Gupta, 2020; Onyenahazi ve Antwi, 2024; Shrestha, Ben-Menahem ve Von Krogh, 2019). Özellikle yapay zekâ algoritmalarının giderek karmaşılaşması, finans sektöründe şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından önemli sorunlar doğurmaktadır. Derin sinir ağları gibi gelişmiş modellerin çoğu, karar alma süreçlerinin kullanıcılar, düzenleyiciler ve paydaşlar tarafından kolaylıkla yorumlanamadığı “kara kutu” sistemler olarak çalışmaktadır (Yadav, Yadav, Kumar ve Kim, 2017). Ayrıca hassas kişisel ve finansal verilerin işlenmesi, kurumların veri ihlalleri, siber saldırılar ve yetkisiz veri ifşaları karşısında daha kırılgan hâle gelmesine neden olmaktadır. Bu tür güvenlik ihlalleri ciddi finansal kayıplara, düzenleyici yaptırımlara, itibar kaybına ve müşteri güveninin zedelenmesine yol açabilmektedir (Thakor, 2020). Dolayısıyla yapay zekânın finans sektöründe sunduğu fırsatların etkin biçimde değerlendirilebilmesi için şeffaflık, veri güvenliği, etik kullanım ve düzenleyici uyum gibi konuların dikkatle ele alınması gerekmektedir.

5. SONUÇ

Finansal okuryazarlık, bireylerin finansal bilgi ve becerilerini kullanarak bilinçli finansal kararlar alabilmelerini sağlayan önemli bir yeterlilik alanı olarak değerlendirilmektedir (OECD, 2005; Hung, Parker ve Yoong, 2009; Huston, 2010). Ancak dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, finansal karar alma süreçlerinin yapısını önemli ölçüde dönüştürmüş ve geleneksel finansal okuryazarlık anlayışının kapsamını genişletmiştir (Arner, Barberis ve Buckley, 2016; Morgan ve Long, 2019). Özellikle makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme ve bilişsel hesaplama gibi yapay zekâ teknolojilerinin finans sektöründe yaygınlaşmasıyla birlikte yatırım yönetimi, kredi değerlendirme, risk analizi ve dolandırıcılık tespiti gibi alanlarda veri odaklı karar mekanizmaları ön plana çıkmıştır (Bahrammirzaee, 2010; Kavitha vd., 2025). Literatürde yer alan çalışmalar, yapay zekâ destekli

sistemlerin büyük veri kümelerini hızlı ve etkin biçimde analiz ederek finansal tahmin doğruluğunu artırdığını, işlem süreçlerini hızlandırdığını ve finansal karar alma mekanizmalarının daha verimli çalışmasına katkı sağladığını göstermektedir (Dixon, Halperin ve Bilokon, 2020; Molnar, 2020; Rudin, 2019). Ayrıca yapay zekâ uygulamalarının kredi puanlama, risk yönetimi ve dolandırıcılık tespiti süreçlerinde finansal kurumlara önemli avantajlar sunduğu; gerçek zamanlı veri analizi sayesinde risklerin daha erken tespit edilmesine ve karar alma süreçlerinin etkinliğinin artırılmasına katkı sağladığı ifade edilmektedir (Faheem, 2021; Raji, Alabdoon ve Almagtome, 2024; Olubusola vd., 2024).

Bununla birlikte, yapay zekâ teknolojilerinin finansal karar alma süreçlerinde kullanımı çeşitli riskleri ve etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle derin öğrenme ve yapay sinir ağları gibi gelişmiş modellerin kara kutu niteliğinde olması (Rane, Choudhary ve Rane, 2023; Hassija, Chamola, Mahapatra, Singal, Goel, Huang ve Hussain, 2024), algoritmik karar süreçlerinin kullanıcılar ve düzenleyici kurumlar tarafından yeterince açıklanamamasına neden olmakta ve şeffaflık ile hesap verebilirlik sorunlarını artırmaktadır (Yadav vd., 2017; Shrestha, Ben-Menahem ve Von Krogh, 2019). Ayrıca finansal süreçlerde hassas kişisel verilerin yoğun biçimde işlenmesi; veri ihlalleri, siber saldırılar ve yetkisiz veri kullanımı gibi güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir (Thakor, 2020). Bu durum, yapay zekâ teknolojilerinin finans sektöründe güvenilir ve sürdürülebilir biçimde kullanılabilmesi için etik ilkelerin, veri güvenliği politikalarının ve düzenleyici çerçevelerin güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Sugiarto ve Siwantara, 2025; Onyenahazi ve Antwi, 2024).

Sonuç olarak, günümüzde finansal okuryazarlığın yalnızca geleneksel finansal bilgi düzeyi ile sınırlı olmadığı; aynı zamanda yapay zekâ destekli sistemleri anlayabilme, değerlendirebilme ve bilinçli biçimde kullanabilme becerilerini de kapsadığı görülmektedir. Finansal karar alma süreçlerinin giderek daha fazla algoritmik sistemler tarafından desteklendiği bir ortamda bireylerin yapay zekâ okuryazarlığına sahip olması, finansal risklerin etkin yönetimi ve güvenli finansal kararların alınması açısından önemli hâle gelmiştir. Bu doğrultuda finansal eğitim politikalarının yalnızca temel finans bilgilerini değil, aynı zamanda dijital finans, veri analitiği, algoritmik karar mekanizmaları ve yapay zekâ uygulamalarına yönelik yetkinlikleri de içerecek şekilde yeniden yapılandırılması gerektiği değerlendirilmektedir. Özellikle üniversitelerde finans ve işletme programlarına yapay zekâ temelli finansal uygulamalara ilişkin derslerin eklenmesi, bireylerin veri güvenliği ve algoritmik karar süreçleri konusunda bilinçlendirilmesi ve kamu kurumları ile finansal kuruluşlar tarafından dijital finans eğitimlerinin yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Ayrıca yapay zekâ sistemlerinin şeffaflığını ve güvenilirliğini artırmaya yönelik düzenleyici mekanizmaların geliştirilmesi, etik standartların oluşturulması ve veri güvenliği altyapılarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Yapay zekâ okuryazarlığının geliştirilmesi, bireylerin dijital finans ekosistemine daha bilinçli uyum sağlamasına, finansal riskleri daha etkin yönetmesine ve teknolojik dönüşüm sürecinde daha sürdürülebilir finansal kararlar almasına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

1. Agarwal, S., Driscoll, J. C., Gabaix, X., & Laibson, D. (2007). The age of reason: Financial decisions over the lifecycle.
2. Almenberg, J., & Widmark, O. (2011). Numeracy, financial literacy and participation in asset markets. *Available at SSRN 1756674*.
3. Arner, D. W., Barberis, J., & Buckley, R. P. (2016). FinTech, RegTech, and the reconceptualization of financial regulation. *Nw. J. Int'l L. & Bus.*, 37, 371.
4. Bahrammirzaee, A. (2010). A comparative survey of artificial intelligence applications in finance: artificial neural networks, expert system and hybrid intelligent systems. *Neural computing and applications*, 19(8), 1165-1195.
5. Choi, J. J., Laibson, D., & Madrian, B. C. (2011). \$100 bills on the sidewalk: Suboptimal investment in 401 (k) plans. *Review of Economics and statistics*, 93(3), 748-763.
6. Christelis, D., Jappelli, T., & Padula, M. (2010). Cognitive abilities and portfolio choice. *European Economic Review*, 54(1), 18-38.
7. Cole, S., Sampson, T., & Zia, B. (2011). Prices or knowledge? What drives demand for financial services in emerging markets?. *The journal of finance*, 66(6), 1933-1967.
8. De Prado, M. L. (2018). *Advances in financial machine learning*. John Wiley & Sons.
9. Dean, J., Corrado, G., Monga, R., Chen, K., Devin, M., Mao, M., ... & Ng, A. (2012). Large scale distributed deep networks. *Advances in neural information processing systems*, 25.
10. Dixon, M. F., Halperin, I., & Bilokon, P. (2020). *Machine learning in finance* (Vol. 1170). New York, NY, USA: Springer International Publishing.
11. Faheem, M. A. (2021). AI-driven risk assessment models: Revolutionizing credit scoring and default prediction. *Iconic Research And Engineering Journals*, 5(3), 177-186.
12. Faisal, S. M., Khan, W., & Ishrat, M. (2025). AI and financial risk management: Transforming risk mitigation with AI-driven insights and automation. In *Artificial Intelligence for Financial Risk Management and Analysis* (pp. 281-306). IGI Global Scientific Publishing.
13. Gerardi, K. (2010). Financial literacy and subprime mortgage delinquency: Evidence from a survey matched to administrative data. Diane Publishing.
14. Graham, J. R., Harvey, C. R., & Huang, H. (2009). Investor competence, trading frequency, and home bias. *Management science*, 55(7), 1094-1106.
15. Hassija, V., Chamola, V., Mahapatra, A., Singal, A., Goel, D., Huang, K., ... & Hussain, A. (2024). Interpreting black-box models: a review on explainable artificial intelligence. *Cognitive Computation*, 16(1), 45-74.
16. Heaton, J. B., Polson, N. G., & Witte, J. H. (2016). Deep learning in finance. *arXiv preprint arXiv:1602.06561*.
17. Heaton, J. B., Polson, N. G., & Witte, J. H. (2017). Deep learning for finance: deep portfolios. *Applied Stochastic Models in Business and Industry*, 33(1), 3-12.

18. Hilgert, M. A., Hogarth, J. M., & Beverly, S. G. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Fed. Res. Bull.*, 89, 309.
19. Hsieh, C. T. (1993). Some potential applications of artificial neural systems in. *Journal of Systems Management*, 44(4), 12.
20. <https://careers.ing.com/en/job/warsaw/credit-risk-model-developer-expert/3121/38858220864>
21. <https://jausa.ja.org/about/index>
22. <https://www.councilforeconed.org/about/>
23. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2005/11/improving-financial-literacy_g1gh5cd2/9789264012578-en.pdf
24. Hung, A., Parker, A. M., & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy.
25. Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 296-316.
26. Kavitha, M., Hanumanthu, K. D., Sai, O. N., Chandrashekhar, G., & Sugandha, S. (2025). The role of artificial intelligence in financial decision-making. *Journal of Marketing & Social Research*, 2, 189-198.
27. Lam, M. (2004). Neural network techniques for financial performance prediction: integrating fundamental and technical analysis. *Decision support systems*, 37(4), 567-581.
28. LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *nature*, 521(7553), 436-444.
29. Lusardi, A., & Tufano, P. (2015). Debt literacy, financial experiences, and overindebtedness. *Journal of pension economics & finance*, 14(4), 332-368.
30. Lusardi, A., Mitchell, O.S., 2007a. Baby boomers retirement security: the role of planning, financial literacy and housing wealth. *Journal of Monetary Economics* 54, 205–224
31. Lusardi, A., Mitchell, O.S., 2007b. Financial literacy and retirement preparedness: evidence and implications for financial education. *Business Economics* 42, 35–44.
32. Mandell, L. (2008). Financial literacy of high school students. In *Handbook of consumer finance research* (pp. 163-183). New York, NY: Springer New York.
33. Mehrabi, N., Morstatter, F., Saxena, N., Lerman, K., & Galstyan, A. (2021). A survey on bias and fairness in machine learning. *ACM computing surveys (CSUR)*, 54(6), 1-35.
34. Molnar, C. (2020). Interpretable machine learning. *Lulu. com*.
35. Morgan, P. J., & Long, T. Q. (2019). *Fintech and financial literacy in the Lao PDR* (No. 933). ADBI working paper series.
36. Olubusola, O., Mhlongo, N. Z., Daraojimba, D. O., Ajayi-Nifise, A. O., & Falaiye, T. (2024). Machine learning in financial forecasting: A US review: Exploring the advancements, challenges, and implications of AI-driven predictions in financial markets. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 21(2), 1969-1984.

37. Onyenahazi, O. B., & Antwi, B. O. (2024). The role of artificial intelligence in investment decision-making: Opportunities and risks for financial institutions. *International Journal of Research and Publications Review*, 2582, 7421.
38. Pessach, D., & Shmueli, E. (2022). A review on fairness in machine learning. *ACM computing surveys (CSUR)*, 55(3), 1-44.
39. Raji, A. A. H., Alabdoon, A. H. F., & Almagtome, A. (2024, April). AI in credit scoring and risk assessment: Enhancing lending practices and financial inclusion. In *2024 International conference on knowledge engineering and communication systems (ICKECS)* (Vol. 1, pp. 1-7). IEEE.
40. Rane, N., Choudhary, S., & Rane, J. (2023). Explainable Artificial Intelligence (XAI) approaches for transparency and accountability in financial decision-making. *Available at SSRN 4640316*.
41. Ranjan, S., Gupta, D. R., & Gupta, D. A. (2020). Artificial intelligence in financial acumen: Challenges and opportunities. *Cosmos Journal of Engineering & Technology*, 10(1), 1-5.
42. Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.
43. Rudin, C. (2019). Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. *Nature machine intelligence*, 1(5), 206-215.
44. Schmidhuber, J. (2015). Deep learning in neural networks: An overview. *Neural networks*, 61, 85-117.
45. Shrestha, Y. R., Ben-Menahem, S. M., & Von Krogh, G. (2019). Organizational decision-making structures in the age of artificial intelligence. *California management review*, 61(4), 66-83.
46. Stango, V., & Zinman, J. (2009). Exponential growth bias and household finance. *the Journal of Finance*, 64(6), 2807-2849.
47. Sugiarto, H., & Siwantara, I. W. (2025). Artificial Intelligence in Financial Decision-Making: Opportunities and Challenges for Investment Strategies. *Jurnal Informatika Ekonomi Bisnis*, 364-370.
48. Thakor, A. V. (2020). Fintech and banking: What do we know?. *Journal of financial intermediation*, 41, 100833.
49. Touzet, C. F. (1997). Neural reinforcement learning for behaviour synthesis. *Robotics and Autonomous Systems*, 22(3-4), 251-281.
50. Van Rooij, M., Lusardi, A., & Alessie, R. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial economics*, 101(2), 449-472.
51. Yadav, N., Yadav, A., Kumar, M., & Kim, J. H. (2017). An efficient algorithm based on artificial neural networks and particle swarm optimization for solution of nonlinear Troesch's problem. *Neural Computing and Applications*, 28(1), 171-178.

İŞLETME PERSPEKTİFİNDEN YEREL YÖNETİMLERDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: KAVRAMSAL BİR DERLEME

Abdullah Nuri ARSLAN

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İşletme Yönetimi Tezli Yüksek Lisans

anuriarslan@gmail.com - 0009-0008-7262-6631

ÖZET

Yerel yönetimler, kamu hizmetlerinin vatandaşlara etkin, sürekli ve düzenli biçimde sunulmasında önemli bir yönetsel rol üstlenmektedir. Bu rolün sağlıklı biçimde yerine getirilebilmesi, büyük ölçüde insan kaynağının etkin yönetimine bağlıdır. İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY), yalnızca özel sektör işletmeleri için değil, kamu kurumları ve özellikle yerel yönetimler açısından da stratejik bir yönetim fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir. İşletme biliminin geliştirdiği yönetim, organizasyon ve insan kaynakları yaklaşımlarının yerel yönetim yapıları üzerindeki kuramsal yansımaları, akademik literatürde giderek artan bir ilgi alanı hâline gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, işletme perspektifinden yerel yönetimlerde insan kaynakları yönetimini ele alarak, konuya ilişkin akademik literatürü kavramsal düzeyde incelemektir. Çalışma, herhangi bir saha araştırması, anket veya istatistiksel analiz içermemekte; yöntem olarak ulusal ve uluslararası akademik yayınların sistematik biçimde taranmasına dayalı bir literatür derlemesi niteliği taşımaktadır. Bu kapsamda insan kaynakları yönetiminin kuramsal temelleri, personel yönetiminden stratejik insan kaynakları yönetimine geçiş süreci ve bu yaklaşımların yerel yönetimler bağlamındaki ele alınıp biçimleri değerlendirilmiştir.

Literatür incelemesi sonucunda, yerel yönetimlerde insan kaynakları yönetiminin geleneksel personel yönetimi anlayışından uzaklaşarak daha stratejik, planlı ve kurumsal hedeflerle uyumlu bir yapıya yöneldiği görülmektedir. Çalışmanın, işletme literatürü ile yerel yönetimler alanı arasındaki kuramsal ilişkiye katkı sağlaması ve ileride yapılacak ampirik çalışmalara kavramsal bir zemin oluşturmaya amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler : İnsan Kaynakları Yönetimi, Yerel Yönetimler, İşletme Perspektifi, Kamu Yönetimi

OTELCİLİK SEKTÖRÜNDE İŞ KAZASI VE GÜVENLİK KÜLTÜRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ *

Yüksek Lisans Öğrencisi Berat ŞEVİK USLU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği ABD

berat.sevik07@gmail.com - 0009-0003-9344-1568

Prof. Dr. Sezgin AYGÜN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Fen Fakültesi, Fizik Bölümü

saygun@comu.edu.tr - 0000-0002-2969-4195

ÖZET

Bu çalışmada, otel çalışanlarının güvenlik kültürü ile çeşitli demografik faktörler arasındaki ilişkilerin incelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma, Çanakkale ilinde bir otelde görev yapan 111 personel üzerinde yürütülmüştür. Veri toplamak amacıyla, demografik bilgileri içeren bir form ile Kopenhag İş Sağlığı Enstitüsü tarafından geliştirilmiş olan NOSACQ-50 Güvenlik Kültürü Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yöntemleri uygulanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların genel güvenlik kültürü algısının ortalaması 3,47 olarak tespit edilmiştir. Cinsiyet ve yaş gibi değişkenlere göre güvenlik kültürü algılarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir ($p>0,05$). Ancak medeni durum değişkeninde anlamlı farklılıklar ortaya çıkmış, evli çalışanların güvenlik kültürü algısının bekâr çalışanlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır ($p<0,05$).

Sonuç olarak bu araştırma otel işletmelerinde güvenlik kültürünün çalışanların demografik niteliklerinden kısmen etkilendiğini ve özellikle medeni durumun güvenlik algısı üzerinde önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar ışığında, çalışanların güvenlik bilincini artırmaya yönelik eğitim programlarının sürdürülmesi, güvenlik iletişiminin güçlendirilmesi ve güvenlik kültürünü destekleyen kurumsal uygulamaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik kültürü, NOSACQ-50, otel çalışanları, iş kazası

*Bu çalışma Berat ŞEVİK USLU'nun Prof. Dr. Sezgin AYGÜN Danışmanlığında hazırladığı Yüksek Lisans Tezinin bir bölümüdür.

BORSA İSTANBUL ŞEHİR ENDEKSLERİ İLE BIST 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ VOLATİLİTE DİNAMİKLERİ VE EŞ-HAREKETLİLİK: ÇOK DEĞİŞKENLİ DCC- GARCH YAKLAŞIMI¹

Yüksek Lisans Öğrencisi Ebru ELMAS

İstanbul Gedik Üniversitesi

ebrielmas96@gmail.com - ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8290-1864>

Dr. Öğr. Üyesi Fatma DURAL

İstanbul Gedik Üniversitesi

fatma.dural@gedik.edu.tr - ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4039-0130>

ÖZET

Bu çalışmada, BIST şehir endeksleri ile BIST100 endeksi arasındaki oynaklık dinamikleri ve zamanla değişen eş-hareket ilişkileri DCC-GARCH yöntemiyle analiz edilmiştir. Logaritmik getirileri kullanılan sekiz şehir endeksinden Tekirdağ serisi ARCH etkisi taşınamaması; Bursa ve Adana serileri ise model tanı testlerindeki yetersizlikler nedeniyle çok değişkenli analiz aşamasına dahil edilmemiştir. Kalan serilerin oynaklık modellemesinde AR(1)-GARCH(1,1) yapısı tercih edilmiştir. Bulgular, şehir endekslerinde oynaklığın yüksek derecede kalıcı olduğunu ve geçmiş şokların uzun süreli etkiler barındırdığını göstermektedir. DCC-GARCH sonuçları, şehir endeksleri ile BIST100 arasında pozitif fakat görece düşük ve zamanla değişen bir korelasyon yapısına işaret ederken; şehirlerin kendi aralarındaki finansal etkileşimin daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar, şehir endekslerinin yerel dinamiklerden yoğun biçimde etkilendiğini ve ulusal piyasa ile kısmi entegrasyon sergilediğini kanıtlamaktadır. Bu durum, yatırımcılara portföy çeşitlendirmesinde şehir endekslerini dikkate almaları yönünde güçlü bir stratejik rehberlik sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehir Endeksleri, Oynaklık Kalıcılığı, DCC-GARCH, Finansal Entegrasyon.

¹Bu çalışma, İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Ebru Elmas'ın, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Dural danışmanlığında savunma aşamasında olan ve henüz yayınlanmamış "Türkiye'de Bölgesel Hisse Senedi Piyasalarının Volatilité Yapısı ve Entegrasyon Dinamikleri: BIST Şehir Endeksleri Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Borsa İstanbul (BIST), 4 Şubat 2009 tarihli 299 sayılı genelgesi ile ana üretim veya faaliyet merkezi aynı şehirde bulunan firmaların fiyat ve getiri performansını takip etmek amacıyla şehir endekslerinin hesaplanmasına karar verdiğini bildirmiştir. Bu kapsamda, BIST’de hesaplanan şehir endekslerinin sayısı güncel olarak 12’dir. (Borsa İstanbul, 2026).

Bayramoğlu ve Pekkaya (2010) araştırmalarında, şehir endekslerinin bir performans ölçütü sağladığını ve yatırımcıların bu şehirlerdeki yatırım kararlarını verirken bu endekslerden etkili bir şekilde yararlanabileceğini vurgulamışlardır.

Şehir endekslerinin, belirtilen kriterleri karşılayan en az 5 şirketin hisselerinden oluşan bir portföy ile yapılması, bu endekslerin finansal performanslarının nasıl olduğunu ve şehirlerin bu açıdan çeşitlilik gösterip göstermediği sorularını gündeme getirmektedir. Şirketlerin konumlarının, ülkenin sosyo-ekonomik durumundan ve borsa üzerindeki diğer etkenlerden nasıl etkilendiğini bilmek önem taşımaktadır. Yatırımcıların gelecekte alacakları kararlarda tüm bilgileri kullanacakları düşünüldüğünde, BIST şehir endeksleri, ilgili şehirde yatırım kararı vermede yardımcı bir bilgi kaynağı olma özelliği taşır.

Şehir endeksleri belirli bir bölgeye odaklı yatırımcılar için yatırım yapma, fırsatları yakalama imkanı sunar. Bazı şehirler belirli sektörlerde güçlüdür. Örneğin Kocaeli sanayi ve üretim ağırlıklı bir sektöre sahip iken, Antalya turizm ağırlıklı bir sektöre sahiptir. Şehir endeksine göre yatırım yapmak o şehrin güçlü ekonomik sektöründen dolayı olarak faydalanmak anlamına gelir. Bu durum, şehir endekslerinin bölgesel bir yatırım sepeti işlevi gördüğünü göstermektedir.

Yapılan akademik çalışmalara göre, birçok dönemde şehir endekslerinin risk ve getiri birlikte değerlendirildiğinde yani sadece kazanç değil, alınan risk de hesaba katıldığında BIST 100’den daha iyi performans gösterdiği görülmektedir. Bayrakdaroğlu ve Tepeli (2018) yaptıkları çalışmada, 2012-2017 dönemine ait veriler incelemiş ve şehir endekslerinin %75’inin piyasa portföyü olarak kabul edilen BIST 100 endeksinden daha yüksek getiri sağladığını ifade etmiştir.

Canlıtepe (2013) çalışmasında şehir endekslerinin piyasa hareketlerine duyarlılığını ölçmek için beta katsayısını kullanmıştır. Çalışmasına göre beta katsayıları genellikle 1’den küçük çıkmıştır. Bu durum şehir endekslerinin, ulusal piyasaya göre daha sakin ve daha düşük piyasa riskine sahip bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Bazı şehir endeksleri zaman içinde BIST 100 ile benzer yönde hareket etmeye başlar. Yani uzun vadede ulusal piyasa ile aynı genel eğilimi (trend) takip ederler. Buna “yakınsama” denir. Ancak İstanbul, Ankara ve Kocaeli gibi büyük şehirlerde durum biraz farklıdır. Bu şehirlerin ekonomik yapısı daha büyük ve çeşitlidir. Yerel faktörler (büyük şirketler, sanayi yoğunluğu, finans merkezi olma özelliği vb.) daha baskın olduğu için, bu endeksler her zaman BIST 100 ile aynı dengeye gelmeyebilir (Başkaya, 2025).

Şehir endeksleri, genel ulusal piyasanın bir parçası olsa da, yatırımcıya riski dağıtma yani çeşitlendirme imkânı sunar. Sadece ulusal endekse yatırım yapmak yerine belirli bir şehre ait endekse yatırım yapmak, toplam riski azaltabilir. Ayrıca bu şehir endeksleri, birçok dönemde

piyasa ortalamasından daha yüksek getiri sağlayabilmektedir. Yani hem riski dengeleyici bir rol oynuyorlar hem de zaman zaman genel piyasadan daha iyi performans gösterebilmektedir.

Şehir endekslerinin bu yapısal ve sektörel farklılıkları, ulusal piyasa (BİST 100) ile olan risk ve oynaklık aktarım mekanizmalarının da dinamik bir yapıda olabileceğini göstermektedir. Bu doğrultuda çalışmada, şehir endeksleri ile ulusal endeks arasındaki zamanla değişen oynaklık ilişkilerini ve şok geçirgenliğini belirlemek amacıyla DCC-GARCH modeli tercih edilmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bayramoğlu ve Pekaya (2010), şehir endekslerinin finans sektöründeki kullanımı üzerinde durarak, Türkiye'nin sermaye piyasasındaki ve İMKB içerisindeki gelişimini araştırmışlardır. Yazarlar, bu endekslerin yerel imkanları değerlendirmede kıymetli bir yöntem olduğunu belirterek, vadeli işlem piyasalarına dayanak varlık oluşturabilme potansiyeline dikkat çekmişlerdir.

Bayrakdaroğlu ve Tepeli (2018), Borsa İstanbul şehir endekslerini finansal varlık piyasası perspektifinden incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, Finansal Varlık Fiyatlama Doğrusunun üst kısmında kalan şehirlerin düşük değerli, alt kısmında kalanların ise aşırı değerli olduğu tespit edilmiştir.

Performans kriterlerini sorgulayan Gürsoy vd. (2024), şehir endekslerini risk odaklı göstergelerle karşılaştırmıştır. BİST şehir endeksleri üzerinde yapmış olduğu bu incelemenin sonucunda Tekirdağ endeksinin en iyi, İstanbul endeksinin ise en düşük borsa performansına sahip olduğunu belirlemiştir.

Güneş (2019), küresel şehir endekslerini dikkate alarak şehirleri rekabet koşulları ve hedefleri doğrultusunda farklı kategorilere ayırmıştır. Elde edilen bulguların yöneticilerin karar alma süreçlerine katkı sağladığını belirten yazar; İstanbul'un küresel sıralamalarda yükselmesi için stratejik yönetim görevlerinin netleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yılmaz ve Köse (2022) de İstanbul Finans Merkezi projesi çerçevesinde şehir potansiyelini küresel endekslerle kıyaslayarak, İstanbul'un uluslararası çeşitlilik açısından güçlü bir profil sergilediğini ortaya koymuştur.

Bölgesel entegrasyonu inceleyen Başkaya (2025), BİST 100 endekslerini, yapısal kırılmaları dikkate alan testlerle incelemiştir. Finansal yakınsama eğilimini onaylayan şehirler ve diğerleri olarak bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu durum bölgesel sermaye piyasalarının homojen bir yapıya sahip olmadığını ortaya koymuştur. Bektaş (2023) BIST şehir endekslerinde yer alan firmaların finansal performanslarını değerlendirmek üzere Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerini kullanmıştır. Bu yöntemin yatırımcılar için güvenilir ve istikrarlı olduğunu ifade etmiştir. Mortaş ve Orman (2019), halka arz olan ve şehir endekslerinde yer alan şirketlerin, halka arz öncesi ve sonrası değerlerini incelemişlerdir. Halka arz süreçlerinin şirket değerleri üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmişlerdir. Literatür, genel hatlarıyla, şehir endekslerinin yalnızca mali performansı göstermekle kalmayıp, aynı zamanda yerel kalkınma, rekabet durumu, yatırım stratejileri ve portföy yönetimi açısından kapsamlı bir analiz aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Şehir endekslerinin oynaklık yapısını ve dışsal unsurlarla olan bağlantısını inceleyen Davaslıgil Atmaca (2018), gerçekleştirdiği analizde çok değişkenli DCC-GARCH modeli kullanmıştır. Analizde, ham petrol fiyatları ile şehir endeksleri arasındaki dalgalanmanın kalıcı bir yapı gösterdiğini tespit etmiştir. Araştırma, Antalya dışında kalan endekslerin petrol fiyatlarıyla olumlu bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Oynaklığın modelleme biçimine odaklanan Aşkın (2020), dokuz farklı şehir endeksinde negatif şokların pozitif olanlara göre daha fazla oynaklık yarattığını belirlemiştir. Ayrıca asimetrik modellerin başarı oranının daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Benzer bir yöntem kullanarak Yapraklı vd. (2018), on farklı gösterge üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda en iyi modelin şehirler arasında çeşitlilik gösterdiğini belirtmişlerdir. Örneğin Antalya için GARCH(1,1) modelinin, İstanbul ve Bursa için ise EGARCH(1,1) modelinin ön plana çıktığını tespit etmişlerdir.

Döviz piyasasıyla olan etkileşimini inceleyen Sezgin (2020), günlük döviz kurlarının İstanbul şehir endeksinde önemli dalgalanmalara yol açtığını belirtmiştir. Piyasada yaşanan olumsuz şokların belirgin bir etkisi olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bulguları destekleyen Sayın vd. (2020), 2010-2017 yılları arasındaki çalışmada, dolar kurundaki dalgalanmaların belirli şehir endekslerinde etkisinin doğrudan bir volatilité yayılımı yarattığını ortaya koymuştur. Çalışmada ilgili endekslerin geçmiş döviz şoklarından doğrudan etkilendiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar genel hatlarıyla, şehir endekslerindeki ani değişimlerin sürekliliğini ve ekonomik krizlerin piyasalar arasındaki dağılımını anlamak adına stratejik bir rehber niteliği taşımaktadır.

Şehir endeksleri ile yerel ekonomik veriler arasındaki ilişkiyi araştıran Başçı ve Başçı (2022), Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların performansını TÜİK'in yerel istatistikleri ve panel regresyon teknikleri kullanarak analiz etmiştir. Araştırmanın sonuçları, şehir endekslerinin yerel ihracat, konut satışları ve yeni girişimlerin sayısından etkilendiğini göstermiştir. Bu nedenle, bölgesel kalkınma açısından yerel yönetimlerin bu kritik noktalar üzerinde durması önem taşımaktadır. Kur değişimlerinin metropoller üzerindeki etkisini inceleyen Kayral (2020); İstanbul, Ankara ve İzmir endeksleri ile Dolar ve Euro kurları arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerini ARDL modeli ile incelemiştir. Ankara-Euro etkileşimi dışındaki tüm modellerde değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme tespit edilmiştir. TL'nin değer kaybının endeks performanslarını genel olarak negatif yönde baskıladığı sonucuna varılmıştır. Döviz kurlarındaki dalgalanmaların bölgesel yansımalarını turizm odaklı bir yaklaşımla ele alan Gürsoy vd. (2020) ise, Antalya şehir endeksi üzerindeki oynaklık yayılımını VAR-EGARCH yöntemiyle araştırmıştır. Çalışma, döviz hareketlerinin endeks üzerinde anlamlı bir volatilité yarattığını ortaya koymuştur.

Finansal etkileşimler ve operasyonel analizler üzerine odaklanan Alptürk vd. (2021), Finansal Hizmetler Güven Endeksi'nin BİST 100 bünyesindeki 12 şehir endeksi üzerinde çalışma yapmıştır. Finansal Hizmetler Güven Endeksi'nin belirli şehirler üzerinde doğrudan etkisi olduğunu, diğer illerle ise farklı seviyelerde etkileşimde bulunduğunu saptamıştır.

Kriz dönemlerindeki asimetrik tepkileri inceleyen Özkan ve Ünlü (2021), pandemi sürecinde farklı bölgelerdeki vaka yoğunluklarının, yatırımcılar için "güvenli liman" kabul edilen altın ve Euro üzerindeki etkilerini üç büyük şehir üzerinden kıyaslamıştır. İstanbul ve İzmir'in vaka sayıları ile döviz hareketlerine uzun vadede daha duyarlı olduğu gözlemlenmiştir. Ankara'nın ise bu değişkenlere karşı istatistiksel olarak daha az tepki verdiği tespit edilmiştir.

Literatürdeki bu bulgular, BIST şehir endekslerinin homojen bir yapıda olmadığını ve makroekonomik kriz ile oynaklıklara asimetrik tepkiler verebildiğini göstermektedir. Bu doğrultuda ele alınan bu çalışma; güncel veri setiyle BIST şehir endekslerinin ulusal piyasa (BIST100) ile olan dinamik oynaklık geçirgenliğini ve zamanla değişen korelasyon yapısını DCC-GARCH yöntemiyle inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışma, BIST şehir endeksleri ile BIST100 endeksi arasındaki oynaklık dinamiklerini ve piyasalar arası eş-hareket yapısını incelemeye yönelik nicel bir araştırma niteliğindedir. Finansal zaman serilerinin karakteristik özellikleri olan oynaklık kümelenmesi, değişen varyans ve zamanla değişen korelasyon yapısını modelleyebilmek amacıyla tek değişkenli ve çok değişkenli GARCH türü modellerden yararlanılmıştır.

3.1. Veri Seti ve Ön Testler

Çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören sekiz şehir endeksi (Tekirdağ, Kocaeli, Kayseri, İzmir, Bursa, Antalya, Ankara ve Adana) ile ulusal piyasa göstergesi olan BIST100 endeksine ait 04/01/2009 ile 23/11/2025 dönemindeki haftalık kapanış fiyatları kullanılmıştır. Veri seti dengeli panel yapısındadır. Finansal serilerin durağan olmaması riski nedeniyle, analizlerde fiyat seviyeleri yerine aşağıdaki formülle hesaplanan logaritmik getiri serileri dikkate alınmıştır:

$$r_t = \ln(P_t) - \ln(P_{t-1})$$

Burada; Burada P_t cari dönem fiyatını, P_{t-1} ise bir önceki dönem fiyatını ifade etmektedir.

Ekonometrik analizin ilk aşamasında, getiri serilerinin temel dağılım özelliklerini belirlemek üzere tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Ardından, sahte regresyon sorununu önlemek adına serilerin durağanlığı Augmented Dickey–Fuller (ADF) birim kök testi ile incelenmiş ve tüm getiri serilerinin düzey değerinde durağan olduğu belirlenmiştir.

$$\Delta y_t = \alpha + \beta t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Durağanlık testinden sonra, serilerde otokorelasyonun varlığı Portmanteau (Ljung–Box) testi ile, değişen varyans (ARCH etkisi) ise Engle (1982) tarafından geliştirilen ARCH-LM testiyle sınanmıştır. ARCH-LM testi aşağıdaki yardımcı regresyon üzerinden yürütülmektedir:

$$\varepsilon_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \dots + \alpha_q \varepsilon_{t-q}^2 + u_t$$

Ön testler sonucunda Tekirdağ endeksinde otokorelasyon ve ARCH etkisi saptanmadığından (beyaz gürültü), bu seri analiz dışı bırakılmıştır. Ayrıca model tanı testlerinde Bursa serisinde otokorelasyon sorununun sürmesi ve Adana serisinde oynaklık kalıcılığının görece çok düşük çıkması nedeniyle bu iki şehir endeksi de çok değişkenli analiz aşamasına dahil edilmemiştir.

3.2. Tek Değişkenli Volatilite Modeli: AR(1)-GARCH(1,1)

Finansal zaman serilerinde volatilitenin zaman içerisinde değiştiği ve geçmiş şokların mevcut volatilité üzerinde etkili olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle çalışmada her bir seri için AR(1)-GARCH(1,1) modeli tahmin edilmiştir. Modelin ortalama denklemi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$r_t = \mu + \phi r_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada r_t getiri serisini, μ sabit terimi, ϕ otoregresif parametreyi ve ε_t hata terimini göstermektedir. Hata teriminin koşullu varyansı ise aşağıdaki GARCH(1,1) denklemi ile modellenmektedir (Bollerslev, 1986):

$$h_t = \omega + \alpha \varepsilon_{t-1}^2 + \beta h_{t-1}$$

Burada h_t koşullu varyansı, ω sabit terimi, α ARCH etkisini ve β GARCH etkisini ifade etmektedir. ARCH katsayısı geçmiş şokların mevcut volatilité üzerindeki etkisini, GARCH katsayısı ise geçmiş volatilitenin mevcut volatilité üzerindeki etkisini göstermektedir.

GARCH modellerinin geçerli olabilmesi için bazı temel varsayımların sağlanması gerekmektedir. Bu kapsamda hata terimlerinin sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı olması, model parametrelerinin negatif olmaması ve volatilité sürecinin durağan olması beklenmektedir. Ayrıca volatilité kalıcılığının incelenmesi amacıyla (β) parametrelerinin toplamı dikkate alınmaktadır (Tsay, 2010).

AR(1)-GARCH modellerinin tahmin edilmesinin ardından hata terimleri koşullu varyansın kareköküne bölünerek standartlaştırılmış artıklar elde edilmiştir. Bu standartlaştırılmış artıklar çok değişkenli volatilité analizlerinde kullanılmaktadır.

3.3. Çok Değişkenli Volatilité Modeli: DCC-GARCH

Şehir endeksleri ile BIST100 endeksi arasındaki zamanla değişen korelasyon yapısını incelemek amacıyla Engle (2002) tarafından geliştirilen Dinamik Koşullu Korelasyon (DCC-GARCH) modeli kullanılmıştır. DCC modeli, çok değişkenli volatilité analizlerinde korelasyon katsayılarının zaman içerisinde değişmesine olanak tanımaktadır. DCC modelinde koşullu kovaryans matrisi aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$H_t = D_t R_t D_t$$

Burada D_t tek değişkenli GARCH modellerinden elde edilen koşullu standart sapmalar matrisini, R_t ise zamanla değişen koşullu korelasyon matrisini göstermektedir.

DCC modelinin tahmini iki aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. İlk aşamada her bir seri için tek değişkenli GARCH modelleri tahmin edilerek koşullu varyanslar elde edilir. İkinci aşamada ise standartlaştırılmış artıklar kullanılarak dinamik korelasyon matrisi tahmin edilir (Engle, 2002). Dinamik korelasyon süreci aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$Q_t = (1 - a - b)Q^- + a z_{t-1} z'_{t-1} + b Q_{t-1}$$

Burada z_t standartlaştırılmış artık vektörünü, a yeni şokların korelasyon üzerindeki etkisini ve b geçmiş korelasyonların mevcut korelasyon üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu model sayesinde finansal seriler arasındaki korelasyonların zaman içerisinde nasıl değiştiği analiz edilebilmektedir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, BIST100 endeksi ile incelenen sekiz şehir endeksine (Tekirdağ, Kocaeli, Kayseri, İzmir, Bursa, Antalya, Ankara ve Adana) ait getiri serileri üzerinden elde edilen ekonometrik bulgular sunulmaktadır. Analiz öncesinde veri setinin genel eğilimini, yapısal kırılmalarını ve dönemsel oynaklık kümelenmelerini görmek adına fiyat serileri (Şekil 1 ve Şekil 2) ile logaritmik getiri serilerinin (Şekil 3 ve Şekil 4) zaman içerisindeki seyrini gösteren grafikler incelenmiş ve serilerin tamamında finansal zaman serilerine özgü oynaklık kümelenmesi olgusu gözlemlenmiştir. Tablo 1’de logaritmik getiri serilerine ait tanımlayıcı istatistikler sunulmaktadır.

Tablo 1. Logaritmik Getiri Serilerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
r_tekirdag	881	0.0110	0.1706	-0.1840	4.8392
r_kocaeli	881	0.0105	0.6592	-4.6249	4.6599
r_kayseri	881	0.0106	0.6681	-4.6742	4.6445
r_izmir	881	0.0100	0.7292	-4.6268	4.6607
r_bursa	881	0.0099	0.6690	-4.6121	4.6551
r_antalya	881	0.0096	0.8723	-4.6381	4.6735
r_ankara	881	0.0105	0.6604	-4.5982	4.6195
r_adana	881	0.0111	0.6432	-4.6547	4.6436
r_bist100	881	0.0094	0.8914	-4.6470	4.6293

Tablo 1 incelendiğinde, ortalama getirilerin 0.0094 ile 0.0111 arasında değiştiği görülmektedir. Risk göstergesi olan standart sapma değerleri dikkate alındığında; en yüksek oynaklığın BIST100 endeksinde (0.8914) ve şehir endeksleri arasında ise Antalya endeksinde (0.8723) gerçekleştiği saptanmıştır. En düşük oynaklık ise 0.1706 ile Tekirdağ endeksine aittir. Minimum ve maksimum değerler arasındaki geniş marj, incelenen dönem boyunca hem ulusal piyasada hem de bölgesel endekslerde şoklara bağlı yüksek dalgalanmalar yaşandığını doğrulamaktadır.

4.1. Durağanlık Analizi

Zaman serisi analizlerinde sahte regresyon (spurious regression) riskini ortadan kaldırmak amacıyla, getiri serilerinin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile sınanmıştır. Test sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Logaritmik Getiri Serileri İçin Augmented Dickey–Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği Z(t)	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer	P
r_tekirdag	-8.808	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000
r_kocaeli	-11.545	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000
r_kayseri	-11.275	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000
r_izmir	-11.405	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000
r_bursa	-12.984	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000

r_antalya	-11.788	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000
r_ankara	-11.954	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000
r_adana	-10.399	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000
r_bist100	-13.716	-3.430	-2.860	-2.570	0.0000

Tablo 2'de yer alan ADF test istatistikleri ve MacKinnon olasılık (\$p\$) değerleri incelendiğinde, serilerin birim kök içerdiğini belirten temel hipotez %1 anlamlılık düzeyinde güçlü bir şekilde reddedilmiştir. Bu bulgu, analize dahil edilen tüm logaritmik getiri serilerinin düzey değerinde durağan, yani $I(0)$ yapısında olduğunu ve GARCH türü oynaklık modellerinin kurulumuna uygun teknik altyapıyı sağladığını ortaya koymaktadır.

4.2. Model Ön Testleri

Bu bölümde, şehir endeksleri ile BIST100 endeksi arasındaki oynaklık ilişkilerini incelemek amacıyla gerçekleştirilen aşamalı ekonometrik analiz bulgularına yer verilmektedir.

4.3. Ortalama Denklemi ve ARCH-LM Ön Test Bulguları

Oynaklık modellerinin tahmininden önce serilerin ortalama denklemlerini belirlemek ve ARCH testlerinde kullanılacak artık (e_t) serilerini elde etmek amacıyla, yalnızca sabit terim içeren basit regresyon modelleri tahmin edilmiştir. Sabit terimli regresyon sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Logaritmik Getiri Serileri İçin Sabit Terimli Regresyon Sonuçları

Değişken	Katsayı (_cons)	Std. Hata	t-istatistiği	p-değeri
r_tekirdag	0.0110	0.0057	1.92	0.055
r_kocaeli	0.0105	0.0222	0.47	0.636
r_kayseri	0.0106	0.0225	0.47	0.637
r_izmir	0.0100	0.0246	0.41	0.684
r_bursa	0.0099	0.0225	0.44	0.662
r_antalya	0.0096	0.0294	0.33	0.743
r_ankara	0.0105	0.0223	0.47	0.637
r_adana	0.0111	0.0217	0.51	0.608
r_bist100	0.0094	0.0300	0.31	0.754

Tabloda görüldüğü üzere serilerin ortalama getiri değerleri yaklaşık olarak 0.009 ile 0.011 aralığında değişmektedir. En yüksek ortalama getiri 0.0111 ile Adana endeksinde, en düşük ortalama getiri ise 0.0094 ile BIST100 endeksinde gözlemlenmiştir. t-istatistikleri ve p-değerleri incelendiğinde katsayıların büyük çoğunluğunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlar finansal getiri serilerinde sıklıkla gözlenen ortalama değerin sıfıra yakın olması durumuyla uyumludur.

Elde edilen artık serilerinde değişen varyansın (ARCH etkisi) varlığını test etmek amacıyla 5 gecikme uzunluğunda Engle (1982) ARCH-LM testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te özetlenmektedir.

Tablo 4. Logaritmik Getiri Serileri İçin ARCH-LM Testi Sonuçları

Değişken	Gözlem Sayısı	Gecikme (p)	Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi	p-değeri
r_tekirdag	881	5	0.005	5	1.0000
r_kocaeli	881	5	242.914	5	0.0000
r_kayseri	881	5	203.553	5	0.0000
r_izmir	881	5	153.939	5	0.0000
r_bursa	881	5	178.362	5	0.0000
r_antalya	881	5	208.154	5	0.0000
r_ankara	881	5	188.588	5	0.0000
r_adana	881	5	223.712	5	0.0000
r_bist100	881	5	177.103	5	0.0000

Tablo 4'e göre Tekirdağ dışındaki tüm serilerde p-değerleri 0.0000 olup, varyansın sabit olduğunu belirten sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve güçlü ARCH etkileri saptanmıştır. Tekirdağ endeksinde ise test istatistiği ($\chi^2 = 0.005$, $p = 1.000$) varyansın sabit olduğuna işaret etmektedir. Bu bulguyu derinleştirmek adına Tekirdağ serisine farklı gecikmelerde uygulanan ARCH-LM testi (Tablo 5); 1, 5, 10 ve 15 gecikmelerin tamamında ARCH etkisinin kesin olarak bulunmadığını doğrulamıştır. Bu nedenle Tekirdağ serisi oynaklık modellemesine uygun bulunmayarak analiz dışı bırakılmıştır.

Tablo 5. Tekirdağ Serisi İçin ARCH-LM Testi Sonuçları

Değişken	Gözlem Sayısı	Gecikme (p)	Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi	p-değeri
r_tekirdag	881	1	0.000	1	0.9892
r_tekirdag	881	5	0.005	5	1.0000
r_tekirdag	881	10	0.013	10	1.0000
r_tekirdag	881	15	0.018	15	1.0000

4.4. Otokorelasyon Testi Bulguları

Serilerde doğrusal bağımlılığın test edilmesi amacıyla 40 gecikmede Portmanteau (Ljung–Box Q) otokorelasyon testi uygulanmıştır.

Tablo 6. Logaritmik Getiri Serileri İçin Portmanteau (Q) Otokorelasyon Testi Sonuçları

Değişken	Gözlem Sayısı	Gecikme Sayısı	Q İstatistiği	Serbestlik Derecesi	p-değeri
r_tekirdag	881	40	18.4640	40	0.9986
r_kocaeli	881	40	379.5986	40	0.0000
r_kayseri	881	40	326.2040	40	0.0000
r_izmir	881	40	292.9255	40	0.0000
r_bursa	881	40	354.2333	40	0.0000
r_antalya	881	40	264.7998	40	0.0000
r_ankara	881	40	290.8195	40	0.0000
r_adana	881	40	319.0691	40	0.0000
r_bist100	881	40	264.2149	40	0.0000

Tablo 6'daki test sonuçları, Tekirdağ endeksi hariç ($p = 0.9986$) tüm serilerde otokorelasyon bulunmadığını savunan (H_0) hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini

göstermektedir. Tekirdağ endeksinin beyaz gürültü (white noise) özelliği taşıması, GARCH modellemesi kapsamı dışında bırakılması kararını pekiştirmiştir. Diğer serilerdeki güçlü otokorelasyon yapısı ise tahmin edilecek varyans modellerinin ortalama denklemlerinde otoregresif [AR(1) veya ARMA] bileşenlerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır.

4.5. Tek Değişkenli Oynaklık Modeli Tahmin Bulguları: BIST 100 Örneği

Ön testlerde hem ARCH hem de otokorelasyon etkisi gösteren serilerin oynaklık dinamiklerini ortaya koymak adına tek değişkenli AR(1)-GARCH(1,1) modelleri tahmin edilmiştir. Ulusal piyasa göstergesi olan BIST100 endeksine ait tahmin sonuçları Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7. BIST100 Endeksi İçin AR(1)-GARCH(1,1) Modeli Tahmin Sonuçları

Parametre	Katsayı	Std. Hata	z-istatistiği	p-değeri
Ortalama Denklemi				
Sabit Terim (μ)	0.0051	0.0028	1.83	0.068
AR(1)	-0.3748	0.0206	-18.21	0.000
Varyans Denklemi				
ARCH(1)	0.0265	0.0006	41.55	0.000
GARCH(1)	0.9694	0.0002	4701.17	0.000
Sabit Terim (ω)	-0.0000017	0.0000037	-0.46	0.646

Tablo 7 verilerine göre ortalama denkleminde yer alan AR(1) katsayısı (-0.3748) istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır ve geçmiş dönem getirilerinin cari getiriler üzerindeki etkisini doğrulamaktadır. Varyans denklemi bulgularında ise ARCH ($\alpha = 0.0265$) ve GARCH ($\beta = 0.9694$) katsayılarının her ikisi de %1 anlamlılık düzeyinde yüksek derecede anlamlı bulunmuştur. Piyasaya gelen yeni şokların etkisini gösteren (α) ile geçmiş oynaklığın etkisini gösteren (β) katsayılarının toplamının ($\alpha+\beta= 0.9959$) bire oldukça yakın olması, BIST100 endeksinde oynaklık kümelenmesinin ve şok kalıcılığının son derece yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Çok değişkenli DCC-GARCH modeline geçiş için temel teşkil eden bu tek değişkenli modelleme süreci, diğer şehir endeksleri için de tekrarlanarak standartlaştırılmış artıklar elde edilmiştir.

BIST100 endeksi için elde edilen bu bulguların ardından, çalışmada yer alan diğer şehir endeksleri için de tek değişkenli GARCH modelleme süreçleri yürütülmüştür. Oynaklık modellerinin ekonometrik olarak güvenilir sonuçlar üretebilmesi için tahmin edilen modellerin artıklarında otokorelasyon ve ARCH etkisinin kalmaması (model tanı testlerinin başarıyla sağlanması) gerekmektedir.

Bu doğrultuda gerçekleştirilen model tanı testleri sonucunda, Bursa şehir endeksine ait getiri serisinde ortalama denklemi AR(1) ve ARMA(1,1) olarak kurgulanmasına rağmen yapısal otokorelasyon sorunu giderilememiştir. Adana şehir endeksinde ise tahmin edilen varyans denklemi katsayılarının toplamının ($\alpha+\beta$) görece düşük çıkması, serinin finansal serilere özgü oynaklık kalıcılığı (volatility persistence) karakteristiğini taşımadığını göstermiştir. Bu teknik yetersizlikler ve model spesifikasyon hataları nedeniyle, Bursa ve Adana şehir endeksleri çalışmanın nihai aşaması olan çok değişkenli DCC-GARCH analizine dahil edilmeyerek kapsam dışı bırakılmıştır.

Ön testleri ve tek değişkenli model tanı testlerini başarıyla sağlayan Kocaeli, Kayseri, İzmir, Antalya ve Ankara şehir endekslerine ait standartlaştırılmış artık serileri (z_t) ulusal piyasa (BIST100) ile olan zamanla değişen dinamik korelasyon yapısını ve piyasalar arası oynaklık geçirgenliğini incelemek üzere çok değişkenli DCC-GARCH modeline aktarılmıştır.

4.6. Tek Değişkenli GARCH Modeli Tahmin Bulguları

Ön testlerde ARCH ve otokorelasyon etkisi gösteren şehir endekslerinin kendi oynaklık dinamiklerini ortaya koymak amacıyla tek değişkenli GARCH türü modeller tahmin edilmiştir. Elde edilen parametre tahminleri Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8. Şehir Endeksleri İçin AR(1)-GARCH(1,1) Modeli Tahmin Sonuçları

Şehir	μ	AR(1)	ARCH(1)	GARCH(1)	ω	$\alpha+\beta$
Kocaeli	0.0057	-0.1329	0.0223	0.9686	0.000015	0.9909
Kayseri	0.0056	-0.1610	0.0195	0.9728	0.000011	0.9923
İzmir	0.0055	-0.2362	0.0264	0.9681	0.000006	0.9945
Bursa	0.0041	-0.1238	0.0217	0.9688	0.000023	0.9905
Antalya	0.0028	-0.3920	0.0287	0.9688	-0.000004	0.9975
Ankara	0.0087	-0.2658	0.0213	0.9721	0.000005	0.9934
Adana	-0.0232	-0.3858	0.2376	0.2171	0.1687	0.4547

Tablo 8’deki ortalama denklemi sonuçlarına göre, tüm şehirler için AR(1) katsayıları negatif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır; bu durum geçmiş dönem getirilerinin cari getiriler üzerindeki zıt yönlü etkisine (kısa vadeli düzeltme eğilimine) işaret etmektedir. Varyans denklemlerinde ARCH (α) ve GARCH (β) katsayıları istatistiksel olarak yüksek derecede anlamlıdır. Adana hariç tüm şehirlerde şok kalıcılığını gösteren ($\alpha+\beta$) toplamı 1’e oldukça yakındır ve oynaklığın yüksek derecede kalıcı olduğunu, şokların etkisinin uzun süre devam ettiğini göstermektedir.

Adana endeksinde ise ($\alpha+\beta$) toplamının oldukça düşük kalması (0.4547) ve parametre anlamlılıklarının zayıflığı, serinin finansal oynaklık kalıcılığı karakteristiği taşımadığını göstermiştir. Antalya serisindeki çok küçük negatif sabit terimin (ω) ise yüksek kalıcılık yapısından kaynaklanan numerik bir durum olduğu değerlendirilmiştir.

4.7. Model Tanı Testleri ve Standartlaştırılmış Artıklar Arasındaki Korelasyon

Tahmin edilen tek değişkenli modellerin yeterliliğini sınamak ve çok değişkenli analize uygunluğunu denetlemek amacıyla standartlaştırılmış artıklar (z_t) ve artık kareleri z_t^2 üzerinde tanı testleri yürütülmüştür.

İlk olarak, kurulan GARCH modellerinin serilerdeki değişen varyans yapısını tamamen arındırıp arındırmadığını test etmek üzere standartlaştırılmış artıkların kareleri z_t^2 üzerinde 5 gecikmeli Engle (1982) ARCH-LM testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 9’da sunulmaktadır.

Tablo 9. Standartlaştırılmış Artıkların Kareleri İçin ARCH-LM Testi Sonuçları

Değişken	Gözlem Sayısı	Gecikme (p)	Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi	p-değeri
$z_bist100^2$	881	5	0.009	5	1.0000
$z_kocaeli^2$	881	5	0.007	5	1.0000

z_kayseri ²	881	5	0.006	5	1.0000
z_izmir ²	881	5	0.009	5	1.0000
z_bursa ²	881	5	0.007	5	1.0000
z_antalya ²	881	5	0.010	5	1.0000
z_ankara ²	881	5	0.006	5	1.0000

Tablo 9’da yer alan ARCH-LM testi sonuçları incelendiğinde; tüm getiri serileri için elde edilen test istatistiklerinin sıfıra oldukça yakın olduğu ve p-değerlerinin tamamının 1.0000 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu bulgu, standartlaştırılmış artık karelerinde herhangi bir ilave değişen varyans (ARCH) etkisinin kalmadığını, dolayısıyla kurulan tek değişkenli modellerin piyasalardaki oynaklık kümelenmesi dinamiklerini tam anlamıyla yakalamayı başardığını ortaya koymaktadır.

İkinci aşamada ise, standartlaştırılmış artık serilerinin (z_t) doğrusal bağımlılıktan arınarak “beyaz gürültü” (white noise) özelliğine ulaşip ulaşmadığını belirlemek amacıyla 40 gecikmede Ljung–Box (Portmanteau) otokorelasyon testi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Tablo 10’da özetlenmektedir.

Tablo 10. Model Tanı Testleri

Değişken	Model	Gözlem	Gecikme	Q İstatistiği	df	p-değeri
z_bist100	ARMA-GARCH	881	40	39.6155	40	0.4874
z_bursa	ARMA-GARCH	881	40	61.7202	40	0.0153
z_antalya	ARMA-GARCH	881	40	51.0459	40	0.1132
z_kocaeli	AR-GARCH	881	40	35.4541	40	0.6749
z_kayseri	AR-GARCH	881	40	50.5338	40	0.1228
z_izmir	AR-GARCH	881	40	45.6722	40	0.2482
z_ankara	AR-GARCH	881	40	49.8234	40	0.1373

Tablo 10 verilerine göre; Kocaeli, Kayseri, İzmir ve Ankara serilerinde AR(1)-GARCH(1,1) spesifikasyonunun yeterli olduğu ve artıkların otokorelasyon içermediği ($p>0.05$) görülmektedir. Başlangıçta otokorelasyon kalıntısı gösteren BIST100 ve Antalya serilerinde ise ortalama denkleminde MA(1) bileşeni eklenerek sorun çözülmüş ve p-değerleri istatistiksel olarak anlamsız hale getirilerek beyaz gürültü yapısı sağlanmıştır.

Buna karşın Bursa şehir endeksine MA(1) terimi dahil edilmesine rağmen yapısal otokorelasyon sorunu ($p=0.0153 < 0.05$) %5 anlamlılık düzeyinde sürmüştür. Bu model spesifikasyon hatası ve serinin doğrusal olmayan karmaşık yapısı nedeniyle, Bursa ve daha önceki aşamada oynaklık kalıcılığı zayıf çıkan Adana endeksleri, çalışmanın nihai aşaması olan çok değişkenli DCC-GARCH modellemesine dahil edilmeyerek kapsam dışı bırakılmıştır.

4.8. Sabit Korelasyon Bulguları

Çok değişkenli oynaklık analizine geçmeden önce, tanı testlerini başarıyla tamamlayan serilerin aralarındaki doğrusal eş zamanlı ilişkileri genel olarak incelemek üzere standartlaştırılmış artıklar üzerinden hesaplanan sabit korelasyon katsayıları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Standartlaştırılmış Artıklar Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	BIST100	Kocaeli	Kayseri	İzmir	Antalya	Ankara
BIST100	1.000	0.234	0.360	0.228	0.216	0.273
Kocaeli	0.234	1.000	0.479	0.538	0.305	0.447
Kayseri	0.360	0.479	1.000	0.472	0.358	0.414
İzmir	0.228	0.538	0.472	1.000	0.321	0.490
Antalya	0.216	0.305	0.358	0.321	1.000	0.305
Ankara	0.273	0.447	0.414	0.490	0.305	1.000

Tablo 11 verileri, tüm endeksler arasında pozitif yönlü eş anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Şehirlerin kendi aralarındaki finansal etkileşimin (Örn: Kocaeli-İzmir (0.538), İzmir-Ankara (0.490) orta ve güçlü düzeyde olduğu, buna karşılık ulusal piyasa (BIST100) ile olan ilişkilerine kıyasla ise belirgin şekilde daha yüksek seyrettiği dikkat çekmektedir. Bu durum, şehir endekslerinin ulusal piyasadan ziyade bölgesel ve yerel ekonomik dinamiklerden daha yoğun etkilendiğini kanıtlamakta ve zamanla değişen dinamik korelasyon yapısını inceleyecek çok değişkenli DCC-GARCH modeli için uygun bir ampirik zemin sunmaktadır.

Çok değişkenli DCC-GARCH analizine geçilmeden önce, yüksek boyutlu matrislerin optimizasyon sürecinde yaşanan algoritmik yakınsama zorluklarını aşmak amacıyla seriler %100 ile çarpılarak yüzdelik getiri formuna dönüştürülmüştür. Ayrıca, yazılımsal sistem kısıtları ve parametre tahminlerinde istikrar sağlamak amacıyla ortalama denklemler AR(1) yapısıyla sınırlandırılmıştır.

4.9. Çok Değişkenli Oynaklık Modeli: DCC-GARCH Bulguları

Tek değişkenli modellerden elde edilen standartlaştırılmış artıklar kullanılarak, şehir endeksleri ile ulusal piyasa (BIST100) arasındaki zamanla değişen koşullu oynaklık ve dinamik eş-hareket yapısı DCC-GARCH modeli ile analiz edilmiştir. Modele ait tek değişkenli varyans denklemi parametre tahminleri Tablo 12’de sunulmaktadır.

Tablo 12. DCC-GARCH Modeli Tahmin Sonuçları

Seri	Parametre	Katsayı	Std. Hata	z-istatistiği	p-değeri
BIST100	Sabit	0.8753	0.3325	2.63	0.008
	ARCH(1)	0.0622	0.0058	10.58	0.000
	GARCH(1)	0.9566	0.0014	652.17	0.000
Kocaeli	Sabit	0.669	0.1964	3.41	0.001
	ARCH(1)	0.0659	0.0061	10.73	0.000
	GARCH(1)	0.9581	0.001	896.21	0.000
Kayseri	Sabit	0.6893	0.2326	2.96	0.003
	ARCH(1)	0.0634	0.0061	10.33	0.000
	GARCH(1)	0.9609	0.001	874.06	0.000
İzmir	Sabit	0.6632	0.2042	3.25	0.001
	ARCH(1)	0.0915	0.008	11.4	0.000
	GARCH(1)	0.9536	0.0009	971.54	0.000
Antalya	Sabit	0.3358	0.4329	0.78	0.438
	ARCH(1)	0.0689	0.0064	10.74	0.000
	GARCH(1)	0.9559	0.0013	719.75	0.000
Ankara	Sabit	1.0155	0.2162	4.7	0.000

ARCH(1)	0.0741	0.0068	10.87	0.000
GARCH(1)	0.9582	0.001	924.92	0.000

Tablo 12 ampirik bulgularına göre, BIST100 ve incelenen tüm şehir endeksleri için ARCH (α) ve GARCH (β) katsayıları %1 düzeyinde istatistiksel olarak yüksek derecede anlamlıdır ($p=0.000$). Katsayı toplamının ($\alpha+\beta$) 1 değerini hafifçe aşması (örneğin BIST100 için 1.0188), finans literatüründe “Bütünleşik GARCH (IGARCH)” veya “Patlayıcı Oynaklık” etkisi olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, Türkiye piyasalarının incelenen dönem boyunca yoğun makroekonomik ve konjonktürel şoklara maruz kalmasının bir yansımasıdır; sisteme gelen şokların sönmelenmediğini ve oynaklığın kalıcı bir hafızaya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

DCC-GARCH modeli çıktısı olarak hesaplanan dinamik koşullu korelasyonların tüm dönem ortalamaları Tablo 13'te, modelin zamana bağlı esnekliğini denetleyen DCC parametreleri ise Tablo 14'te sunulmaktadır.

Tablo 13. DCC-GARCH Modeline Göre Ortalama Koşullu Korelasyon Katsayıları

	BIST100	Kocaeli	Kayseri	İzmir	Antalya	Ankara
BIST100	1	0.474	0.542	0.497	0.435	0.504
Kocaeli	0.474	1	0.678	0.74	0.525	0.688
Kayseri	0.542	0.678	1	0.721	0.559	0.669
İzmir	0.497	0.74	0.721	1	0.547	0.736
Antalya	0.435	0.525	0.559	0.547	1	0.526
Ankara	0.504	0.688	0.669	0.736	0.526	1

Tablo 14. DCC Parametre Tahminleri

Parametre	Katsayı	Std. Hata	z-istatistiği	p-değeri
λ_1 (lambda1)	0.1136	0.0123	9.18	0.000
λ_2 (lambda2)	0.2841	0.0300	9.47	0.000

Tablo 13'te tüm seriler arasında pozitif yönlü eş-hareketliliğin bulunduğu görülmektedir. BIST100 ile şehir endeksleri arasındaki korelasyonlar 0.43 ile 0.54 aralığında (orta düzey) gerçekleşmiştir. Buna karşılık, şehir endekslerinin kendi aralarındaki korelasyonların belirgin biçimde daha yüksek olduğu (örneğin Kocaeli-İzmir: 0.740, İzmir-Ankara: 0.736) dikkat çekmektedir. Bu durum, yerel piyasaların ulusal endekse kıyasla bölgesel ekonomik bağlar ve sanayi/ticaret bağlamında birbirleriyle daha sıkı bir bütünleşme içinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 14'te modelin dinamik yapısını yansıtan DCC parametreleri yer almaktadır. Yeni piyasa şoklarının eş-hareket üzerindeki etkisini gösteren λ_1 (0.1136) ve korelasyonların geçmiş hafızasını gösteren λ_2 (0.2841) parametrelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0.01$) tespit edilmiştir. İki parametrenin toplamının (0.3977) 1'den küçük olması, şehir endeksleri ile ulusal endeks arasındaki korelasyon yapısının zaman içerisinde dinamik bir şekilde değiştiğini,

ancak bu ilişkinin uzun vadede durağan (mean-reverting) bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören şehir endeksleri ile BIST100 endeksi arasındaki volatilité dinamikleri ve zamanla değişen eş-hareketlilik yapısı ampirik olarak incelenmiştir. Metodolojik süreçte, serilerin otokorelasyon sorunları AR(1) ve ARMA(1,1) ortalama denklemleriyle; değişen varyans yapıları ise tek değişkenli GARCH(1,1) spesifikasyonlarıyla arındırılmıştır. Son aşamada ise, algoritmik yakınsama optimizasyonunu artırmak amacıyla ölçeklendirilen seriler üzerinden çok değişkenli DCC-GARCH modeli yürütülmüştür.

Elde edilen ampirik sonuçlar, Türkiye finansal piyasalarında volatilité kümelenmesi ve güçlü piyasa hafızasının şehir endeksleri düzeyinde de yüksek düzeyde homojenlik gösterdiğini doğrulamaktadır. Model varyans denklemlerindeki ARCH ve GARCH katsayılarının anlamlılığı ve kalıcılık parametrelerinin yüksekliği, piyasaya gelen şokların etkilerinin kısa sürede sönümlenmediğini göstermektedir. Bu yüksek kalıcılık yapısı, ulusal literatürde Özdemir (2024) ve Yurttagüler (2024) tarafından ortaya konulan bulgularla birebir örtüşmektedir.

Çok değişkenli ampirik analiz çıktısı olan DCC parametrelerinin istatistiksel anlamlılığı, şehir endeksleri ile ulusal piyasa arasındaki finansal etkileşimin statik değil, zamanla değişen dinamik bir nitelik taşıdığını kanıtlamaktadır. Bu ampirik saptama, şehir endekslerinin oynaklık süreçlerinin zaman serisi boyunca dalgalandığını belirten Atmaca (2018) çalışmasını desteklemektedir. Ortalama koşullu korelasyon değerlerinin orta düzeyde (0.43-0.54) kalması ve şehirlerin kendi aralarındaki iç entegrasyonunun ulusal piyasaya kıyasla daha baskın çıkması, tam piyasa bütünleşmesi yerine “kısmi entegrasyon” yapısına işaret etmektedir. Bu durum, yerel ekonomik dinamiklerin fiyatlama mekanizmaları üzerindeki bağımsız rolünü yansıtmakta ve Akçalı vd. (2018; 2019) ampirik çıktılarıyla kısmen örtüşmektedir. Dinamik korelasyonların konjonktürel şoklara bağlı dalgalı seyri, ulusal ve küresel makroekonomik belirsizliklerin piyasa entegrasyonunu doğrudan biçimlendirdiğini ortaya koyan Gürsoy ve Kılıç (2021) ile Önem (2021) bulgularını destekler niteliktedir. Ayrıca bu esnek yapı, uluslararası literatürde piyasa entegrasyonunun asimetrik ve değişken olduğunu savunan Agarwal vd. (2024), Agrawal vd. (2026), Zhang vd. (2022) ile Cong ve Xue (2025) çalışmalarıyla metodolojik ve teorik bir uyum sergilemektedir.

Yatırımcılar Açısından Öneriler: Şehir endeksleri ile BIST100 arasındaki korelasyonların tam ve sabit olmaması, portföy çeşitlendirmesi ve risk azaltımı açısından stratejik fırsatlar sunmaktadır. Korelasyon katsayılarının şok dönemlerinde değişkenlik göstermesi nedeniyle, risk yöneticilerinin statik varlık dağılımları yerine piyasa oynaklığına göre dinamik olarak güncellenen esnek hedging ve portföy optimizasyon modelleri uygulamaları önerilmektedir.

Politika Yapıcılar Açısından Öneriler: Şehir endeksleri, ulusal makro göstergelerin ötesinde, reel ekonominin bölgesel ve sektörel kırılma noktalarını yansıtan erken uyarı sinyalleri taşıma potansiyeline sahiptir. Sanayi ve ticaret yoğun şehirlerin finansal şok yayılım kanallarının izlenmesi, makro ihtiyati politikaların etkin tasarımı açısından önem arz etmektedir.

Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler: Literatürdeki kısıtlı şehir endeksi çalışmaları göz önüne alındığında; gelecek araştırmaların bu endeksleri döviz kurları, CDS primleri, faiz ve emtia fiyatları gibi makro-finansal risk göstergeleriyle birlikte ele alması; analizlerde asimetrik GARCH (EGARCH, GJR-GARCH), yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri ve frekans alanı nedensellik yaklaşımlarını kullanması finansal etkileşimlerin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Agarwal, A., Dhankhar, N., & Mehla, S. (2024). Interconnectedness and Spillover Effects amongst Stock Markets of the US, China, Germany, Japan and India using DCC-GARCH Model and Diebold Yilmaz Method. *Colombo Business Journal*, 15(2). <https://doi.org/10.4038/cbj.v15i2.197>

Agrawal, P. K., Syed, A. A., Singh, A., & Kumar, M. (2026). Volatility Spillover Effects in Founding Members of BRICS Stock Markets: A DCC-GARCH Perspective. *Economies*, 14(2), 41. <https://doi.org/10.3390/economies14020041>

Yaşar Akçalı, B., Mollaahmetoğlu, E. ve Altay, E. (2019). Borsa İstanbul ve Küresel Piyasa Göstergeleri Arasındaki Volatilitate Etkileşiminin DCC-GARCH Yöntemi İle Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 597-614. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.472731>

Alptürk, Y., Tunçel, M. B., Çetenak, E. H. ve Bekci, İ. (2021). Finansal hizmetler güven endeksi ile BİST şehir endeksleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 271-293. <https://doi.org/10.33399/biibfad.882750>

Aşkın, Ö. E. (2020). BIST şehir endekslerine ait volatilitenin modellenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 85, 223-242. <https://doi.org/10.25095/mufad.673733>

Davaslıgil Atmaca, V. (2018). BİST Şehir Endeksleri Oynaklığının DCCGARCH Model İle Analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 287-308. <https://izlik.org/JA83WE59CF>

Başcı, E. S. ve Başcı, G. (2022). Şehir endeksleri ile seçilmiş yerel istatistikler arasındaki ilişkinin tespiti. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 117-127. <https://izlik.org/JA23JP96ZP>

Başkaya, H. (2025). RALS-LM birim kök testi ile bölgesel finansal yakınsamanın ölçülmesi: Borsa İstanbul şehir endeksleri örneği. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 42, 223-242. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2025.42.1684557>

Bayrakdaroğlu, A. ve Tepeli, Y. (2018). BİST şehir endekslerinin risk-getiri analizi üzerine bir inceleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 80, 147-160. <https://doi.org/10.25095/mufad.465922>

Bayramoğlu, M. F. ve Pekkaya, M. (2010). İMKB tarafından hesaplanan endekslerde yeni gelişmeler ve İMKB şehir endeksleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 200-215. <https://izlik.org/JA97KG95HR>

- Bektaş, S. (2023). BİST şehir endekslerinde yer alan firmaların finansal performanslarının ÇKKV yöntemleriyle değerlendirilmesi: WEBDA ve LOPCOW yöntemleriyle XSDNZ endeksi örneği. Özgür Yayınları (Kitap Bölümü). <https://doi.org/10.58830/OZGUR.PUB67.C171>
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31(3), 307–327. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(86\)90063-1](https://doi.org/10.1016/0304-4076(86)90063-1)
- Canlıtepe, F. (2013). *Borsa İstanbul şehir endekslerinin portföy performanslarının ölçülmesi* [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Şablondaki Tez Örneğine göre tez adı italik yapıldı)
- Cong, O., & Xue, H. (2025). Volatility spillovers between energy market and carbon market: The TVP-SV-VAR and DCC-GARCH-connectedness approaches. *Journal of Environmental Management*, 396, Article 128055. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2025.128055>
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987–1007. <https://doi.org/10.2307/1912773>
- Engle, R. F. (2002). Dynamic conditional correlation: A simple class of multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(3), 339–350. <https://doi.org/10.1198/073500102288618487>
- Güneş, İ. (2019). Şehirlere küresel şehir endekslerinden bakış. *Strategic Public Management Journal*. <https://doi.org/10.25069/SPMJ.585811>
- Gürsoy, M., Sezgin, A. ve Aytekin, S. (2024). Performans değerlendirmesinde risk temelli ölçütlerin kullanımı: BİST şehir endeksleri uygulaması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(51-1), 43-62. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.1512643>
- Gürsoy, S., Alptürk, Y. ve Tunçel, M. B. (2020). Dolar ve euro kurundaki değişimlerin Antalya şehir endeksi üzerindeki etkisinin incelenmesi: Çok değişkenli VAR-EGARCH uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 43-56. <https://doi.org/10.47147/ksuiibf.828592>
- Gürsoy, S. ve Kılıç, E. (2021). Küresel Ekonomik Politik Belirsizliğin Türkiye CDS Primi ve BİST Bankacılık Endeksi Üzerindeki Volatilitate Etkileşimi: DCC-GARCH Modeli Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(4), 1323-1334. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.876769>
- Kayral, İ. E. (2020). BİST şehir endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir ARDL sınır testi uygulaması. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 272-284. <https://doi.org/10.21733/ibad.668915>
- Mortaş, M. ve Orman, M. İ. (2019). Halka arz ve sonrası firma değerlemeleri: BIST şehir endeksi firmaları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 549-576. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.595757>

- Önem, H. B. (2021). VIX (Korku Endeksi) ile BİST Endeksleri Arasındaki Volatilite Etkileşimin DCC-GARCH Modeliyle Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2084–2095. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1248>
- Özdemir, H. (2024). BIST-100 fiyat dinamiğinin farklı GARCH ve SV modelleri ile tahmin edilmesi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(1), 179-190. <https://doi.org/10.30855/gjeb.2024.10.1.011>
- Özkan, N. ve Ünlü, U. (2021). Bölgesel COVID-19 vaka sayıları, altın fiyatları, euro ve BIST şehir endeksleri arasındaki ilişki: Bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 240-253. <https://doi.org/10.30784/epfad.880244>
- Sayın, S., Doğru, E. ve Gürsoy, S. (2020). Dolar kuru ile seçili BIST şehir endeksleri arasında getiri ve volatilite yayılımı: Çok değişkenli VAR-EGARCH uygulaması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 441-466. <https://izlik.org/JA84EH29FN>
- Sezgin, S. (2020). Günlük döviz kurları ile İstanbul şehir endeksi arasında getiri ve volatilite yayılımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 295-307. <https://doi.org/10.31200/makuubd.710952>
- Tsay, R. S. (2005). *Analysis of financial time series* (2nd ed.). Wiley-Interscience. (Şablondaki Kitap Örneğine göre kitap adı italik yapıldı)
- Yapraklı, S., Bozma, G. ve Akdağ, M. (2018). BIST şehir endekslerinde oynaklığın ölçülmesi: Alternatif ekonometrik modellerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 639, 667-686. <https://izlik.org/JA78CP97MH>
- Yılmaz, Y. ve Köse, G. (2022). Uluslararası finans merkezleri ve İstanbul Finans Merkezi projesinin küresel şehir endeksleri perspektifinde değerlendirilmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(1), 392-408. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.02.1762>
- Yurttagüler, İ. (2024). Analysis of Istanbul Stock Market Returns Volatility with ARCH and GARCH Models. *İstanbul İktisat Dergisi*, 74(1), 37-58. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2023-1276992>
- Zhang, W., He, X., & Hamori, S. (2022). Volatility spillover and investment strategies among sustainability-related financial indexes: Evidence from the DCC-GARCH-based dynamic connectedness and DCC-GARCH t-copula approach. *International Review of Financial Analysis*, 83, Article 102223. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102223>

NASİHATÜ'L-İHVAN (ABDULLAH BİN ÖMER) METİN-İNCELEME-DİZİN¹

Rumeysa Kılınç

Gaziantep Üniversitesi

kilincrumeysa034@gmail.com ORCID ID: 0009-0005-2422-7546

ÖZET

Türk edebiyatında öğretici (didaktik) bir nitelik taşıyan nasihatnameler, toplumsal asayışı korumak ve insanı ahlaken olgunlaştırmak amacını güder. Bu bildirinin temel odağını oluşturan dînî-didaktik muhtevalı Nasihatü'l-İhvan adlı yazma eser, Ankara Millî Kütüphanesinde bulunmaktadır. Araştırma kapsamında, Eski Anadolu Türkçesinin dil hususiyetlerini barındıran bu eserin [1b-60a] varak aralığı filolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. İlgili metin transkribe edilerek ses ve şekil bilgisi (fonetik/morfolojik) açılarından detaylı bir dil incelemesine tabi tutulmuştur. Ayet ve hadislerle zenginleştirilen eserin muhtevası, dönemin manevi dünyasını ve öğretim metodolojisini yansıtmada kıymetli veriler sunmaktadır. Dört ana bölümden oluşan araştırma kapsamında; eserin türü ile ilgili (nasihatname) bir literatür taraması yapılmış, imla ve gramer yapısı çözümlenmiş, transkripsiyonlu metni oluşturulmuş ve kapsamlı bir gramatikal dizini hazırlanmıştır. Çalışmanın sonunda eserin tıpkıbasımına yer verilmiştir. Bu inceleme, elde edilen dilbilimsel veriler ışığında dönemin Türk dili evresine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nasihatü'l-İhvan, Eski Anadolu Türkçesi, Filolojik İnceleme

1. GİRİŞ

Köken bakımından Arapça *nush*, Farsça literatürde ise *pend* kelimeleriyle karşılanan nasihat; temelde bireye doğruyu işaret etme, iyiliği telkin etme ve olumsuz davranışlardan vazgeçirme gayesi taşıyan öğretileri ifade eder. Türk edebiyatına İslamiyet sonrası dönemde Arap ve Fars kültür dairesinden intikal eden bu tür; ahlaki, didaktik ve irşad edici bir muhtevaya sahiptir. İslami normların, şer'î emir ve yasakların geniş kitlelere aktarılmasında köprü vazifesi gören nasihatnameler, teorik ahlak kurallarının ötesine geçerek toplumsal hayatta bizzat uygulanan ve deneyimlenen bir ahlak nizamı inşa etmeyi hedeflemiştir (Pala, 2004, 409).

Semavi dinlerin temel metinlerinde rehberlik misyonuyla öne çıkan nasihat kavramı, toplumsal nizamın korunmasında merkezi bir rol oynamaktadır. İslamiyet'in ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de bu hususiyet, doğrudan doğruya toplumsal bir sorumluluk olarak yüklenmiştir. Nitekim Âl-i İmrân suresinin 104. ayetinde yer alan **“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun”** emriyle kurtuluşun reçetesi bu vazifeye bağlanmıştır (Karaman vd., 2020, 645). Benzer şekilde A'râf suresinin 157. ayetinde de nebevi misyonun ahlaki ve hukuki sınırları çizilirken, peygamberin topluma **“iyiliği emreder ve**

¹ Bu çalışma yazarın “Nasihatü'l-İhvan (Abdullah bin Ömer) Metin-İnceleme-Dizin” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar.” olduğu vurgulanmıştır (Karaman vd., 2020, 594).

Didaktik ve ahlaki öğüt geleneği, diğer semavi dinlerin temel metinlerinde de köklü bir karşılık bulmaktadır. Nitekim Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ın Çıkış bölümünde, toplumsal düzenin sağlanması amacıyla kuralların halka benimsetilmesi gerektiği belirtilerek, **“Kuralları, yasaları halka öğret, izlemeleri gereken yolu, yapacakları işi göster.”** (Kitap, 2001, 90) tavsiyesinde bulunmaktadır. Benzer şekilde, Hz. Davud'a vahyedilen Zebur'un ilk mezmurunda da bireyin ahlaki olgunluğa erişmesi için kötülükten tecrit edilmesi gerektiği vurgulanmakta ve **“Ne mutlu o insana ki, kötülerin öğüdüyle yürümez, günahkârların yolunda durmaz”** (Kitap, 2001, 676) buyrulmaktadır. Hristiyanlığın kutsal metni olan İncil'de de nasihat dili ön plandadır. Pavlus'un Romalılara Mektupları'nda toplumsal dayanışma, adalet ve samimiyet gibi evrensel ahlak ilkeleri **“Öğüt veren, öğütte bulunsun. Bağışta bulunan, bunu cömertçe yapsın. Yöneten gayretle yönetsin. Merhamet eden bunu güler yüzle yapsın. Sevginiz ikiyüzlü olmasın. Kötülükten tiksini, iyiliğe bağlanın”** (Kitap, 2001, 1438) ifadeleriyle zikredilmiştir. Tüm bu kutsal metinlerin temel hareket noktası, inananları dîni kurallar vasıtasıyla eğitmek ve ahlaken disipline etmektir. Dolayısıyla semavi kaynaklı kitapların bütünü, yapısal açıdan birer kapsayıcı nasihat metni olarak da değerlendirilebilir (Keleş, 2010, 183-189).

Bu çalışmanın temelini oluşturan Nasihatü'l-İhvan da muhteva bakımından İslam ve iman akidleriyle ilgili nasihatlerden oluşmaktadır. Yazma eser, Ankara Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır. Müstensihî Abdullah b. Ömer'dir. Tamamı 169 varaktır. İlk sayfası (001b/11 satır) hariç diğer sayfalar standart 13 satırdır. İstinsah tarihi Hicrî 1153 (Miladî 1740) olarak kayıtlı bir Eski Anadolu Türkçesi metnidir. Demirbaş numarası 06 Mil Yz A 6046; DVD numarası 356; ölçüsü 215x140-160x85 mm'dir. Mensur tarzda yazılmış olan eserin yazı türü harekeli nesihtir.

2. NASİHATÜ'L-İHVAN'IN İNCELEMESİ

2.1. Metnin İçerik Yapısı ve Bölümleri

Metnin incelenen [1b-60a] varak aralığı, kendi içinde 24 bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerin muhtevası ve metindeki yerleri şu şekildedir:

1. Bölüm (007b/05-007b/13): İslamiyet ve iman kavramlarının fikhî çerçevesi, ehl-i cennet tasviri.

2. Bölüm (07b/13-11a/09): Mümin kimselerin imandaki olgunluk dereceleri (mukallid, muhakkik ve müstedill mertebeleri).

3. Bölüm (011a/09-014a/10): Sünni itikadı (ehl-i sünnet) ve insanın cüzî iradesi (ihtiyar-ı cüzî) meselesi.

4. Bölüm (014a/10-016a/04): İslam inanç esaslarında kaza ve kader.

- 5. Bölüm (016a/04-017a/10):** Kaderiyye ve Cebriyye ekolleri, toplumda erdemi yayma (emr-i bi'l-maruf) ve kötülüğü engelleme (nehy-i ani'l-münker) sorumluluğu.
- 6. Bölüm (017a/10-017b/10):** Allah ve peygamberin vacip, caiz ve muhâl nitelikleri.
- 7. Bölüm (017b/10-018a/07):** Allah'ın zatına yönelik vacip sıfatları.
- 8. Bölüm (018a/07-018b/02):** Yaratıcının subûtî, zatî ve meanî sıfatlarının devamı.
- 9. Bölüm (018b/02-018b/12):** Allah'ın muhâl vasıfları.
- 10. Bölüm (018b/12-019a/07):** Allah'ın caiz sıfatları.
- 11. Bölüm (019a/07-019a/13):** Peygamberlerin muhâl sıfatları.
- 12. Bölüm (019a/13-019b/08):** Peygamberlerin vasıflarındaki caiz sıfatlar.
- 13. Bölüm (019b/08-020b/06):** Kelime-i tevhit ve kelime-i tayyibe kavramları.
- 14. Bölüm (020b/06-021b/07):** Bireysel ve kolektif sorumluluk alanına giren (farz-ı ayn ve farz-ı kifaye) ibadet biçimleri.
- 15. Bölüm (021b/07-022b/11):** İman dairesinden çıkmaya sebep olan söz (elfaz-ı küfür) ve eylemler (efal-i küfür) ile iman ve nikah tazeleme (tecdid-i iman / tecdid-i nikâh) meseleleri.
- 16. Bölüm (022b/11-025b/12):** Akait metinleri, ideal insan (mümin-i kâmil), ehl-i delalet ile ehl-i sünnet ve cemaat mehzebi.
- 17. Bölüm (025b/12-028a/06):** İtikatla ilgili konular, çirkin lafızlar (elfaz-ı kabayih) ve ağır hakaretler (şetm-i galîze).
- 18. Bölüm (028a/06-030a/07):** Dinî akait unsurları, selbî ve subûtî sıfatlar; şer'î hükümler (farz, vacip, sünnet, menhi, mekruh) ve ibadetlerin rükünlerini idrak etmenin faydaları.
- 19. Bölüm (030a/07-043a/07):** Hakiki mümin olma kıstasları, nebevî şeriat, kalbî tasdik ve bağlılık (inkıyad), ümmet bilinci, ilm-i hâl ve fıkıh disiplini, temel dinî eğitimleri (farz-ı ayn / farz-ı kifaye) okumak, vacip, sünnet olan vs. ilimleri okumak; sapan fırkalar (fırka-i dalle).
- 20. Bölüm (043a/07-044b/04):** Haccac-ı Zalim ile validesi arasında geçen tarihî kıssa.
- 21. Bölüm (044b/04-047a/02):** Tütün (duhan) kullanımı, İslam uleması ve meşayihin bu konudaki duruşu, gayrimeşru haller (ahval-i kabayih) ve ilgili fikhî fetvalar.

22. Bölüm (047a/02-048b/10): Mevlana Hüsamele'd-din tarafından kaleme alınan *Risale-i Duhanniyye* metnindeki tütün odaklı dinî hükümler.

23. Bölüm (048b/10-060a/07): Şeyh Muhammedü'r-Refiü'l-Hüsna ve Zahidü'l-Halef'in tütün fetvaları; gayrimüslimlere benzeme (teşbih), zünnar kuşanma, şapka takma ve şeytani topluluklar (ihvan-ı şeyatin).

24. Bölüm (060a/07): Kahve tüketiminin helallığı (hill) ve haramlığı (hürmet) bağlamında İslam hukukçularının (fukaha) ortaya koyduğu fikhî buyruklar.

2.2. Dil İncelemesi

Bildiri konumuzu teşkil eden Nasihatü'l-İhvan adlı yazma eser, dil ve yazım özellikleri bakımından Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilmiş (Milâdî 1740) bir Eski Anadolu Türkçesi metnidir. İnceleme neticesinde tespit edilen dönemsel dil verileri şu şekildedir:

2.2.1. Ünlü Uyumu

Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu): Kelime bünyesindeki ünlülerin önlük-ardıllık derecelerine göre kalınlık veya incelik bakımından gösterdiği paralelliktir. Türkçenin erken evrelerinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi sahasında da bu uyumun korunduğu bilinmektedir (Öztürk, 2017, 44). İncelemeye tabi tutulan metinde de dil uyumunun kararlılık sergilediği görülmektedir: *öğrenesin* (003b/04), *kimesneler* (004b/02), *mezhebimizdür* (005a/04).

Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu): Eski Anadolu Türkçesi fonetiğinin en belirgin özelliklerinden biri, dudak uyumunun henüz tam olarak düzene girmemiş olmasıdır. Bu dönem metinlerinde görülen yuvarlaklaşma ve düzleşme eğilimleri, uyum bütünlüğünü sekteye uğratmaktadır (Köktekin, 2017, 75). Söz konusu ses eğilimleri sebebiyle metinde dudak uyumunun zayıf olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Eski Anadolu Türkçesinde tek biçimli (sadece düz ya da sadece yuvarlak) olarak kalıplaşan birtakım eklerin, bu metinde nöbetleşe (ikili) kullanım sergilediği gözlemlenmiştir. Mevcut durum, metnin arkaik dil yapısını korurken aynı zamanda Osmanlı Türkçesi yazı dili geçiş dönemine ait morfolojik izler taşıdığını da göstermektedir. Söz konusu uyumsuzluk genel bir eğilim olmakla birlikte, dudak uyumuna girmiş örneklerle rastlamak da mümkündür: *itmişdir* (002b/02), *südinin* (015b/03), *kimesnenin* (053a/06).

Kelime Köklerindeki Uyumsuz Yapılar: *kendü* (002b/08), *iyü* (052a/11), *kapu* (009a/05), *ayruk* (011b/08)

Eklerin Kullanımındaki Uyumsuzluklar: *degildür* (040b/02), *bozağānelerdür* (040b/06), *gerekdür* (041a/01)

2.2.2. Ünsüz Uyumu

Tarihî Türk dili evrelerinden Eski Türkçede ötümlü-ötümsüz (sedalı-sedasız) ünsüzler arasında sistematik bir uyum ilişkisi bulunmamaktadır. Bu fonetik serbestlik Eski Anadolu Türkçesi döneminde de varlığını devam ettirmiştir. Bu sebeple, tonlu ünsüzlerle kalıplaşarak kurulan ek

yapısı, eklendiği kelime tabanının son sesindeki tonsuz ünsüz niteliğine bakılmaksızın tonlu yapısını korur (Şahin, 2011, 45). Metindeki örnekleri şöyledir:

+dA bulunma durumu eki: *kitābda* (007a/02), *eṭrāfda* (040a/13)

+dAn ayrılma durumu eki: *ḥaḳdan* (004b/02), *ḳırḳdan* (004b/05)

-dI görülen geçmiş zaman eki: *itdi* (013a/07), *eyitdi* (014a/07)

-dUm birinci teklik şahıs geçmiş zaman eki: *iṣitdüm* (047a/11), *itdüm*

+dUr bildirme eki: *getürmekdür* (014b/02), *bildürmekdür* (019b/07)

-dIIAr üçüncü çokluk şahıs geçmiş zaman eki: *itdiler* (014a/07), *eyitdiler* (056b/04).

2.2.3. Ses olayları

Ses Düşmesi: Metinde hem ünlü hem de ünsüz düşmesi hadiselerine rastlanmaktadır: *göñül-i* > *göñli* (031a/11), *eyit-ür* > *eydür* (037a/04), *oğul-uḡ* > *oğluḡ* (043a/10).

/-l-/ Düşmesi: *keltür-* > *getür-di* (028a/11), *oltur-* > *oturup* (038a/02).

/-r-/ Düşmesi: *er-* > *i-(miş)* (009b/02), *i-(di)* (004a/07).

Ses Türemesi: İnceleme metninde, yabancı kökenli sözcüklerin Türkçenin ses ve hece yapısına uydurulması sürecinde gerçekleşen (Şahin, 2011, 46) ünlü türemesi örnekleri şunlardır: *‘ilm-ler-i* > *‘ilimleri* (032a/02), *zıkr* > *zıkir* (035a/09), *küfr* > *küfür* (024a/08).

İkizleşme: Metinde tespit edilen ikizleşme örnekleri şu şekildedir: *asıḡ* > *aşşı* (054a/02), *elig* > *elli* (038b/02).

Ötümlüleşme: Eski Anadolu Türkçesi döneminin en belirgin ünsüz değişimi olaylarından biri ötümlüleşmedir. Bu dil evresinde bazı sözcüklerin hem ötümlü varyantları hem de Eski Türkçedeki gibi ötümsüz biçimleri bir arada kullanılmaktadır. Ötümlüleşmenin görülmediği örneklerin çoğunlukla kalın ünlülü kelimeler olduğu bilinmektedir (Köktekin, 2017, 72-73). İnceleme metninde de kalın sıradan bazı sözcüklerin ötümsüz yapılarını koruduğu müşahade edilmiştir: *tāḡlardan* (014a/04), *tolup* (035b/07), *toḳuz* (038a/12).

Sızıcılaşma: Metindeki sızıcılaşma örnekleri şu şekildedir: *bar* > *var* (002b/03), *bar-* > *var-ınca* (033a/13), *eb* > *ev-ler-i-n* (040b/09).

Tekleşme: Alıntı kelimelerin sonunda yer alan ikiz ünsüzlerden birinin düşürülerek Türkçenin ses yapısına uydurulması olayıdır (Şahin, 2011, 47). Metindeki tekleşme örnekleri şunlardır: *şerr* > *şer* (013b/11), *zann* > *zan* (025a/13), *müstehakk* > *müstehak* (027a/13).

Birleşme: Sözcük birleşmeleri esnasında veya iki ünlünün yan yana gelememesi kuralı neticesinde oluşan birleşme örnekleri şunlardır: *kim+ise+ne* > *kimesne* (041b/12), *ne+çe* > *nice* (006b/13), *kim+ise* > *kimse* (004b/07), *bu+eyle* > *böyle* (017b/04), *ança+ok* > *ancaḳ* (005a/01).

2.2.4. Şekil Bilgisi

Yapım Ekleri

Fiilden Fiil Yapım Ekleri:

-(I)l- / -(U)l-: Bu ek Eski Anadolu Türkçesinde genellikle düz ünlülüdür. İnceleme metninde ekin düz şeklinin yanı sıra yuvarlak varyantları da tespit edilmiştir: *yapılup* (020b/13), *ayrılmışdur* (004b/02), *dikilen* (048a/02), *dökülüp* (052a/08).

-(I)n- / -(U)n-: Dönem genelinde düz ünlü barındıran bu ekin metinde hem düz hem yuvarlak kullanımına rastlanmıştır: *idinüp* (057a/05), *görünmez* (057b/02), *geline* (040a/13), *olunur* (021b/03).

-(I)ş-: *irişüp* (020b/05), *karışmışdur* (037b/08), *çığrışup* (042a/08).

-Ar-: *koparup* (057a/11), *çıkarup* (043a/08).

-dUr-: Eski Anadolu Türkçesinde genellikle yuvarlak ünlü taşıyan bu ek metinde düz ve yuvarlak varyantlar sergilemektedir: *itdirdi* (044a/10), *azdırmağ* (050a/10), *bildürür* (036b/05), *geydüren* (040b/08).

-Ur-: *bitürmege* (015b/13), *yitürdün* (059b/11).

-ğur- / -gür-: Metinde tek örneğine rastlanmıştır: *dirigürür* (013a/01).

Fiilden İsim Yapım Ekleri:

-(U)k-: *bölük* (048a/04), *ayruk* (011b/08).

-IcI: Metinde tek örneği bulunan ek, dönem özelliklerine uygun biçimde düz ünlülüdür: *gösterici* (034b/07).

-I: *toptolu* (039b/08).

-mA: *işitmesi* (018a/11), *bilmesi* (018a/11), *dilemesi* (018b/01).

-mAk: *bilmek* (009b/01), *içmek* (050b/02), *kılmak* (010b/13).

-ku: *uykuyu* (052b/04).

-U: *korku* (054b/02), *koğusu* (046b/07).

İsimden İsim Yapım Ekleri:

+cI: *da vācı* (026b/08), *feryādcı* (055b/12), *bezirci* (043b/10).

+CA: *zerrece* (008b/10), *türkçe* (014a/02), *hoşça* (004b/08).

-düz: *gündüz* (005a/05).

+DAsI: *yarındası* (058b/02), *irtesi* (057a/12).

+dAş: *yoldaşları* (003b/06), *karındaş* (016a/04).

-İlk / -İUk: Bu ek metinde çift şekilli bir yapı sergilemektedir: *ölilik* (056a/09), *büyükükde* (048a/01).

+(I)ncI: Metinde düz ve yuvarlak varyantları karışık halde kullanılmıştır: *üçünci* (010b/13), *altıncısı* (014a/13).

+IU: Metin genelinde yuvarlak ünlülü şekli hâkimdir (*katnatlu* 025a/03, *dürlü* 007a/08, *yirlü* 039b/12). Düz ünlülü kullanımları da mevcuttur: *deyli* (041b/04), *başlı* (037a/13).

+sUz: Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü kullanılan bu ekin metinde hem düz hem yuvarlak biçimleri saptanmıştır (*şühhesüz* 054a/01). Metinde düz ünlülü varyantların kullanımı daha yaygındır: *üstādsız* (009a/08), *hisābsız* (020b/05), *īmānsız* (022a/01).

İsimden Fiil Yapım Ekleri:

+A: *uzamış* (057a/02).

+Al: *yönelüp* (035b/05).

+Ar: *gögerüp* (052b/10), *kararup* (042b/02).

+IA: *başladı* (058a/07), *bağladı* (048a/02), *gizleyüp* (019a/12).

+IA+n-: *menfa'atlenmek* (015b/01), *çiçeklenüp* (042a/06).

2.2.5. Çekim Ekleri

İsim Çekim Ekleri

/-IAr/: Standart Türkiye Türkçesindeki -IAr çokluk eki EAT'de de aynıdır: cümlesinün **şifatları** ve **hâlleri** ve **hey'etleri** nice olsa (014b/10)

İyelik Ekleri: Eski Anadolu Türkçesi döneminde birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri (teklik ve çokluk) yuvarlak ünlülü iken üçüncü şahıs iyelik ekleri düz ünlülüdür (Köktekin, 2017, 87). İncelenen metninde iyelik eklerinin şahıslara göre dağılımı ve varyantları şu şekildedir:

/+(U)m/ 1. teklik şahıs iyelik eki: Dönem genelinde yuvarlak ünlüyle kalıplaşan bu ekin metinde hem yuvarlak hem de düz ünlülü varyantları vardır: efendisi âdem gönderse şâmda benim bir **kulum** vardır (028b/07), tırup eyitdi yâ âdem duhân içen benim **ümmetim** degildür didi (047b/04).

/(U)η/ 2. teklik şahıs iyelik eki: Metinde ekin hem düz hem de yuvarlak ünlü barındıran ikili kullanımlarına rastlanmıştır: eyleyüp **īmānı** ve islāmı bir hoş **kalbiñe** muhkem nakş (003a/11), bugün senün **oğluñ** erden ve 'avratdan yüz yigirmi üç biñ (043a/10).

/+(s)I/ Üçüncü teklik şahıs iyelik eki: Ekin metindeki örnekleri dönem özellikleriyle uyumlu biçimde düz ünlülüdür: *eger hayr ve eger şer allāhu te'ālānuñ taqđıri* ve **kazāsı** (016a/13), *'ilimdür ya 'n **bilmesi** olmağdur* ve birisi sem **dür** ya 'n **işitmesi** (018a/11).

/+(U)mUz/ 1. çokluk şahıs iyelik eki: Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlü taşıyan bu ekin metinde standart biçiminin yanı sıra ünlüsünde ve yardımcı sesinde düzleşme eğilimi

gösteren örnekleri de görülmüştür: öleler z̤rā **pādišāhımız** ümmet-i muḥammed defterinden çıkanları (047b/10), iḥtilāf vardır z̤rā bizüm **mezhebimiz** ḳadr̤ ve cebr̤ (011b/01).

/+(U) ɳ Uz/ 2. çokluk şahıs iyelik eki: Dönem karakteristiklerine baēlı olarak yuvarlak ünlüyle kurulan ekin metindeki bazı örneklerinde, yardımcı ses biriminde düzleşme müşahade edilmiştir: oldu ki eger siz iḥtiyār-ı **cüz' iyyelerinüzü** emir itdüğim (013a/08), **olduğunuz** hâlde **ölinüz** demekdür evvel taşd̤kūñ (030b/09)

/+IArI/ 3. çokluk şahıs iyelik eki: cümlesinüñ **şifatlari** ve **hâlleri** ve hey'etleri nice olsa (014b/10), olmaḳdır ve birisi emānetdür ya'n̤ **zāhirleri** ve **bāṭınları** (019a/04).

2.2.6. Hâl Ekleri

(İlgi) Tamlama hâli eki /+(n)Uñ/+(n)Iñ/: Eski Anadolu Türkçesi gramerinde ilgi hâl ekinin vokali daima yuvarlaktır (Gülsevin, 2007, 25) . İnceleme metninde ise bu standart yuvarlak ünlü kullanımlarının yanı sıra ekin düz ünlülü varyantları da vardır: **mezhebinüñ** ortasında geçüp gider iki cānibe meyl itmek (011b/02), **varlığınuz** evveli olmamaḳdır ve birisi daḫı beḳādur ya'n̤ varlığınuz (018a/02), ulūhiyyetdür ya'n̤ taḫrılığuz ma'nāsı taḫrı **te'ālānıñ** (019b/11).

Belirtme hâli eki +(y)I: Bu ek, Eski Türkçedeki tonlu /+(I)G/ belirtme ekinin fonetik gelişim sürecindeki devamı niteliğindedir (Köktekin, 2017, 90). Metinden tespit edilen örnekler şunlardır: ef'ālūñ fā'ili ḫaḳ̤ḳatde ḫaḳ̤ te'ālādur ammā **ḳaşdı** ve **iḥtiyārı** (013a/04), ve bu kitābda maḳşūd hemān **ma'nāyı** anḫayup anıḫla 'amel (007a/02).

Eski Anadolu Türkçesi sahasında iyelik eki almış bazı isim unsurlarının, yapısal olarak /+(y)I/ yükleme eki almadan da belirtme işlevi üstlenebildiēi bilinmektedir (Şahin, 2011, 52). İncelenen metinde bu morfolojik duruma örnek teşkil eden yapılar şu şekildedir: **elin** öpüp **du'āsın** alurlar idi vefāt itdükde vaşıyyet itdi (058a/01), girüp **yüregin** yudar imiş ol ecilden fi'l-hāl olur imiş (056b/03).

Yönelme hâli eki +A/ +(y)A: Cümledeki yönelim ilişkisini kuran ekin metindeki örnekleri şöyledir: bilürsin bu dār-ı **dünyāya** göndürdi ve saña 'ömür sermāyesini (028b/13), dirler ve ḳaç **nesneye** icmālen inanmaḳdır ve müsliḡānḫıḳ (007b/08).

Bulunma hâli eki +dA: içün ammā anlar şol kimesnenüñ **yanında** ma'lūmdur ki ol (037b/11), ve ba'dehū **mışırda** ve ba'dehū iḳlim-i **şāmda** ve ḫalebde seḳüp ḫaḳlarından (040a/12).

Ayrılma hâli eki +dAn: Metinde ek ekseriyetle /-dAn/ biçimindedir. Bu ana temayülün dışında arkaik bir nitelik taşıyan /-dIn/ şeklindeki ayrılma durumu kullanımlarına da iki yerde rastlanmıştır: daḫı itmez meselā buēday **ekmedin** bitürmege ḳādirdür ki lākin (015b/11), 'ilm ṭururken ya'n̤ 'ilm-i hāl **oḳumadin** ve ögretmeden (034a/04); yaḳsalar gerekdür eger sen daḫı beden **aēaḳlarından** dürlü (042b/10), mu'azzeb olup **aēzından** ve **burnından** duḫān çıkan kāfirlere (045a/02).

Yön eki: Dönem morfolojisinde yön gösterme ekleri sınırlı sayıda sözcük bünyesinde kalıplaşmış formlar halinde takip edilebilmektedir (Köktekin, 2017, 95). Bu dil evresinde ekin çekim işlevinden ziyade türetme (yapım) rolünün ön planda olduğu görülür (Öztürk, 2017, 67).

Eşitlik eki +CA: Eski Türkçe döneminde / +cA / formunda olan bu ek, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çoğunlukla / +cA /, bazen de / +ça / biçimindedir (Köktekin, 2017, 93). Metindeki örnekleri şu şekildedir: zārā **niçe** şālīḥ ve müteḍeyyin kimseler vardır ki yitmiş (002a/13), pār kişi on yidi yıl beni terk eyledi ba‘dehū **nice** minnetler (004a/11).

Vasıta eki +IA(<ile)/ +(y)ıIA/+(y)IA/ ile: Metinde vasıta eki, eklendiği sözcüğün ünlü serisine göre (kalınlık-incelik) okunmuştur: ve bu kitābda maḫṣūd hemān ma‘nāyı anḫayup **anıḫla** ‘amel (007a/02), ikisi daḫı ḫaḫ te‘ālānuḫ **taḫdīriyle** ve **ḫazāsıyla** ve ḫükmiyle (011b/11).

2.2.7. Fiil Çekim Ekleri

Şahıs ekleri

Zamir kökenli şahıs ekleri: Eski Anadolu Türkçesi zamir menşeli şahıs eklerinin metindeki örnekleri şekildedir:

1. **teklik şahıs eki -Am/ -In:** ümmīyem (044a/02), iderin (013a/10).

2. **teklik şahıs eki -sIn:** öpersin (002b/05), olursın (024a/01).

3. **teklik şahıs eki Ø** (eksiz).

1. **çokluk şahıs eki -(y)Uz:** Metinde ekin hem düz hem de yuvarlak ünlülü örnekleri tespit edilmiştir: göricegiz (057a/07); mezḫebindeyüz (007a/05), azaruz (045b/13).

2. **çokluk şahıs eki -sIz:** bilürsiz (009a/09).

3. **çokluk şahıs eki -IAr(dUr):** degillerdür (006b/11), olmışlardur (005a/02).

İyelik kökenli şahıs ekleri

1. **teklik şahıs eki -m:** itdim (013b/04), girdim (056a/01).

2. **teklik şahıs eki -ḡ:** i‘tikādıḡa (003b/10), kıldıḡ (059b/06).

3. **teklik şahıs eki: Ø**

1. **çokluk şahıs eki -k:** öğrenmezsek (029a/12), idersek (048a/09).

2. **çokluk şahıs eki -ḡUz:** olduğunuz (030b/09), olursunuz (030a/11).

3. **çokluk şahıs eki -IAr(dUr):** dirler (031a/01), iderlerdi (010a/07).

2.2.8. Fiil Çekiminde Zaman ve Bildirme Kipleri

Görülen geçmiş zaman -dİ: Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülen geçmiş zaman çekimi genellikle /-dı, -di, -du, -dü/ ek varyantlarıyla kurulur. Bu dil evresinde birinci ve ikinci şahıslarda ek ünlüsü istikrarlı olarak yuvarlarken üçüncü şahıslarda düz ünlü hâkimdir (Öztürk, 2017, 77). İnceleme metninde ekin hem düz hem yuvarlak biçimleri mevcuttur: içmek gibi **oldı** her gün devā içen kişinüñ bedeni helāk (033a/09), ve muvaḥḥid ma'lūm **oldu** ki 'ilm-i ḥāl rūḥuñ ğidāsıdır (033a/11).

Öğrenilen geçmiş zaman -mİş: Eski Anadolu Türkçesinde düz ünlü normuna sahip olan bu ekin metindeki kullanımları da dönem özelliklerine paralellik gösterir ve yuvarlak varyantlar sergilemez: böylece cār **olmışdur** tā devr-i dā'imden bu āna gelince herkes (036a/05), ḥuṣūṣā ki 'ilm-i ḥāldür ihmāl **itmiş** eger islām ḳalbinde olaydı (044a/05).

Metinde öğrenilen geçmiş zaman işlevi doğrultusunda /-mİş/ ekinin haricinde, arkaik bir yapı olan ve özellikle üçüncü şahıs çekimlerinde öne çıkan /-**UpdUr** / (<-**up+dur-ur**) birleşimine de rastlanmıştır (Köktekin, 2017, 118). ehil olanlar maḥalline mürāca'at ideler nazm **olubdur** (010b/02).

Şimdiki zaman: Eski Anadolu Türkçesi dönemi yazı dilinde şimdiki zaman işlevini karşılayan müstakil bir kip eki mevcut değildir (Öztürk, 2017, 79).

Geniş zaman -r/ -Ar/ -Ur: eylese ol kimesne ḳıyāmet güninde anuñla ḥaṣr **olur** (050b/04), ḥaḳ subḥānu ve te'ālā her kişinüñ ihtiyār-ı cüz'i **virür** (012a/12), ve kimini öldürür ve kimini 'az **ider** ve kimin ḥaḳ **ider** (013a/02).

Gelecek Zaman / -IsAr / , / -AcAk / , / -sA gerek /: Metinde gelecek zaman işlevi, Eski Anadolu Türkçesi dönemine özgü farklı morfolojik yapılarla karşılanmaktadır. Bu evrede ekseriyetle niyet ve kesinlik bildiren /-AcAk / eki ile gereklilik anlamı da barındıran /-sA gerek / analitik biçimi tanıklanmaktadır: olmaḳ mümkün **olmayacaḳ** (009b/05), fā'idesini bilmeyüp cehennemde mü'ebbed **ḳalacaḳdur** meger ölmezden (021a/11), ağızlarından ve burunlarından çıkṣa gerekdür ey mü'minler (044b/12), üzerine binā olup yapılup **gitse gerekdür** (020b/13).

Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik gelecek zaman eki olan /-IsAr / , metin genelinde yalnızca iki yerde görülmüştür: seni cehennemde odun idüp **yaḳısardur** ḥaḳ subḥāne ve te'ālā (042b/12), yitürdün 'ahd i peymānı yarın anda **diyüusersin** ki fārci'nā (059b/11).

2.2.9. Tasarlama kipleri

İstek kipi -A: irişüp hisābsız fā'ideler **göre** ḥaḳ te'ālā cümlesine (020b/05), eyleyüp bunı itme didükde ḳalbiye elem **gelmeye** belki ḥüsn-ü ḳabūl (031a/07).

Şart kipi -sA: šā'im ve gice ḳā'im **olsa** lākin i'tiḳādı ehl-i sünnet (005a/06), ve illā baḳa ne ey ingiliz / degil duḥān **içerseñ** de necis ḳabūl (046b/01).

Gereklilik kipi -mAḳ gerek: kesüp ayağı ucına **bırakmak gerekdür** ve anuḳla daḥı def' (053a/11), bilmege bu mezhebleri **bilmek gerekdür** lākin üç mezhebün (011b/05).

Emir kipi: Dönem genelinde emir çekimi çok şekilli ek morfolojisine dayanır ve her şahıs için farklı ek birimleri kullanılır. Birinci ve ikinci teklik şahıs çekimlerinde düzleşme temayülleri dikkat çekerken, diğer şahıslarda yuvarlaklaşma eğilimleri ağır basmaktadır (Köktekin, 2017, 121).

1. teklik şahıs emir eki -AyIn/ -AyIm: Metinde /-AyIm/ biçiminin örneğine rastlanmamış; /-AyIn/ eki ise sadece tek bir yerde tanıklanmıştır: ne nazar **ḳılayın** aḥādīs-i šahiye / bilür kim geldi aladdın ü naşiye (046a/13).

2. teklik şahıs emir eki Ø/ -Gıl: Metindeki kullanım sıklığı sınırlı olan bu ek, dönem fonetiğine uygun düz varyantlar sergiler: ve daḥı **bilgil** ve āgāh **olḡıl** ehl-i islām olup (007b/06); **gel** ey sultān bileḡor mebhās-ı imānı ḥaḳm oldur (001b/05).

3. teklik şahıs emir eki -sUn: ve hem āḫiretde 'azābı elim **olsun** dir zḫrā bolur ki birisi (025b/03).

1. çokluk şahıs emir eki -AlUm: okurlar ammā okuyanlar ekseriyyā fursḫ okur şehir **olalum** dirler (036b/01), āḫir eyitdiler gelün varalum fulān kişi daḥı açup **görelüm** (056b/04).

2. çokluk şahıs emir eki -Uḡ/ -ḡUz/ (I)ḡUz: inşāf idüp fıkr eyleḡ **görün** fḫ zamānına da olan (026b/12), āḫir eyitdiler **gelün** varalum fulān kişi daḥı açup görelüm (056b/04), olduğunuz ḫâlde **ölinüz** dimekdür evvel taşdḫḳün (030b/09).

3. çokluk şahıs emir eki -sUn+IAr: Metinde bu ekin örneği tespit edilmemiştir.

2.2.10. Fiilimsiler

İsim-fiil

-mA: ihtilāfḫdür ve **aḡlaması** ḡāyetile güçdür ḥaḳ te'ālā (014a/12), ya'nḫ **dilemesi** olmaḫdur ve birisi kelāmdur ya'nḫ **söylemesi** olmaḫdur (018b/01).

-mAk: ehl-i cennet **olmak** dileyen kimesneler ʔmān nedür ve neye (007b/07), nefsi kabûl **itmekle** muhtedʔ olur ve daḥı her kişıye (012b/07).

Sıfat-fiil (partisip)

-An: **yaradan** ḥaḳ teʔālādur ve ḳaşıd ve ʔamel ḳulunḳdur (013b/13), ile **gülenler** ve rāzı olanlar kâfir olur tecdʔd-i ʔmān ve tecdʔd-i (021b/12).

-dUk: **oḳuduḳları** İncelenen metinde ek genel olarak yuvarlak ünlülü olmakla birlikte düz ünlülü biçimi de mevcuttur: **oḳuduḳları** ʔilm-i ḥāl degildür belki farz-ı kifāye bile degildür (032b/04), bulmak için birer birer **açduḳlarında** duḥānʔlerüḡ cemʔan yüzleri (053a/13), **bulmadıḳları** için iʔtirāz idüp ḥāl diliyle kendülerini (007b/01).

-mİş: ʔilm-i ḥāl ki farz-ı ʔayndur **oḳumuş** ola baʔdehū farz-ı kifāye (037b/12), ve muʔaṭṭal **ḳalmış** bâḳçalara beḡzer ehl-i vilāyet olan velʔlerden (042b/07).

Zarf-fiil (gerundium)

-I: olmaduḡından māʔadā ecdād-ı iḳāmları **alıvirdükleri** (039a/05), insān ḥayra ḳaşıd murād itdükde ḥaḳ **idivirürse** (016b/13).

-dUkCA: Metinde ekin düz ünlülü şekli bir yerde görülmüştür: yorgın **geldikçe** bir ḳaç yudum duḥān içerdı yorgınlıḳ defʔi (058b/11), idüp **oḳuduḳça** her lafzında nice dürlü maʔnalar anlayup (003a/02).

-(y)InçA: nesnelere **uymayınca** ḳaçan bir kişide bu nişānlar ola ol (031b/07), ḥaḳ teʔālā nuşret **virmeyince** bu maʔnā ḳatı şāhiddür ve ḥaḳ teʔālā (037a/03).

-ken: başladı āḥir taḥtayı başı ucına **ḳorken** anı gördi kim (058a/07), iḥtiyārsız iʔlām **iderken** dāʔimā ʔalʔ efhem hāzā (007b/03).

-mAdAn: Metinde sadece ince sıradan örnekler vardır: şedʔd ile ʔazāb iderin demek olur nehy **itmeden** (013b/01), memnūʔdur aṣlā cāʔiz degildür ve daḥı ʔilm-i ḥāl bulup **öğrenmeden** (032a/08).

-(y)Up: **tırımalayup** mecrūḥ eyledükde şabra mecālī **ḳalmayup** nice (004a/02), memālik-i islāmiyyede **ṭurmayup** vilāyetden ḳıḳup gider (037a/11).

-dUKdA: kıyāmet güninde ol ḥaḳ on iki bölük ḥaşr **olduḳda** (048a/04), ve daḥı risāle-i duḥāniyyesinde eydür kaʔbe-i mükerrerden **geldükde** (049a/03).

-IcAK: şeyātʔn **olıcaḳ** müʔmin-i şāliḥʔn ḳatı az ḳalur fışḳ ı (049a/13), ve şürüb olmayınca beden ölür kezālik ʔilm-i ḥāl **bulınmayıcaḳ** (033b/13).

2.3. Metnin Trankripsiyonu ve Dizini

Araştırma kapsamında metnin çeviri yazıya (transkripsiyon) aktarılması ve gramatikal dizininin hazırlanması süreçlerinde takip edilen yöntemsel adımlar şu şekildedir:

Arapça İfadelerin Gösterimi: Metin bünyesinde yer alan ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler ve diğer tüm Arapça ibareler, transkripsiyonlu metin içerisinde eğik (italik) karakterle yazılmıştır.

Varak ve Satır Numaralandırması: Metindeki varak (sayfa) düzeni ön yüz için "a", arka yüz için "b" ibaresiyle; satır numaraları ise (her sayfa sabit 13 satırdan müteşekkildir) "01-13" arasındaki sayılarla, aralarına eğik çizgi eklenerek formüle edilmiştir (Örn: 041a/01-041a/13, 041b/01-041b/13).

Müstensih Hataları ve Dipnot Düzeni: Müstensih tarafından imla hatası yapılan kelimeler, dizin bölümünde anlamlandırılabilmesi adına doğru biçimleriyle transkribe edilmiştir. Söz konusu kelimelerin yazmadaki orijinal şekilleri ise sayfa altına dipnot olarak eklenmiştir. Bu istisnai durum haricinde, genel çeviri yazı sürecinde eserin özgün imla tercihlerine sadık kalınmıştır.

Ünlülerin Çeviri Yazı Ölçütleri: Metindeki ünlülerin transkripsiyonu gerçekleştirilirken; Arapça elif (ا), vav (و) ve ye (ي) harfleri ile bu harflerin harekelendirme fonksiyonları, kelimenin önlük-ardıllık durumları dikkate alınarak çeviri yazıya aktarılmıştır.

Özel Adların Aktarımı: Metin içinde tanıklanmış olan eser, şahıs ve coğrafi yer adlarının transkripsiyonunda müstensihe ait yazım temayülleri temel alınmıştır.

Alıntı Kelimelerin Vokalizasyonu: Asıllarında uzun ünlü barındıran Farsça kökenli *dost*, *hoş* gibi kelimeler, çeviri yazı sürecinde tarihî fonetik uzunluklarıyla değil, standart Türkiye Türkçesi yazı dilindeki kısa ünlülü yapılarıyla imla edilmiştir.

Kapalı e Sorunsalı: Türk dili tarihindeki "kapalı e" (è) meselesi akademik literatürde tartışmalı olduğundan metnin transkripsiyon aşamasında kapalı e ses birimi yerine istikrarlı olarak "i" ünlüsü tercih edilmiştir.

Sözlük Kısmında Köken Bilgisi: Hazırlanan gramatikal dizin (sözlük) bölümünde yer alan özel isim maddelerinde herhangi bir köken açıklamasına yer verilmemiştir.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Ankara Millî Kütüphanesinde 06 Mil Yz A 6046 demirbaş ve 356 DVD numaralarıyla kayıtlı bulunan, Hicrî 1153 (Milâdî 1740) istinsah tarihli ve müstensihi Abdullah b. Ömer olan mensur nitelikli *Nasihatü'l-İhvan* adlı eserin [1b-60a] varak aralığı filolojik açıdan tahlil edilmiştir. Yapılan dil ve imla incelemeleri sonucu 18. yüzyılda istinsah edilen eserin, dil hususiyetleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil özelliklerini muhafaza ettiğini ortaya koymaktadır. Toplam 24 fasıldan müteşekkil olan inceleme sahasında; İslam inanç esasları, uluhiyet ve nübüvvet makamının sıfatları, kelime-i tevhit, şer'î hükümler ve elfaz-ı/efal-i küfür gibi akait meseleleri ele alınmış, bunların yanı sıra dönemin sosyo-kültürel yapısını ve manevi iklimini doğrudan yansıtan tütün (duhan) ve kahve tüketimine dair İslam hukukçularının fikhî fetvaları metnin ana muhtevasını oluşturmaktadır. Eser leksikolojik açıdan incelendiğinde; bünyesinde barındırdığı [pes, işbu] edatları, [ol, şol, anı, kanı] zamirleri ve [çün] bağlacı gibi arkaik unsurlar dışında genel hatlarıyla standart Türkiye Türkçesinin söz varlığıyla paralellik göstermektedir. Söz dizimi (sentaks) yönünden ise metinde Arapça ve Farsça kökenli terkipler ile tamlamaların yoğun kullanımı dikkat çekmekle birlikte, temel cümle mimarisi ve diziliş mantığı bakımından günümüz standart Türkiye Türkçesiyle benzer bir nitelik sergilediği görülür. Sonuç olarak, *Nasihatü'l-İhvan* üzerinde gerçekleştirilen bu transkripsiyon, dil incelemesi ve gramatikal dizin çalışması; Türk dili tarihi sahasında yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacak nitelikte bilim dünyasına sunulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Gülsevin, G., *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları/Ankara, 2007.
2. Karaman, H., Çağrıcı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir (1-2-3. Ciltler)*, Diyanet İşleri Başkanlığı/Ankara, 2020.
3. Keleş, R., Türk Edebiyatı'nda Nasihat, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, 44, 2010.
4. Kitap, K., Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirketi/İstanbul, 2001.
5. Köktekin, K., Eski Anadolu Türkçesi, Fenomen Yayınları/Erzurum, 2017.
6. Öztürk, E., Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı, Akçağ Yayınları/Ankara, 2017.
7. Pala, İ., Nasihatnâme, *DİA*, TDV Yayınları/İstanbul, c. XXXII, 409, 2004.
8. Şahin, H., Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yayınları/Ankara, 2011.

İNŞAAT SEKTÖRÜNDE PERFORMANS DEĞERLENDİRME SİSTEMLERİNİN MOTİVASYON VE VERİMLİLİK ÜZERİNDEKİ KURAMSAL ETKİLERİ: LİTERATÜR TEMELLİ BİR ANALİZ

Enes Tayyip AL

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Tezli Yüksek Lisans

etayyipal@gmail.com - ORCID ID: 0009-0009-9529-9546

ÖZET

İnşaat sektörü, proje bazlı yapısı, yüksek iş gücü devri, iş sağlığı ve güvenliği riskleri ve çok paydaşlı organizasyon yapısı nedeniyle performans yönetimi ve değerlendirme sistemlerinin uygulanmasının en zorlayıcı olduğu sektörlerden biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda performans değerlendirme sistemlerinin çalışan motivasyonu ve verimlilik üzerindeki etkilerinin kuramsal düzeyde incelenmesi, sektördeki insan kaynakları yönetimi uygulamalarının iyileştirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Bu çalışma, literatür temelli bir yaklaşım benimseyerek performans değerlendirme, motivasyon ve verimlilik kavramlarını inşaat sektörü özelinde kuramsal bir bütünlük içinde ele almakta ve mevcut araştırmaların genel yönelimlerini sentezlemektedir.

Çalışmada öncelikle performans ve performans yönetimi kavramlarının örgütsel bağlamdaki yeri değerlendirilmiş; ardından performans değerlendirme sistemlerinin temel amaçları, işleyişi ve kuramsal temelleri tartışılmıştır. Literatürde yer alan bulgular, adil, şeffaf ve sistematik performans değerlendirme süreçlerinin çalışan motivasyonunu ve örgütsel bağlılığı artırdığını; buna karşılık subjektif değerlendirme, geri bildirim eksikliği ve değerlendirci hatalarının motivasyon ve verimlilik üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. İnşaat sektörüne özgü koşullar ise performans değerlendirme süreçlerini daha da karmaşık hale getirmekte; proje değişkenliği, taşeronlaşma, liderlik farklılıkları ve güvenlik gereksinimleri performans ölçümünü doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışma, literatürde performans değerlendirme–motivasyon–verimlilik ilişkisini bütüncül bir çerçevede ele alan çalışmaların sınırlı olduğunu ortaya koymakta ve kuramsal boyuttaki boşluğa dikkat çekmektedir. Elde edilen bulgular, inşaat sektöründe etkin performans yönetimi uygulamalarının yalnızca çalışan davranışlarını yönlendirmekle kalmayıp örgütsel verimliliğe, kaliteye ve iş güvenliğine de önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Bu açıdan çalışma, hem kuramsal literatüre hem de sektörel uygulamalara yönelik yol gösterici nitelikte bir değerlendirme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Performans değerlendirme, motivasyon, verimlilik, inşaat sektörü, insan kaynakları yönetimi

TÜRKİYE’DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN MALİ ÖZERKLİĞİNİN GELİR YAPISI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahu Bulut

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
ahublt07@gmail.com – 0009-0001-9059-7239

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahmet Bekir Demirok

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
abdemiok42@gmail.com – 0009-0000-5889-0112

Yüksek Lisans Öğrencisi, Aleyna Hanım Demirok

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
altinok66aley@gmail.com – 0009-0002-1264-3444

Yüksek Lisans Öğrencisi, Dilara Demirkan

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
dilaradmrkn@gmail.com – 0009-0009-8333-6653

ÖZET

Yerel yönetimlerin mali özerkliği, yerel hizmetlerin etkin sunumu, demokratik hesap verebilirlik ve yerel önceliklerin belirlenebilmesi açısından temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ancak Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin gelir yapısının önemli ölçüde merkezi yönetim transferlerine dayanması, mali özerklik düzeyinin sınırlı kaldığı yönündeki tartışmaları güçlendirmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin mali özerklik düzeyini gelir yapısı üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada hem sistem düzeyinde hem de belediye düzeyinde betimsel analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Sistem düzeyindeki analizlerde T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan Mahalli İdareler Bütçe İstatistikleri kullanılmış; belediye düzeyindeki analizlerde ise İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa büyükşehir belediyelerinin 2010–2024 dönemine ait kesin hesap gelir verilerinden yararlanılmıştır. Analiz kapsamında merkezi yönetim transferlerinin toplam gelirler içindeki payı, öz gelir oranları, vergi hariç öz gelir düzeyi, gelir çeşitliliği ve gelir sürdürülebilirliği göstergeleri incelenmiştir. Bulgular, büyükşehir belediyelerinin gelir yapısının yüksek düzeyde merkezi yönetime bağımlı olduğunu ve öz gelir kapasitesinin zaman içerisinde zayıflama eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca gelir yapısının belirli kalemlerde yoğunlaştığı ve bazı gelir türlerinde sürdürülebilirlik

sorunlarının bulunduğu gör÷lmektedir. Özellikle 2012 sonrası dönemde merkezi bağımlılığın artması ve öz gelir oranlarının gerilemesi, reformların mali özerklik açısından beklenen iyileşmeyi tam olarak sağlayamadığını düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler : Mali özerklik, büyükşehir belediyeleri, yerel yönetimler, belediye gelirleri, mali yerleşme

PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİNİN YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA EVRİMİ: TÜRK KIZILAY CHARITY-MIND MODELİ ÜZERİNDEN HOLİSTİK PAZARLAMA 2.0 KAVRAMSALLAŞTIRMASI

Cengizhan SALİH

Türk Kızılay, Bağışçı İlişkileri ve Kaynak Geliştirme Direktörlüğü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2016-1429>

ÖZ

Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, dijitalleşmenin hız kazandırdığı rekabet ortamında yalnızca operasyonel değil, teorik düzeyde de köklü bir dönüşüm geçirmek durumundadır. Ancak mevcut yazın bu dönüşümü parçalı biçimde ele almakta; veri analitiğinin *ne yapabileceği* sorusunu yanıtlarken tüm bu unsurların hangi teorik çerçeve içinde, bütünlük ve ölçeklenebilir bir sisteme nasıl dönüştürüleceği sorusunu büyük ölçüde yanıtsız bırakmaktadır. Bu çalışma söz konusu boşluğa doğrudan bir yanıt niteliği taşımaktadır. Kotler ve Keller'in (2016) klasik Pazarlama Bilgi Sistemi modeli yapısal kısıtları bakımından yeniden incelenmekte; model, *Akıllı Pazarlama Bilgi Sistemi* olarak yeniden çerçevelenmektedir. Holistik Pazarlama'nın dört bileşenli yapısına veri destekli pazarlama ve çevik pazarlama eklenerek *Holistik Pazarlama 2.0* kavramsallaştırması ortaya konmaktadır. Bu iki teorik katmanın kesişiminde Türk Kızılay bünyesinde geliştirilen Charity-Mind modeli konumlandırılmaktadır. Kavramsal model geliştirme ve vaka analizi yöntemi bir arada kullanılarak yürütülen çalışma, büyük ölçekli insani yardım kuruluşları için yapay zekâ destekli pazarlama otomasyonunun hem akademik hem de operasyonel sınırlarını zorlayan bütünlük bir model sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama Bilgi Sistemi, Holistik Pazarlama 2.0, Yapay Zekâ Destekli Pazarlama, Bağışçı İlişkileri Yönetimi, Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar

ABSTRACT

Nonprofit organizations face a dual transformation challenge in an increasingly competitive digital landscape—one that demands not only operational but also theoretical renewal. While existing literature has produced considerable insight into what data-driven tools can accomplish, the question of how these capabilities can be integrated within a coherent theoretical framework remains largely unaddressed. This study responds directly to this gap. It reexamines Kotler and Keller's (2016) classical Marketing Information System model through the lens of its structural limitations and reconceptualizes it as an *Intelligent Marketing Information System*. By incorporating data-driven marketing and agile marketing into Kotler's four-component Holistic Marketing model, a *Holistic Marketing 2.0* framework is proposed. At the intersection of these two theoretical layers, the Charity-Mind model developed within Turkish Red Crescent is positioned. Employing a combined approach of conceptual model development and case analysis, this study presents an integrated model that challenges both the academic and operational boundaries of AI-powered marketing automation for large-scale humanitarian organizations.

Keywords: Marketing Information System, Holistic Marketing 2.0, AI-powered marketing, donor relationship management, nonprofit organizations

GİRİŞ

Milyonlarca bağışçıya aynı mesajı iletmek ile her bağışçıya anlamlı ve kişisel bir deneyim sunmak arasındaki gerilim, özellikle büyük ölçekli kâr amacı gütmeyen kuruluşlarının çözümünü aradığı temel

bir stratejik gereksinimdir. Dijital imkân ve araçların çoğalmasa bu gerilimi ortadan kaldırmamış; aksine daha görünür ve gerekli hale getirmiştir. Günümüzde birçok alışveriş deneyimini yaşayabilen ve tüketici kimliğinin yanında, bağışçı kimliğini de taşıyan kişiler, yalnızca finansal destek sağlayan bireyler değil; deneyimlerini karşılaştırabilen, beklentilerini dile getirebilen ve kolayca alternatiflere yönelebilen bilinçli aktörler haline gelmiştir (Mutum & Ghazali, 2023; Bekkers & Wiepking, 2011).

Bu koşullar altında geleneksel pazarlama anlayışının sürdürülebilirliği sorgulamaya açıktır ve bu duruma karşı üretilen akademik yanıtlar da yetersiz görünmektedir. Hangi verilerin toplanacağı, segmentasyonun nasıl yapılacağı ya da dijital kanalların nasıl yönetileceği konularında köklü bir literatür birikimi mevcuttur. Buna karşın tüm bu unsurları “teorik bir bütünlük” içinde bir araya getiren ve otomatik, ölçeklenebilir biçimde uygulamaya dönüştüren bütünlük model tartışmaları son derece sınırlı kalmaktadır (Verhoef vd., 2021).

Bu çalışma tam da bu noktadan hareket etmektedir. Amaç, yalnızca yeni bir araç önermek değil; mevcut teorik çerçevelerin neden yetersiz kaldığını ortaya koymak ve bu eksiklikleri gidermek üzere iki teorik hamleyi birlikte gerçekleştirmektir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK AÇILIMLAR

Pazarlama Bilgi Sistemi'nin Kısıtları ve Akıllı Sisteme Geçiş

Kotler ve Keller'ın (2016) Pazarlama Bilgi Sistemi modeli, pazarlama kararlarına veri desteği sağlamak amacıyla dört alt sistemden oluşan klasik bir mimari sunar: iç kayıtlar sistemi, pazarlama istihbarat sistemi, pazarlama araştırma sistemi ve karar destek sistemi. Bu yapı döneminin ihtiyaçlarına cevap vermiş olmakla birlikte, veri hacminin, hızının ve çeşitliliğinin bugün ulaştığı boyutlar karşısında üç temel kısıtla yüzleşmektedir.

İlki bireyselleştirme sorunudur: model segment düzeyinde bilgi üretmek için geliştirilmiştir; ancak birey düzeyinde anlık kişiselleştirme için gereken altyapıdan yoksundur. İkincisi gerçek zamanlılık kısıtıdır; sistem periyodik raporlara ve insan müdahalesine bağımlı çalışmaktadır. Üçüncüsü ise en belirleyici olanıdır: karar boşluğu. Sistem bilgi üretir; ancak bu bilgiden otomatik eylem türetemez. Karar ve uygulama hâlâ insana aittir ve bu durum büyük ölçekli operasyonlarda ciddi bir darboğaz yaratmaktadır.

Akıllı Pazarlama Bilgi Sistemi kavramı bu üç kısıt doğrudan hedef almaktadır. Davenport ve Ronanki (2018) ile Huang ve Rust'ın (2021) yapay zekâ ve pazarlama kesişimine ilişkin çalışmalarından beslenen bu dönüşüm; segment değil birey düzeyi analiz, periyodik raporlar değil gerçek zamanlı veri işleme ve bilgi sunmak yerine kararı otomatik uygulamaya koyma eksenlerinde tanımlanmaktadır. Kumar ve Reinartz (2018), insan ile makinenin hibrit biçimde birleştiği noktanın en yüksek değeri ürettiğini ortaya koymaktadır. Akıllı pazarlama bilgi sistemi de bu hibridin temsilcisidir: rutin ve yinelemeli kararlar otomatik yürütülürken stratejik düzey ve etik boyut gerektiren kararlar insan denetimine bırakılmaktadır.

Holistik Pazarlama 2.0: Genişletilmiş Bir Çerçeve

Holistik pazarlama anlayışı, pazarlama süreçlerinin karşılıklı bağımlılıklarını fark ederek bütüncül bir perspektifle yönetilmesini savunur (Kotler & Armstrong, 2022). İlişkisel, bütünlük, içsel ve performans pazarlamasından oluşan bu çerçeve, günümüze kadar teorik açıdan güçlü ancak teknolojik olarak güncellenmemiş bir yapıda kalmıştır.

Holistik Pazarlama 2.0, bu yapıya iki yeni bileşen eklemektedir. Birincisi veri destekli pazarlamadır. Wedel ve Kannan'ın (2016) kapsamlı değerlendirmesine dayanan bu bileşen; müşteri segmentasyonu, tahminleme modelleri, müşteri yaşam boyu değeri analizi ve çok kanallı atıf modellemesini kapsar. İkincisi çevik pazarlamadır. Brinker ve McLellan'ın (2014) yazılım metodolojilerinden pazarlamaya uyarladıkları bu yaklaşım; kısa geri bildirim döngüleri, deneysel tutum ve uyarlanabilir planlama ilkeleri

üzerine kuruludur. Bu iki bileşenin eklenmesiyle ortaya çıkan altı bileşenli çerçeve, yapay zekâ çağının gereksinimlerine doğrudan yanıt veren genişletilmiş bir Holistik Pazarlama modelini temsil etmektedir.

UYGULAMA MODELİ: CHARITY-MIND MODELİ

Türk Kızılay bünyesinde geliştirilen Charity-Mind modeli, yukarıda kurulan iki teorik çerçevenin operasyonel kesişim noktasında konumlanmaktadır. N8N iş otomasyon altyapısı üzerine inşa etmeyi tercih ettiğimiz bu sistem, bağışçı profillemesi, RFM konumlandırması, psiko-sosyal motivasyon analizi, değer önerisi eşleştirmesi, kişiselleştirilmiş içerik üretimi ve otomatik gönderimi tek bir kapalı döngüde bütünleştirmektedir.

Sistemin işleyişi birbirine bağlı iki temel aşama üzerine kuruludur. İlk aşamada tetikleme mekanizması devreye girer: bir bağışçı kimliği girildiğinde ya da periyodik döngüsel tetikleyici aktif hale geldiğinde sistem, internet üzerinde bağışçıya ilişkin güncel verileri otomatik olarak tarar. Haberler, sosyal medya içerikleri ve diğer bağış faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilir. Söz konusu dış veriler, Türk Kızılay'ın iç bağış veri tabanındaki geçmiş bağış bilgileriyle birleştirilerek anlamsal eşleştirme yöntemiyle işlenir. Bu aşamanın çıktısı, ham verinin ötesine geçen ve bağışçının motivasyonel örüntülerini de kapsayan çok katmanlı bir içgörü yapısıdır.

İkinci aşamada içerik üretimi ve otomatik iletişim gerçekleşir. Sistem; dört ayrı bilgi kütüphanesi (*proje kütüphanesi, istatistik kütüphanesi, pazarlama yazını kütüphanesi ve kurumsal kimlik kütüphanesi*) üzerinden ürettiği stratejiyi, bağışçı profilindeki değer önermesi eşleştirmesiyle birleştirir. Maslow'un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisi, Deci ve Ryan'ın (2000) Öz Belirleme Teorisi ve Sheth ve arkadaşlarının (1991) Tüketim Değerleri Teorisi gibi teoriler, bu eşleştirmenin psiko-sosyal temellerini oluşturmaktadır. Elde edilen strateji doğrultusunda yapay zekâ, bağışçıya özgü içeriği otomatik üretir ve gönderir; ardından bağışçı tepkileri gerçek zamanlı izlenerek döngü beslenmeye devam eder.

Bu yapının geleneksel Pazarlama Bilgi Sistemi'nden en belirgin ayrımı, karar destek işlevini karar üretim işlevine dönüştürmesidir. Sistem yöneticiye seçenekler sunmakla yetinmez; kurumsal değerler ve bilimsel çerçevelerle uyumlu kararı üretir ve uygular.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar bağlamında pazarlama teorisine iki özgün katkı sunmaktadır. Birincisi, klasik Pazarlama Bilgi Sistemi'nin günümüz koşullarındaki yapısal kısıtlarını sistematik biçimde ortaya koyarak modeli Akıllı Pazarlama Bilgi Sistemi olarak yeniden çerçevelemektedir. İkincisi, Holistik Pazarlama anlayışını veri destekli ve çevik pazarlama bileşenleriyle genişleterek Holistik Pazarlama 2.0 kavramsallaştırmasını önermektedir.

Charity-Mind Modeli, bu teorik açılımların gerçek bir kurumsal bağlamda nasıl hayata geçirilebileceğini somutlaştırmaktadır. Bununla birlikte modelin bazı sınırlılıkları göz ardı edilmemelidir: analitik çıktıların kalitesi büyük ölçüde veri bütünlüğüne bağlıdır; bağışçı motivasyonunun dinamik yapısı statik psiko-sosyal profillerin öngörü kapasitesini zamanla aşındırabilir. Bu sınırlılıklar, gelecek araştırmalar için verimli bir zemin sunmaktadır. Kişiselleştirilmiş değer önerilerinin bağışçı sadakati üzerindeki etkisini ölçen deneysel çalışmalar ile farklı kültürel bağlamlarda motivasyon yapılarını karşılaştıran araştırmalar, alana anlamlı katkılar sağlayacaktır.

Charity-Mind Modeli, teknolojinin insanın yerini aldığı değil, insan ilişkisini ölçeklenebilir biçimde derinleştirdiği bir modeli temsil etmektedir. Bağışçıyla kurulan bağın merkezine insanı koyan bu tasarım felsefesi, yapay zekânın hangi boyutta ilerlerse ilerlesin değerini koruyacak bir ilke olarak kalmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Bekkers, R., & Wiepking, P. (2011). A literature review of empirical studies of philanthropy: Eight mechanisms that drive charitable giving. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(5), 924–973.
- Brinker, S., & McLellan, L. (2014). The rise of the chief marketing technologist. *Harvard Business Review*, 92(7–8), 82–85.
- Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96(1), 108–116.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- Dolnicar, S., Grün, B., & Leisch, F. (2018). *Market segmentation analysis*. Springer.
- Fader, P. S., Hardie, B. G. S., & Lee, K. L. (2005). RFM and CLV: Using iso-value curves for customer base analysis. *Journal of Marketing Research*, 42(4), 415–430.
- Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49(1), 30–50.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2022). *Principles of marketing* (18. bs.). Pearson.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing management* (15. bs.). Pearson.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2021). *Marketing 5.0: Technology for humanity*. Wiley.
- Kumar, V., & Reinartz, W. (2018). *Customer relationship management: Concept, strategy, and tools* (3. bs.). Springer.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- Mutum, D. S., & Ghazali, E. M. (2023). *Evolving Consumer Representations and Roles* (pp. 149–171). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-39359-4_7
- Raab, D. (2020). *The customer data platform industry*. CDP Institute.
- Sheth, J. N., Newman, B. I., & Gross, B. L. (1991). Why we buy what we buy: A theory of consumption values. *Journal of Business Research*, 22(2), 159–170.
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889–901.
- Wedel, M., & Kannan, P. K. (2016). Marketing analytics for data-rich environments. *Journal of Marketing*, 80(6), 97–121.

TÜKETİCİ-MARKA İLİŞKİLERİNDE DUYGUDAN DAVRANIŞA: MARKA AŞKI VE MARKA SAVUNUCULUĞU ARASINDAKİ BAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Seda ARSLAN

İskenderun Teknik Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi
seda.arslan@iste.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-8731-8294>

Doç. Dr. Canan YILMAZ UZ

İskenderun Teknik Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi
canan.yilmazuz@iste.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-4798-2262>

Prof. Dr. Nuriye GÜNEBAKAN

İskenderun Teknik Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi
nuriye.gunebakan@iste.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-0149-8301>

ÖZET

Rekabetin yoğunlaştığı günümüz pazarlarında, işletmeler için kalıcı başarı, tüketicilerle kurulan ilişkilerin derinliği ve niteliği ile yakından ilişkilidir. Bu doğrultuda, tüketici-marka ilişkileri literatürü, markaların yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda duygusal anlamlar üzerinden de değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle marka aşkı, tüketicilerin markalarla kurduğu en güçlü duygusal bağlardan biri olarak, çeşitli davranışsal sonuçların önemli bir belirleyicisi olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, marka aşkının marka savunuculuğuna nasıl dönüştüğünü açıklayan kavramsal bir model geliştirmektedir. Modelde, marka güveninin, bu dönüşüm sürecinde kritik bir aracı mekanizma olarak işlev gördüğü öne sürülmektedir. Başka bir ifadeyle, tüketicilerin markaya duyduğu güçlü duygusal bağlılığın, markayı savunma ve başkalarına önerme davranışına dönüşmesinde güvenin belirleyici bir rol oynadığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, çalışma, söz konusu ilişkileri Z Kuşağı bağlamında ele alarak, genç tüketicilerin marka ile kurdukları duygusal bağların davranışsal çıktılara nasıl dönüştüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, marka aşkı-davranış ilişkisini doğrudan etkilerin ötesine taşıyarak, bu ilişkinin altında yatan mekanizmayı açıklamayı hedeflemekte ve tüketici-marka ilişkileri literatürüne teorik bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Marka aşkı, Marka güveni, Marka savunuculuğu, Tüketici-marka ilişkileri.

FROM EMOTION TO BEHAVIOR IN CONSUMER–BRAND RELATIONSHIPS: THE RELATIONSHIP BETWEEN BRAND LOVE AND BRAND ADVOCACY

ABSTRACT

In today's increasingly competitive markets, sustainable success for businesses is closely associated with the depth and quality of the relationships they establish with consumers. Accordingly, the consumer–brand relationship literature shows that brands are evaluated not only through functional benefits but also through emotional meanings. In particular, brand love, as one of the strongest emotional bonds consumers form with brands, stands out as an important determinant of various behavioral outcomes. This study develops a conceptual model explaining how brand love transforms into brand advocacy. Within the model, brand trust is proposed as a critical mediating mechanism in this transformation process. In other words, the study argues that trust plays a decisive role in transforming consumers' strong emotional attachment to a brand into behaviors such as defending the brand and recommending it to others. Furthermore, by examining these relationships in the context of Generation Z, the study aims to reveal how young consumers' emotional bonds with brands turn into behavioral outcomes. In this respect, the study moves the brand love–behavior relationship beyond direct effects by explaining the underlying mechanism of this relationship and offers a theoretical contribution to the consumer–brand relationship literature.

Keywords : Brand love, Brand trust, Brand advocacy, Consumer–brand relationships.

1. GİRİŞ

Yoğun rekabetin hâkim olduğu günümüz pazarlarında, işletmeler için yalnızca müşteri kazanmak değil, aynı zamanda müşterilerle güçlü ve sürdürülebilir ilişkiler kurmak kritik bir başarı faktörü haline gelmiştir. Bu doğrultuda pazarlama literatürü, müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi gibi geleneksel değişkenlerin ötesine geçerek, tüketicilerin markalarla kurdukları duygusal bağları incelemeye yönelmiştir. Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, özellikle Z Kuşağı tüketicilerin markalarla kurduğu ilişkilerin doğası da dönüşmekte; bu kuşak, markaları yalnızca işlevsel faydalar üzerinden değil, aynı zamanda kimlik, değer uyumu ve duygusal bağlar çerçevesinde değerlendirmektedir. Son yıllarda dijital toplulukların ve sosyal medya etkileşimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte marka savunuculuğu ve marka evangelizmi kavramlarına yönelik akademik ilginin önemli ölçüde arttığı görülmektedir (Cavadas & Moreira, 2025). Bu durum, marka ile kurulan duygusal ilişkilerin davranışsal sonuçlara nasıl dönüştüğünün daha derinlemesine incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, marka aşkı kavramı, tüketicilerin belirli markalara karşı geliştirdiği güçlü, tutkulu ve uzun vadeli duygusal bağlılığı ifade eden önemli bir yapı olarak öne çıkmaktadır (Carroll & Ahuvia, 2006). Marka aşkı, yalnızca bir beğeni durumu olmayıp, tüketicinin kimliğiyle bütünleşen, markayla derin bir ilişki kurmasını sağlayan çok boyutlu bir yapıdır (Batra vd., 2012). Bununla birlikte, tüketici–marka ilişkilerinin sürdürülebilirliği yalnızca duygusal bağlarla açıklanamaz. Bu noktada marka güveni, tüketicinin markanın vaatlerini yerine getireceğine ve güvenilir davranacağına yönelik inancı olarak, ilişkilerin devamlılığında kritik bir rol oynamaktadır (Chaudhuri & Holbrook, 2001; Morgan & Hunt, 1994). Marka savunuculuğu, tüketicinin markayı aktif biçimde desteklemesi, başkalarına önermesi ve hatta markayı savunması şeklinde ortaya çıkan ileri düzey bir davranışsal çıktıdır (Becerra & Badrinarayanan, 2013; Matzler vd., 2007). Literatürde marka aşkı ile davranışsal sonuçlar arasındaki ilişki sıklıkla doğrudan etkiler üzerinden ele alınmış,

ancak bu ilişkinin hangi mekanizmalar aracılığıyla şekillendiği sınırlı düzeyde incelenmiştir. Bu bağlamda, marka güveninin, duygusal bağlılığın davranışsal çıktılara dönüşümünde nasıl bir rol oynadığı önemli bir araştırma boşluğu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu üç kavramı bütüncül bir model çerçevesinde ele alarak, marka aşkının marka güveni ve marka savunuculuğu üzerindeki etkilerini ve marka güveninin aracı rolünü teorik olarak açıklamayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, bu ilişkileri Z Kuşağı özelinde inceleyerek, genç tüketicilerin marka ile kurduğu duygusal bağların davranışsal sonuçlara dönüşüm sürecine ilişkin daha derin bir anlayış sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, literatürde sıklıkla doğrudan etkiler üzerinden ele alınan marka aşkı-davranış ilişkisini, bir mekanizma perspektifiyle yeniden ele alarak, marka güveninin bu süreçteki aracılık rolünü sistematik biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, bu ilişkileri Z Kuşağı bağlamında inceleyerek, genç tüketicilerin marka ile kurduğu duygusal bağların davranışsal çıktılara dönüşümünü açıklayan sınırlı sayıdaki çalışmaya katkı sunmaktadır.

Bu çalışma teorik temelini ilişki pazarlaması yaklaşımı ve özellikle Commitment-Trust Theory'den (Morgan & Hunt, 1994) almaktadır. Söz konusu teori, tüketici-marka ilişkilerinin sürdürülebilirliğinde güvenin merkezi bir mekanizma olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda çalışmada marka aşkının oluşturduğu duygusal bağlılığın, marka güveni aracılığıyla marka savunuculuğuna dönüşümü varsayılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

2.1. Marka Aşk ve Marka Güveni

Marka aşkı, tüketicinin belirli bir markaya yönelik geliştirdiği güçlü duygusal bağ olarak tanımlanmakta ve bu bağın zaman içerisinde pekişerek uzun vadeli bir ilişkiye dönüştüğü ifade edilmektedir (Carroll & Ahuvia, 2006; Bergkvist & Bech-Larsen, 2010; Roy vd., 2013). Bu yönüyle marka aşkı, yalnızca anlık bir duygusal tepkiyi değil; bilişsel değerlendirmeler, duygusal bağlanma ve davranışsal eğilimleri kapsayan bütüncül bir ilişki yapısını temsil etmektedir (Batra vd., 2012).

Tüketici-marka ilişkileri literatürü, duygusal bağlılığın, tüketicilerin markaya yönelik algılarını sistematik biçimde şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, marka aşkı yüksek olan tüketiciler, markaya ilişkin bilgileri daha olumlu yorumlama ve markaya yönelik güçlü bir duygusal bağ geliştirme eğilimindedir (Thomson vd., 2005; Park vd., 2010). Bu bilişsel yeniden çerçeveleme süreci, markaya yönelik güven algısının güçlenmesine zemin hazırlamaktadır.

Özellikle ilişki pazarlaması perspektifinden bakıldığında, güvenin yalnızca rasyonel değerlendirmelere değil, aynı zamanda duygusal bağlılığa dayalı olarak da şekillendiği görülmektedir (Morgan & Hunt, 1994). Bu durum, marka aşkının marka güveninin oluşumunda önemli bir öncül olduğunu göstermektedir. Nitekim literatürde, duygusal bağlılık düzeyi arttıkça tüketicilerin markaya yönelik güven algılarının da güçlendiği vurgulanmaktadır (Albert & Merunka, 2013; Delgado-Ballester, 2004; Delgado-Ballester & Munuera-Alemán, 2001). Ayrıca, Z Kuşağı bağlamında, tüketicilerin markalarla kurduğu ilişkilerin daha yüksek düzeyde kimlik temelli ve duygusal nitelik taşıdığı dikkate alındığında, marka aşkının güven oluşumu üzerindeki etkisinin daha belirgin hale gelebileceği öngörülmektedir. Bu ilişkinin, özellikle dijital ortamlarda markalarla yoğun etkileşim içinde olan Z Kuşağı tüketicilerde daha belirgin hale geldiği ifade edilmektedir (Djafarova & Bowes, 2021; Priporas vd., 2017). Bu teorik çerçeve doğrultusunda aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H1: Marka aşkı, marka güvenliğini pozitif yönde etkiler.

2.2. Marka Güveni ve Marka Savunuculuğu

Marka güveni, tüketicilerin bir markanın güvenilir, dürüst ve tutarlı davranacağına ilişkin inancı olarak tanımlanmakta ve tüketici–marka ilişkilerinin sürdürülebilirliğinde temel bir yapı olarak kabul edilmektedir (Chaudhuri & Holbrook, 2001). Güven, özellikle belirsizlik ve algılanan riskin yüksek olduğu tüketim bağlamlarında, tüketicilerin karar alma süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır (Morgan & Hunt, 1994). Literatürde, marka güveninin yalnızca tutumsal sonuçlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda güçlü davranışsal çıktıları da tetiklediği vurgulanmaktadır. Güven düzeyi yüksek olan tüketicilerin, markaya yönelik daha yüksek sadakat geliştirdiği, olumlu ağızdan ağıza iletişimde bulunduğu ve markayı başkalarına önerme eğiliminde olduğu bilinmektedir (Chinomona & Maziriri, 2017; Fullerton, 2011). Bu bağlamda, marka savunuculuğu, söz konusu davranışsal çıktılar arasında daha ileri düzey bir yapı olarak öne çıkmakta; tüketicinin markayı yalnızca önermesinin ötesinde, aktif biçimde desteklediği, yaydığı ve savunduğu bir davranış biçimini ifade etmektedir (Matzler vd., 2007; Wallace vd., 2014). Güvenin bu tür güçlü davranışsal sonuçlar üzerindeki etkisi, onun yalnızca bilişsel bir değerlendirme değil, aynı zamanda davranışa yön veren bir motivasyon kaynağı olduğunu göstermektedir. Özellikle Z Kuşağı tüketicilerin dijital ortamlarda marka deneyimlerini paylaşma ve markaları savunma eğilimlerinin yüksek olduğu dikkate alındığında, marka güveninin savunuculuk davranışı üzerindeki etkisinin daha da kritik hale geldiği söylenebilir. Nitekim son dönem araştırmalar, Z Kuşağı tüketicilerde marka güveninin marka evangelizmi ve savunuculuk davranışlarının oluşumunda önemli bir mekanizma olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır (Hari & Sabardini, 2025). Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Marka güveni, marka savunuculuğunu pozitif yönde etkiler.

2.3. Marka Aşkı ve Marka Savunuculuğu

Marka aşkı, tüketicilerin markaya yönelik güçlü bir duygusal bağ geliştirmesine yol açmakta ve bu bağ, çeşitli davranışsal sonuçların ortaya çıkmasını tetiklemektedir. Önceki çalışmalar, marka aşkının marka sadakati, olumlu ağızdan ağıza iletişim ve marka bağlılığı gibi sonuç değişkenleri üzerinde güçlü ve tutarlı etkiler yarattığını göstermektedir (Albert & Merunka, 2013; Carroll & Ahuvia, 2006; Bergkvist & Bech-Larsen, 2010).

Duygusal bağlılık teorik olarak, bireylerin kimlikleriyle özdeşleştirdikleri markaları aktif biçimde destekleme eğiliminde olduklarını ileri sürmektedir (Thomson vd., 2005). Son yıllarda yapılan çalışmalar da tüketicilerin markalarla kurduğu yoğun duygusal ilişkilerin davranışsal bağlılık ve savunuculuk eğilimlerini güçlendirdiğini göstermektedir (Giertz vd., 2022). Bu bağlamda, sevilen bir marka, tüketiciler tarafından yalnızca tercih edilmekle kalmayıp, aynı zamanda başkalarına önerilmekte, savunulmakta ve yaygınlaştırılmaktadır. Marka aşkı ile marka savunuculuğu arasındaki ilişki, duygusal bağlılığın davranışsal çıktılara dönüşümünü temsil eden önemli bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu dönüşümün, özellikle Z Kuşağı gibi sosyal paylaşım ve kendini ifade etme motivasyonu yüksek tüketici gruplarında daha güçlü bir şekilde ortaya çıkması beklenmektedir. Çalışmanın üçüncü hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir:

H3: Marka aşkı, marka savunuculuğunu pozitif yönde etkiler.

2.4. Marka Güveninin Aracılık Rolü

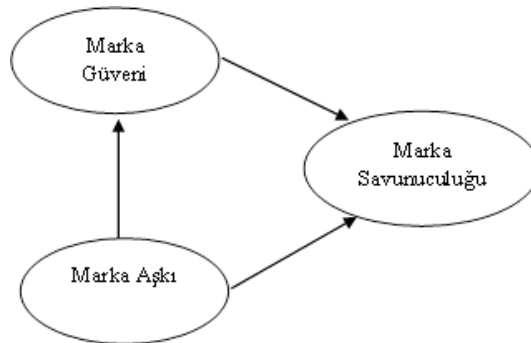
Marka aşkı ile marka savunuculuğu arasındaki ilişki doğrudan olmakla birlikte, bu ilişkinin altında yatan mekanizmaların açıklanması teorik açıdan önem taşımaktadır. Mevcut literatür, duygusal bağlılığın davranışsal sonuçlara nasıl dönüştüğünü açıklamada sınırlı kalmakta ve bu dönüşüm sürecinde rol oynayan ara değişkenlere yeterince odaklanmamaktadır (Park vd., 2010). Bu noktada marka güveni, duygusal bağlılığın davranışsal çıktılara dönüşümünü sağlayan kritik bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Güven, tüketicilerin algıladığı riski azaltarak ve markaya yönelik belirsizlikleri ortadan kaldırarak, markayı başkalarına önerme ve

savunma davranışlarını teşvik etmektedir (Morgan & Hunt, 1994; Delgado-Ballester, 2004). Başka bir ifadeyle, marka aşkı, tüketicide olumlu bir duygusal zemin oluştururken; marka güveni, bu duygusal zeminin davranışsal eylemlere dönüşmesini sağlayan bir katalizör işlevi görmektedir.

Bu bağlamda, marka aşkının marka savunuculuğu üzerindeki etkisinin yalnızca doğrudan değil, aynı zamanda marka güveni aracılığıyla dolaylı olarak da gerçekleşmesi beklenmektedir. Özellikle Z Kuşağı bağlamında, güvenin dijital ortamlarda marka ile ilgili içerik üretme ve paylaşma davranışlarını tetiklemede kritik bir rol oynadığı düşünüldüğünde, bu aracılık etkisinin daha da belirginleşebileceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H4: Marka güveni, marka aşkı ile marka savunuculuğu arasındaki ilişkide aracılık rolü oynar.

Geliştirilen hipotezler doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli Görsel 1’de sunulmuştur.

Görsel 1. Çalışmanın Modeli

3. YÖNTEM

Bu çalışma, önerilen kavramsal modelin ampirik olarak test edilmesi amacıyla nicel araştırma yaklaşımı kapsamında kesitsel ve ilişkisel tarama deseninde tasarlanmıştır. Araştırma verileri, yapılandırılmış çevrim içi anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Anket tekniğinin tercih edilmesinin temel gerekçesi, tüketici algı ve tutumlarını ölçmede yüksek düzeyde standartlaştırma sağlaması ve çok değişkenli istatistiksel analizlere elverişli veri üretme kapasitesine sahip olmasıdır.

Araştırmada kullanılan ölçüm araçları, pazarlama literatüründe yaygın biçimde kullanılan ve önceki çalışmalarda geçerlilik ve güvenilirlik bulguları raporlanan ölçeklerden uyarlanmıştır. Marka aşkı değişkeninin ölçümünde Carroll & Ahuvia (2006) tarafından geliştirilen ölçekten, marka güveni değişkeninin ölçümünde Chaudhuri & Holbrook (2001) tarafından geliştirilen ölçekten, marka savunuculuğu değişkeninin ölçümünde ise Matzler vd. (2007) çalışmasına dayanan ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek ifadeleri, araştırma bağlamına uygunluk sağlamak amacıyla havacılık sektörüne uyarlanmıştır. Tüm maddeler, katılımcıların ilgili ifadelerle katılım düzeylerini belirlemeye yönelik olarak 5’li Likert tipi bir derecelendirme ölçeğiyle ölçülmüştür. Ölçekte 1 “kesinlikle katılmıyorum”, 5 ise “kesinlikle katılıyorum” şeklinde kodlanmıştır.

Araştırmanın evrenini, son bir yıl içerisinde havayolu ile seyahat etmiş ve tercih ettiği havayolu markasına ilişkin deneyime sahip Z kuşağı tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında yalnızca 1997 yılı ve sonrasında doğmuş katılımcılar araştırmaya dâhil edilmiştir. Bunun temel nedeni, Z Kuşağı tüketicilerin dijital ortamlarla yoğun etkileşim içerisinde olması ve markalarla daha kimlik temelli, duygusal ilişkiler geliştirme eğiliminde bulunmalarıdır (Priporas vd., 2017). Araştırmaya yalnızca son bir yıl içinde havayolu ile seyahat etmiş ve değerlendirme yapabilecek düzeyde havayolu marka deneyimine sahip katılımcılar dâhil edilmiştir. Araştırmanın örnekleme, olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Veriler çevrim içi anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Bu kapsamda 210 Z kuşağı havayolu yolcusundan veri elde edilmiş; eksik,

tutarsız veya geçersiz olduğu değerlendirilen anketlerin elenmesi sonucunda 171 geçerli anket analize dâhil edilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS paket programı ile Regresyon analizi ve Hayes PROCESS Macro eklentisi aracılığıyla analiz edilmiştir. Öncelikle katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla frekans analizleri yapılmış, ardından araştırma değişkenlerine ilişkin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Ölçeklerin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde regresyon temelli analizlerden yararlanılmıştır. Marka güveninin marka aşkı ile marka savunuculuğu arasındaki aracılık rolü içinse Hayes PROCESS Macro Model 4 kullanılarak test edilmiştir (Hayes 2022). Aracılık etkisinin anlamlılığı 5000 bootstrap örnekleme ve %95 bootstrap güven aralıkları üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca, araştırmada tüm verilerin aynı katılımcılardan ve aynı ölçüm aracı aracılığıyla elde edilmesi nedeniyle ortak yöntem yanlılığı (common method bias) riski değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Harman tek faktör testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda toplam varyansın büyük kısmının tek bir faktör tarafından açıklanmadığı görülmüş ve ortak yöntem yanlılığının ciddi bir problem oluşturmadığı değerlendirilmiştir (Podsakoff vd., 2003).

4. BULGULAR

Araştırma kapsamında elde edilen 171 geçerli anket formu üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Bulgular sırasıyla katılımcıların demografik özellikleri, tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi, regresyon analizleri ve aracılık analizi başlıkları altında sunulmuştur.

4.1. Katılımcılara İlişkin Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans analizi sonuçları Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik ve Uçuş Özellikleri

Değişken	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	117	68,4
	Erkek	54	31,6
Eğitim	İlköğretim	1	0,6
	Lise	7	4,1
	Ön lisans	8	4,7
	Lisans	132	77,2
	Lisansüstü	23	13,5
Uçuş tipi	İç hat	145	84,8
	Dış hat	26	15,2
Seyahat amacı	İş amacı	12	7,0
	Eğlence/tatil amacı	55	32,2
	Eğitim amacı	23	13,5
	Kişisel amaç	81	47,4

Buna göre katılımcıların %68,4’ü kadın, %31,6’sı erkektir. Eğitim düzeyi açısından katılımcıların çoğunluğunu lisans düzeyindeki bireyler oluşturmaktadır (%77,2). Uçuş tipine göre katılımcıların büyük çoğunluğunun iç hat yolcusu olduğu belirlenmiştir (%84,8). Seyahat amacı bakımından ise katılımcıların en yüksek oranda kişisel amaçla seyahat ettiği (%47,4), bunu eğlence/tatil (%32,2), eğitim (%13,5) ve iş amacıyla seyahat edenlerin (%7,0) izlediği görülmektedir.

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Normallik Bulguları

Araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve normallik değerleri Çizelge 2’de verilmiştir. Bulgulara göre marka güveni değişkeni en yüksek ortalamaya sahiptir. Bunu marka savunuculuğu ve marka aşkı değişkenleri izlemektedir.

Çizelge 2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Normallik Değerleri

Değişken	N	Min.	Maks.	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Marka Savunuculuğu	171	1,00	5,00	3,743	1,037	-0,612	-0,106
Marka Aşkı	171	1,00	5,00	3,550	1,087	-0,496	-0,316
Marka Güveni	171	1,00	5,00	3,858	0,983	-0,751	0,296

Çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde tüm değişkenlerin ± 2 sınırları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç, verilerin normal dağılımdan ciddi bir sapma göstermediğini ve parametrik analizlerin uygulanabileceğini göstermektedir.

4.3. Güvenilirlik Analizi Bulguları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Sonuçlar Çizelge 3’teki gibidir.

Çizelge 3. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Değişken	Madde Sayısı	Cronbach Alpha
Marka Savunuculuğu	3	0,852
Marka Aşkı	5	0,931
Marka Güveni	4	0,924

Elde edilen değerlerin tamamı 0,70’in üzerinde olduğundan, ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin yeterli olduğu kabul edilmiştir (Büyüköztürk, 2010).

4.4. Korelasyon Analizi Bulguları

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Çizelge 4’te sunulmuştur.

Çizelge 4. Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler	Marka Savunuculuğu	Marka Aşkı	Marka Güveni
Marka Savunuculuğu	1		
Marka Aşkı	0,773**	1	
Marka Güveni	0,729**	0,783**	1

Pearson korelasyon analizi sonuçları, araştırma değişkenleri arasında pozitif yönlü, yüksek düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2010). Korelasyon katsayılarının 0,729 ile 0,783 arasında değişmesi, değişkenler arasındaki ilişkilerin yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. En yüksek ilişkinin marka aşkı ile marka güveni arasında olduğu görülmektedir ($r = 0,783$; $p < 0,01$). Marka aşkı ile marka savunuculuğu arasında da yüksek düzeyde pozitif ilişki belirlenmiştir ($r = 0,773$; $p < 0,01$). Benzer şekilde marka güveni ile marka savunuculuğu arasındaki ilişki de pozitif ve yüksek düzeydedir ($r = 0,729$; $p < 0,01$). Bu bulgular, araştırma modelinde öngörülen pozitif yönlü ilişkileri desteklemektedir.

4.5. Basit Doğrusal Regresyon Analizi Bulguları

Araştırma kapsamında geliştirilen H1, H2 ve H3 hipotezlerini test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Çizelge 5’te sunulmaktadır.

Çizelge 5. Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	Yol	B	β	t	p	R ²	Sonuç
H1	Marka Aşkı → Marka Güveni	0,707	0,783	16,349	<0,001	0,613	Desteklendi
H2	Marka Güveni → Marka Savunuculuğu	0,769	0,729	13,833	<0,001	0,531	Desteklendi
H3	Marka Aşkı → Marka Savunuculuğu	0,737	0,773	15,835	<0,001	0,597	Desteklendi

Marka aşkının marka güveni üzerindeki etkisine ilişkin analiz sonuçları, oluşturulan regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($F(1,169) = 267,290$; $p < 0,001$). Bulgular, marka aşkının marka güvenindeki varyansın yaklaşık %61,3'ünü açıkladığını ortaya koymaktadır ($R^2 = 0,613$). Regresyon katsayıları incelendiğinde, marka aşkının marka güveni üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir ($B = 0,707$; $\beta = 0,783$; $t = 16,349$; $p < 0,001$). Bu doğrultuda H1 hipotezi desteklenmiştir. Marka güveninin marka savunuculuğu üzerindeki etkisine ilişkin bulgular, regresyon modelinin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır ($F(1,169) = 191,352$; $p < 0,001$). Marka güveninin, marka savunuculuğundaki toplam varyansın yaklaşık %53,1'ini açıkladığı görülmektedir ($R^2 = 0,531$). Ayrıca marka güveninin marka savunuculuğu üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir ($B = 0,769$; $\beta = 0,729$; $t = 13,833$; $p < 0,001$). Elde edilen bulgular doğrultusunda H2 hipotezi desteklenmiştir. Marka aşkının marka savunuculuğu üzerindeki etkisine yönelik analiz sonuçları, ilgili regresyon modelinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir ($F(1,169) = 250,747$; $p < 0,001$). Marka aşkının, marka savunuculuğundaki varyansın yaklaşık %59,7'sini açıkladığı belirlenmiştir ($R^2 = 0,597$). Regresyon katsayıları değerlendirildiğinde, marka aşkının marka savunuculuğu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($B = 0,737$; $\beta = 0,773$; $t = 15,835$; $p < 0,001$). Böylece H3 hipotezi de desteklenmiştir.

4.6. Aracılık Analizi Bulguları

Araştırmanın H4 hipotezini test etmek amacıyla Hayes PROCESS Macro Model 4 kullanılmıştır. Analizde marka aşkı bağımsız değişken, marka güveni aracı değişken ve marka savunuculuğu bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Aracılık etkisinin anlamlılığı 5000 bootstrap örnekleme ve %95 güven aralıkları üzerinden değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları Çizelge 6'daki gibidir.

Çizelge 6. Aracılık Analizi Sonuçları

Etki Türü	Yol	B	BootSE	%95 GA	Sonuç
Toplam etki	Marka Aşkı → Marka Savunuculuğu	0,737	—	—	Anlamlı
Doğrudan etki	Marka Aşkı → Marka Savunuculuğu	0,498	—	—	Anlamlı
Dolaylı etki	Marka Aşkı → Marka Güveni → Marka Savunuculuğu	0,238	0,080	[0,092; 0,406]	Anlamlı

Analiz sonuçlarına göre marka aşkının marka güveni üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır ($B = 0,707$; $\beta = 0,783$; $p < 0,001$). Bu bulgu, marka aşkı düzeyi arttıkça marka güveninin de arttığını göstermektedir. Marka güveninin marka savunuculuğu üzerindeki etkisi de pozitif ve anlamlı bulunmuştur ($B = 0,337$; $\beta = 0,320$; $p < 0,001$). Buna göre katılımcıların havayolu markasına duydukları güven arttıkça markayı savunma eğilimleri de artmaktadır.

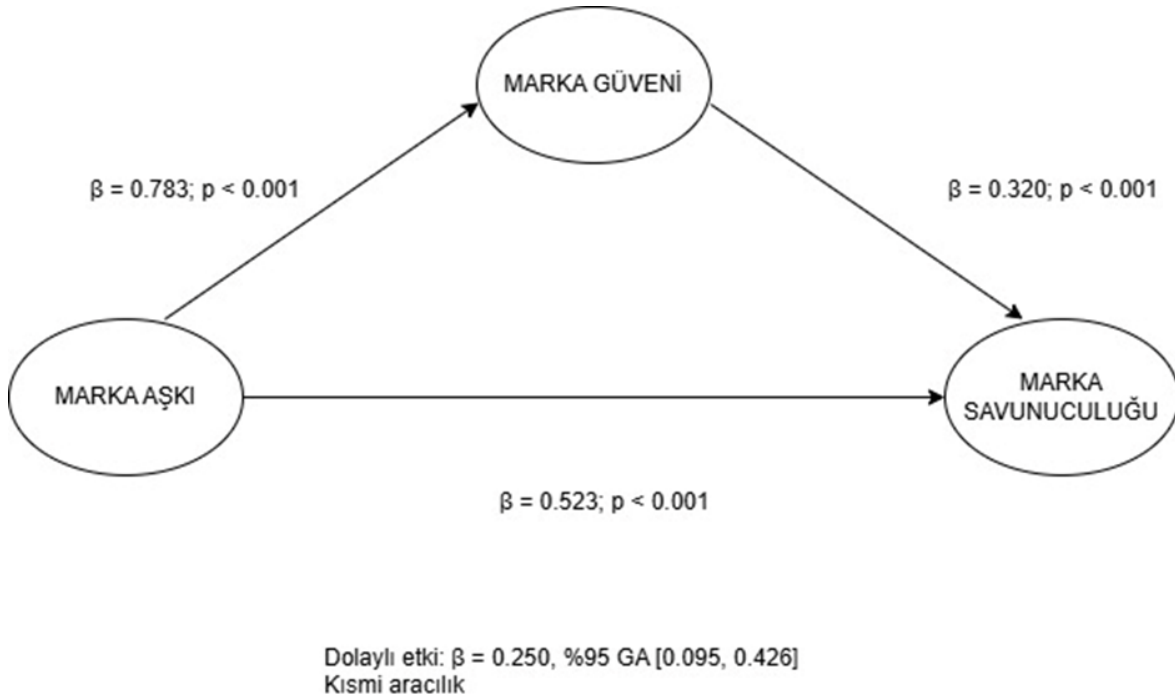
Modelde marka aşkının marka savunuculuğu üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür ($B = 0,737$; $\beta = 0,773$; $p < 0,001$). Aracı değişken olan marka güveni modele dâhil edildiğinde ise marka aşkının marka savunuculuğu üzerindeki doğrudan etkisi azalmış, ancak anlamlılığını korumuştur ($B = 0,498$; $\beta = 0,523$; $p < 0,001$). Bu durum, marka aşkının marka savunuculuğu üzerindeki etkisinin yalnızca marka güveni üzerinden gerçekleşmediğini, aynı zamanda doğrudan bir etkisinin de bulunduğunu göstermektedir. Dolaylı etki incelendiğinde, marka aşkının marka güveni aracılığıyla marka savunuculuğu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($B = 0,238$; $BootSE = 0,080$; %95 GA [0,092; 0,406]). Bootstrap güven

aralığının sıfır değerini içermemesi, aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda H4 hipotezi desteklenmiştir. Bununla birlikte, marka aşkının marka savunuculuğu üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlılığını koruması nedeniyle marka güveninin bu ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlere ilişkin test sonuçları Çizelge 7’de sunulmuştur. Elde edilen bulgular, araştırma modelinde öne sürülen tüm hipotezlerin desteklendiğini göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve aracılık yapısını gösteren yol diyagramı ise Görsel 2’de yer almaktadır.

Çizelge 7. Hipotezlere İlişkin Test Sonuçları

Hipotez	Yol	Bulgular	Sonuç
H1	Marka Aşkı → Marka Güveni	$\beta = 0,783; p < 0,001$	Desteklendi
H2	Marka Güveni → Marka Savunuculuğu	$\beta = 0,320; p < 0,001$	Desteklendi
H3	Marka Aşkı → Marka Savunuculuğu	$\beta = 0,773; p < 0,001$	Desteklendi
H4	Marka Aşkı → Marka Güveni → Marka Savunuculuğu	Dolaylı etki = 0,238; %95 GA [0,092; 0,406]	Desteklendi

Görsel 2. Marka Güveninin, Marka Aşkı ile Marka Savunuculuğu Arasındaki İlişkide Aracılık Rolü

Şekil 2’de standartlaştırılmış katsayılar kullanılarak oluşturulan yol diyagramı sunulmuştur. Bulgular, marka aşkının marka güveni ve marka savunuculuğu üzerinde pozitif etkilerinin bulunduğunu, ayrıca marka güveninin marka aşkı ile marka savunuculuğu arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, marka aşkı marka savunuculuğunu doğrudan artırmakta; ancak bu etkinin bir bölümü tüketicilerin markaya duyduğu güven aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu durum, duygusal bağlılığın savunuculuk davranışına dönüşmesinde güvenin önemli bir psikolojik mekanizma olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, tüketicilerin bir havayolu markasını yalnızca sevmeleri değil, aynı zamanda o markayı güvenilir ve tutarlı olarak algılamaları da markayı başkalarına önerme, destekleme ve savunma davranışlarının oluşumunda belirleyici olmaktadır.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmanın bulguları, tüketici–marka ilişkileri literatüründe duygusal bağların davranışsal çıktılara dönüşüm sürecini açıklayan yaklaşımı desteklemektedir. Özellikle marka aşkının hem marka güveni hem de marka savunuculuğu üzerindeki pozitif etkileri, tüketicilerin markalarla kurduğu güçlü duygusal ilişkilerin yalnızca tutumsal düzeyde kalmadığını, aynı zamanda aktif savunuculuk davranışlarına dönüştüğünü göstermektedir. Bu sonuç, marka aşkının tüketicilerin markaya yönelik tutkulu duygusal bağlılığını ifade ettiğini ileri süren Carroll & Ahuvia'nın (2006) yaklaşımıyla uyumludur. Ayrıca bulgular, marka aşkının uzun vadeli tüketici–marka ilişkilerinin temel belirleyicilerinden biri olduğunu vurgulayan Batra vd. (2012) ile Albert & Merunka'nın (2013) çalışmalarını desteklemektedir.

Araştırma sonuçları, marka aşkının marka güvenliğini anlamlı biçimde artırdığını göstermektedir. Bu durum, duygusal bağlılığın yalnızca his düzeyinde kalmadığını; aynı zamanda tüketicilerin markayı güvenilir, dürüst ve tutarlı olarak değerlendirmesine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. İlişki pazarlaması yaklaşımı çerçevesinde güvenin sürdürülebilir ilişkilerin temel unsurlarından biri olduğu dikkate alındığında (Morgan & Hunt, 1994), marka aşkının güven oluşumunu besleyen önemli bir öncül olduğu anlaşılmaktadır. Bulgular ayrıca Chaudhuri & Holbrook'un (2001) marka güvenine ilişkin yaklaşımıyla da örtüşmektedir. Özellikle Z Kuşağı tüketicilerinin markalarla daha yoğun kimlik temelli ve duygusal ilişkiler kurduğu düşünüldüğünde, marka aşkının güven üzerindeki etkisinin daha belirgin hale geldiği söylenebilir.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, marka güveninin marka savunuculuğu üzerinde anlamlı ve güçlü bir etkisinin bulunmasıdır. Bu bulgu, tüketicilerin güven duydukları markalara yönelik yalnızca olumlu tutum geliştirmekle kalmadıklarını, aynı zamanda bu markaları başkalarına önerme, destekleme ve savunma eğilimi gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Marka savunuculuğu, geleneksel olumlu ağızdan ağıza iletişimin ötesine geçerek markaya yönelik gönüllü, aktif ve tutkulu bir destek davranışını ifade etmektedir (Matzler vd., 2007). Bu nedenle güven, tüketicinin markaya ilişkin olumlu değerlendirmelerini davranışsal düzeye taşıyan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim önceki çalışmalar da marka güveninin tüketicilerin markaya yönelik olumlu yönlendirme, önerme ve evangelizm davranışlarını güçlendirdiğini göstermektedir (Becerra & Badrinarayanan, 2013). Benzer biçimde, Z Kuşağı tüketiciler bağlamında yapılan güncel bir çalışmada da marka güveninin marka evangelizmi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Hari & Sabardini, 2025). Bu yönüyle mevcut araştırmanın bulguları, marka savunuculuğunu aktif ve gönüllü bir destek davranışı olarak ele alan önceki çalışmalarla da uyum göstermektedir (Harrigan vd., 2021; Schnebelen & Bruhn, 2018).

Araştırmanın dikkat çekici bulgularından biri de marka güveninin, marka aşkı ile marka savunuculuğu arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlenmesidir. Bu sonuç, marka aşkının tek başına davranışsal sonuç üretmekten ziyade, tüketicilerin markaya duyduğu güven aracılığıyla daha güçlü savunuculuk davranışlarına dönüştüğünü göstermektedir. Başka bir ifadeyle, duygusal bağlılık tüketicilerde olumlu bir psikolojik zemin oluştururken, güven bu zeminin davranışsal eyleme dönüşmesini sağlayan temel mekanizma olarak işlev görmektedir. Bu bulgu, ilişki pazarlaması yaklaşımının temel varsayımlarını desteklemekte ve güvenin davranışsal bağlılık üzerindeki dönüştürücü etkisini vurgulayan önceki çalışmalarla uyumluluk göstermektedir (Delgado-Ballester, 2004; Morgan & Hunt, 1994). Özellikle dijital ortamda içerik üretme, paylaşma ve markaları savunma eğilimlerinin yüksek olduğu Z Kuşağı bağlamında, güvenin davranışsal çıktılar üzerindeki etkisinin daha kritik hale geldiği söylenebilir.

Çalışma teorik açıdan değerlendirildiğinde, tüketici–marka ilişkileri literatürüne önemli katkılar sunmaktadır. Öncelikle çalışma, marka aşkı ile marka savunuculuğu arasındaki ilişkiyi yalnızca doğrudan etkiler üzerinden açıklamak yerine, bu ilişkinin altında yatan mekanizmayı marka güveni aracılığıyla ortaya koymaktadır. Böylece literatürde sınırlı düzeyde ele alınan duygusal bağlılık–davranış ilişkisine süreç temelli bir yaklaşım sunulmaktadır. Ayrıca araştırmının Z Kuşağı bağlamında gerçekleştirilmesi, genç tüketicilerin markalarla kurduğu ilişkilerin duygusal ve kimlik temelli yapısını açıklamaya katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, özellikle dijital tüketim kültürü içerisinde şekillenen modern tüketici–marka ilişkilerine yönelik güncel bir bakış açısı sunmaktadır.

Yönetmel açıdan değerlendirildiğinde ise bulgular, işletmelerin yalnızca işlevsel fayda sunmalarının yeterli olmadığını; aynı zamanda tüketicilerle güçlü duygusal bağlar kurmaları gerektiğini göstermektedir. Özellikle havacılık gibi hizmet deneyiminin yoğun olduğu sektörlerde, tüketicilerin marka aşkı geliştirmesini sağlayacak deneyimlerin oluşturulması kritik önem taşımaktadır. Bununla birlikte, yalnızca duygusal bağ yaratmak yeterli olmayıp, markanın güvenilir, tutarlı ve dürüst algılanması da gerekmektedir. Çünkü güven, tüketicilerin markayı aktif biçimde savunmasını sağlayan temel unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işletmelerin müşteri deneyimi, iletişim stratejileri ve dijital etkileşim süreçlerinde güven oluşturu uygulamalara öncelik vermesi önem taşımaktadır. Özellikle sosyal medya çağında marka savunucularının gönüllü marka elçileri gibi hareket ettiği düşünüldüğünde, markaların uzun vadeli rekabet avantajı elde etmesinde bu tüketici grubunun stratejik önemi daha da artmaktadır.

7. ÇALIŞMANIN KISITLARI VE GELECEK ARAŞTIRMALAR

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle araştırma, kesitsel bir araştırma tasarımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenebilmiş olsa da nedensellik ilişkilerine ilişkin kesin çıkarımlar yapmak sınırlı kalmaktadır. Gelecek araştırmalarda boylamsal tasarımlar kullanılarak marka aşkı, marka güveni ve marka savunuculuğu arasındaki ilişkilerin zaman içerisindeki dönüşümü daha kapsamlı biçimde incelenebilir. Araştırmının bir diğer sınırlılığı, örneklemin olasılığa dayalı olmayan kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş olmasıdır. Her ne kadar bu yöntem tüketici davranışları araştırmalarında yaygın biçimde kullanılsa da elde edilen bulguların tüm Z Kuşağı tüketicilerine genellenmesi konusunda dikkatli olunmalıdır. Gelecek çalışmalarda farklı örnekleme yöntemlerinin kullanılması, bulguların genellenebilirliğini artırabilir.

Çalışmanın yalnızca havayolu sektörü bağlamında gerçekleştirilmiş olması da önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır. Havayolu hizmetleri yüksek düzeyde deneyimsel ve duygusal özellikler taşıyan bir sektör olduğundan, marka aşkı ve marka savunuculuğu arasındaki ilişkilerin farklı sektörlerde benzer biçimde ortaya çıkıp çıkmadığı belirsizdir. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalarda lüks tüketim, teknoloji, perakende veya konaklama gibi farklı sektörlerde benzer modellerin test edilmesi literatüre katkı sağlayabilir. Araştırmının yalnızca Z Kuşağı tüketiciler üzerinde yürütülmesi de çalışmanın kapsamını sınırlandırmaktadır. Z Kuşağı dijital etkileşimi yüksek, kimlik temelli tüketim eğilimleri gösteren bir grup olduğundan, elde edilen bulgular farklı kuşaklarda değişkenlik gösterebilir. Gelecek araştırmalarda kuşaklar arası karşılaştırmalar yapılarak marka aşkı ve marka savunuculuğu arasındaki ilişkilerin demografik farklılıklara göre nasıl şekillendiği incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Albert, N. ve Merunka, D., The role of brand love in consumer–brand relationships, *Journal of Consumer Marketing*, 30(3), 258–266, 2013.
- Batra, R., Ahuvia, A. ve Bagozzi, R. P., Brand love, *Journal of Marketing*, 76(2), 1–16, 2012.
- Becerra, E. P. ve Badrinarayanan, V., The influence of brand trust and brand identification on brand evangelism, *Journal of Product & Brand Management*, 22(5/6), 371–383, 2013.
- Bergkvist, L. ve Bech-Larsen, T., Two studies of consequences and actionable antecedents of brand love, *Journal of Brand Management*, 17(7), 504–518, 2010.
- Büyüköztürk, Ş., *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*, 12. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2010.
- Carroll, B. A. ve Ahuvia, A. C., Some antecedents and outcomes of brand love, *Marketing Letters*, 17(2), 79–89, 2006.
- Cavadas, R. J. O. M. D. S. ve Moreira, A. C., Brand evangelism: A review and research agenda, *International Journal of Consumer Studies*, 49(3), e70064, 2025.
- Chaudhuri, A. ve Holbrook, M. B., The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance, *Journal of Marketing*, 65(2), 81–93, 2001.
- Chinomona, R. ve Maziriri, E. T., The influence of brand awareness, brand association and product quality on brand loyalty and repurchase intention: A case of male consumers for cosmetic brands in South Africa, *Journal of Business and Retail Management Research*, 12(1), 143–154, 2017.
- Delgado-Ballester, E., Applicability of a brand trust scale across product categories: A multigroup invariance analysis, *European Journal of Marketing*, 38(5/6), 573–592, 2004.
- Delgado-Ballester, E. ve Munuera-Alemán, J. L., Brand trust in the context of consumer loyalty, *European Journal of Marketing*, 35(11/12), 1238–1258, 2001.
- Djafarova, E. ve Bowes, T., ‘Instagram made me buy it’: Generation Z impulse purchases in the fashion industry, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102345, 2021.
- Fullerton, G., Creating advocates: The roles of satisfaction, trust and commitment, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 18(1), 92–100, 2011.
- Giertz, J. N., Hollebeek, L. D., Weiger, W. H. ve Hammerschmidt, M., The invisible leash: When human brands hijack corporate brands’ consumer relationships, *Journal of Service Management*, 33(3), 485–495, 2022.
- Hari, A. H. ve Sabardini, S. E., The influence of brand congruity on brand evangelism through the mediation of brand trust and brand commitment among Generation Z Shopee users, *Telaah Bisnis*, 26(1), 43–54, 2025.
- Harrigan, P., Roy, S. K. ve Chen, T., Do value cocreation and engagement drive brand evangelism?, *Marketing Intelligence & Planning*, 39(3), 345–360, 2021.
- Hayes, A. F., *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*, Third Edition, The Guilford Press, New York, 2022.
- Matzler, K., Pichler, E. A. ve Hemetsberger, A., Who is spreading the word? The role of brand evangelists, *Innovative Marketing*, 3(3), 25–32, 2007.
- Morgan, R. M. ve Hunt, S. D., The commitment–trust theory of relationship marketing, *Journal of Marketing*, 58(3), 20–38, 1994.

- Park, C. W., MacInnis, D. J., Priester, J., Eisingerich, A. B. ve Iacobucci, D., Brand attachment and brand attitude strength: Conceptual and empirical differentiation of two critical brand equity drivers, *Journal of Marketing*, 74(6), 1–17, 2010.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P., Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies, *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903, 2003.
- Priporas, C. V., Stylos, N. ve Fotiadis, A. K., Generation Z consumers' expectations of interactions in smart retailing: A future agenda, *Computers in Human Behavior*, 77, 374–381, 2017.
- Roy, S. K., Eshghi, A. ve Sarkar, A., Antecedents and consequences of brand love, *Journal of Brand Management*, 20(4), 325–332, 2013.
- Schnebelen, S. ve Bruhn, M., An appraisal framework of the determinants and consequences of brand happiness, *Psychology & Marketing*, 35(2), 101–119, 2018.
- Thomson, M., MacInnis, D. J. ve Park, C. W., The ties that bind: Measuring the strength of consumers' emotional attachments to brands, *Journal of Consumer Psychology*, 15(1), 77–91, 2005.
- Wallace, E., Buil, I. ve De Chernatony, L., Consumer engagement with self-expressive brands: Brand love and WOM outcomes, *Journal of Product & Brand Management*, 23(1), 33–42, 2014.

MARKALARIN KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARININ SİNİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nour Mansour

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Nourmansour11112000@gmail.com -0009-0006-9405-0093

ÖZET

Tüketicilerin kuruluşların sosyal sorumluluk kampanyalarını toplumsal fayda sağlamak ve iyi niyete dayalı bir etkinlik yürütmekten ziyade yalnızca kendilerine fayda sağlamak için hareket ettikleri inancı son yıllarda sosyal sorumluluk sinizmi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bahse konu kavram sosyal sorumluluğun temel sayıltısı olan toplumdan alınanın tekrar topluma verilmesi ilkesine aykırı bir durum oluşturmaktadır. Nitekim kuruluş sosyal sorumluluk kampanyasını reklam amaçlı, satışı artırarak kar elde etmek amacıyla gerçekleştirmektedir. Bu çalışmanın amacı kuruluşların sosyal sorumluluk kampanyalarını topluma değil kendilerine fayda sağlamak amacıyla yürüttüklerini örnek vakalar üzerinden incelemektir. Bu kapsamda Volkswagen ve H&M markalarının yürüttükleri kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları KSS sinizmi bağlamında incelenecektir. İlgili çalışma Volkswagen (2015) ve H&M (2019) markalarının yürüttükleri KSS kampanyaları ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri arasında gösterilen vaka analizi tekniği tercih edilmiştir. Çalışmanın sığ bir literatüre sahip KSS sinizmi konusunda yürütülecek bilimsel araştırmalara yol gösterici olması öngörülmektedir. Çalışma sonucunda kuruluşların kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarına samimiyet, iyi niyet ve duyarlılık gibi değerlerden ziyade ticari kar odaklı yaklaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyası, Sinizm, Vaka Analizi

1. GİRİŞ

Son yıllarda markaların toplumsal konulara duyarlılık gösterme çabaları giderek daha fazla görünür hale gelmiştir. Günümüzde şirketlerin toplumsal meşruiyet kazanmak ve marka değerlerini güçlendirmek amacıyla ve daha iyi bir imaj oluşturmak adına kurumsal sosyal sorumluluğa (KSS) stratejik bir şekilde başvurmaktadır. Günümüzde rekabetin giderek daha da sertleştiği koşullar altında, işletmelerin ürünlerini yalnızca tüketicilerin talep ettiği faydalar doğrultusunda sunması ya da sadece kendi çıkarlarını gözeterek kârlılığını artırmaya odaklanması yeterli olmamaktadır. Toplumsal bilincin yükselmesiyle birlikte tüketiciler, işletmelerden yalnızca ekonomik beklentileri karşılamalarını değil, aynı zamanda topluma katkı sağlamalarını ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerini de beklemektedir (Kalyoncuoğlu & Akkoyunlu, 2014, s.126).

Bu etkiler doğrultusunda işletmeler, topluma karşı taşıdıkları sorumluluklar bağlamında vizyonlarını geçmişe kıyasla daha da genişletmek durumunda kalmışlardır. Zira söz konusu sorumluluklar, tüketiciler tarafından dikkate alınmakta ve işletmelere yönelik tutum ve davranışların şekillenmesinde etkili olabilmektedir (Sunmmak, 2021, s. 1107). Bu doğrultuda, işletmelerin yalnızca ekonomik aktörler olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapının önemli bir parçası olarak üstlendikleri rol de tartışma konusu hâline gelmiştir.

Bu etkiler doğrultusunda işletmeler, topluma karşı taşıdıkları sorumluluklar bağlamında vizyonlarını geçmişe kıyasla daha da genişletmek durumunda kalmışlardır. Zira söz konusu sorumluluklar, tüketiciler tarafından dikkate alınmakta ve işletmelere yönelik tutum ve davranışların şekillenmesinde etkili olabilmektedir (Gedik, 2020, s. 266). Bu nedenle, işletmelerin toplum içindeki rolü ve sorumlulukları günümüzde her zamankinden daha büyük bir önem taşımaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramı, 20. yüzyılın ortalarından itibaren şekillenmeye başlamış; özellikle 1980'ler ve 1990'larda şirketlerin sosyal sorumluluk projelerine daha fazla yatırım yaptığı dönemler olarak kayda geçmiştir. Değişen dünya düzeni her alanı etkilediği gibi işletmeleri de yakından etkilemiş, kârlılık, etkinlik ve verimlilik odaklı işletmecilik anlayışı 20. yüzyılın ortalarından sonra bir dönüşüm yaşamıştır. İnsan hakları, çocuk ve kadın işçi çalıştırma ile ekolojik çevre gibi konularda ortaya çıkan sorunlar, işletmelerin bu alanlardaki sorumluluklarını daha görünür hâle getirmiştir (Sayın, 2021, s. 87). Günümüzde küresel düzeyde sürdürülebilirlik ve sosyal etki odaklı politikalar, işletmeleri yalnızca kâr odaklı olmaktan çıkarıp toplumsal faydaya yönlendirmektedir. Okafor, Adeleye & Adusei (2021) göre, KSS'ye yapılan yatırımlar uzun vadede hem toplumsal fayda

sağlamaktadır hem de şirket performansına olumlu yansımaktadır. Bu çalışmanın amacı, seçilen örnekler üzerinden şirketlerin KSS kampanyalarını topluma mı yoksa yalnızca kendilerine mi fayda sağlamak amacıyla yürüttüğünü incelemektir. Böylece KSS'nin otantik ve sinik yaklaşımları arasındaki fark ortaya konacak ve tüketici algısı ile marka stratejileri arasındaki ilişki tartışılacaktır. Bu sayede, hem akademik literatüre hem de uygulamaya dönük çıkarımlar sağlanması hedeflenmektedir.

2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), günümüz iş dünyasında şirketlerin yalnızca kâr elde etme hedeflerinin ötesinde, toplum, çevre ve paydaşlarına karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini ifade eden bir kavramdır. Bu anlayış, işletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirliklerini desteklerken, toplumsal fayda sağlamalarını da amaçlar. KSS'nin kapsamı ve uygulanma biçimleri, akademik literatürde farklı görüşler çerçevesinde ele alınmıştır.

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), işletmelerin faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkilerinden sorumlu olmalarını ifade etmekte; şirketlerin yalnızca yasal yükümlülükler ve kâr hedefleriyle sınırlı kalmayıp, paydaşlara ve topluma karşı hesap verebilir olmalarını gerektirmektedir. KSS; ekonomik, yasal, etik ve gönüllü sorumluluk boyutlarını kapsamakta olup, uygulamada çevresel sürdürülebilirlik, etik iş uygulamaları ve sosyal fayda odaklı projelerle somutlaşmaktadır. Eğitim alanında burslar, eğitim altyapısının desteklenmesi ve öğretmen gelişimine yönelik çalışmalar, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında öne çıkmaktadır (UNESCO, 2025).

Bu kavram, dünyada yaşanan sosyokültürel gelişmelerle paralel biçimde gündeme gelen çağdaş işletmecilik yaklaşımlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda KSS, çevresel koşullarda meydana gelen değişim ve dinamizmin işletme stratejilerine yansımaları şeklinde değerlendirilebilir. Küresel ölçekte toplumların ekonomik refah düzeylerinin geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında belirgin bir artış gösterdiği görülmektedir (Kanıbir, Nart, & Saydan, 2011, S. 2).

Kurumsal sosyal sorumluluk, günümüz iş dünyasında yalnızca etik bir zorunluluk değil; kurumsal itibarı güçlendiren ve uzun vadeli rekabet avantajı sağlayan stratejik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, işletmelerin yalnızca kâr amacıyla değil; topluma, çevreye ve paydaşlarına karşı sorumluluk bilinciyle hareket ettiğini kabul etmektedir. Bu doğrultuda şirketler, çevreyi

koruyan, çalışan haklarını gözeten ve etik ilkelere uygun projeler geliştirmeye önem vermektedir. Kurumlar ise ortak amaçlar etrafında bir araya gelen insan topluluklarından oluşmaktadır (Aydınlioğlu, 2018, s. 4 aktar’dan L’etang 2009). Kurumsal sosyal sorumluluk, günümüzde işletmeler için stratejik bir gereklilik olarak görülmektedir. Tüketiciler, sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem veren firmalarla daha güçlü bir özdeşleşme kurmakta; bu durum, kurumsal sosyal sorumluluk algısı arttıkça tüketici-firma özdeşleşmesini de güçlendirmektedir (Rivez & Maya, 2007, s. 249). Kurumsal sosyal sorumluluk, günümüzde işletmeler için yalnızca toplumsal katkı sunan bir anlayış değil, aynı zamanda kurumsal güvenilirliği ve marka değerini artıran stratejik bir gerekliliktir; bu sayede paydaşlarla olumlu ilişkiler kurulmaktadır. Araújo, Pereira ve Santos’a (2023) göre kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları, firma itibarını ve marka imajını güçlendirmekte; marka sadakati ile tüketici memnuniyetine olumlu katkı sağlamaktadır. Toplumsal beklentilerin giderek arttığı günümüzde, sosyal sorumluluk faaliyetlerini ihmal eden işletmelerin rekabet dezavantajı yaşama riski bulunmaktadır. Bu doğrultuda kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin sürdürülebilir başarı elde etmesine ve güçlü bir kurumsal kimlik oluşturmaya katkı sunan önemli bir stratejik araç olarak değerlendirilmektedir Bu yaklaşım, işletmelerin hem toplumsal fayda sağlamasına hem de uzun vadeli iş başarısını desteklemesine imkân tanır. Sosyal sorumluluk kavramı günümüzde hem bireylerin hem de kurumların davranışlarını kapsayan bir yaklaşım olarak önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, hem kişiler hem de işletmeler, ekonomik, sosyal, etik, çevresel ve kültürel alanlarda duyarlı ve sorumlu hareket etme gerekliliğine sahiptir (Demir, 2014, s. 351).

Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı, tarih boyunca farklı yaklaşımlar çerçevesinde evrilmiş ve işletmelerin toplumsal ve çevresel sorumluluklarını algılama biçimlerini şekillendirmiştir. Klasik ve modern perspektifler ise KSS’nin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Kurumsal Sosyal Sorumlulukla İlgili Temel Görüşler:

Klasik Görüş: Friedman’a göre işletmelerin temel sosyal sorumluluğu, ekonomik kaynaklarını verimli kullanarak kârlarını artırmak ve yasal yükümlülüklerini yerine getirmektir. Bu yaklaşımda, şirketler doğrudan toplumsal fayda sağlamayı hedeflemez; piyasa mekanizmaları aracılığıyla dolaylı olarak topluma katkı sağlanacağı varsayılır (Şen & Akgün, 2021, s. 3).

Modern Görüş: Modern sosyal sorumluluk yaklaşımına göre işletmeler, faaliyet gösterdikleri çevredeki tüm paydaşların beklenti ve ihtiyaçlarına duyarlı olmalı; çevresel ve toplumsal etkilerini dikkate alarak hareket etmelidir. Çevreyi ve kaynakları sorumsuzca kullanmak hem

topluma hem de işletmeye zarar verir. Bu nedenle, şirketler faaliyetlerini toplumsal talep ve çevresel etkileri göz önünde bulundurarak yürütmelidir (Özgener, 2000, s. 154-155). Bu bağlamda, klasik ve modern görüşler ışığında KSS'nin uygulanma biçimleri ve işletmelere sağladığı stratejik faydalar daha net bir şekilde değerlendirilebilir.

3.Kurumsal Sosyal Sorumluluk Sinizmi

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramı, işletmelerin sadece kâr elde etmeyi değil, aynı zamanda topluma, çevreye ve paydaşlarına karşı sorumluluk taşımasını ifade eder. Bu kavramın temelleri, Bowen (1953) tarafından, iş dünyasının toplumsal faydayı gözetmesi gerektiği düşüncesiyle atılmıştır. Carroll (1991, 1999), KSS'yi ekonomik, yasal, etik ve gönüllü boyutlarıyla kapsamlı bir çerçeveye oturtarak kavramın sistematikleşmesini sağlamıştır. Günümüzde ise Porter ve Kramer (2006), KSS'yi yalnızca etik bir yükümlülük değil, aynı zamanda şirketlerin hem topluma hem de kendilerine fayda sağlayacak stratejik bir araç olarak görmektedir. Bu tarihsel gelişim, KSS'nin iş dünyasında giderek artan önemi ve stratejik rolünü göstermektedir. KSS, paydaşlar arasında güven ve güvenilirlik inşa etmek için güçlü bir mekanizma görevi görmektedir. Sürdürülebilirlik ve etik uygulamalara yapılan vurgunun artması, KSS'yi kurumsal stratejinin temel taşlarından biri haline getirmiştir. Z kuşağı, işletmeler için yüksek etik standartlara ve beklentilere sahip bir kuşak olarak tanımlanmıştır (Klopota, Aleksić & Vinković, 2020, s. 33–36). Tüketicilerin sosyal sorumluluk uygulamalarına şüpheyile bakması ikna olmalarını zorlaştırmakta, markaya karşı tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk pazarlama perspektifinden değerlendirildiğinde, sosyal amaçlı teşvikler, kurumsal hayırseverlik, kurumsal sosyal pazarlama, amaca yönelik pazarlama, toplum gönüllülüğü ve sosyal sorumluluk esaslı iş uygulamaları gibi farklı uygulamaları bünyesinde barındırmaktadır (Uğur & Kılıçer, 2023).

Erdost, Karacaoğlu & Reyhanoğlu (2007), sinizmi bireylerin başkalarının temelde çıkarıcı davrandığına ve dürüstlük, adalet ve içtenlik gibi değerlerin kişisel çıkarlara feda edildiğine yönelik bir inanç sistemi olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımda sinizm; kuşkuculuk, şüphecilik, güvensizlik, inançsızlık ve kötümserlik gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir.

Tokgöz-Yılmaz (2008) sinizmi, bireylerin başkalarının gizli amaçlarına yönelik kötümser atıflarda bulunması ve kendi çıkarlarını artırmak amacıyla başkalarını araçsallaştırma eğilimi olarak ele almaktadır. Abraham (2000) ise sinizmin yalnızca bilişsel bir tutum olmadığını, aynı zamanda küçük görme, öfke, utanç ve sıkıntı gibi olumsuz duyguları harekete geçiren duygusal

bir boyuta da sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, paydaşların özellikle sosyal sorumluluk uygulamalarına yönelik şüpheli ve eleştirel tutumları, genel sinizm kavramının KSS'ye yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Sinizm, hor görme, tiksindirme ve güvensizlik ile yakından ilişkilidir. Çalışmalar, sinizmin güvensizlik, tatminsizlik ve karşılanmamış beklentilerle ortaya çıktığını göstermektedir (Özgener, Ögüt & Kaplan, 2008). Güven, genellikle bir inanç olarak tanımlanırken, sinizm hem bilişsel hem de duygusal boyutları içeren bir tutumdur; hayal kırıklığı, ümitsizlik ve olumsuz duygusal tepkilerle birlikte ortaya çıkar. Örgütlerde dürüstlük, doğruluk, yardımseverlik, ahlaki bütünlük ve iyi niyet gibi öncüller bulunduğu paydaşlarda güven oluşur, yokluğunda ise sinik tutumlar ve KSS'ye karşı şüpheli bir bakış gelişir (Mayer, Davis & Schoorman, 1995). Bu bağlamda, paydaşların KSS uygulamalarına yönelik kuşkucu ve eleştirel tutumları, KSS sinizmini ortaya çıkarmaktadır.

KSS sinizminin oluşmasında paydaşların ve çalışanların kurumlara, stratejilere, iş arkadaşlarına ve yöneticilere duyduğu güven eksikliği önemli bir etkidir. Güvensizlik, bireylerde kötümserlik ve olumsuz duyguları tetikleyerek, KSS uygulamalarına şüpheli yaklaşımı artırır. Bu durum sıkıntı, hayal kırıklığı ve umutsuzluk gibi duyguların ortaya çıkmasına yol açar ve KSS sinizminin oluşumunu güçlendirir. Ayrıca güvensizlik “virüs gibi” yayılabilir ve örgüt içinde kuşkucu bir iklim oluşturarak, diğer paydaşların da algısını olumsuz etkiler. Bu nedenle, güven ortamının tesisi için işletme sahipleri, yöneticiler ve örgüt içindeki doğal liderlerin aktif rol alması, paydaşların KSS'ye karşı duyduğu şüpheleri azaltmada ve sinik tutumların önlenmesinde kritik öneme sahiptir (Özler, Atalay & Şahin, 2010, s. 55).

4. METODOLOJİ

4.1. Amaç

Bu araştırmanın amacı, H&M ve Volkswagen markalarının kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kampanyalarının sinizm (çıkar odaklılık) perspektifinden incelenmesidir. Diğer bir ifadeyle bu kampanyaların toplumsal fayda sağlama mı yoksa yalnızca marka imajını güçlendirme ve ticari çıkar elde etme yönelimli mi olduğunu değerlendirmektir. Ayrıca, kampanyaların çevresel ve sosyal mesajlarının gerçek uygulamalarla tutarlılığı, hassas tüketici grupları üzerindeki etkisi ve iletişim stratejilerinin etik boyutları da analiz kapsamına alınmıştır.

4.2. Araştırma Materyali

Araştırmanın ana kütlesi, küresel ölçekte faaliyet gösteren ve KSS kampanyaları ile kamuoyunda yüksek görünürlük kazanmış markalardan oluşmaktadır. Örneklem olarak H&M ve Volkswagen seçilmiştir. Bu markalar, düzenli olarak KSS kampanyaları yürütmeleri, geniş bir tüketici kitlesine hitap etmeleri ve KSS sinizmi tartışmalarında referans gösterilmeleri nedeniyle tercih edilmiştir. Araştırma örneklemini, araştırma amacına uygun ve bilgi açısından zengin durumların seçilmesine olanak tanıyan amaçlı örnekleme yöntemi doğrultusunda belirlenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2021).

4.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma sadece iki markanın kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları ile sınırlıdır. Bu bağlamda H&M markasına ait Conscious Collection ve Volkswagen markasının Go to zero kampanyaları kurumsal sosyal sorumluluk sinizmi bağlamında değerlendirilmiştir.

4.4. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, KSS sinizmi konusundaki sınırlı literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Markaların sosyal sorumluluk kampanyalarındaki samimiyet ve çıkar odaklılık düzeylerinin ortaya konulması; tüketici güveni, marka itibarı ve sürdürülebilirlik iletişimi açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının, kurumların paydaşlarıyla kurduğu iletişimi güçlendiren ve kurumsal itibarı etkileyen stratejik bir unsur olduğu literatürde vurgulanmaktadır (Kotler & Lee, 2008). Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar ise KSS'nin kurumsal iletişim süreçleriyle doğrudan ilişkili olduğunu ve marka algısını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır, ayrıca özellikle çocuklar, yoğun çalışanlar ve diğer hassas tüketici gruplarının marka iletişimlerinden nasıl etkilendiğini inceleyerek, güncel iş dünyasında KSS'nin stratejik önemine dikkat çekmektedir.

4.5. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve vaka analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, toplumsal olgu ve süreçlerin kendi bağlamı içerisinde derinlemesine incelenmesine olanak sağlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Araştırma kapsamında

H&M'in "Conscious Collection" ve Volkswagen'in "goTOzero" kampanyaları örnek vaka olarak ele alınmıştır. Veri toplama sürecinde markaların resmi internet siteleri, kampanya içerikleri, sürdürülebilirlik raporları ve konuya ilişkin akademik kaynaklar doküman incelemesi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, betimsel analiz tekniği kullanılarak "sürdürülebilirlik", "marka imajı", "toplumsal fayda" ve "KSS sinizmi" temaları çerçevesinde analiz edilmiştir

5. Bulgular ve Analiz

İncelenen kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları, toplumsal fayda ve çevresel duyarlılık mesajları üzerine odaklanmış, ancak kampanyaların ticari çıkar ve marka imajı hedeflerinden tamamen bağımsız olmadığı gözlemlenmiştir. H&M'in sürdürülebilirlik ve geri dönüşüm temalı kampanyalarında, renkler, sloganlar ve görseller tüketici algısını stratejik olarak yönlendirmek üzere tasarlanmış; fakat hızlı moda üretim modeli ile bazı çelişkiler gözlemlenmiştir. Volkswagen'in kampanyası ise çevre ve teknoloji odaklı mesajlar ile marka imajını güçlendirmeye yöneliktir; ancak geçmişteki çevresel uygulamalar ile bazı mesajların tam olarak uyumlu olmadığı anlaşılmıştır. Genel olarak, markalarının KSS uygulamaları, toplumsal fayda ve çevresel duyarlılığı öne çıkarırken, tüketici algısını etkileme ve ticari yarar sağlama boyutlarının da bulunduğu görülmektedir.

H&M Conscious Collection Kampanyası Analizi

H&M, 2019 İlkbahar dönemi için "Conscious Collection" adı altında sürdürülebilir moda temasını ön plana çıkarmış ve kampanyasında ürünlerin %100 organik pamuk, Tencel ve geri dönüştürülmüş polyester gibi sürdürülebilir kaynaklı malzemelerden üretildiğini vurgulamıştır. Koleksiyonun tasarım dili, toprak tonları ve çiçek desenleriyle çevresel duyarlılık mesajını desteklerken, ünlü isimlerin yer aldığı tanıtım çalışmaları koleksiyonun dikkat çekici ve ilham verici görünmesini sağlamıştır (H&M Group, 2019; Fashion Gone Rogue, 2019). H&M'in resmi açıklamasında, bu koleksiyonun stil ve sürdürülebilirliği bir arada sunmayı amaçladığı belirtilmiş ve marka, tüketicide çevreye duyarlı bir imaj yaratmayı hedeflemiştir .

Buna karşın, kampanyanın gerçek uygulamalarla olan uyumu sınırlı kalmaktadır. Koleksiyon, şirketin geniş ürün portföyüne kıyasla küçük bir kısmı oluşturmakta ve üretim hacminin büyük bölümü hâlâ hızlı moda modeline dayanmaktadır. Bu durum, kampanyanın toplumsal fayda iddiasıyla çelişmekte ve H&M'in KSS yaklaşımının büyük ölçüde tüketici algısını yönetmeye

ve marka itibarını güçlendirmeye yönelik olduğunu göstermektedir. Kampanyada kullanılan görseller, renkler ve tanıtım dili, sürdürülebilirlik mesajını destekleyerek tüketicinin zihninde markayı çevreye duyarlı ve sosyal olarak sorumlu bir imajla ilişkilendirmiştir; ancak sürdürülebilirlik iddialarının somut ölçütlerle desteklenmemesi ve üretim süreçleriyle yeterince açıklanmaması, eleştirilerin odak noktası olmuştur (Sustainability Magazine, 2025).

Kampanya ayrıca kadın tüketicileri hedef alarak sosyal sorumluluk ile modayı birleştirme algısını pekiştirmiştir. Naomi Harris ve Rosario Dawson gibi ilham verici figürlerin katılımıyla yürütülen tanıtım çalışmaları, koleksiyonun çekiciliğini artırmış ve H&M'in çevresel duyarlılık mesajını küresel ölçekte görünür hâle getirmiştir. Bunun yanı sıra, kampanya iletişim dili, sürdürülebilirlik kavramını stratejik bir araç olarak kullanmakta; tüketiciyi çevresel farkındalık konusunda bilinçlendirmekle birlikte, markanın pazarlama ve imaj hedeflerini güçlendirmektedir. Uygulamadaki sınırlı sürdürülebilir üretim, kampanyanın KSS otantizmi açısından eleştirel bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Üretim süreçleri ve koleksiyonun toplam ürün hacmiyle ilgili belirsizlikler, kampanyanın toplumsal fayda ile uyumluluğunu sorgulatmaktadır.

Bu bağlamda H&M'in 2019 Conscious, Collection kampanyası, sürdürülebilirliği savunan bir söylemle geniş kitlelere ulaşmış olsa da, pazarlama dili ile gerçek uygulamalar arasındaki boşluk, kampanyanın toplumsal fayda sağlama iddiasını tartışmaya açmakta ve markanın KSS yaklaşımına yönelik paydaş algısında eleştirel bakış ve olası sinizm algısını güçlendirmektedir (Sustainability Magazine, 2025). Aynı zamanda, kampanyanın küresel ölçekte görünürlük kazanması, H&M'in KSS temelli iletişim stratejisinin marka itibarını destekleme ve pazarlama amaçlı kullanımını da gözler önüne sermektedir.

Volkswagen Go to Zero Kampanya Analizi

2015 yılında ortaya çıkan Dieseldgate skandalı, Volkswagen'in çevresel duyarlılık ve KSS söylemlerinin ne kadar yanıltıcı olabileceğini gözler önüne sermiştir. Şirket, dizel araçlarını “temiz dizel” olarak pazarlamış ve düşük emisyon iddiasıyla tüketicileri ve paydaşları yanıltmıştır. Laboratuvar testlerinde düşük emisyon gösteren yazılımların gerçek sürüş koşullarında yüksek kirlilik yarattığı ortaya çıkmış, böylece Volkswagen'in çevre dostu imajı ciddi biçimde zedelenmiştir (U.S. Environmental Protection Agency [EPA], 2015). Skandal

sonrası Volkswagen, marka itibarını yeniden güçlendirmek ve kurumsal sosyal sorumluluk söylemlerini ön plana çıkarmak amacıyla çeşitli çevresel stratejiler geliştirmiştir. Şirket, “goTOzero” stratejisi kapsamında karbon nötrlüğü, elektrikli araç üretimi ve iklim hedeflerine bağlılık konularını vurgulayarak çevreye duyarlı bir marka imajı oluşturmayı hedeflemiştir (Volkswagen Group, 2019). Ancak bu kampanyalar, geçmişteki yanıltıcı uygulamaların ardından paydaşlar ve tüketiciler tarafından temkinli ve eleştirel bir gözle değerlendirilmiş, gerçek etkisi tartışmalı olarak kalmıştır. Bu süreç, Volkswagen’in KSS stratejisinin temel amacının toplumsal fayda sağlamak değil, marka imajını yeniden inşa etmek ve tüketici algısını yönetmek olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Skandal öncesinde çevre dostu ve sürdürülebilirlik temalı mesajlar yaygın biçimde kullanılmış, ancak araçların gerçek performansı bu mesajlarla uyumlu değildir. Dolayısıyla, Volkswagen’in KSS kampanyaları ve çevresel söylemleri, uygulamalardan ziyade algıyı yönetmeye yönelik stratejik bir araç olarak öne çıkmıştır.

Volkswagen vakası, büyük şirketlerin KSS iddialarının yalnızca sözde kalabileceğini ve iletişim dilinin gerçeği gizleyebileceğini göstermektedir. Şirket, tüketicinin çevre bilinci duygusunu harekete geçirirken, gerçekte operasyonel uygulamalarla sürdürülebilirlik iddialarını desteklememiştir. Bu durum, KSS’nin samimiyetini sorgulatan ve paydaş güvenini sarsan bir örnek teşkil etmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışma, H&M ve Volkswagen örnekleri üzerinden şirketlerin çevresel sorumluluk ve sürdürülebilirlik söylemleri ile gerçek uygulamaları arasındaki uyumsuzluğu ortaya koymuştur. İncelenen markalar, kamuoyuna yönelik iletişim faaliyetlerinde çevre dostu, sürdürülebilir ve toplumsal fayda odaklı bir kurum imajı oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak kampanya içerikleri ile şirketlerin üretim ve operasyonel uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde, söylem ile pratik arasında çeşitli çelişkilerin bulunduğu görülmüştür.

H&M, sürdürülebilir moda ve geri dönüşüm temalı kampanyalarıyla çevresel duyarlılık mesajı vermesine rağmen hızlı moda temelli üretim modelini sürdürmeye devam etmektedir. Bu durum, markanın sürdürülebilirlik söylemlerinin samimiyeti konusunda soru işaretleri oluşturmakta ve KSS uygulamalarının büyük ölçüde marka imajını güçlendirmeye yönelik stratejik bir araç olarak kullanıldığı yönündeki eleştirileri desteklemektedir. Benzer şekilde Volkswagen de düşük emisyon ve çevre dostu teknoloji söylemleriyle çevresel sorumluluk

vurgusu yapmış; ancak Dieselgate skandalı sonrasında ortaya çıkan yanıltıcı uygulamalar, şirketin çevresel söylemleri ile gerçek uygulamaları arasındaki tutarsızlığı gözler önüne sermiştir. Araştırma bulguları, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin bazı durumlarda toplumsal fayda üretmekten çok tüketici algısını yönlendirme, kurumsal itibarı güçlendirme ve ticari avantaj sağlama amacı taşıyabileceğini göstermektedir. Bu durum, paydaşların markalara yönelik güven düzeyini etkileyebilmekte ve KSS uygulamalarına karşı sinik tutumların gelişmesine neden olabilmektedir. Özellikle sürdürülebilirlik kavramının pazarlama stratejilerinin merkezine yerleştirilmesi, tüketicilerin markaların samimiyetini daha fazla sorgulamasına yol açmaktadır.

Sonuç olarak, incelenen markaların çevresel sorumluluk iddialarının büyük ölçüde söylemsel düzeyde kaldığı ve uygulamalarla tam anlamıyla desteklenmediği görülmektedir. Bu bağlamda KSS'nin, bazı şirketler açısından toplumsal fayda üretmeye yönelik otantik bir yaklaşım olmaktan ziyade, marka imajını destekleyen stratejik bir iletişim aracı olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde şeffaflık, tutarlılık ve samimiyet unsurlarının önemini ortaya koymakta; gelecekte yapılacak araştırmalar için farklı sektörler ve markalar üzerinden karşılaştırmalı çalışmaların yürütülmesinin literatüre katkı sağlayacağını göstermektedir.

Kaynakça

- Akkoyunlu, G.Ş. ve Kalyoncuoğlu, S., *İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çalışmalarının Marka Algısı Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(3), 125–144, 2014.
- Araújo, J., Pereira, I.V. ve Santos, J.D., *The Effect of Corporate Social Responsibility on Brand Image and Brand Equity and Its Impact on Consumer Satisfaction*, Administrative Sciences, 13(5), 118, 2023.

- Aydınoğlu, Ö., *Marka Farkındalığı Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Kampanyaları*, Eğitim Yayınevi, 2018.
- Bowen, H.R., *Social Responsibilities of the Businessman*, Harper, 1953.
- Carroll, A.B., *The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*, Business Horizons, 34(4), 39–48, 1991.
- Demir, Ö., *Sivil Toplum Kuruluşları, Sosyal Girişimcilik, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Sosyal İşletme*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(6), 347–356, 2014.
- Erdost, H.E., Karacaoğlu, K. ve Reyhanoğlu, M., *Örgütsel Sinizm Kavramı ve İlgili Ölçeklerin Türkiye'deki Bir Firmada Test Edilmesi*, 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 514–524, 2007.
- Gedik, Y., *Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Tanımları, Tarihi, Teorileri, Boyutları ve Avantajları Üzerine Kuramsal Bir Çerçeve*, Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2), 265–304, 2020.
- Kanıbir, H., Nart, S. ve Saydan, R., *Tüketici Davranışında Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri Belirleyici mi?*, Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 3(2), 1–39, 2011.
- Klopota, I., Aleksić, A. ve Vinković, N., *Do Business Ethics and Ethical Decision Making Still Matter: Perspective of Different Generational Cohorts*, Business Systems Research, 11(1), 31–43, 2020.
- Kotler, P. ve Lee, N., *Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Şirketler Toplum İçin Neden ve Nasıl Çalışmalıdır?*, MediaCat, 2008.
- Mayer, R.C., Davis, J.H. ve Schoorman, F.D., *An Integrative Model of Organizational Trust*, Academy of Management Review, 20(3), 709–734, 1995.
- Okafor, A., Adeleye, B.N. ve Adusei, M., *Corporate Social Responsibility and Financial Performance: Evidence from U.S Tech Firms*, Journal of Cleaner Production, 292, 126078, 2021.
- Özgener, Ş., *İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk: İmalat Sanayinde Bir Uygulama*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Özler, D.E., Atalay, C.G. ve Şahin, M.D., *Örgütlerde Sinizm Güvensizlikle mi Bulaşır?*, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2(2), 47–57, 2010.

- Porter, M.E. ve Kramer, M.R., *Strategy & Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility*, Harvard Business Review, 84(12), 78–92, 2006.
- Rives, L. ve Maya, S., *Need You Too! Corporate Identity Attractiveness for Consumers and the Role of Social Responsibility*, Journal of Business Ethics, 71(3), 245–260, 2007.
- Sayın, Z., *Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında ve Uygulamalarında Yaşanan Değişim*, İş Ahlakı Dergisi, 14(1), 86–124, 2021.
- Sunmmak, M.E., *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının Tüketici Davranışıyla Etkileşimi*, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 6(2), 1107–1127, 2018.
- Şen, E. ve Akgün, A., *Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Friedman Yaklaşımı*, İşletme Araştırmaları Dergisi, 13(2), 1–15, 2021.
- Tokgöz, N. ve Yılmaz, H., *Örgütsel Sinizm: Eskişehir ve Alanya'daki Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 283–305, 2008.
- Uğur, U. ve Kılıçer, T., *Tüketicilerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarına Yönelik Algıları: Şüphecilik ve Marka Bağlılığı Üzerine Bir Profil Araştırması*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 48, 341–363, 2021.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, 2021.

BOŞANMANIN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: LİTERATÜR İNCELEMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Rabia Vildan Akdemir

Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
vildanakdemir@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-0011-6479>

Doç. Dr. İbrahim BOZACI

Kırıkkale Üniversitesi, Keskin Meslek Yüksekokulu
ibrahimbozaci@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-9584-6126>

ÖZET

Son yıllarda aile yapısında meydana gelen dönüşümler, özellikle boşanma oranlarının artması ve tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşması, bireylerin tüketim davranışları üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte, pazarlama literatüründe boşanma önemli bir demografik değişken olarak ele alınmasına rağmen, bu sürecin tüketim üzerindeki psikolojik ve davranışsal etkilerini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Mevcut tüketici araştırmalarının büyük ölçüde geleneksel iki ebeveynli aile yapısına odaklanması, tek ebeveynli aileler gibi geleneksel olmayan aile yapılarının tüketim kalıpları ve tercihleri üzerindeki etkilerinin yeterince incelenmemesine yol açmaktadır. Boşanma süreci; bireylerin ihtiyaçlarını, harcama önceliklerini ve tüketim alışkanlıklarını doğrudan etkileyebilmekte; dolayısıyla tüketim davranışlarında belirgin değişimlere neden olabilmektedir. Bu bağlamda, boşanmanın tüketici davranışları üzerindeki etkilerinin incelenmesi, hem tüketici davranışları literatürüne katkı sunması hem de değişen aile yapılarının pazarlama stratejileri üzerindeki yansımalarının anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, tek ebeveynli aile, tüketici davranışları, tüketim alışkanlıkları

THE EFFECTS OF DIVORCE ON CONSUMER BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW

Dr. Öğr. Üyesi Rabia Vildan Akdemir

Kırıkkale University, Fatma Şenses Vocational School of Social Sciences,
vildanakdemir@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-0011-6479>

Doç. Dr. İbrahim BOZACI

Kırıkkale University, Keskin Vocational School
ibrahimbozaci@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-9584-6126>

ABSTRACT

Recent transformations in family structure, particularly the increase in divorce rates and the prevalence of single-parent families, have had a significant impact on individuals' consumption behavior. However, despite divorce being considered a significant demographic variable in marketing literature, studies examining its psychological and behavioral effects on consumption are limited. The fact that current consumer research largely focuses on traditional two-parent family structures leads to insufficient investigation of the impact of non-traditional family structures, such as single-parent families, on consumption patterns and preferences. The divorce process can directly affect individuals' needs, spending priorities, and consumption habits; therefore, it can cause significant changes in consumption behavior. In this context, examining the effects of divorce on consumer behavior is important both for contributing to the consumer behavior literature and for understanding the reflections of changing family structures on marketing strategies.

Keywords: Divorce, single-parent family, consumer behavior, consumption habits

1. GİRİŞ

Boşanma, modern toplumlarda giderek yaygınlaşan ve bireylerin yaşamlarını sosyal, psikolojik ve ekonomik açıdan etkileyen önemli bir toplumsal olgu olarak değerlendirilmektedir. Evlilik kurumunun yalnızca duygusal bir birliktelik değil; aynı zamanda ortak ekonomik kaynakların, tüketim alışkanlıklarının ve yaşam pratiklerinin paylaşıldığı bir yapı olması, boşanmanın etkilerini çok boyutlu hâle getirmektedir (Amato, 2000; Braunstein vd., 2021). Bu süreç yalnızca eşler arasındaki hukuki bağın sona ermesini ifade etmemekte; bireylerin yaşam tarzlarını, sosyal ilişkilerini ve ekonomik davranışlarını yeniden şekillendiren önemli bir yaşam değişimini de beraberinde getirebilmektedir.

Literatürde boşanmanın bireyler ve çocuklar üzerinde hem psikolojik hem de ekonomik sonuçlar doğurduğu belirtilmektedir. Araştırmalar, boşanmanın stres düzeyinde artış, yaşam doyumunda azalma ve ekonomik kayıplar gibi sonuçlarla ilişkili olduğunu ortaya koyarken (Hald vd., 2023; Strizzi vd., 2021); bazı bireylerin zaman içerisinde yeni yaşam koşullarına uyum sağlayarak psikolojik olarak toparlanabildiğini de göstermektedir (Bonanno ve Diminich, 2013). Bununla birlikte boşanmanın ekonomik etkileri, bireylerin harcama alışkanlıkları ve tüketim tercihleri üzerinde de belirgin değişimlere neden olmaktadır. Özellikle gelir düzeyindeki düşüş, artan ekonomik belirsizlik ve tek haneli yaşam düzenine geçiş, bireylerin tüketim kalıplarını yeniden yapılandırmasına yol açabilmektedir (Hanson vd., 1998; Zhu, 2011). Bu doğrultuda boşanma sonrası dönemde bireylerin daha ihtiyatlı harcama davranışları geliştirdiği, bazı tüketim kalemlerinde kısıtlamaya gittiği ve yaşam tarzı odaklı tüketim tercihlerinde değişim yaşadığı ifade edilmektedir (Pericoli ve Ventura, 2012; González ve Özcan, 2013).

Boşanma ve tüketim davranışları arasındaki ilişki yalnızca ekonomik boyutla sınırlı kalmamakta; sağlık, yaşam tarzı ve sembolik tüketim alanlarında da etkisini göstermektedir. Araştırmalar, boşanmanın alkol ve sigara tüketimi gibi sağlıkla ilişkili davranışlarla bağlantılı olduğunu ortaya koyarken (Caces, 1999; Thomas vd., 2022), parçalanmış aile yapılarında yetişen bireylerin materyalist eğilimler ve zorlayıcı satın alma davranışlarına daha yatkın olabileceğini göstermektedir (Rindfleisch vd., 1997). Ayrıca boşanma sonrası süreçte bireylerin yaşam alanlarını yeniden düzenlemeye yönelik tüketim davranışlarına yöneldiği ve tüketim pratiklerinin bireyselleştiği belirtilmektedir (Schaninger ve Buss, 1986).

Bu bağlamda boşanma, yalnızca aile yapısındaki bir değişim değil; bireylerin ekonomik karar alma süreçlerini, tüketim alışkanlıklarını ve yaşam tarzlarını dönüştüren çok yönlü bir toplumsal süreç olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla boşanmanın tüketici davranışları üzerindeki etkilerinin incelenmesi, hem tüketici davranışları literatürüne katkı sunması hem de değişen aile yapılarının pazarlama stratejileri üzerindeki yansımalarının anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

2. BOŞANMA VE ETKİLERİ

Evlilik, dünya genelinde bireylerin büyük çoğunluğunun yaşamlarında deneyimlediği temel sosyal kurumlardan biridir (Kefalas vd., 2011). Bununla birlikte, çağdaş toplumlarda boşanma oranlarının giderek artması, birçok aileyi etkileyen önemli bir toplumsal olgu hâline gelmiştir. Evlilik; ekonomik, kültürel ve politik yapılarla ilişkili çok boyutlu bir sosyal kurum olarak değerlendirilmekte (Braunstein vd., 2021), ancak bazı evlilikler zaman içerisinde boşanma ile sonuçlanabilmektedir. Bu süreç çoğu zaman işlevsiz, çatışmalı ya da istismar içeren evlilik ilişkilerine yönelik bir çözüm yolu olarak görülmektedir (Damota, 2019). Bununla birlikte, boşanmanın sonuçları bireyler açısından hem olumlu hem de olumsuz etkiler doğurabilmektedir.

Boşanma, çağdaş toplumlarda yaygın olarak karşılaşılan bir yaşam olayı olmasına rağmen, bireyler açısından önemli bir stres kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Amato, 2010; Hald vd., 2023). Bu süreç yalnızca eşleri değil, aynı zamanda ailenin diğer üyelerini de etkileyerek onların zihinsel ve fiziksel sağlıkları üzerinde belirleyici sonuçlar doğurabilmektedir. Boşanma ve ayrılık, yetişkin yaşamındaki en önemli bağlanma ilişkilerinden birinin sona ermesini temsil ettiğinden, yüksek düzeyde stres yaratan yaşam olayları arasında kabul edilmektedir (Amato, 2010; Mikulincer ve Shaver, 2022). Evlilik ilişkisinin sona ermesiyle birlikte bireyler yeni yaşam koşullarına uyum sağlama sürecine girmekte; bu durum boşanmaya psikolojik uyum kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır (Amato, 2000). Araştırmalar, boşanmanın ruh sağlığı sorunları, artan stres düzeyi ve yaşam doyumunda azalma ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Hald vd., 2023; Strizzi vd., 2021).

Literatürde boşanmanın, hem boşanan bireyler hem de çocukları üzerinde çeşitli sosyoekonomik ve psikolojik etkiler yarattığı belirtilmektedir (Damota, 2019). Özellikle gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen araştırmalar, boşanmış ebeveynlerin çocuklarının, evli ebeveynlerin çocuklarına kıyasla daha fazla zihinsel ve fiziksel sağlık sorunu yaşama eğiliminde olduğunu göstermektedir (Amato, 2000). Gelişmekte olan toplumlarda ise boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin daha belirgin olduğu ifade edilmektedir (Akinyemi vd., 2017). Bu bağlamda boşanma; çocuklarda davranışsal ve duygusal sorunlar, artan stres düzeyi, şiddete maruz kalma riski, ebeveynlik süreçlerinde bozulma, madde kullanımına yönelim, sokakta yaşayan çocuk sayısında artış, eğitim ve temel hizmetlere erişimde kısıtlılık ile kişilerarası ilişki becerilerinde zayıflama gibi çeşitli olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmektedir (Van Winkle ve Leopold, 2021). Ayrıca ebeveynlerin ayrılığına bağlı olarak çocukların duygusal karmaşa ve yoğun psikolojik sıkıntı yaşayabildiği de vurgulanmaktadır (D'Onofrio ve Emery, 2019).

Bununla birlikte, literatürde boşanmanın yalnızca olumsuz sonuçlar doğurmadığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bazı araştırmalar, bireylerin önemli bir bölümünün boşanma sonrasında zaman içerisinde psikolojik olarak toparlandığını ve önceki işlevsellik düzeylerine geri dönebildiğini göstermektedir (Bonanno ve Diminich, 2013; Bonanno vd., 2011; Sbarra vd., 2015). Bu durum, boşanma-stres-uyum yaklaşımı kapsamında açıklanmaktadır. Söz konusu yaklaşım, boşanmayı bireyin sahip olduğu kaynaklar, stres faktörleri ve kırılğanlıklar doğrultusunda şekillenen dinamik bir süreç olarak değerlendirmektedir (Amato, 2000). Özellikle mutsuz, yoğun çatışma içeren ya da istismar niteliği taşıyan evliliklerde bulunan bireyler açısından boşanma, psikolojik anlamda rahatlatıcı bir süreç olarak değerlendirilebilmektedir (Boon, 2005). Bu tür ilişkilerin sona ermesiyle birlikte bireylerin yaşadığı stres ve duygusal baskının azalmasının, psikolojik ve fiziksel iyilik hâlini olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. Ayrıca bazı bireylerin boşanma sonrasında daha bağımsız, özgüvenli ve iyimser bir yaşam yaklaşımı geliştirdikleri ifade edilmektedir (Graff-Reed, 2004).

3. BOŞANMA VE TÜKETİM DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Boşanmanın bireylerin psikolojik, sosyal ve ekonomik yaşamları üzerindeki etkileri, tüketim davranışları ve harcama pratikleri üzerinde de önemli dönüşümler yaratabilmektedir. Evlilik birliği yalnızca duygusal bir ilişki değil, aynı zamanda ortak ekonomik kaynakların yönetildiği bir yapı olduğundan, evliliğin sona ermesi bireylerin finansal karar alma süreçlerini, tüketim tercihlerini ve yaşam tarzlarını doğrudan etkileyebilir.

Boşanmanın ekonomik sonuçları incelendiğinde, sürecin bireylerin finansal iyi oluşunu olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Özellikle kadınlar ve çocuklar açısından gelir düzeyi, ekonomik güvence ve varlık birikiminde önemli kayıplar yaşandığı belirtilmektedir (Hanson vd., 1998; Zhu, 2011; Kapelle ve Baxter, 2021). Weiss (1984), boşanma sonrasında bireylerin

hem toplam gelirlerinde hem de gıda harcamalarında azalma meydana geldiğini ortaya koyarken, Gruber (2000) sosyal yardım mekanizmalarının yalnızca sınırlı düzeyde koruyucu etki sağladığını ifade etmektedir. Bu durum, boşanmanın tüketim kapasitesini daraltarak bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılama biçimlerini yeniden şekillendirdiğini gösterebilir.

Boşanma sürecinin yarattığı ekonomik belirsizlik, bireylerin tasarruf ve harcama davranışlarını da etkilemektedir. Literatürde, boşanma olasılığındaki artışın bireyleri daha ihtiyatlı ekonomik davranışlara yönlendirdiği ve önlem amaçlı tasarruf eğilimini güçlendirdiği belirtilmektedir. Pericoli ve Ventura (2012) ile González ve Özcan (2013), boşanma riskinin artmasının bireylerin geleceğe yönelik finansal kaygılarını artırdığını ve daha korumacı tüketim stratejileri geliştirmelerine neden olduğunu göstermektedir. Bu durum, tüketim davranışlarının yalnızca mevcut gelir düzeyinden değil, geleceğe ilişkin algılanan risklerden de etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Boşanma sonrası dönemde tüketim kalıplarında da belirgin değişimler gözlemlenmektedir. Schaninger ve Buss (1986), evli bireylerin konut, ev eşyaları ve eğlence harcamalarına daha fazla bütçe ayırdığını; boşanmış bireylerin ise elektronik ürünler ve bireysel yaşam alanlarını düzenlemeye yönelik tüketim kalemlerine yöneldiğini ortaya koymaktadır. Moon ve Joung'un (1997) araştırmasında ise tek ebeveynli ailelerde toplam tüketim düzeyinin daha düşük olduğu, ancak barınma, ev içi gıda tüketimi ve eğitim harcamalarının bütçe içerisindeki payının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte boşanmanın tüketim davranışları üzerindeki etkileri zamansal açıdan da farklılaşmaktadır. Waldkirch ve Cox'a (2004) göre, boşanmanın ilk dönemlerinde bireylerin dışarıda yemek tüketiminde artış görülmekte; ancak boşanma süresi uzadıkça bu eğilim azalmaktadır. Bu durum, boşanmanın erken dönemlerinde bireylerin yaşam tarzı odaklı ve telafi edici tüketim davranışlarına yöneldiğini, zaman içerisinde ise daha dengeli ve kontrollü tüketim alışkanlıkları geliştirdiklerini düşündürmektedir.

Boşanmanın etkileri yalnızca ekonomik davranışlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda tüketici sosyalleşmesi süreçlerini de etkilemektedir. Parçalanmış aile yapılarında yetişen bireylerin daha materyalist eğilimler gösterdiği ve zorlayıcı satın alma davranışına daha yatkın olduğu belirtilmektedir (Rindfleisch vd., 1997). Bu durum; ilişkide aile içi kaynakların azalması, duygusal destek eksikliği ve stres düzeyindeki artışın belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca boşanmanın yoksullukla ilişkili olması, sürecin yapısal ve toplumsal boyutunu daha görünür hâle getirmektedir (Kerckhoff, 1976).

Boşanmanın psikolojik etkileri, sağlıkla ilişkili tüketim davranışlarını da önemli ölçüde şekillendirmektedir. Araştırmalar, boşanma ile alkol, sigara ve madde kullanımı arasında anlamlı ilişkiler bulunduğunu göstermektedir (Caces, 1999; Thomas vd., 2022; Kalmijn, 2022). Jeynes (2001), Hope vd. (1998), Wolfinger (1998) ve Salvatore vd. (2023), ebeveyn boşanmasının hem çocukluk hem de yetişkinlik döneminde alkol tüketimini artırabildiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Kristjansson vd. (2009), ebeveyn boşanmasının ergenlerde sigara ve alkol kullanımını artırdığını, ancak aile içi çatışmanın bu süreçte daha güçlü bir belirleyici olduğunu belirtmektedir. Rognum vd. (2013) ise alkol kullanımının boşanma sonrası psikolojik sorunları derinleştirebildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Caces (1999), aşırı alkol tüketiminin boşanma oranlarını artırıcı yönde etkide bulunduğunu; buna karşılık boşanma oranlarındaki artışın da alkollü içeceklerle yönelik tüketim harcamalarını anlamlı düzeyde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, boşanma ile tüketim arasında karşılıklı ve döngüsel bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.

Bunlara ek olarak sağlıkla ilişkili tüketim davranışları da boşanma sürecinden etkilenebilmektedir. Özellikle boşanmanın çocukluk çağı obezitesi ile ilişkili olabileceği ifade edilmektedir (Goisis vd., 2019). Yannakoulia vd. (2008) ile Mauskopf vd. (2015), boşanmış

ailelerde yetişen çocukların daha sağlıklı beslenme alışkanlıklarına sahip olduğunu ve obezite riskinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Rhee (2008) ile Savage vd. (2007), aile yapısındaki değişimlerin çocukların yeme davranışlarını etkilediğini ve sağlıklı tüketim alışkanlıklarının gelişmesine zemin hazırlayabildiğini belirtmektedir.

Son olarak boşanmanın tüketim davranışları üzerindeki etkileri, mekânsal ve sembolik tüketim boyutlarında da kendini göstermektedir. Janning vd. (2011), çocukların ebeveynlerine ait yaşam alanlarına yükledikleri anlamların farklılaştığını ve bu durumun tüketim tercihleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte aileye özgü tüketim pratiklerinin, örneğin birlikte yemek yeme, tatil yapma veya kutlama ritüellerinin, boşanma sonrasında nasıl dönüştüğünü inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu belirtilmektedir (Bates ve Gentry, 1994). Bu durum, boşanma ve tüketim ilişkisine yönelik araştırmaların yalnızca ekonomik değil; kültürel, sembolik ve davranışsal boyutlar açısından da geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

4. SONUÇ

Boşanma, bireylerin yalnızca aile ve sosyal yaşamlarını değil, aynı zamanda ekonomik davranışlarını, yaşam tarzlarını ve tüketim alışkanlıklarını da etkileyen çok boyutlu bir yaşam olayıdır. Literatürde boşanmanın psikolojik stres, yaşam doyumunda azalma, ekonomik kayıplar ve sosyal uyum sorunları gibi çeşitli olumsuz sonuçlar doğurduğu sıklıkla vurgulanmaktadır (Amato, 2000; Hald vd., 2023). Bununla birlikte bazı araştırmalar, bireylerin boşanma sonrasında zaman içerisinde psikolojik olarak toparlanabildiğini, daha bağımsız bir yaşam biçimi geliştirebildiğini ve yaşam kalitesinde olumlu değişimler deneyimleyebildiğini göstermektedir (Bonanno vd., 2011; Boon, 2005; Graff-Reed, 2004). Bu durum, boşanmanın bireyler üzerindeki etkilerinin tek boyutlu olmadığını ve sürecin bireysel, ekonomik ve sosyal koşullara bağlı olarak farklılaşabildiğini düşündürmektedir.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde, boşanmanın tüketici davranışları üzerinde ekonomik, psikolojik ve sosyokültürel boyutları içeren çok yönlü etkiler yarattığı görülmektedir. Özellikle ekonomik kaynakların azalması, ortak gelir yapısının bozulması ve finansal belirsizliklerin artması, bireylerin tüketim kalıplarını yeniden şekillendirmektedir. Araştırmalar, boşanma riskinin artmasının bireyleri daha ihtiyatlı tüketim ve tasarruf davranışlarına yönelttiğini göstermektedir (Pericoli ve Ventura, 2012; González ve Özcan, 2013). Bunun yanında boşanma sonrasında harcama öncelikleri, yaşam tarzı tercihleri ve hane içi tüketim yapıları da önemli ölçüde değişmektedir (Schaninger ve Buss, 1986; Moon ve Joung, 1997). Özellikle tek ebeveynli ailelerde temel ihtiyaç harcamalarının bütçe içerisindeki payının artması, boşanmanın tüketim davranışları üzerindeki yapısal etkilerine dikkat çekebilmektedir.

Boşanmanın etkileri yalnızca ekonomik davranışlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireylerin psikolojik durumları üzerinden tüketim eğilimlerini de etkilemektedir. Parçalanmış aile yapılarında yetişen bireylerin daha materyalist eğilimler gösterdiği ve zorlayıcı satın alma davranışlarına daha yatkın olduğu belirtilmektedir (Rindfleisch vd., 1997; Roberts vd., 2003). Ayrıca materyalizmin bireysel iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yaratabildiği ve tüketimin zaman zaman psikolojik bir telafi mekanizması olarak kullanılabildiği ifade edilmektedir (Dittmar vd., 2014). Bu durum, tüketimin yalnızca ekonomik bir faaliyet değil; aynı zamanda bireylerin duygusal ihtiyaçları, kimlik oluşumu ve psikolojik uyum süreçleriyle ilişkili bir olgu olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında boşanmanın sağlıkla ilişkili tüketim davranışları üzerinde de belirleyici etkileri bulunmaktadır. Araştırmalar, boşanma süreciyle birlikte alkol, sigara ve madde kullanımında artış görülebildiğini ortaya koymaktadır (Kristjansson vd., 2009; Thomas vd., 2022). Benzer biçimde, boşanmış ailelerde yetişen çocukların daha sağlıklı beslenme alışkanlıklarına sahip olduğu ve obezite riskinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Yannakoulia vd., 2008; Goisis

vd., 2019). Bu bulgular, aile yapısındaki değişimlerin yalnızca ekonomik tüketim davranışlarını değil, sağlık ve yaşam kalitesiyle ilişkili tüketim alışkanlıklarını da etkileyebildiğini göstermektedir.

Öte yandan pazarlama ve tüketici davranışları literatüründe boşanmanın tüketim üzerindeki etkilerinin hâlen sınırlı düzeyde ele alındığı dikkat çekmektedir. Özellikle boşanma sonrası tüketim davranışlarının zaman içerisindeki değişimi, duygusal ve sembolik tüketim süreçleri, dijital tüketim alışkanlıkları ve aile ritüellerinin dönüşümü gibi konular önemli araştırma alanları olarak öne çıkmaktadır. Birlikte yemek yeme, hediyeleşme ve kutlama gibi aileye özgü tüketim pratiklerinin; boşanma sonrasında nasıl yeniden şekillendiğine ilişkin çalışmaların sınırlı olması, literatürde önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

Sonuç olarak, boşanma bireylerin ekonomik, psikolojik ve sosyal yaşamlarında köklü değişimlere yol açan bir süreçtir ve bu değişimlerin tüketici davranışlarına yansımalarının daha kapsamlı biçimde incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle boşanmanın tüketici davranışları üzerindeki etkilerinin disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele alınması; hem tüketici davranışları literatürüne katkı sağlaması hem de değişen aile yapılarının pazarlama stratejileri üzerindeki etkilerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akinyemi, J. O., Odimegwu, C. O., & Banjo, O. O. (2017). Dynamics of maternal union dissolution and childhood mortality in sub-Saharan Africa. *Development Southern Africa*, 34(6), 752-770.
2. Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287.
3. Bates, M. J., & Gentry, J. W. (1994). Keeping the Family Together: How We Survived the Divorce. *Advances in Consumer Research*, 21(1), 30-34.
4. Bonanno, G. A., & Diminich, E. D. (2013). Annual Research Review: Positive adjustment to adversity—trajectories of minimal–impact resilience and emergent resilience. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 378-401.
5. Bonanno, G. A., Westphal, M., & Mancini, A. D. (2011). Resilience to loss and potential trauma. *Annual Review of Clinical Psychology*, 7(1), 511-535.
6. Boon, C. (2005). Women After Divorce: Exploring the Psychology of Resilience (Doctoral Dissertation). University of South Africa
7. Braunstein, E., Seguino, S., & Altringer, L. (2021). Estimating the role of social reproduction in economic growth. *International Journal of Political Economy*, 50(2), 143-164.
8. Damota, M. D. (2019). The effect of divorce on families' life. *Journal of Culture, Society and Development*, 46(10.7176).
9. D'Onofrio, B., & Emery, R. (2019). Parental divorce or separation and children's mental health. *World Psychiatry*, 18(1), 100.
10. Fellerman, R., & Debevec, K. (1992). Till Death Do We Part: Family Dissolution, Transition, and Consumer Behavior. *Advances in Consumer Research*, 19(1), 514-521.
11. Goisis, A., Özcan, B., & Van Kerm, P. (2019). Do children carry the weight of divorce?. *Demography*, 56(3), 785-811.

12. González, L., & Özcan, B. (2013). The risk of divorce and household saving behavior. *Journal of Human Resources*, 48(2), 404-434.
13. Graff-Reed, R. L. (2004). Positive effects of stressful life events: Psychological growth following divorce (Doctoral dissertation, Miami University).
14. Gruber, J. (2000). Cash welfare as a consumption smoothing mechanism for divorced mothers. *Journal of Public Economics*, 75(2), 157-182.
15. Hald, G. M., C. L. Wimmelmann, C. S. Øverup, A. Cipric, S. Sander, & J. M. Strizzi. 2023. Mental health trajectories after juridical divorce: Does personality matter?. *Journal of Personality* 91(2), 426-440.
16. Hanson, T. L., McLanahan, S. S., & Thomson, E. (1998). Windows on divorce: Before and after. *Social Science Research*, 27(3), 329-349.
17. Hope, S., Power, C., & Rodgers, B. (1998). The relationship between parental separation in childhood and problem drinking in adulthood. *Addiction*, 93(4), 505-514.
18. Janning, M., Collins, C., & Kamm, J. (2011). Gender, space, and objects in divorced families. *Michigan Family Review*, 15(1), 35-58.
19. Jaynes, W. H. (2001). The effects of recent parental divorce on their children's consumption of alcohol. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(3), 305-319.
20. Kalmijn, M. (2022). Intergenerational transmission of health behaviors in a changing demographic context: The case of smoking and alcohol consumption. *Social Science & Medicine*, 296, 114736.
21. Kapelle, N., & Baxter, J. (2021). Marital dissolution and personal wealth: Examining gendered trends across the dissolution process. *Journal of Marriage and Family*, 83(1), 243-259.
22. Kefalas, M. J., Furstenberg, F. F., Carr, P. J., & Napolitano, L. (2011). "Marriage is more than being together": The meaning of marriage for young adults. *Journal of Family Issues*, 32(7), 845-875.
23. Kerckhoff, A. C. (1976). Patterns of marriage and family formation and dissolution. *Journal of Consumer Research*, 261-275.
24. Kristjansson, A. L., Sigfusdottir, I. D., Allegrante, J. P., & Helgason, A. R. (2009). Parental divorce and adolescent cigarette smoking and alcohol use: assessing the importance of family conflict. *Acta Paediatrica*, 98(3), 537-542.
25. Mauskopf, S. S., O'Leary, A. K., Banihashemi, A., Weiner, M., & Cookston, J. T. (2015). Divorce and eating behaviors: a 5-day within-subject study of preadolescent obesity risk. *Childhood Obesity*, 11(2), 122-129.
26. Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2022). An attachment perspective on loss and grief. *Current Opinion in Psychology*, 45, 101283.
27. Moon, S. J., & Joung, S. H. (1997). Expenditure patterns of divorced single-mother families and two-parent families in South Korea. *Journal of Family and Economic Issues*, 18(2), 147-162.
28. Nielsen, M. M. (2022). Family dissolution and childrens well-being. Yüksek Lisans Tezi, University of Copenhagen, Faculty of Social Sciences.

29. Pericoli, F., & Ventura, L. (2012). Family dissolution and precautionary savings: an empirical analysis. *Review of Economics of the Household*, 10(4), 573-595.
30. Power, C., & E Staugh, V. (1990). The role of family formation and dissolution in shaping drinking behaviour in early adulthood. *British Journal of Addiction*, 85(4), 521-530.
31. Rhee, K. (2008). Childhood overweight and the relationship between parent behaviors, parenting style, and family functioning. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 615(1), 11-37.
32. Rindfleisch, A., Burroughs, J. E., & Denton, F. (1997). Family structure, materialism, and compulsive consumption. *Journal of Consumer Research*, 23(4), 312-325.
33. Rognmo, K., Torvik, F. A., Ildstad, M., & Tambs, K. (2013). More mental health problems after divorce in couples with high pre-divorce alcohol consumption than in other divorced couples: results from the HUNT-study. *BMC Public Health*, 13(1), 852.
34. Salvatore, J. E., Aggen, S. H., & Kendler, K. S. (2023). Parental divorce and trajectories of alcohol consumption in men: A genetically informative perspective. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 84(6), 902-912.
35. Savage, J. S., Fisher, J. O., & Birch, L. L. (2007). Parental influence on eating behavior: conception to adolescence. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 35(1), 22-34.
36. Sbarra, D. A. (2015). Divorce and health: Current trends and future directions. *Biopsychosocial Science and Medicine*, 77(3), 227-236.
37. Schaninger, C. M., & Buss, W. C. (1986). A longitudinal comparison of consumption and finance handling between happily married and divorced couples. *Journal of Marriage and the Family*, 129-136.
38. Strizzi, J. M., Ciprić, A., Sander, S., & Hald, G. M. (2021). Divorce is stressful, but how stressful? Perceived stress among recently divorced Danes. *Journal of Divorce & Remarriage*, 62(4), 295-311.
39. Thomas, N. S., Kuo, S. I., Aliev, F., McCutcheon, V. V., Meyers, J. M., Chan, G., ... & Salvatore, J. E. (2022). Alcohol use disorder, psychiatric comorbidities, marriage and divorce in a high-risk sample. *Psychology of Addictive Behaviors*, 36(4), 364.
40. Van Winkle, Z., & Leopold, T. (2021). Family size and economic wellbeing following divorce: The United States in comparative perspective. *Social Science Research*, 96, 102541.
41. Waldkirch, A., Ng, S., & Cox, D. (2004). Intergenerational linkages in consumption behavior. *Journal of Human Resources*, 39(2), 355-381.
42. Weiss, R. S. (1984). The impact of marital dissolution on income and consumption in single-parent households. *Journal of Marriage and the Family*, 115-127.
43. Wolfinger, N. H. (1998). The effects of parental divorce on adult tobacco and alcohol consumption. *Journal of Health and Social Behavior*, 254-269.
44. Yannakoulia, M., Papanikolaou, K., Hatzopoulou, I., Efstathiou, E., Papoutsakis, C., & Dedoussis, G. V. (2008). Association between family divorce and children's BMI and meal patterns: the GENDAI Study. *Obesity*, 16(6), 1382-1387.

45. Zhu, N. (2011). Household consumption and personal bankruptcy. The Journal of Legal Studies, 40(1), 1-37.

SELFİE DAVRANIŞININ TÜKETİCİ PSİKOLOJİSİ VE TÜKETİM DAVRANIŞLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Rabia Vildan Akdemir

Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
vildanakdemir@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-0011-6479>

Doç. Dr. İbrahim BOZACI

Kırıkkale Üniversitesi, Keskin Meslek Yüksekokulu
ibrahimbozaci@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-9584-6126>

ÖZET

Selfie davranışı, sosyal medya ve dijital iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin kendilerini ifade etme, sosyal kimliklerini sunma ve çevrimiçi etkileşim kurma biçimlerinden biri hâline gelmiştir. Bu davranış, tüketici davranışları, marka etkileşimi ve sosyal medya pazarlaması açısından da önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilmektedir.

Bu literatür incelemesinde selfie çekme ve paylaşma davranışı; psikolojik, sosyal ve tüketim odaklı yönleriyle ele alınmaktadır. Selfie, sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla bireylerin kendilerini ifade etme, benlik sunumu gerçekleştirme ve sosyal onay alma biçimlerinden biri hâline gelmiştir. Literatürde bu davranışın narsizm, benlik saygısı, vücut görünümü memnuniyeti ve öz sunum gibi değişkenlerle ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca selfieler, tüketici davranışları ve pazarlama açısından önem taşımakta; markalarla etkileşim, kullanıcı tarafından oluşturulan içerik ve satın alma niyeti üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle selfie davranışı, bireysel kimlik sunumu ile dijital tüketim kültürünün kesiştiği bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Selfie davranışı, selfie paylaşımı, özçekim, tüketici davranışları

EXAMINING SELFIE BEHAVIOR WITHIN THE CONTEXT OF CONSUMER PSYCHOLOGY AND CONSUMPTION BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW

Dr. Öğr. Üyesi Rabia Vildan Akdemir

Kırıkkale University, Fatma Şenses Vocational School of Social Sciences,
vildanakdemir@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-0011-6479>

Doç. Dr. İbrahim BOZACI

Kırıkkale University, Keskin Vocational School
ibrahimbozaci@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-9584-6126>

ABSTRACT

Selfie behavior has become one of the ways individuals express themselves, present their social identities, and interact online, with the widespread use of social media and digital communication technologies. This behavior is also considered an important research area in terms of consumer behavior, brand interaction, and social media marketing.

This literature review examines the behavior of taking and sharing selfies from psychological, social, and consumption-oriented perspectives. With the proliferation of social media use, selfies have become one of the ways individuals express themselves, present themselves, and receive social approval. The literature shows that this behavior is related to variables such as narcissism, self-esteem, body image satisfaction, and self-presentation. Furthermore, selfies are important from the perspective of consumer behavior and marketing; they can influence brand interaction, user-generated content, and purchase intention. Therefore, selfie behavior is considered a phenomenon where individual identity presentation and digital consumer culture intersect.

Keywords: Selfie behavior, selfie sharing, self-portrait, consumer behavior

1. GİRİŞ

Selfie olgusu, özellikle sosyal ağların yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin geniş kitlelerle içerik paylaşmasına olanak sağlayan önemli bir dijital iletişim biçimi haline gelmiştir (Felig ve Goldenberg, 2023). Bu dönüşüm, markalama, tüketici davranışları ve pazar araştırmaları açısından dikkat çekici bir araştırma alanı oluşturmuştur (Kedzior vd., 2016). Selfie, yalnızca bireysel bir ifade biçimi değil; aynı zamanda işletmeler açısından pazarlama performansını artırabilen stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir (Lim, 2016).

Örneğin selfie kampanyaları, işletmelerin sosyal medyada tüketicilere daha kolay ulaşmasını sağlamakta ve marka-tüketici ilişkisini güçlendirebilmektedir (Bharti, 2020). Spor tesislerinde oluşturulan akıllı özçekim platformlarının tüketicilerde eğlence ve memnuniyet gibi olumlu duygular yarattığı; burada çekilen selfielerin sosyal medyada paylaşılmasıyla kullanıcıların mekân memnuniyetinin artabildiği görülmektedir (Yüce vd., 2020).

Bazı selfieler doğrudan tüketiciler tarafından üretilirken, bazıları bunun yanında markalar tarafından reklam ve tutundurma amacıyla kullanılmaktadır (Shabalina vd., 2020). Buna rağmen selfienin tüketici davranışları açısından nasıl şekillendiğine yönelik pazarlama araştırmalarının sınırlı olduğu belirtilmektedir (Ma, Yang ve Wilson, 2017). Mevcut çalışmaların önemli bir bölümü ise selfie davranışını narsizm, kişilik özellikleri, kendini açıklama ve benlik sunumu gibi psikolojik değişkenlerle ilişkilendirmektedir. Bunların yanı sıra selfie davranışının tüketici-marka etkileşimini artırdığı da vurgulanmaktadır (Uzunboylu vd., 2020).

Akıllı telefon kameralarının gelişmesi ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte selfie davranışı tüketicilerin günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İşletmeler de pazarlama kampanyalarında tüketici selfilerine giderek daha fazla yer vermektedir. Ancak selfie davranışının tüketici psikolojisi ve tüketim üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı biçimde araştırılması gerektiği ifade edilmektedir (Jeong vd., 2023). Fiziksel çekiciliğe verilen önem, akıllı telefon bağımlılığı ve benlik saygısı gibi faktörler bireylerin selfie içeriklerine yönelmesini etkileyebilmekte; hatta bu davranış bazı bireylerde bağımlılık düzeyine ulaşabilmektedir (Jajodia vd., 2019).

Bu doğrultuda selfie davranışının yalnızca bireysel bir dijital pratik olmadığı; narsizm, benlik saygısı, vücut görünümü memnuniyeti, öz sunum, sosyal onay ihtiyacı ve tüketim davranışları gibi birçok değişkenle ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca selfie davranışı; marka etkileşimi, kullanıcı tarafından oluşturulan içerikler ve sosyal medya pazarlaması bakımından da önemli görülmektedir. Bu literatür incelemesinde; selfie çekme ve paylaşma davranışının psikolojik, sosyal ve tüketim odaklı boyutları ele alınmakta; özellikle narsizm, benlik saygısı, vücut görünümü memnuniyeti ve tüketici davranışlarıyla ilişkisi mevcut çalışmalar çerçevesinde değerlendirilmektedir.

2. SELFİE ÇEKME VE PAYLAŞMA DAVRANIŞI

İletişim, fotoğraf, psikoloji, öz açıklama ve dijital medya çalışmalarında önemli bir konu olan selfie; popüler kültürde dönüşümsel bir etki yaratmış, tüketim ve medya araştırmacılarının ilgisini çeken bir konu olmuştur. Öyle ki, son yıllarda dijital olarak bağlantı kuran insanların online yaşamının temel bir özelliği haline gelmiştir. Sosyal ağların gelişimi, görsel düzenleme araçlarının yaygınlaşması ve çevrimiçi bağlantı imkânlarının artması, bireylerin kendilerini görsel olarak ifade etme becerilerini artırmıştır. Böylece benlik sunumu ve kişiselleştirilmiş iletişim, çağdaş kültürün önemli bir parçası haline gelmiştir (Felig ve Goldenberg, 2023). Öte yandan kimlik, gizlilik, güvenlik ve izleme gibi bakımlardan kaygıları da beraberinde getirmiştir. Bunların yanında selfie bir ürün türü ve tüketici davranışı olarak da

görülebilmektedir. Zira selfie özgünlük, benlik açıklama, sanat tarihi, medya gibi konularla ilişkilidir (Iqani ve Schroeder, 2016; Baiocco vd., 2017).

Araştırmalar selfie çekmenin bireyler açısından kendini açıklama, iletişim kurma, dikkat çekme ve görünüşe ilişkin geri bildirim alma aracı olduğunu göstermektedir (Baiocco vd., 2017). Kültürel farklılıklar da selfie davranışlarını etkilemektedir. Örneğin Amerika'da yüzün ön planda olduğu nesne odaklı selfieler yaygınken, Rusya'da mekân ve manzara odaklı selfieler daha fazla görülmektedir (Shabalina vd., 2020). Bu noktada bireylerin felaket bölgelerinde çekilmiş güler yüzlü selfieleri paylaşabilmeleri, selfie davranışının etik boyutunu da tartışmalı hale getirmektedir (Akin ve Von Schuckmann, 2023). Kısaca selfie, son yıllarda yaygınlaşan önemli bir davranış türü olarak araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

Stefanone vd.'nin (2019) araştırmasında katılımcıların %65'inin bir önceki hafta selfie çektiği belirlenmiş; haftalık ortalama 11 selfie çekildiği ve yaklaşık 4'ünün sosyal medyada paylaşıldığı tespit edilmiştir. Çalışmada selfie çekme ile paylaşma arasında pozitif yönlü ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca gerçek zamanlı görüntüleme ile selfie düzenleme davranışları arasında pozitif; selfie paylaşımı arasında ise negatif yönlü ilişki belirlenmiştir.

3. SELFİE ÇEKME DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Selfie çekme ve paylaşma davranışı, bireylerin psikolojik, sosyal ve kişilik özellikleri gibi birçok değişkenle ilişkili bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Literatürde narsizm, benlik saygısı, vücut görünümü memnuniyeti, öz sunum, sosyal onay ihtiyacı ve teşhircilik gibi değişkenlerin selfie davranışını etkilediği belirtilmektedir (Uysal, 2017; Murray, 2020). Sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte selfie, bireylerin günlük yaşamlarında sık gerçekleştirdikleri bir dijital öz sunum pratiği hâline gelmiştir (Iqani ve Schroeder, 2016; Felig ve Goldenberg, 2023). Kısaca araştırmalarda bireyleri selfie çekmeye ve paylaşmaya yönelten motivasyonlar farklı psikolojik ve sosyolojik değişkenler çerçevesinde ele alınmaktadır.

Araştırmalar, selfie davranışının özellikle narsizm gibi sosyopsikolojik faktörlerden etkilendiğini göstermektedir (Uysal, 2017; Murray, 2020; Jun, Kwak, Ahn, Seong ve Park, 2020). Örneğin Jun vd.'nin (2020) sosyal medya kullanıcılarıyla gerçekleştirdiği araştırmada, başkalarına bağımlı narsizm ile beden kitle indeksinin selfie davranışı üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Felig ve Goldenberg, (2023) araştırmasında, vücut memnuniyetinin narsizm ile selfie paylaşma davranışı arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Ayrıca selfie paylaşımına yönelik olumlu tutumların bu ilişkiyi güçlendirdiği, olumsuz tutumların ise ilişkiyi anlamsız hâle getirdiği ifade edilmiştir. Richa vd.'nin (2021) araştırmasında ise, selfie davranışının özellikle genç bireyler arasında yaygın olduğu; dışadönüklük ve sosyal teşhirciliğin selfie paylaşım davranışını artırdığı belirlenmiştir.

Geleneksel yaklaşımda selfie, narsistik benlik sunumunun bir aracı olarak değerlendirilmekle birlikte, güncel çalışmalar bu davranışın farklı motivasyonlarla da ortaya çıkabildiğini ortaya koymaktadır (Kedzior ve Allen, 2016). Sosyal medyada dijital otoportre niteliği taşıyan selfie; kendini ifade etme, sosyal paylaşım, benlik inşası ve çevrimiçi narsizmin görünür bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Kedzior ve Allen, 2016; Alemdar, İşbilen, Demirel ve Telli, 2017; Felig ve Goldenberg, 2023). Bunun yanında özellikle genç kadınların selfieleri, erkek egemen kültürlerde politik güçlenme ve feminist amaçlarla kendini ifade etme aracı olarak değerlendirildikleri belirtilmektedir (Murray, 2015).

Selfie davranışının psikolojik özelliklerle ilişkisini inceleyen araştırmalarda nörotizm, sosyal fiziksel kaygı, görünüş kaygısı ve vücut utancı gibi değişkenlerin öne çıktığı görülmektedir. Gilliland vd.'nin (2018) gerçekleştirdiği araştırmada, nörotizm, sosyal fiziksel kaygı, görünüş kaygısı ve vücut utancının selfie düzenlemeye harcanan süreyle pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Selfie davranışının benliği geliştirme, kişisel markalama ve çevrimiçi etki yönetimi açısından önemli bir araç olduğu belirtilmektedir (Ozansoy ve Sağkaya, 2019). Ayrıca selfie çeken bireylerin daha kibirli özellikler taşıdığı görülebilmektedir (Morrison vd., 2018). Bunun yanında selfie davranışının benlik sunumu ve etki yönetimiyle ilişkili olduğu da ifade edilmektedir. Pounders vd.'nin (2016) 19-30 yaş arası bireylerle gerçekleştirdiği derinlemesine görüşme araştırmasında, bireylerin mutluluklarını göstermek, fiziksel görünümelerini sergilemek, etki yönetimi sağlamak ve benlik saygılarını artırmak amacıyla selfie paylaştıkları belirlenmiştir.

Sosyal medyada selfie davranışlarının öz değer ve benlik saygısıyla ilişkili olduğu da ifade edilmektedir (Yue vd., 2017). Biolcati'nin (2019) nicel araştırmasında, düşük benlik saygısına sahip kadınların daha yüksek düzeyde vücut imajı ve yaşam memnuniyetsizliği yaşadığı, buna karşın benlik saygısı yüksek bireylere göre daha az selfie paylaştıkları belirlenmiştir. Veldhuis vd. (2020) vücut beğenisinin selfie seçimiyle pozitif yönde ilişkili olduğunu; öz nesneleştirmenin ise selfie seçme, düzenleme ve paylaşma davranışlarını artırdığını ortaya koymuştur.

Sosyal ilişkiler ve psikolojik ihtiyaçların da selfie paylaşım davranışı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Manvelyan'ın (2016) araştırmasında, ilişki memnuniyetinin yakın çevreyle fotoğraf paylaşma olasılığıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Arpacı vd.'nin (2023) öz belirleme kuramına dayalı araştırmasında ise ilişkililik, beceri ve otonomi ihtiyaçlarının selfie paylaşım davranışını etkilediği, teşhirciliğin ise bu ilişkide düzenleyici rol oynadığı tespit edilmiştir. Buna göre teşhirciliğin azalmasına bağlı olarak ilişkilerin zayıfladığı; orta düzey teşhircilikte ilişkililik ihtiyacının, yüksek düzey teşhircilikte ise otonomi dışındaki psikolojik ihtiyaçların anlamlı ilişkiler ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Bunun yanında Huang'ın (2018) araştırmasında alışkanlık kullanımı ve selfie paylaşımından duyulan memnuniyetin, selfie paylaşımının devamlılığını etkilediği; algılanan fayda ve eğlence düzeyinin ise bu davranışı güçlendirdiği ortaya konmuştur. Ayrıca algılanan görelî avantajın, alışkanlık kullanımının paylaşım devamlılığı üzerindeki etkisini ve selfie paylaşım memnuniyetinin devamlılık niyeti üzerindeki etkisini düzenlediği belirlenmiştir.

4. SELFİE DAVRANIŞININ BİREY ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Selfie davranışının bireylere dayanışma, paylaşma, gösteriş, sosyal onaylanma, narsistik duyguların tatmini, benlik keşfi, benliğin açıklanması ve anımsama gibi çeşitli faydalar sağladığı ifade edilmektedir (Kwon ve Kwon, 2018). Selfie, bireyin sosyal kimliğini sürdürmesine yönelik bir araç olarak değerlendirilmekte; aynı zamanda insanların yaşamın tadını çıkarma, güçlü duygular yaşama gibi değerlerini açıklamalarına ve bu mesajları aktif biçimde yaymalarına olanak tanımaktadır (Orekh ve Bogomiagkova, 2017). Ma vd.'nin (2017) araştırmasında ise selfie çeken bireylerin ideal benliklerini sundukları sonucuna ulaşılmıştır. Selfie davranışlarıyla öz değerlendirme arasındaki ilişkiye yönelik bulgular ise tam olarak tutarlı değildir. Felig ve Goldenberg (2023), selfie çekme ve paylaşma davranışlarının olumlu görünüm değerlendirmeleriyle ilişkili olduğunu ortaya koyarken, aynı zamanda selfie düzenleme davranışının olumsuz benlik değerlendirmeleriyle de ilişkili olduğunu ifade etmiştir.

Pounders vd. (2016), paylaşılan selfielerin aldığı beğeni sayısının benlik saygısını etkilediğini ve benlik saygısının hem güdüleyici hem de sonuç değişkeni olarak rol oynadığını ifade etmiştir. Benzer şekilde Kim'in (2020) araştırmasında, selfie paylaşımının benlik saygısını pozitif yönde etkilediği ve benlik saygısının bu davranış ile vücut memnuniyetsizliği arasındaki negatif yönlü ilişkiye aracılık ettiği belirlenmiştir. Ayrıca bu dolaylı etkinin özellikle popülerlik ihtiyacının düşük veya orta düzeyde olduğu durumlarda daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Ridgway ve Clayton'ın (2016) araştırmasında ise Instagram'da selfie paylaşımının vücut imajı memnuniyeti ve Instagram kaynaklı çatışmalarla ilişkili olduğu, bunun da romantik ilişkiler

üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla vücut imajı memnuniyetini artırmak amacıyla paylaşılan selfielerin ilişkileri olumsuz etkileme potansiyeli taşıdığı değerlendirilmektedir.

Kwon ve Kwon'un (2018) araştırmasında, tüketicilerin selfie çekme davranışından dayanışmacı (paylaşma, gösterme, sosyal onay vb.) ve bireyci (narsizm, benlik keşfi, öz açıklama vb.) değerler elde ettiği belirlenmiştir. Ayrıca Jeong'un (2020) araştırmasında, tüketicinin selfie çekme niyetinin benlik imajı kaygılarını ve ürün tercihlerinde çeşitlilik arayıcı davranışları pozitif etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte grup selfiesi çekme niyetinin söz konusu olduğu durumlarda bu etkinin zayıfladığı ifade edilmiştir. Araştırmada ayrıca selfieyi sosyal medyada paylaşmanın bu etkide anlamlı bir rol oynamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. TÜKETİMDE SELFİE ÇEKME DAVRANIŞI

Selfieler yalnızca bireysel kimlik sunumu açısından değil, aynı zamanda tüketim ve pazarlama bağlamında da önemli görülmektedir. İnsanlar markalarla ilgili duygu ve düşüncelerini selfieler aracılığıyla ifade edebilmekte (Katz ve Thomas Crocker, 2015); selfileri ideal benliklerini yansıtmaya ve kendilerini açıklama aracı olarak görebilmektedir (Ma ve Yang, 2016). Bu doğrultuda işletmeler de selfie davranışını pazarlama iletişiminde kullanmaktadır. Örneğin Share a Coke, Solo Selfie ve GoPro Awards gibi kampanyalarda tüketici selfileri teşvik edilmekte ve selfie etkisinden yararlanılmaktadır (Yang, 2017). Nitekim yeni moda ürünleri gibi tüketim nesneleriyle paylaşılan selfieler, işletmelerin tutundurma faaliyetlerine katkı sağlamaktadır. Berg'in (2018) Norveç'te gerçekleştirdiği saha araştırmasında, gençlerin haftalık veya daha sık selfie paylaştığı, ellili yaşlardaki bireylerin ise oldukça düşük düzeyde paylaşım yaptığı belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca özçekim paylaşımının tüketici zararını (para kaybı, sahtekârlık ve sağlığın zarar görmesi gibi) ve aşırı tüketimi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Teknolojik gelişmeler bireylerin kendilerini algılama ve ürünleri değerlendirme biçimlerini de etkilemektedir. Barbro'nun (2019) deneysel araştırmasında, tüketicilerin ürün değerlendirmeleri sırasında kendi selfie görüntülerini görmelerinin ürün değerlendirmelerini etkilediği belirlenmiş ve bu durum "selfie etkisi" olarak adlandırılmıştır. Buna göre sık selfie çeken tüketiciler ürünleri daha olumlu değerlendirmekte ve gerçek görüntü kullanımında daha yüksek tercih göstermektedir. Cheah vd. (2019) ise yeni açılan bir deniz ürünleri restoranına yönelik ünlü destekli reklamlarla selfie içerikli tutundurmanın; dikkat, ilgi, reklamı paylaşma ve davranışsal niyetler açısından benzer etkiler oluşturduğunu belirlemiştir. Piancatelli vd. (2021) ise müze bağlamında selfielerin sanat tüketicileri açısından güçlendirici ve demokratikleştirici bir araç olduğunu; sanat ürünleriyle duygusal bağ kurma ve diğer bireylerle birlikte değer yaratma işlevi gördüğünü ifade etmiştir.

Dijital platformlarda marka selfieleri, tüketicilerin marka anlamlarını üretme ve tüketme biçimlerinden biri hâline gelmiştir. Uzunboylu vd.'nin (2020) netnografi araştırmasında, tüketicilerin moda, fitness, seyahat ve gıda gibi ürünleri yüzlerinin yanında tutarak markalarla ilişkilerini yüz ifadeleri aracılığıyla açıkladıkları belirlenmiştir. Ayrıca selfielere eşlik eden başlıklar, yorumlar ve beğenilerin marka ilgisini artırdığı ve araştırma davranışlarına neden olabildiği ifade edilmiştir. Araştırmada özellikle marka selfilerine yönelik olumsuz yorumların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. İnsanlar sosyal medyada Puma, Reebok ve Starbucks gibi markaların yer aldığı tüketici selfilerini sıkça paylaşmaktadır. İşletmeler bu tüketici selfilerinden marka yaratma sürecinde yararlanabilmektedir. Ancak doğru tüketici selfilerinin seçimi önemli bir güçlük oluşturmaktadır. Huang'ın (2022) araştırmasında, destekleyen çekiciliği, marka uyumu ve izleyen ile benzerlik gibi yüzeysel işlemlerin tüketici selfilerine yönelik tutumu olumlu etkilediği; marka destekleyen mutluluğu ve izleyen ile benzerliğin ise otantiklik aracılığıyla bu tutumu güçlendirdiği belirlenmiştir. Buna karşın derin bilişsel

işlemenin selfie tutumunu anlamlı biçimde etkilemediği ifade edilmiştir. Ayrıca selfie tutumunun marka tutumu, satın alma niyeti ve tüketici etkileşimi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Jeong vd. (2023), tüketicilerin satın almayı düşündükleri ürünlerle birlikte selfie çekeceklerini düşündüklerinde kendini sunum kaygılarının arttığını ve bunun ürün seçiminde çeşitlilik arayışını yükselttiğini belirlemiştir. Ancak grup selfiesi çekilmesi durumunda bu etkinin azaldığı ifade edilmiştir. Gunnarsdóttir'nin (2014) araştırmasına göre ise Instagram kullanıcıları mutlu oldukları ürünlerin fotoğraflarını daha fazla paylaşmakta ve bu paylaşımlarla takipçilerinin satın alma kararlarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Fodranová vd.'nin (2022) araştırmasında, seyahat selfielerinin özellikle gençler ve kadınlar tarafından daha sık paylaşıldığı belirlenmiştir. Wolfsteiner vd. (2023) ise selfie kampanyalarının zihinsel imgeleri yönlendirdiğini ve marka ilgisinin marka tutumunu etkilediğini ortaya koymuştur.

Ürün selfieleri yalnızca ürünlerin değil, tüketicilerin de sosyal sermaye elde etmesine katkı sağlamaktadır (Yang, 2017). Kim vd.'nin (2017) araştırmasında, kendini ifade etme tutumunun selfie paylaşım sayısını, moda ürünü sergileme davranışını ve selfie çekim sıklığını pozitif yönde etkilediği; görünüm memnuniyetinin yüksek olduğu durumlarda bu etkilerin daha güçlü olduğu belirlenmiştir. Hartmann vd. (2021) ise marka selfielerini tüketicinin yüzünün görüldüğü özçekimler ve yüzün gizlenerek markalı ürünün ön plana çıkarıldığı marka selfieleri olarak ikiye ayırmıştır. Araştırmada tüketici selfielerinin daha fazla gönderici etkileşimi sağladığı, marka selfielerinin ise marka odaklı etkileşimleri ve satın alma niyetini artırdığı belirlenmiştir. Kamboj ve Sharma'nın (2023) araştırmasında da tüketici yenilikçiliği, sosyal medya katılım niyeti, selfie paylaşımına yönelik tutum ve göreceli normların selfie paylaşım niyetini pozitif etkilediği; bunun da sosyal medya aracılığıyla selfie paylaşım davranışını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Octavia ve Sriayudha'nın (2020) araştırmasında deneyimsel alışverişin selfie pazarlamasını etkilediği, her iki değişkenin de yiyecek büfesi sadakati üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

6. SONUÇ

Selfie davranışı, dijitalleşen tüketim kültürü içerisinde bireylerin kendilerini ifade etme, sosyal kimliklerini sunma ve sosyal onay elde etme biçimlerinden biri hâline gelmiştir. Araştırmalar, selfie davranışının bireylere benlik keşfi, öz açıklama, sosyal paylaşım ve aidiyet gibi çeşitli psikolojik ve sosyal faydalar sağlayabildiğini göstermektedir (Kwon ve Kwon, 2018). Bununla birlikte selfie davranışının benlik saygısı, görünüm değerlendirmesi ve vücut imajı gibi değişkenlerle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle selfie paylaşımının olumlu benlik değerlendirmeleriyle ilişkili olduğu, ancak selfie düzenleme davranışının olumsuz benlik algılarını artırabildiği ifade edilmektedir (Felig ve Goldenberg, 2023). Ayrıca bireylerin selfieler aracılığıyla çoğu zaman ideal benliklerini sundukları anlaşılmaktadır (Ma vd., 2017).

Tüketim bağlamında değerlendirildiğinde ise selfielerin yalnızca bireysel paylaşım aracı olmadığı, aynı zamanda işletmeler açısından önemli bir pazarlama ve tutundurma unsuru hâline geldiği görülmektedir. Tüketiciler markalarla ilgili duygu ve düşüncelerini selfieler aracılığıyla ifade ederken, işletmeler de tüketici selfielerini marka farkındalığı, etkileşim ve satın alma niyetini artırmak amacıyla kullanabilmektedir (Yang, 2017). Özellikle sosyal medya ortamlarında paylaşılan marka selfielerinin tüketici etkileşimini artırdığı, marka tutumlarını olumlu etkilediği ve elektronik ağızdan ağıza iletişime katkı sağladığı anlaşılmaktadır (Hartmann vd., 2021; Wolfsteiner vd., 2023).

Bunun yanında selfie davranışının tüketici karar alma süreçleri üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Tüketicilerin ürünlerle birlikte selfie çekme niyetlerinin kendini sunum kaygısını ve çeşitlilik arayışını artırabildiği belirtilmektedir (Jeong vd., 2023). Ayrıca teknoloji ve sosyal medya kullanımının tüketicilerin ürün değerlendirmelerini ve tüketim eğilimlerini

etkileyerek “selfie etkisi” olarak ifade edilen yeni davranışsal sonuçlar ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır (Barbro, 2019). Bununla birlikte bazı araştırmalar selfie paylaşımının aşırı tüketim, tüketici zararı ve kişilerarası ilişkiler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceğini de göstermektedir (Berg, 2018; Ridgway ve Clayton, 2016).

Sonuç olarak selfie davranışı; bireysel, sosyal ve tüketimsel boyutları bulunan çok yönlü bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde tüketicilerin dijital ortamlarda kendilerini ve tükettikleri ürünleri birlikte sunmaları, markalar açısından önemli fırsatlar yaratırken; benlik algısı, sosyal ilişkiler ve tüketim davranışları üzerindeki olası olumsuz etkilerin de dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalarda selfie davranışının farklı yaş grupları, kültürel yapılar ve dijital platformlar bağlamında daha kapsamlı biçimde incelenmesi önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akin, T., & von Schuckmann, J. (2023). Disaster selfies: How ethical reminders can mitigate morally questionable consumption practices. *International Journal of Consumer Studies*, 47(1), 334-349.
2. Arpaci, I., Tak, P., & Shekhawat, H. (2023). The moderating role of exhibitionism in the relationship between psychological needs and selfie-posting behavior. *Current Psychology*, 42(5), 3610-3616.
3. Baiocco, R., Chirumbolo, A., Bianchi, D., Ioverno, S., Morelli, M., & Nappa, M. R. (2017). How HEXACO Personality Traits Predict Different Selfie-Posting Behaviors among Adolescents and Young Adults. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-9.
4. Barbro, P. A. (2019). The influence of selfies on product and image evaluation. *Academy of Marketing Studies Journal*, 23(4), 1-15.
5. Berg, L. (2018). Young consumers in the digital era: The selfie effect. *International Journal of Consumer Studies*, 42(4), 379-388.
6. Bharti, M. (2020). When too much “me” is bad for “us”: the detrimental effect of selfie on self-brand connection. Doktora Tezi, Nanyang Business School, Nanyang Technological University, Singapore.
7. Biolcati, R. (2019). Low self-esteem and selfie posting among young women. *The Open Psychology Journal*, 12(1), 155-168.
8. Cheah, J. H., Ting, H., Cham, T. H., & Memon, M. A. (2019). The effect of selfie promotion and celebrity endorsed advertisement on decision-making processes: A model comparison. *Internet Research*, 29(3), 552-577.
9. Felig, R. N., & Goldenberg, J. L. (2023). Selfie-evaluation: a meta-analysis of the relationship between selfie behaviors and self-evaluations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 50(8), 1227-1250.
10. Fodranová, I., Labudová, V., & Antalová, M. (2022). Posting travel selfies: Harm or blessing. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 11(4), 1668-1685.
11. Gunnarsdóttir, A. M. (2014). " Let me take a selfie." Motives for posting electronic word-of-mouth in visual content on Instagram (BS Final Tezi, İşletme Yönetimi, University of Iceland).
12. Hartmann, J., Heitmann, M., Schamp, C., & Netzer, O. (2021). The power of brand selfies. *Journal of Marketing Research*, 58(6), 1159-1177.
13. Huang, R. T. (2018). What motivates people to continuously post selfies? The

moderating role of perceived relative advantage. *Computers in Human Behavior*, 80, 103-111.

14. Huang, Y. (2022). How Are Peer Endorser Characteristics Related to Consumer Selfie Attitude? (Doctoral dissertation, University of York, Business and Society).
15. Iqani, M., & Schroeder, J. E. (2016). # selfie: Digital self-portraits as commodity form and consumption practice. *Consumption Markets & Culture*, 19(5), 405-415.
16. Jajodia, I., Jain, K., & Gautam, S. (2019). The determinants of selfie-clicking behavior. *IUP Journal of Management Research*, 18(1), 64-78.
17. Jeong, H. (2020). The Influence of Selfies on Variety-Seeking Behavior. Doktora Tezi, Drexel University.
18. Jeong, H., Wang, C., & Suri, R. (2023). Let me take a# selfie# variety: How consumer selfie affects variety seeking. *Psychology & Marketing*, 40(9), 1693-1703.
19. Jun, D., Kwak, S., Ahn, D., Seong, S., & Park, S. (2020). The effects of narcissism, BMI and appearance management behavior on the selfie behavior. *Fashion & Textile Research Journal*, 22(1), 102-111.
20. Kamboj, S., & Sharma, M. (2023). Social media adoption behaviour: Consumer innovativeness and participation intention. *International Journal of Consumer Studies*, 47(2), 523-544.
21. Katz, J., & Thomas Crocker, E. (2015). Selfies and photo messaging as visual conversation: Reports from the United States, United Kingdom and China. *International Journal of Communication*, 9, 1861-1872.
22. Kedzior, R., & Allen, D. E. (2016). From liberation to control: Understanding the selfie experience. *European Journal of Marketing*, 50(9/10), 1893-1902.
23. Kedzior, R., Allen, D. E., & Schroeder, J. (2016). The selfie phenomenon–consumer identities in the social media marketplace. *European Journal of Marketing*, 50(9/10), 1767-1772.
24. Kim, D.S., Baek, E. & Choo, H.J. (2017). The effect of self-presentation and self-expression attitude on selfie behavior in SNS. *Fashion & Textile Research Journal*, 19(6), 701-711.
25. Kim, M. (2020). Instagram selfie-posting and young women's body dissatisfaction: Investigating the role of self-esteem and need for popularity. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 14(4).
<https://doi.org/10.5817/CP2020-4-4>.
26. Kwon, Y. J., & Kwon, K. N. (2018). Consumer roles and values in selfie experience: a case of Korean young consumers. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 21(4), 491-512.
27. Lim, W. M. (2016). Understanding the selfie phenomenon: current insights and future research directions. *European Journal of Marketing*, 50(9/10), 1773-1788.
28. Ma, J. W., Yang, Y., & Wilson, J. A. (2017). A window to the ideal self: a study of UK Twitter and Chinese Sina Weibo selfie-takers and the implications for marketers. *Journal of Business Research*, 74, 139-142.
29. Ma, J., & Yang, Y. (2016). What can we know from selfies-An exploratory study on selfie and the implication for marketers. 2016 Global Marketing Conference at Hong

Kong, 597-601.

30. Manvelyan, C. (2016). Pics or it didn't happen: Relationship satisfaction and its effects on Instagram use. *Colloquy*, 12, 87-100.
31. Morrison, T. G., Morrison, M. A., Kiss, M. J., & Gilliland, E. (2018). Characterological correlates of selfie taking behavior. *Psychology Scientific Research Publishing*, 9, 1530-1545.
32. Murray, D. C. (2015). Notes to self: the visual culture of selfies in the age of social media. *Consumption Markets & Culture*, 18(6), 490-516.
33. Murray, D. C. (2020). Selfie consumerism in a narcissistic age. *Consumption Markets & Culture*, 23(1), 21-43.
34. Octavia, A., & Sriayudha, Y. (2020). Selfie marketing and customer loyalty: Mediating role of experiential shopping. *Jurnal Ilmu Manajemen Terapan*, 1(3), 231-238.
35. Orekh, E., & Bogomiagkova, E. (2017). 'Being on trend': Selfie as a social phenomenon. *International Journal of Digital Society*, 8(1), 1238-1243.
36. Ozansoy Çadırcı, T., & Sağkaya Güngör, A. (2019). Love my selfie: selfies in managing impressions on social networks. *Journal of Marketing Communications*, 25(3), 268-287.
37. Piancatelli, C., Massi, M., & Vocino, A. (2021). # artoninstagram: Engaging with art in the era of the selfie. *International Journal of Market Research*, 63(2), 134-160.
38. Pounders, K., Kowalczyk, C. M., & Stowers, K. (2016). Insight into the motivation of selfie postings: Impression management and self-esteem. *European Journal of Marketing*, 50(9/10), 1879-1892.
39. Richa, M., Nidhi, S., & Chhavi, T. (2021). Selfies, individual traits, and gender: decoding the relationship. *Trends in Psychology*, 29, 261-282.
40. Ridgway, J. L., & Clayton, R. B. (2016). Instagram unfiltered: Exploring associations of body image satisfaction, Instagram# selfie posting, and negative romantic relationship outcomes. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(1), 2-7.
41. Shabalina, O., Nelson, M. R., & Trofimenko, E. (2020). Are selfie styles universal? Exploring how culture and technology influence visual self-representational styles in consumer selfies for consumers from Russia and the U.S., *American Academy of Advertising. Conference. Proceedings (Online)* (33).
42. Stefanone, M. A., Yue, Z., & Toh, Z. (2019). A social cognitive approach to traditional media content and social media use: Selfie-related behavior as competitive strategy. *New media & society*, 21(2), 317-335.
43. Uysal, A.G.A.E.(2017). Selfie (Özçekim) olgusunun narsisizm üzerinden McLuhan ve Meyrowitz'e dayalı incelenmesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(51), 412-425.
44. Uzunboylu, N., Melanthiou, Y., & Papasolomou, I. (2020). Hello Brand, let's take a selfie. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 23(1), 109-121.
45. Veldhuis, J., Alleva, J. M., Bij de Vaate, A. J., Keijer, M., & Konijn, E. A. (2020). Me, my selfie, and I: The relations between selfie behaviors, body image, self-

objectification, and self-esteem in young women. *Psychology of Popular Media*, 9(1), 3.

46. Wang, Y., Xie, X., Wang, X., Wang, P., Nie, J., & Lei, L. (2020). Narcissism and selfie-posting behavior: the mediating role of body satisfaction and the moderating role of attitude toward selfie-posting behavior. *Current Psychology*, 39, 665-672.
47. Wolfsteiner, E., Garaus, M., Wagner, U., & Girschick, A. (2023). Selfie campaigns as advertising tactic: mental imagery as a driver of brand interest and participation. *International Journal of Advertising*, 42(4), 773-797.
48. Yang, Q. (2017). Selfie Usage in Marketing Between Companies and Consumers. Yüksek Lisans Tezi, Communication & Media Technologies, School of Communication, Collega of Liberal Arts, Rochester Institute of Technology.
49. Yüce, A., Katırcı, H., Aydoğdu, V., Keçeci, O., & Çetin, E. (2020). Bir Selfie Çekilebilir miyiz? Spor Tesislerinde Akıllı Selfie Uygulaması. *Electronic Turkish Studies*, 15(7), 3201-3213.
50. Yue, Z., Toh, Z., & Stefanone, M. A. (2017). Me, myselfie, and I: Individual and platform differences in selfie taking and sharing behaviour. In *Proceedings of the 8th International Conference on Social Media & Society* (1-12).

KLASİK TEMSİL ANLAYIŞINDAN KATILIMCI DEMOKRASİYE: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ DEMOKRATİK MEŞRUIYET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Enes SEBA

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans

ensesebatr@gmail.com - 0009-0004-3145-7633

ÖZET

Modern demokratik sistemlerin temelini oluşturan temsili demokrasi modeli, vatandaşların siyasal karar alma süreçlerine seçilmiş temsilciler aracılığıyla katılmasını esas almaktadır. Ancak küreselleşme, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, toplumsal taleplerin çeşitlenmesi ve siyasal kurumlara duyulan güvenin azalması gibi gelişmeler, klasik temsil mekanizmalarının yeterliliğini tartışmaya açmıştır. Özellikle temsil edilen ile temsilci arasındaki mesafenin artması, demokratik sistemlerde temsil krizine ilişkin tartışmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları, devlet ile toplum arasında aracılık görevi üstlenen ve vatandaşların taleplerinin siyasal süreçlere aktarılmasında önemli rol oynayan aktörler olarak öne çıkmaktadır. Sendikalar, dernekler, vakıflar, meslek örgütleri ve çeşitli gönüllü kuruluşlar aracılığıyla örgütlenen sivil toplum, bireylerin yalnızca seçim dönemlerinde değil, karar alma süreçlerinin farklı aşamalarında da siyasal yaşama katılımını mümkün kılmaktadır. Böylece sivil toplum kuruluşları, klasik temsil mekanizmalarının ulaşamadığı toplumsal kesimlerin taleplerini görünür kılarak demokratik katılımın genişlemesine katkı sunmaktadır.

Bu bildiride, klasik siyasal temsil anlayışı ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişki kuramsal bir perspektiften ele alınmaktadır. Çalışmada öncelikle siyasal temsil kavramının tarihsel ve teorik gelişimi incelenmekte, ardından sivil toplumun demokratik sistemlerde üstlendiği işlevler değerlendirilmektedir. Temel argüman olarak, sivil toplum kuruluşlarının temsili demokrasinin alternatifi değil, tamamlayıcı unsuru olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca sivil toplumun siyasal katılımı artırma, farklı toplumsal grupların taleplerini karar alma süreçlerine taşıma ve demokratik meşruiyeti güçlendirme kapasitesi tartışılmaktadır.

Sonuç olarak, günümüz demokrasilerinde sivil toplum kuruluşlarının yalnızca sosyal ve kültürel faaliyet yürüten yapılar olmadığı; aynı zamanda temsil krizlerinin aşılmasında, vatandaş-devlet ilişkisinin güçlendirilmesinde ve demokratik meşruiyetin desteklenmesinde önemli bir işlev üstlendiği değerlendirilmektedir. Bu durum, demokratik yönetim anlayışının gelişmesi açısından sivil toplumun siyasal sistem içerisindeki konumunun yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Siyasal Temsil, Temsili Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları, Demokratik Katılım, Demokratik Meşruiyet, Yönetişim.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SPORDA AHLAKTAN UZAKLAŞMA VE SPORTMENLİK YÖNELİMİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ

Prof. Dr. Serdar ORHAN

Fırat Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi
sorhan23@gmail.com- 0000-0002-7988-5045

Doç. Dr. Engin Baha ÇELİKEL

Fırat Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi
becelikel@firat.edu.tr- 0000-0002-8429-969X

Murat BALAL

Fırat Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü
balal.murat44@gmail.com- 0009-0003-4070-8791

Ayşegül ARSLAN PAY

Fırat Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi
a_arslan@firat.edu.tr- 0009-0005-7989-7977

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Fırat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin sporda ahlaktan uzaklaşma ve sportmenlik yönelimi düzeylerinin çeşitli demografik değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Fırat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören toplam 378 öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu, Sporda Ahlaktan Uzaklaşma Ölçeği ve Sportmenlik Yönelimi Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS programından yararlanılmıştır. Araştırmada frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma analizlerinin yanı sıra bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır. Anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların cinsiyet, spor branşı ve profesyonel spor yapma durumu değişkenlerine göre sportmenlik yönelimi ve sporda ahlaktan uzaklaşma düzeylerinde anlamlı farklılık bulunmamıştır. Yaş değişkenine göre de gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Bölüm değişkeni açısından sportmenlik yönelimi ve sporda ahlaktan uzaklaşma düzeylerinde anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Rekreasyon ve yöneticilik bölümü öğrencilerinin sportmenlik yönelimi puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Spor süresi değişkenine göre yalnızca sportmenlik yönelimi açısından anlamlı farklılık bulunmuş, 4-5 yıl spor yapan öğrencilerin sportmenlik yönelimi puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Spor yapma sıklığı değişkeni açısından ise hem sportmenlik yönelimi hem de sporda ahlaktan uzaklaşma düzeylerinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Düzenli spor yapan öğrencilerin sportmenlik yönelimlerinin daha yüksek, ahlaktan uzaklaşma düzeylerinin ise daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak düzenli spor yapmanın bireylerin sportmenlik davranışlarını olumlu yönde etkilediği ve sporda ahlaktan uzaklaşma eğilimlerini azalttığı söylenebilir. Spor ortamlarında etik değerlere ve fair-play anlayışına yönelik uygulamalara daha fazla önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Spor, sportmenlik, ahlaktan uzaklaşma, fair-play, spor etiği
Dipnot: Fırat Üniversitesi Sağlık bilimleri enstitüsü, yayınlanmamış tezden üretilmiştir (2026).

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the levels of moral disengagement in sport and sportsmanship orientation among students of the Faculty of Sport Sciences at Fırat University in terms of various demographic variables. The study employed a survey model, one of the quantitative research methods. The study group consisted of a total of 378 students enrolled in the Faculty of Sport Sciences at Fırat University.

A Personal Information Form, the Moral Disengagement in Sport Scale, and the Sportsmanship Orientation Scale were used as data collection instruments. The data were analyzed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS). In addition to frequency, percentage, arithmetic mean, and standard deviation analyses, independent samples t-test, one-way analysis of variance (ANOVA), and Tukey's HSD post hoc multiple comparison test were conducted. The level of significance was set at $p < .05$.

According to the findings, no significant differences were found in participants' levels of sportsmanship orientation and moral disengagement in sport with respect to gender, sport branch, and professional sports participation status. Similarly, no significant differences were identified among age groups. Significant differences were observed in both sportsmanship orientation and moral disengagement in sport according to the department variable. It was determined that students enrolled in the Recreation and Sports Management departments had higher sportsmanship orientation scores. Regarding the duration of sports participation, a significant difference was found only in sportsmanship orientation, with students who had been engaged in sports for 4–5 years demonstrating higher sportsmanship orientation scores. In terms of the frequency of sports participation, significant differences were identified in both sportsmanship orientation and moral disengagement in sport. Students who participated in sports regularly exhibited higher levels of sportsmanship orientation and lower levels of moral disengagement.

In conclusion, it can be stated that regular participation in sports positively influences individuals' sportsmanship behaviors and reduces their tendency toward moral disengagement in sport. Therefore, greater emphasis should be placed on practices promoting ethical values and the understanding of fair play within sporting environments.

Keywords: Sport, sportsmanship, moral disengagement, fair play, sports ethics.

1.GİRİŞ

Spor, bireyin fiziksel, zihinsel, psikolojik ve sosyal gelişimine katkı sağlayan önemli bir etkinlik alanıdır. Günümüzde spor yalnızca fiziksel performansın geliştirilmesine yönelik bir faaliyet olarak değerlendirilmemekte; aynı zamanda bireyin toplumsallaşmasına, sosyal ilişkiler kurmasına ve kişilik gelişimine katkı sağlayan önemli bir eğitim aracı olarak kabul edilmektedir (Yetim, 2014). Spor ortamları bireylere disiplin, sorumluluk, iş birliği, empati, özgüven ve dayanışma gibi değerlerin kazandırılmasında önemli rol oynamaktadır.

Spor faaliyetleri bireylerin sosyal yaşam içerisinde çeşitli davranış kalıpları geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Özellikle takım çalışması, kurallara uyum, rakibe saygı ve adil mücadele anlayışı sporun bireylere kazandırdığı temel değerler arasında yer almaktadır. Bu nedenle spor ortamlarının bireylerin ahlaki gelişim süreçleri üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Sunay, 2017).

Modern spor anlayışında başarı ve kazanma isteğinin ön plana çıkması bazı durumlarda etik değerlerin geri planda kalmasına neden olabilmektedir. Özellikle yoğun rekabet ortamı bireyleri zaman zaman sportmenlik dışı davranışlara yönlendirebilmektedir. Bu durum spor ortamlarında fair-play anlayışının zayıflamasına ve etik dışı davranışların artmasına neden olabilmektedir (Kavussanu, 2008).

Sportmenlik kavramı spor ortamında dürüst davranma, rakibe saygı gösterme, kurallara uyma ve fair-play anlayışına uygun hareket etme gibi davranışları kapsamaktadır (Sezen-Balçıklı, 2010). Buna karşılık sporda ahlaktan uzaklaşma ise bireyin etik dışı davranışlarını haklı göstermesi ve normalleştirmesi olarak açıklanmaktadır (Bandura, 1999).

2.SPORDA ETİK

Etik kavramı bireylerin doğru ve yanlış davranışları ayırt etmelerini sağlayan ahlaki ilkeler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Spor ortamında etik ise sporcuların, antrenörlerin, yöneticilerin ve diğer paydaşların dürüstlük, adalet, saygı ve sorumluluk gibi değerlere uygun davranmalarını ifade etmektedir (Pehlivan, 2004).

Sporda etik anlayışı sporun yalnızca fiziksel performans ve başarı odaklı bir etkinlik olmadığını, aynı zamanda bireyin karakter gelişimine katkı sağlayan bir eğitim alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Spor ortamında etik davranışlar; rakibe saygı gösterme, kurallara uyma, dürüst davranma ve haksız avantaj elde etmeye çalışmama gibi davranışları kapsamaktadır (Kavussanu, 2008).

Ancak modern spor anlayışında başarı baskısı, ekonomik kaygılar, performans beklentisi ve yoğun rekabet ortamı bazı durumlarda etik dışı davranışların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Özellikle profesyonel spor ortamlarında doping kullanımı, şike, rakibe zarar verme, hakemi aldatma ve saldırgan davranışlar gibi etik dışı uygulamaların görülebildiği belirtilmektedir (Gümüş, 2019).

Bandura'ya göre bireyler bazı bilişsel mekanizmalar aracılığıyla etik dışı davranışlarını haklı gösterebilmekte ve bu davranışları normalleştirebilmektedirler (Bandura, 1999). Bu durum spor ortamlarında etik değerlerin zaman zaman geri planda kalmasına neden olabilmektedir.

2.1. SPORTMENLİK KAVRAMI

Sportmenlik, spor ortamında bireyin etik değerlere uygun davranması, rakibe saygı göstermesi ve kurallara bağlı hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır. Vallerand ve arkadaşlarına (1997)

göre sportmenlik; sosyal normlara uyum, rakibe saygı, kurallara bağlılık ve sorumluluk bilinci gibi boyutlardan oluşmaktadır.

Sportmenlik yalnızca müsabaka sırasında kurallara uyma davranışı değildir. Aynı zamanda rakibi küçük düşürmeme, hakem kararlarına saygı gösterme, haksız avantaj elde etmeye çalışmama ve mücadele ruhunu koruma gibi davranışları da içermektedir (Sezen-Balçıkanlı, 2010).

Lee vd. (2000), sportmenlik davranışlarının bireyin sahip olduğu değer sistemi ve sosyal öğrenme süreçleriyle ilişkili olduğunu belirtmektedir.

Sportmenlik davranışlarının gelişmesinde spor eğitimi önemli bir role sahiptir. Özellikle antrenörlerin ve beden eğitimi öğretmenlerinin sporculara model olması sportmenlik anlayışının gelişimine katkı sağlamaktadır.

Sportmenlik davranışlarının gelişiminde sosyal çevre, aile ve eğitim süreçlerinin önemli etkileri bulunmaktadır (Shields & Bredemeier, 2007).

2.2. SPORDA AHLAKTAN UZAKLAŞMA KAVRAMI

Sporda ahlaktan uzaklaşma, bireyin spor ortamında etik dışı davranışlarını haklı göstermesi veya normalleştirmesi olarak açıklanmaktadır. Bu kavram Bandura'nın Sosyal Bilişsel Kuramı temelinde ele alınmaktadır.

Bandura'ya göre bireyler bazı bilişsel mekanizmalar aracılığıyla etik dışı davranışlarını meşrulaştırabilmekte ve bu davranışlardan dolayı suçluluk hissetmeyebilmektedirler (Bandura, 1991).

Spor ortamında ahlaktan uzaklaşma davranışları, rakibe zarar verme, hakemi aldatma, kuralları ihlal etme, saldırgan davranışları normal görme şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Özellikle yoğun rekabet ortamlarında bireylerin başarı elde etmek amacıyla etik dışı davranışları daha kolay kabul edebildikleri belirtilmektedir. Bu durum sporun temel etik değerlerinden uzaklaşılmasına neden olabilmektedir.

Kavussanu'ya (2008) göre ahlaktan uzaklaşma düzeyi yüksek bireylerin antisosyal davranışlara yönelme eğilimleri daha fazladır. Bu nedenle spor ortamlarında ahlaki değerlerin korunması büyük önem taşımaktadır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin sportmenlik yönelimi ve sporda ahlaktan uzaklaşma düzeylerinde anlamlı farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç Gürpınar (2015) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir. Gürpınar'ın çalışmasında da sporcuların ahlaktan uzaklaşma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde Kavussanu ve Boardley (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da cinsiyetin antisosyal davranışlar üzerinde tek başına belirleyici olmadığı belirtilmiştir. Buna karşılık literatürde kadın sporcuların sportmenlik düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Vallerand vd. (1997), kadın sporcuların sportmenlik davranışlarına erkek sporculara göre daha fazla önem verdiğini ifade etmektedir. Spor bilimleri öğrencilerinin fair-play ve spor etiği konusunda benzer eğitim süreçlerinden geçmeleri, kadın ve erkek öğrenciler arasındaki davranış farklılıklarını azaltmış olabilir.

Araştırmanın önemli bulgularından biri bölüm değişkenine ilişkindir. Araştırmada rekreasyon ve yöneticilik bölümü öğrencilerinin sportmenlik yönelimi puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum rekreasyon eğitiminin sosyal uyum, yaşam boyu spor, iletişim ve

bireysel gelişim odaklı yapısıyla açıklanabilir. Rekreasyon alanında bireyler daha çok sosyal katılım, eğlence ve yaşam kalitesi odaklı spor faaliyetleri içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle rekreasyon öğrencilerinin sportmenlik davranışlarını daha fazla içselleştirmiş olmaları beklenebilir.

Benzer şekilde Yetim (2014), sporun sosyal yönünün bireyin davranış gelişimi üzerinde önemli etkileri olduğunu ifade etmektedir. Rekreasyon bölümü öğrencilerinin sosyal etkileşime dayalı eğitim süreçlerinden geçmeleri sportmenlik yönelimlerini olumlu etkilemiş olabilir. Buna karşılık antrenörlük bölümü öğrencilerinin sportmenlik puanlarının daha düşük olması dikkat çekicidir. Bu durumun performans ve başarı odaklı spor anlayışından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Eitzen (2012), yoğun rekabet ortamlarında bireylerin zaman zaman etik değerleri ikinci plana atabildiklerini ifade etmektedir. Araştırma bulguları bu görüşü destekler niteliktedir.

Araştırmada spor süresi değişkenine göre sportmenlik yönelimi açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Özellikle 4-5 yıl spor yapan öğrencilerin sportmenlik yönelimi puanlarının diğer gruplardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu Güngörmüş vd. (2014) tarafından yapılan çalışma ile benzerlik göstermektedir. İlgili araştırmada düzenli ve uzun süreli spor katılımının bireylerin sosyal uyum ve etik davranış gelişimlerini olumlu etkilediği belirtilmiştir. Spor ortamında uzun süre bulunan bireylerin kurallara uyum, takım çalışması ve sorumluluk alma davranışlarını daha fazla geliştirdikleri düşünülmektedir.

Ancak spor süresi arttıkça sportmenlik düzeyinin sürekli yükselmediği de görülmektedir. Özellikle 5 yıl ve üzeri spor yapan öğrencilerin puanlarının 4-5 yıl spor yapanlara göre daha düşük olması dikkat çekmektedir. Bu durum yoğun rekabet ortamlarının birey davranışlarını etkileyebilmesiyle açıklanabilir. Spor süresinin artmasıyla birlikte bireylerin başarı baskısı ve performans kaygısını daha yoğun yaşamaları, sportmenlik davranışlarını olumsuz etkileyebilmektedir.

Araştırmada spor yapma sıklığı değişkenine göre hem sportmenlik yönelimi hem de sporda ahlaktan uzaklaşma düzeylerinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Günlük ve düzenli spor yapan öğrencilerin sportmenlik yönelimi puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgu Lumpkin (2010) ve Pehlivan (2004) tarafından ortaya konulan görüşlerle benzerlik göstermektedir. İlgili çalışmalarda sporun bireylere dürüstlük, saygı, sorumluluk ve adalet gibi etik değerler kazandırdığı ifade edilmektedir.

Sonuç olarak araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde spor ortamına düzenli katılımın sportmenlik davranışlarını olumlu yönde etkilediği ve ahlaktan uzaklaşma eğilimlerini azaltabildiği söylenebilir. Bununla birlikte rekabet baskısı, performans odaklı spor anlayışı ve sosyal çevre gibi faktörlerin bireylerin etik davranışları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle spor bilimleri fakültelerinde yalnızca fiziksel performansa değil; etik değerler, fair-play, sportmenlik ve ahlaki karar verme süreçlerine yönelik eğitim uygulamalarına da daha fazla önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

4. ÖNERİ

Spor eğitim programlarında etik değerler ve sportmenlik davranışlarına yönelik uygulamalı eğitimlere daha fazla yer verilmelidir.

Antrenörler ve beden eğitimi öğretmenleri sporculara rol model olacak davranışlar sergilemelidir.

Spor ortamlarında yalnızca başarı ve performans odaklı değil, aynı zamanda etik değerleri geliştirmeye yönelik anlayış benimsenmelidir.

Sporcuların düzenli spor yapmaları teşvik edilmeli ve sporun yaşam biçimi hâline getirilmesi desteklenmelidir.

Gelecek araştırmalarda farklı yaş grupları, farklı spor branşları ve farklı üniversitelerde öğrenim gören öğrenciler üzerinde benzer çalışmalar yapılabilir.

Sportmenlik ve ahlaktan uzaklaşma kavramlarının psikolojik dayanıklılık, empati ve motivasyon gibi farklı değişkenlerle ilişkisi incelenebilir.

5. KAYNAKÇA

- Yetim, A. A. (2014). Sosyoloji ve spor. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Sunay, H. (2017). Spor yönetimi (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kavussanu, M. (2008). Moral behaviour in sport: A critical review of the literature. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 1(2), 124–138.
- Sezen-Balçıklı, G. (2010). Çok boyutlu sportmenlik yönelimi ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(1), 1–10.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 193–209.
- Pehlivan, Z. (2004). Fair-play kavramının geliştirilmesinde okul sporlarının rolü. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(4), 49–58.
- Gümüş, H. (2019). Sporda etik ve fair-play anlayışı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Vallerand, R. J., Brière, N. M., Blanchard, C., & Provencher, P. (1997). Development and validation of the multidimensional sportspersonship orientations scale. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 19(2), 197–206.
- Lee, M. J., Whitehead, J., & Balchin, N. (2000). The measurement of values in youth sport: Development of the youth sport values questionnaire. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 22(4), 307–326.
- Shields, D. L., & Bredemeier, B. L. (2007). *Advances in sport morality research*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of moral thought and action. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development* (Vol. 1, pp. 45–103). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gürpınar, B. (2015). Sporda ahlaktan uzaklaşma ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlama çalışması. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(1), 57–64.
- Kavussanu, M., & Boardley, I. D. (2009). The prosocial and antisocial behaviour in sport scale. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 31(1), 97–117.
- Eitzen, D. S. (2012). *Fair and foul: Beyond the myths and paradoxes of sport* (5th ed.). Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

- Güngörmüş, H. A., Yenel, F., & Gürbüz, B. (2014). Beden eğitimi ve spor alanında öğrenim gören öğrencilerin sportmenlik davranışlarının incelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2(1), 42–49.
- Lumpkin, A. (2010). *Modern sports ethics: A reference handbook*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.

FUTBOLCULAR İLE SEDANTER BİREYLERİN KARAR VERME DAVRANIŞLARINDAKİ SONUÇLARA ULAŞMA YANILGISI VE OLASILIK TAHMİNLERİNİN İNCELENMESİ

Ömer GÜN

Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hareket ve Antrenman Bilimleri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-4959-3595>

omergun386840@gmail.com, 0506 642 38 38

Prof. Dr. Ablaslan YILMAZ

Erciyes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3563-0403>

yilmaz@erciyes.edu.tr , 0533 559 90 01

Özet

Çalışmamızın amacı, futbolcular ile sedanter bireylerin karar verme süreçlerinde “sonuçlara ulaşma yanılığı” (Jumping to Conclusions; JTC) ve olasılık tahmini performanslarının karşılaştırılmasıdır. Araştırmaya 18–30 yaş aralığında toplam 52 erkek gönüllü katılmıştır. Katılımcılar futbolcu (n=26) ve sedanter bireyler (n=26) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Futbolcu grubunu en az 5 yıldır aktif olarak futbol oynayan bireyler oluştururken, sedanter grup düzenli fiziksel aktivite yapmayan bireylerden oluşmuştur.

Veri toplama sürecinde Boncuk Görevi (Beads Task) ve Olasılık Tahmini Görevi (PET) uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiş; normallik dağılımları Shapiro-Wilk testi ile değerlendirilmiştir. Gruplar arası karşılaştırmalarda parametrik (bağımsız örneklem T-testi) ve non-parametrik (Mann Whitney U) testleri kullanılmıştır.

Bulgulara göre futbolcu ve sedanter gruplar arasında DTD(draw to decision), doğru-yanlış karar sayıları, PET yüzde ortalamaları ve karar verme süreleri açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$). Bununla birlikte JTC süre ortalaması ile PET süre ortalaması arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki saptanmıştır ($r=0.414$, $p=0.002$).

Sonuç olarak, düzenli futbol oynama geçmişinin karar verme süreçlerinde belirgin bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Ayrıca elde edilen bulgular, hızlı karar vermenin her zaman maladaptif bir bilişsel süreç olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karar verme, Jumping to Conclusions, Boncuk Görevi, futbolcu, sedanter bireyler, olasılık tahmini

Abstract

Investigation of Jumping-to-Conclusions Bias and Probability Estimation in Decision-Making Behaviors of Football Players and Sedentary Individuals

The aim of this study was to compare the “jumping to conclusions” (JTC) bias and probability estimation performances of football players and sedentary individuals during decision-making processes. A total of 52 male volunteers aged between 18 and 30 years participated in the study. Participants were divided into two groups: football players (n=26) and sedentary individuals (n=26). The football player group consisted of individuals who had been actively playing football for at least 5 years, whereas the sedentary group consisted of individuals who did not engage in regular physical activity.

The Beads Task and Probability Estimation Task (PET) were used for data collection. Data were analyzed using SPSS software, and normality distributions were assessed with the Shapiro-Wilk test. Parametric (independent sample T-Test) and non-parametric (Mann-Whitney U) tests were used for between-group comparisons.

The findings showed no statistically significant differences between football players and sedentary individuals in terms of DTD draws-to-decision averages, correct and incorrect decision counts, PET percentage averages, and decision-making times ($p > 0.05$). However, a significant positive correlation was found between JTC duration averages and PET duration averages ($r = 0.414$, $p = 0.002$).

In conclusion, a regular football-playing background did not produce a significant difference in decision-making processes. Furthermore, the findings suggest that rapid decision-making should not always be interpreted as a maladaptive cognitive process.

Keywords: Decision-making, Jumping to Conclusions, Beads Task, football players, sedentary individuals, probability estimation

OKUL SPORLARINA BİREYSEL VE TAKIM OLARAK KATILAN ÖĞRENCİLER İLE KATILMAYAN ÖĞRENCİLERİN BENLİK VE SOSYAL İLETİŞİM BECERİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mehmet Sadık ALANTAR

Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-0057-8578>

alantar02@hotmail.com, 0532 132 78 39

Prof. Dr. Mustafa KAYA

Erciyes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2438-2678>

mkaya@erciyes.edu.tr, 0535 255 93 65

Doç.Dr. Murat KOÇ

Erciyes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9103-8554>

muratkoc@erciyes.edu.tr, 0553 241 87 37

ÖZET

Spor, bireylerin sosyal becerilerini geliştirmede ve öz saygılarını artırmada etkili bir araç olarak kabul edilmektedir. Çalışmamızın amacı, okul sporlarında bireysel ve takım sporlarına katılım sağlayan öğrencilerle herhangi bir spor branşına katılmayan öğrenciler arasındaki özsaygı, benlik ve sosyal iletişim becerileri arasında fark olup olmadığını tespit etmektir. Araştırmaya kırsal bölgelerdeki okullardan 12–13 yaş aralığında 141 kız, 181 erkek olmak üzere 322 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcılardan 114 öğrenci son iki yılda okul sporlarına katılım sağlamışken 208 öğrenci okul sporlarına katılım sağlamamıştır.

Katılımcılardan sosyal iletişim becerilerini ölçmek için iletişim beceriler anketi, benlik algısını değerlendirmek için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği uygulanmıştır. Anketler sonucunda elde edilen veriler JAPS(0.19.3) programıyla analiz edilmiştir. Veriler normal dağılmadığı için gruplar arası karşılaştırmalarda Mann Whitney U testleri kullanılmıştır.

Rosenberg Benlik Saygısı ölçeğinde cinsiyet, yaş, sınıf ve okul sporlarına katılım sağlamada istatistiksel olarak anlamlı fark çıkmamıştır. Ancak iletişim becerileri ölçeğinde okul sporlarına

katılım sağlayan öğrencilerin katılmayanlara göre iletişim becerileri istatistiksel olarak daha yüksek bulunmuştur ($p=0.04$).

Ayrıca okul sporlarına katılım sağlanan branşın bireysel ya da takım sporu olma türüne göre istatistiksel olarak fark bulunamamıştır ($p>0.05$).

Sonuç olarak kırsal bölgelerde de olsa okul sporlarına katılım sağlanması öğrencilerin az da olsa iletişim becerilerine katkı sağlamaktadır. Kırsal bölgelerde katılım sağlanması zorda olsa beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin okul sporlarına öğrenci katılımını sağlaması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Benlik saygısı, Kırsal bölge, Okul Sporları, Sosyal iletişim

ABSTRACT

A Comparison of Self-Concept and Social Communication Skills Between Student-Athletes in Individual/Team Sports and Non-Participants

Sport is widely recognized as an effective tool for developing individuals' social skills and enhancing their self-esteem. This study aims to determine whether there are differences in self-esteem, self-concept, and social communication skills between students who participate in individual and team school sports and those who do not participate in any sports. A total of 322 volunteer students (141 females, 181 males) aged 12–13 from schools in rural areas participated in the research. Among the participants, 114 students had participated in school sports within the last two years, whereas 208 students had not. A communication skills questionnaire was administered to measure the participants' social communication skills, and the Rosenberg Self-Esteem Scale was used to evaluate their self-perception. The obtained data were analyzed using the JASP (0.19.3) software. Since the data did not show a normal distribution, Mann-Whitney U tests were utilized for intergroup comparisons. No statistically significant differences were found in Rosenberg Self-Esteem scores based on gender, age, grade level, and participation in school sports. However, the communication skills of students participating in school sports were found to be statistically significantly higher compared to non-participants ($p = .04$). Additionally, no statistical difference was observed based on whether the school sports branch participated in was an individual or a team sport ($p > .05$). In conclusion, participation in school sports, even in rural areas, contributes, albeit slightly, to students' communication skills. Although ensuring participation in rural areas can be challenging, it is crucial for physical education and sports teachers to encourage student involvement in school sports.

Keywords: Self-esteem, Rural area, School sports, Social communication

A Qualitative Study of Instagram's Save Feature and the Intention to Action Gap

Yasameen Al MASHHADANI¹, Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ŞENCAN²

¹ Istanbul Ticaret University, Graduate Business Department 0009-0008-9121-9361

² İstanbul Kent Üniversitesi, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences,
0000-0001-7337-6218

ABSTRACT

Instagram became a cultural and commercial platform with global reach, and its algorithmic personalization systems shape what users encounter in the platform. Within this curated environment, the “Save” feature offers a private space where users bookmark posts for later use. Yet, despite the apparent intentionality of saving, often linked to plans such as trying a recipe, purchasing a product, or visiting a location. Saved content is frequently not revisited, and the saved folder can function as a “digital junk drawer” rather than a usable archive that eventually leads to a purchase.

The proposed research examines how Instagram users engage with the Save feature and addresses a gap in peer-reviewed qualitative work on this specific practice. It asks how users’ saving motivations, revisiting, post-save actions, and curation behaviors interact, and how these practices relate to the broader consumer journey.

A qualitative exploratory design is used to capture users’ lived experiences and the meanings they attach to saving. The study will conduct 10–20 semi-structured interviews with active Instagram users. Interviews will explore saving triggers, the ease or difficulty of retrieving saved items, patterns of revisiting, outcomes that follow from saved content (including purchasing and offline activities), and whether participants use Collections to organize saves.

Analysis will be guided by a dual theoretical framework. It combines Uses and Gratifications Theory and Practice Theory. This pairing supports an integrated account of why users save (needs and gratifications) and how saving is enacted as a routine digital practice, including where and why it breaks down.

Keywords: Instagram, curation, purchase journey, digital archiving, consumer purchase journey, Intention-Action Gap , Decision Postponement, marketing, targeting, social media engagement, social media behavior

1. INTRODUCTION

Pinterest has long served as the primary case study for digital bookmarking, particularly regarding how users engage in 'everyday ideation' for motivation and planning. However, this focus has left a gap in the literature concerning Instagram's Save feature; we have yet to fully understand the curation practices unique to that platform.. [1]

On Pinterest, saving is a core activity, with boards functioning as rich, organized collections that users actively curate and revisit[1]

Despite the high intent behind the initial bookmarking process, the Save feature is often plagued by what researchers call the 'Save and Forget' problem across platforms that apply such features[2]. Users may curate posts for future inspiration or commercial reference, yet these items are rarely accessed again, turning the Saved folder into a 'digital junk drawer' [3]. Unlike other curation tools, Instagram's interface may lack a complete behavioral loop that encourages revisiting, suggesting that the disconnect between intent and action is a direct consequence of the platform's design[1].

While some academic work has explored digital hoarding and the motivations for saving content on social media more broadly[4, 5], there is a clear lack of peer-reviewed, qualitative research focusing on how Instagram users specifically:

- Navigate the intention-action gap of the save feature
- Organize (or fail to organize) saves into "Collections".
- Translate saved content into tangible outcomes like purchases, visiting a location, or trying a new activity.

The empirical basis for this paper is a coded qualitative dataset in which each participant is summarized along four dimensions that align closely with the above research concerns (motivations, revisiting, post-save outcomes, and organization). By reading these codings through UGT and Practice Theory, the analysis aims to provide an integrated account of (i) the gratifications that saving is expected to deliver and (ii) the everyday enactment

conditions under which those gratifications are realized, deferred, or transformed into alternative gratifications (e.g., reassurance without retrieval).

2. LITERATURE REVIEW

There are several key themes that connect the broader fields of digital curation to the specific context of the Instagram Save feature.

2.1 Digital content curation and personal archiving on social media

The literature establishes that users engage in digital curation to build personal archives or "digital scrapbooks" that hold personal value[7]. This practice is not just about storage but is a meaningful activity of identity construction and "everyday design"[1,8]. On platforms like Pinterest, this is a central activity where users curate "ideas" into thematic boards for planning, motivation, and self-actualization[1]. Instagram's Save feature serves a similar purpose, allowing users to build private collections of valuable or interesting content[9].

2.2 The intention-action gap (saving 'for later' vs. actually revisiting)

A recurring theme, the "save and forget" phenomenon[2,3]. Users save content with a clear intention to return to it later, whether it's an article to read, a recipe to try, or a product to buy[3]. However, a majority of this content is never revisited, becoming lost in a disorganized, ever-growing list. This disconnect is attributed to poor usability, lack of reminders, and the sheer volume of saved items, which creates a sense of overwhelm[2,3]

2.3 Consumer behavior pathways (from save to purchase/visit/action)

While much of the literature on Instagram and purchasing focuses on direct advertising, the Save feature represents a crucial mid-funnel step in the consumer journey[14, 15]. Users create "wish lists" or collections of products they intend to buy later. However, the intention-action gap often prevents conversion, with users forgetting what they saved when the moment of decision arrives[3].

2.4 Information management and categorization behavior on visual platforms

Platforms like Instagram and Pinterest provide tools for users to organize saved content, most notably through named "Collections" or "Boards"[9,1]. This allows users to create personalized folders for different topics, such as "Recipes," "Travel Ideas," or "Home Decor"[10]. However, users might not be aware of the Collections feature or find it too cumbersome to use regularly, leading to a single, disorganized "junk drawer" of saved posts[3].

3. THEORETICAL FRAMEWORK

3.1 Uses and gratifications theory

Uses and Gratifications Theory (UGT) treats audiences as active agents who select media features to satisfy specific needs, emphasizing motivations such as informational utility, affective enjoyment, integrative identity work, and instrumental planning[24]. In UGT terms, Instagram saving can be conceptualized as an activity oriented toward gratifications sought (e.g., remembering a place, storing a tool list, building an inspiration set) and gratifications obtained (e.g., successfully returning to buy, visit, or create; or, alternatively, feeling reassured through saving alone). In this study, UGT is used to interpret the heterogeneity of saving motivations evident across participants, including reference/utility saving , creative inspiration and mood-board saving, consumption planning and wish-listing, and identity/aesthetic bookmarking.

3.2 Practice Theory

Practice Theory explains everyday action not primarily as isolated choices, but as routinized practices made up of interconnected elements: materials (e.g., Instagram's Saved interface and Collections), competences (knowing how to save, organize, and retrieve), and meanings (what saving "stands for," such as planning, identity work, or reassurance) [25]. Within this dataset, breakdowns are observable when materials and competences do not support retrieval e.g., One user stated that that items "accumulate in a single feed" and become hard to find, or another's overwhelm when revisiting producing save-and-forget outcomes despite initial intention. Practice Theory is also useful for recognizing cases where the practice is reconfigured rather than "failed," such as one participant's meaning-dominant enactment in which saving itself produces security even without revisiting.

3.3 Integrated Framework

UGT explains why users want to save what needs and gratifications make the Save feature meaningful while Practice Theory explains how saving is performed and where it stabilizes

(e.g., via disciplined curation) or fragments (e.g., via retrieval friction, lack of Collections awareness, or low organizational discipline). Combining the two is analytically valuable because it separates a “gratification sought” at the moment of saving from the practical conditions required for “gratification obtained” at retrieval and follow-through, which is visibly variable across participants (e.g., consistent retrieval versus non-revisiting). The Findings section below is organized to make this dual lens explicit in each theme, treating the intention–action gap as a practice breakdown (or practice redefinition) rather than a uniform behavioral failure.

4. METHODOLOGY

This paper synthesizes the conducted semi-structured interviews into qualitative interview-coding dataset in which each participant is summarized across four dimensions: saving motivations, revisiting behavior, post-save actions, and curation practice. The analytic sample includes 17 active Instagram users. The analysis proceeds by (i) identifying recurring thematic patterns within each coding dimension and (ii) interpreting these patterns through the dual theoretical framework, using UGT to classify motivations as gratifications sought and Practice Theory to explain how saving is enacted through (or constrained by) materials, competences, and meanings. All participant identities are pseudonymized in the dataset, supporting ethical reporting of qualitative findings while preserving within-case coherence for analysis (e.g., linking a participant’s motivation, organization practice, and outcomes).

5. FINDINGS

5.1 Why users save

Across participants, saving is best understood as a multi-gratification feature in UGT terms, with distinct clusters of gratifications sought that coexist within the same interface but lead to different “successful” outcomes. First, utility and reference saving reflects informational gratification: Participant 1 saves places to go and short content with “good song” and “advice” that she expects to return to later, while participant 2 saves posts about

tools/apps and lists of books as a personal reference repository. Second, inspiration and mood-board saving reflects affective and creative gratification: Participant 3 explicitly frames Saved as a “mood board” and stores tutorials/brand guidelines to return to in future creative work, while participant 4 saves AI-related reels to revisit tools for work inspiration, and participant 5 uses themed saving to support design ideation. Third, consumption planning reflects instrumental gratification: participant 6 saves for inspiration and planning and checks saves when a purchase need arises, other participants saves makeup and clothing, and saves specifically for later product purchasing and place visits; similarly, other participants described saves that support later decisions about restaurants, events, and purchases. Fourth, identity and aesthetic bookmarking reflects integrative gratification: participant 15 saves content that “represents me” and has “personal value,” emphasizing self-expression rather than transactional follow-through. Importantly, the dataset already suggests a gap between gratifications sought and obtained, because many participants articulate future-oriented intents while also reporting low recall, rare revisiting, or navigation difficulty that complicates later retrieval.

5.2 The intention-action gap

A prominent cross-case pattern is an intention–action gap that Practice Theory helps explain as a breakdown (or reconfiguration) in the saving practice when the elements of material, competence, and meaning misalign. At one end of the spectrum, participant 5 exhibits a stable, complete practice: they “always go back” to saves and report remembering each saved video, suggesting that retrieval is routinized and the intended gratification is reliably obtained. In the middle, others display need-triggered retrieval: participant 8 does “not always” remember saves but revisits when they need to purchase something, and another rarely revisits unless the save was recent or placed into a Collection. At the opposite end, participant B and C describe save-and-forget behavior in which retrieval is absent: “I never return to them,” and another user reports not returning and never opening saved items. Practice Theory clarifies this variability by foregrounding materials and competences [25]: participant 16 reports that saved items accumulate in a single feed, making older content difficult to find without extensive scrolling, while participant 7 reports overwhelm when revisiting, both indicating that the retrieval interface and navigation burdens can weaken the retrieval half of the practice even when intention exists. Crucially, participant 2, account shows that “breakdown” is not always experienced

as failure; her statement that “just saving them makes me feel secure” indicates a meaning-centered gratification in which the practice is effectively completed at the moment of saving, decoupled from later retrieval

5.3 What happens after saving

Post-save outcomes demonstrate that saving sometimes functions as a mid-funnel step toward action, but outcomes depend on whether the practice continues beyond the initial tap into retrieval and follow-through. A first outcome pattern is purchase and transaction, in which UGT’s planning gratification is obtained through completion of consumer action: three participants reported purchasing from saved content, and participant 4 reports making purchases from saved reels/posts in connection with travel and places they intend to visit; likewise participant 7 describes buying products and visiting places based on saved items. A second pattern is experiential “trying” in the offline world rather than purchasing: participants stated “sometimes” goes to cafes and restaurants they saved, and another describes typical actions such as trying a restaurant or building something based on what was seen. A third pattern is creative and work output, where saving functions as a competence-supporting resource within a broader practice (e.g., designing): participant 1 revisits saved posters and tutorials for “my next project” and creates categorized collections at work, and participant 7 saves and organizes for ongoing design ideation rather than buying. A fourth pattern is no downstream action, where gratifications obtained diverge from instrumental intent: Participant 2 reports “no purchase or action” and “I never opened it,” and participant 3 similarly reports no actions and never opening saves. Taken together, the outcomes indicate that UGT’s gratifications obtained vary not only by motivation, but by whether the practice remains intact across time, interface navigation, and situational triggers for retrieval.

5.4 Organizing saves

Organization practices are a key competence dimension of saving as a practice, and differences in organization help explain why some participants can translate saves into outcomes while others experience junk-drawer accumulation and retrieval failure [3]. Some participants describe active, structured curation that stabilizes the practice through aligned materials and competences: participant 1 “organize it based on categories,” keeps track of saves, and periodically reorganizes by removing and adding items, while participant 3 describes their saved items as “well organized” and easy to navigate;

participant 4 also reports using Collections and organizing by category to make navigation easier. Others show partial organization but weak discipline, producing a hybrid practice: one created multiple Collections (AI/Tech, design inspiration, food, travel) but reports not being disciplined so most items remain unsorted in the default pile, and also another participant organizes by category yet still describes the overall Saved folder as a forgotten place indicating that categorization does not fully prevent pile-up when not consistently applied. A related case is participant 5, who reports that navigation is “not very easy” and that they previously categorized saves but have “lost control” over categorization, suggesting competence decay over time and a shift from curated archive toward accumulation. Finally, some participants do not use Collections at all, either by preference or lack of awareness: participant 8 says she does not “do themes,” participant 2 says she “never used the collection feature” and does not know what it is, and participant 9 uses DM-to-self as a workaround instead of Collections. Practice Theory highlights that these differences are not simply personal preferences but configurations of material affordances, acquired competences, and meanings attached to “being organized,” which together determine whether retrieval is feasible and thus whether planned gratifications can be obtained.

5. DISCUSSION

The findings align with the broader concern that saving features can produce “save-and-forget” outcomes, but the dual UGT + Practice Theory lens reframes this phenomenon as a heterogeneous set of practice configurations rather than a single deficit pattern. Practice Theory shows that the intention–action gap often emerges when the practice’s elements are misaligned: materials such as a single, accumulating saved feed and weak retrieval support combine with limited organizational competence to make older items hard to find, as described by scrolling burden and overwhelm. At the same time, the data show that “non-retrieval” can be a stable and meaningful endpoint rather than failure, where the meaning element is affective reassurance (“just saving them makes me feel secure”) and the gratification obtained is emotional security rather than later action.

UGT also helps explain why a single feature supports divergent behaviors: participants seek informational reference, affective/creative ideation, instrumental consumption

planning, and integrative identity/aesthetic value. Because these gratifications differ, “success” differs: success may be purchasing or visiting, or it may be the maintenance of an aesthetic/identity archive or it may be reassurance without follow-through. This multi-gratification character complicates any one-size-fits-all design evaluation of Save as “working” or “broken,” because the same interface supports both instrumental and affective outcomes depending on meaning and routine.

Organization emerges as a key mediator that links the two theories: in UGT terms, Collections and categorization support the eventual obtaining of planned gratifications by enabling retrieval, while in Practice Theory terms, organization is a competence that must be learned and maintained, enabled by material affordances and justified by meanings (e.g., whether the user sees organization as worth the effort). Participants who describe strong organization and retrieval illustrate a more complete practice in which saves can be re-accessed and used in projects, purchases, or visits. By contrast, participants who either lost control of categorization, lack discipline to apply Collections, or avoid/ignore Collections entirely illustrate how missing competence or weakly supporting materials fragments the practice into a one-click act of saving without downstream retrieval and action.

6. CONCLUSION

This paper provides a qualitative synthesis of Instagram Save usage using a dual Uses and Gratifications Theory and Practice Theory framework applied to semi-structured interviews content and then coded into dataset of 17 users. Four motivations recur—utility/reference, inspiration/mood-board, consumption planning, and identity/aesthetic bookmarking supporting the UGT claim that the same feature can satisfy multiple needs across users. The intention–action gap is widespread but is better understood as a practice breakdown (or, in some cases, a meaningful redefinition of “success”) produced by misalignment among materials, competences, and meanings, rather than as a uniform failure to follow through. Organization, whether through Collections or other categorization practices, functions as a key competence that gates retrieval and thus conditions whether saves lead to purchases, visits, or creative work, as seen in the contrast

between highly organized curators and users with junk-drawer accumulation or low awareness of Collections.

REFERENCES:

1. Rhema Linder, Clair Snodgrass, Andruud Kerne (2014) Everyday ideation: all of my ideas are on pinterest. International Conference on Human Factors in Computing Systems. <https://doi.org/10.1145/2556288.2557273>
2. Jiang W, Ordorica A, Yang J, Gudmundsson O, Tu Y, Duan H (2025) Save, Revisit, Retain: A Scalable Framework for Enhancing User Retention in Large-Scale Recommender Systems. arXiv:2511.18013. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2511.18013>
3. Chen, Anna. 2014. "Disorder: Vocabularies of Hoarding in Personal Digital Archiving Practices". *Archivaria* 78 (November):115-34. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13507>.
4. Yan Liu, Xinli Chi, Xuemin Xin (2023) Storing, Not Reading: Investigating the Link Between Upward Social Comparison via Social Media and Digital Hoarding Behavior in Chinese Youth. *Psychology Research and Behavior Management*. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S441859>
5. Research on Functional Alienation of Bookmarking Behavior among Xiaohongshu Users in the Context of Digital Hoarding | Interdisciplinary Humanities and Communication Studies. <https://lsee.net/index.php/hc/article/view/921>
6. Hank Lin Case study: Re-appreciating saved posts on Instagram | by Hank Lin | Bootcamp | Medium. <https://medium.com/design-bootcamp/re-appreciating-saved-posts-an-instagram-case-study-518fca43684c>
7. Changtao Zhong, Sunil Shah, Karthik Sundaravadivelan, Nishanth R. Sastry (2013) Sharing the Loves: Understanding the How and Why of Online Content Curation. International Conference on Web and Social Media. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v7i1.14441>
8. Xuan Zhao, Siân E. Lindley (2014) Curation through use: understanding the personal value of social media. International Conference on Human Factors in Computing Systems. <https://doi.org/10.1145/2556288.2557291>
9. Instagram Introducing Saved Instagram Posts. <https://about.instagram.com/blog/announcements/introducing-saved-instagram-posts>
10. Stacey McLachlan Experiment: Are Instagram Saves Really the New Likes? <https://blog.hootsuite.com/experiment-instagram-saves-likes/>
11. Master Understanding Instagram Save Metrics and Algorithm Weighting: 7 Proven Strategies. <https://usevisuals.com/blog/understanding-instagram-save-metrics-and-algorithm-weighting>

12. Christina Zeng Insta Saved. <https://medium.com/@cwz6/insta-saved-346653aa3b2e>
13. How to Organize Instagram Bookmarks: The Ultimate Guide - dewey.
<https://getdewey.co/blog/how-to-organize-instagram-bookmarks-the-ultimate-guide/>
14. Personalized Instagram Ads and purchase intention: a theory of planned behavior approach to creativity, value, and authenticity | ReMark - Revista Brasileira de Marketing. <https://periodicos.uninove.br/remark/article/view/28646>
15. Shaikh Faizan Shaikh Akbar, Dr. P. B. Udasi (2026) The Influence of AI-based Personalized Advertising on Consumer Perception and Purchase Intention: A Study of Instagram Users in Amravati City. International Journal of Scientific Research in Engineering and Management. <https://doi.org/10.55041/ijssrem.ibfe085>
16. J Bharanitharan, J Lakshminarayanan, PON Vasanth D. A comparative analysis of user engagement and algorithmic performance: Facebook vs Instagram. Int J Res Marketing Manage Sales 2024;6(2):302-307. DOI: 10.33545/26633329.2024.v6.i2d.205 [Link](#)
17. [PDF] Qualitative experiences of personalization algorithms - Diva-portal.org. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1426394/FULLTEXT01.pdf>
18. Experiencing Algorithms: How Young People Understand, Feel ... <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/20563051211008828>
19. N. Bose (2025) Role of Algorithmic Visibility in Shaping User Communication on Instagram. International Journal For Multidisciplinary Research. <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2025.v07i06.65472>
20. Venetia Papa, Thomas Photiadis (2021) Algorithmic Curation and Users' Civic Attitudes: A Study on Facebook News Feed Results. Inf. <https://doi.org/10.3390/info12120522>
21. Untitled. <https://direct.ewa.pub/proceedings/chr/article/view/28934/pdf>
22. Debora Dhanya Amarnath, Uma Pricilda Jaidev (2023) Personality and Psychological Predictors of Instagram Personalized Ad Avoidance. Int J E Bus Res. <https://doi.org/10.4018/ijebr.323197>
23. Tegan George Semi-Structured Interview | Definition, Guide & Examples - Scribbr. <https://www.scribbr.com/methodology/semi-structured-interview/>
24. Ahmed, Sirwan Khalid and Mohammed, Ribwar Arsalan and Nashwan, Abdulqadir and Ibrahim, Radhwan Hussein and Abdalla, Araz Qadir and M. Amin, Barzan Mohammed and Khahir, Renas Mohammed, Using thematic analysis in qualitative research (April 15, 2025). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=5222482> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5222482>
25. Shove, E., Pantzar, M., & Watson, M. (2012). The dynamics of social practice: Everyday life and how it changes. SAGE Publications Ltd, <https://doi.org/10.4135/9781446250655>

ORTAOKUL SINIFLARINDA CEBİRSEL DÜŞÜNMENİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK MESLEKİ GELİŞİM EĞİTİMLERİNİN KATILIMCILARIN CEBİRSEL DÜŞÜNME DÜZEYLERİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ

Cemile MENGİ

Gaziantep Üniversitesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Enstitüsü ABD

E-posta: cemilemengi654@gmail.com

Telefon: 0544 617 78 22

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2691-225X>

Ali BOZKURT

Gaziantep Üniversitesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

E-posta: alibozkurt@gantep.edu.tr

Telefon: 0 342 317 2785

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0176-4497>

Özet

Cebir, fonksiyonel ilişkileri inceleyen; sayı sistemleri, bilinmeyenler ile denklem kurma ve çözme süreçlerini kapsayan temel bir matematik alanıdır. Cebirsel düşünme bu yapı ve ilişkilerden genellemeler yapma, çıkarımda bulunma ve bunları uygun temsillerle ifade edebilme becerisidir. Bu becerilerin geliştirilmesi matematik eğitiminin temel amaçları arasında yer almakta olup, öğretmenlerin mesleki olarak desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, cebirsel düşünmeye yönelik bir mesleki gelişim programının öğretmenlerin zihnin cebirsel alışkanlıkları düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektir. Bir araştırma projesi (TÜBİTAK 1001 Proje no: 223K317) kapsamında yapılan çalışma, tek gruplu ön test–son test deneysel desenle yürütülmüştür.

Çalışma grubunu, MEB’e bağlı okullarda görev yapan ve 7. sınıf düzeyinde ders veren 34 ortaokul matematik öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılara 10 hafta süren bir mesleki gelişim eğitimi uygulanmıştır. Veri toplama aracı olarak, zihnin cebirsel alışkanlıkları düzeyini belirlemeye yönelik üç açık uçlu sorudan oluşan başarı testi kullanılmıştır. Veriler; düzenle, ilişki ara, oluştur ve kullan kategorilerine göre (3= yeterli, 2= geliştirilebilir, 1= yetersiz) puanlanmış ve ön test–son test karşılaştırması SPSS ile analiz edilmiştir.

Bulgular, programın öğretmenlerin zihnin cebirsel alışkanlıkları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ön test ($\bar{X}=24.09$) ve son test ($\bar{X}=26.85$) puanları arasında son test lehine anlamlı fark bulunmuştur ($t(33) = -3.34$, $p < .01$). Buna karşın, ön test ve son test puanları arasındaki ilişkinin düşük ve anlamsız olması ($r = .299$, $p > .05$), gelişimin bireysel farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle oran-yapı ilişkileri ve çok adımlı problemlerde gelişimin sınırlı olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak program genel düzeyde etkili olmakla birlikte, bireysel farklılıkları gözeten ve özellikle bu problem türlerine odaklanan öğretim stratejilerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: cebirsel düşünme, zihnin cebirsel alışkanlıkları, mesleki gelişim, öğretmen eğitimi

THE EFFECT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT TRAININGS AIMED AT DEVELOPING ALGEBRAIC THINKING IN MIDDLE SCHOOL CLASSES ON THE DEVELOPMENT OF PARTICIPANTS' ALGEBRAIC THINKING LEVELS

Cemile MENGİ

Gaziantep University, Department of Mathematics and Science Education

Email: cemilemengi654@gmail.com

Phone: 0544 617 78 22

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2691-225X>

Ali BOZKURT

Gaziantep University, Department of Mathematics and Science Education

E-mail: alibozkurt@gantep.edu.tr

Phone: 0 342 317 2785

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0176-4497>

Abstract

Algebra is a fundamental branch of mathematics that examines functional relationships and encompasses number systems, as well as the processes of formulating and solving equations involving unknowns. Algebraic thinking is the ability to make generalizations and inferences from these structures and relationships and to express them using appropriate representations. Developing these skills is among the fundamental goals of mathematics education and necessitates professional support for teachers. The purpose of this study is to examine the effect of a professional development program focused on algebraic thinking on teachers' levels of algebraic mental habits. Conducted as part of a research project (TÜBİTAK 1001 Project No. 223K317), the study was carried out using a single-group pre-test-post-test experimental design.

The study group consisted of 34 middle school mathematics teachers working in schools affiliated with the Ministry of National Education (MEB) and teaching 7th-grade level courses. Participants underwent a 10-week professional development training program. As a data collection tool, a achievement test comprising three open-ended questions designed to determine the level of algebraic habits of the mind was used. The data were scored according to the categories of "organize," "identify relationships," "create," and "use" (3 = sufficient, 2 = needs improvement, 1 = insufficient), and the pre-test-post-test comparison was analyzed using SPSS.

The findings indicate that the program had a significant effect on teachers' mental algebraic habits. A significant difference was found in favor of the post-test between the pre-test ($\bar{X}=24.09$) and post-test ($\bar{X}=26.85$) scores ($t(33) = -3.34, p < .01$). However, the low and insignificant correlation between pre-test and post-test scores ($r = .299, p > .05$) indicates that development varies across individuals. In particular, it was determined that development was limited in ratio-structure relationships and multi-step problems.

In conclusion, while the program is effective at the general level, it is recommended that teaching strategies be developed that account for individual differences and focus specifically on these types of problems.

Keywords: algebraic thinking, mental algebraic habits, professional development, teacher education

MENTÖRLÜK SÜRECİNİN ÖĞRETMEN MESLEKİ GELİŞİMİNE KATKISI: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME

Psk. Dan. Necdet Turgut

Ege Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
necdet.turgut.9@gmail.com, 0009-0005-3279-5834

Doç. Dr. Öner Uslu

Assoc. Prof. Dr. Oner Uslu

Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
oner.uslu@ege.edu.tr, 0000-0001-8891-3119

ÖZET

Bu çalışma, Mentör Destekli Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim (PİDÖ) mesleki gelişim programı kapsamında yürütülen mentörlük sürecinin bir İngilizce öğretmeninin mesleki gelişimine katkılarını fenomenolojik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın verileri; öğretmenin yansıtıcı ifadeleri, mentör gözlem notları ve geri bildirimleri ile nitel görüşmelerden elde edilmiştir. Tematik analiz yöntemiyle elde edilen bulgular; (1) mentörlüğün mesleki katkısı ve (2) mesleki yeterlik algısının oluşumu olmak üzere iki ana tema altında toplanmıştır. Bulgular, mentörlük sürecinin öğretmenin mesleki öz farkındalığını geliştirdiğini, motivasyon kaynaklarını yeniden yapılandırıldığını, duygusal düzenleme süreçlerini desteklediğini ve mentör-öğretmen ilişkisinin özgün dinamiklerini ortaya koyduğunu göstermektedir. Aynı zamanda öğrenci çıktılarının öğretmenin yeterlik algısı üzerinde belirleyici bir rol oynadığı ve PİDÖ sürecinin öğretmende mesleki yenilenme ve sürdürme isteği oluşturduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, mentörlük destekli mesleki gelişim programlarının öğretmenlerin pedagojik, duygusal ve kimlik boyutlarında bütüncül bir dönüşüm sağladığını vurgulamaktadır.

Anahtar Sözcükler: mentörlük, psikolojik ihtiyaçlara duyarlı öğretim, mesleki gelişim, öz farkındalık, mesleki yeterlik algısı

ABSTRACT

This study aims to examine the contributions of the mentoring process carried out within the scope of the Mentor-Supported Needs-Supportive Teaching (NST) Professional Development Program to an English teacher's professional development through a phenomenological approach. The data were collected through the teacher's reflective statements, mentor observation notes and feedback, and qualitative interviews. The findings obtained through thematic analysis were gathered under two main themes: (1) professional contributions of mentoring and (2) formation of professional competence perception. The findings show that the mentoring process developed the teacher's professional self-awareness, restructured motivation sources, supported emotional regulation processes, and revealed the unique dynamics of the mentor-teacher relationship. It was also determined that student outcomes play a decisive role in the teacher's perception of competence, and that the NST process created a sense of professional renewal and desire to continue in the teacher. The results emphasize that mentor-supported professional development programs provide a holistic transformation in teachers' pedagogical, emotional, and identity dimensions.

Keywords: mentoring, needs-supportive teaching, professional development, self-awareness, professional competence perception

GİRİŞ

Öğretmenlerin psikolojik ihtiyaçlara duyarlı öğretim (PİDÖ) becerilerini geliştirmeleri, öğrencilerin bilişsel, sosyal ve duyuşsal gelişimlerinin desteklenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak öğretmenlerin bu tür pedagojik yaklaşımları sınıf ortamında etkili biçimde uygulayabilmeleri yalnızca kuramsal bilgiyle değil, uygulama temelli ve destekleyici mesleki gelişim süreçleriyle mümkün olmaktadır. Bu nedenle öğretmen mesleki gelişiminde mentörlük, sınıf içi gözlem ve geri bildirim temelli modellerin giderek daha fazla önem kazandığı görülmektedir.

Uluslararası alanyazında farklı branşlarda öğretmenlerin PİDÖ becerilerini geliştirmeye yönelik mesleki gelişim programlarının (MGP) uygulandığı görülmektedir (Aelterman ve diğerleri, 2016; Kaur, Hashim ve Noman, 2015; Leptokaridou, Vlachopoulos ve Papaioannou, 2016). Bununla birlikte, İngilizce öğretmenlerine yönelik mentör destekli bir MGP'ye yurtiçi alanyazında rastlanmamaktadır. Türkiye'de öğretmenlerin en az katıldığı mesleki gelişim faaliyetlerinin gözlem ve mentörlük türündeki faaliyetler olduğu bilinmektedir (TALIS, 2019). Öte yandan pratiğe dönük, sınıf içi öğretim uygulamalarına ilişkin geri bildirim sunan ve uzun soluklu mesleki gelişim etkinliklerinin daha etkili bulunduğu görülmektedir (ERG, 2021a).

Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti 11. Kalkınma Planı'nda öğretmenlerin mesleki gelişiminin desteklenmesi, mentörlük ve sınıf içi gözlem uygulamalarının artırılması ve öğrencilerin ruhsal gelişimini gözetken öğrenme ortamlarının oluşturulmasına yönelik önemli hedefler yer almaktadır. Ayrıca 20. Millî Eğitim Şurası'nda da öğretmenlerin mesleki gelişiminde mentörlük çalışmalarının önemi vurgulanmaktadır (MEB, 2021a). "Mentör Destekli Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim (PİDÖ)" mesleki gelişim programı; planlama, uygulama, sınıf içi gözlem ve geri bildirim döngülerinden oluşan mentörlük destekli bir süreç olarak tasarlanmıştır. Bu süreç yalnızca öğretim tekniklerinin gelişimini değil; öğretmenlerin sınıf içi deneyimlerini, duygularını ve mesleki kimliklerini de etkileyen kapsamlı bir dönüşüm alanı oluşturmaktadır.

Öğretmenlerin mentörlük destekli mesleki gelişim süreçlerini nasıl deneyimlediklerinin incelenmesi, programın pedagojik etkilerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, PİDÖ mesleki gelişim programı kapsamındaki mentörlük sürecinin öğretmenin mesleki gelişimine yaptığı katkıları fenomenolojik bir anlayışla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Soruları

Bu araştırmanın amacı, PİDÖ mesleki gelişim programı kapsamında yürütülen mentörlük sürecine katılan bir öğretmenin mesleki öğrenme sürecini derinlemesine incelemektir. Bu bağlamda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Mentörlük süreci öğretmenin mesleki öz farkındalığının gelişimine nasıl katkı sağlamaktadır?
- Mentörlük sürecinin öğretmenin motivasyonu ve duygusal deneyimleri üzerindeki etkileri nelerdir?
- Mentör-öğretmen ilişkisi nasıl şekillenmekte ve bu ilişki mesleki gelişime nasıl katkı sağlamaktadır?
- Öğretmenin mesleki yeterlik algısı süreç içinde nasıl oluşmaktadır?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde fenomenolojik (olgubilim) araştırma deseniyle yürütülmüştür. Fenomenolojik çalışmalar, bireylerin belirli bir olguya ilişkin yaşantılarını, algılarını ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada incelenen olgu,

öğretmenin mentör destekli PİDÖ uygulamalarını deneyimleme süreci ve bu sürecin mesleki gelişimine katkılarıdır.

Çalışma Grubu ve Bağlam

Araştırmanın çalışma grubunu PİDÖ mesleki gelişim programına katılan bir İngilizce öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmada etik ilkeler gereği öğretmen için takma isim (Ayşe) kullanılmıştır. Mentörlük programı; (1) mentörlerin seçimi ve yetiştirilmesi, (2) öğretmenlerin programa dahil edilmesi, (3) teorik eğitim, (4) sınıf içi uygulamalar, (5) izleme-destekleme ve (6) sürecin değerlendirilmesi basamaklarından oluşan yapılandırılmış bir model çerçevesinde yürütülmüştür.

Mentörler, yüksek lisans bursiyerlerinden oluşmakta ve 12 ders saatlik Mentör Yetiştirme Programı'ndan (MYP) geçmektedir. Bu programda mentörler; PİDÖ kuramsal temelleri, etkili mentörlük becerileri ve sınıf içi gözlem yeterlikleri kazanmaktadır. Mentörlük süreci yaklaşık üç ay sürmekte ve öğretmenin en az üç farklı öğretim uygulaması gerçekleştirmesi beklenmektedir.

Veri Toplama ve Analiz

Araştırmada şu veri kaynakları kullanılmıştır: (1) öğretmenin sınıf içi uygulama deneyimlerine ilişkin yansıtıcı ifadeleri, (2) mentör gözlem notları, (3) mentör geri bildirimleri ve (4) nitel görüşme verileri. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiş; öğretmenin deneyimlerini yansıtan ifadeler kodlanarak benzer kodlar tema haline getirilmiştir.

İnandırıcılık Tedbirleri

Araştırmanın inandırıcılığını güçlendirmek amacıyla çeşitli önlemler hayata geçirilmiştir. Bunlardan ilki, farklı veri kaynaklarından elde edilen bulguların bir arada ele alınmasıyla gerçekleştirilen veri çeşitlemesidir. İkinci önlem kapsamında kodlama sürecinin güvenilirliği, birinci yazarın başlangıç analizlerini ikinci yazarla düzenli teyit görüşmeleri aracılığıyla gözden geçirmesi ve tema ile kod yapısının bu görüşmeler doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi yoluyla sağlanmıştır. Son olarak, bulguların aktarımında katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yer verilerek yorumların inandırıcılığı pekiştirilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Tematik analiz sonucunda mentörlük sürecinin öğretmenin mesleki gelişimine katkılarına ilişkin bulgular aşağıdaki iki ana tema ve alt temalar çerçevesinde sunulmaktadır.

Tema 1: Mentörlüğün Mesleki Katkısı

Bu tema altında elde edilen bulgular, mentörlük sürecinin öğretmenin mesleki deneyimini çok boyutlu biçimde dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu dönüşüm; öğretmenin öz farkındalığının gelişmesi, motivasyonunun yeniden yapılandırılması, duygu düzenleme becerilerinin güçlendirilmesi ve mentör-öğretmen ilişkisinin dinamikleri üzerinden ortaya çıkmıştır.

1.1 Öz Farkındalık

Kodlar: psikolojik ihtiyaç farkı, planlama güveni

Bulgular, mentörlük sürecinin öğretmenin kendi öğretim süreçlerine ve psikolojik ihtiyaçlara yönelik farkındalığını artırdığını göstermektedir. Öğretmen, planlı ve yapılandırılmış öğretimin yalnızca öğrenciye değil, kendi mesleki yeterlik algısına da katkı sağladığını ifade etmiştir:

"Kurallar ve yönergeler başta net olarak aktarılınca ders sınırları dışına çıkmıyor... Derse hazırlıklı gitmek kendimi yeterli hissettiriyor. Her duruma ve değişikliklere karşı kendimi daha rahat ve hazır hissetmem gerektiğini anladım."

Bu ifade, öğretmenin süreç içerisinde yalnızca uygulamalarını değil, aynı zamanda kendi mesleki duruşunu da yeniden değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Mentörlük süreci, öğretmenin reflektif düşünme becerisini destekleyerek mesleki öğrenmeyi derinleştiren bir işlev görmüştür. Psikolojik ihtiyaçlar konusunda kazanılan farkındalık, öğretmenin hem öğrenci ihtiyaçlarını hem de kendi mesleki ihtiyaçlarını daha bilinçli bir şekilde değerlendirmesine zemin hazırlamıştır.

1.2 Motivasyon Etkisi

Kodlar: dışsal motivasyon, öğrenci kaynaklı motivasyon

Bulgular, öğretmenin motivasyonunun büyük ölçüde öğrencilerin derse katılımı ve öğrenme isteğiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin aktif katılımı öğretmenin mesleki doyumunu artırırken, düşük katılım motivasyonu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Öte yandan öğretmen, kontrol edemediği değişkenlere karşı bilişsel bir yeniden çerçeveleme stratejisi geliştirmiştir:

"Hevesli ve çalışkan öğrenciler motivasyonumu arttırıyor, olabildiğince az veya çok bir şeyler öğretebilmek veya o yolu göstermek, öğrencinin İngilizceye karşı önyargısını kırmak beni olumlu anlamda motive ediyor. Olduğu kadar olmadığı kader deyip stresimi azaltmam gerektiğini eksik kalan bir şeylerin bir şekilde telafisini yapacağımdan rahat olmam gerektiğini düşünmekteyim."

Öğrencilerin somut öğrenme çıktıları üretmesi ise öğretmende içsel bir tatmin duygusu oluşturmıştır. Öğretmen bunu şöyle ifade etmiştir: "Cümleler oluşturup sormak ve cevaplamak için çaba sarf edip karşılıklı çalıştılar; o şekilde görmek beni içsel olarak mutlu edip gönül rahatlığı verdi." Bu bulgular, öğretmen motivasyonunun öğrencilerden gelen geri bildirimlerle dinamik biçimde şekillendiğini ve PİDÖ sürecinin öğretmenin öğrenme hevesini besleyen bir işlev gördüğünü göstermektedir.

1.3 Duygusal Destek

Kodlar: kaygının azalması, iyi oluş

Bu alt tema, mentörlük sürecinin öğretmenin duygusal deneyimlerini düzenleyici bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Sürecin başında kaygı ve çekinme yaşayan öğretmenin, mentor geri bildirimleri sayesinde zamanla daha rahat ve güvenli hissettiği belirlenmiştir. Öğretmen bu dönüşümü şöyle aktarmıştır:

"İlk başlarda biraz... sıkılmış olabilirim... ama sonrasında ben de açıldım alıştım yani. Sizin geri bildirim verişiniz... kırmadan etmeden... yönelttiniz."

Mentör gözlemleri de bu dönüşümü destekler niteliktedir. Bir mentor bu deneyimi şöyle aktarmıştır: "Mentörlük sırasında en iyi hissettiğim an... öğretmenin... çok rahatlamış hissettiğini söylediği andı. Yaklaşık 40 dakika süren mentörlük görüşmemizin öğretmende olumlu karşılık bulduğunu anlamak. Benim için çok motive ve tatmin ediciydi." Öğretmenin çetin sınıf koşullarıyla başa çıkma çabasını bir mentor, "yavrularını hizaya sokmaya çalışan bir ördek" metaforuyla anlamlandırmıştır; bu metafor hem güçlüğü hem de dayanıklılığı sembolik biçimde yansıtmaktadır. Bulgular, mentörlüğün yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda güçlü bir duygusal destek mekanizması işlevi gördüğünü göstermektedir.

1.4 Mentor-Öğretmen Dinamikleri

Kodlar: içe dönük olma, uyumlu mentörlük

Bu alt tema, mentörlük sürecinin öğretmenin bireysel ve kültürel özellikleriyle etkileşim içinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Öğretmenin içe dönük kişilik yapısı başlangıçta bir sınırlılık gibi görünse de mentorler bu durumu bir gelişim fırsatı olarak değerlendirmiştir. Bir mentor bu durumu şöyle yorumlamıştır:

"...daha önce çalıştığım öğretmenler daha dışa dönük... Ancak Ayşe öğretmen bunun tam zıttı... Bu durumu bir dezavantaj olarak düşünmedim... bir fırsat olarak algıladım."

Süreç ilerledikçe öğretmenin mentörlerle daha güçlü bir ilişki kurduğu görülmektedir: "...hocamızın bizi kendi 'çemberine' dâhil ettiğini hissediyorum..." Ayrıca öğretmen, mentörlük sürecini mutfak şefi metaforuyla anlamlandırmıştır: "Bir yemek yarışması gibi ya da ben bir şef; önce malzemeler, nelerin nasıl yapılması gerektiği, nelerin eklenmesi gerektiği söyleniyor, püf noktalarını gene mentörlerim söylüyor tabi ki ve sonra gerisini öğrencilere bırakıyorsunuz." Bu bulgular, mentörlük sürecinin tek yönlü bir rehberlikten ziyade karşılıklı uyum ve güvene dayalı bir ilişki olarak geliştiğini göstermektedir.

Tema 2: Mesleki Yeterlik Algısı

Bu tema altında elde edilen bulgular, öğretmenin mesleki yeterlik algısının süreç içerisinde özellikle öğrenci çıktıları ve mesleki gelişime yönelik yatırım eğilimi üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır.

2.1 Öğrenci Performansı

Kodlar: diyalog kurma, etkinlik çıktıları

Bulgular, öğretmenin mesleki yeterlik algısının büyük ölçüde öğrencilerin ortaya koyduğu somut performanslara dayandığını göstermektedir. Öğrencilerin etkinlikler sırasında ürün ortaya koymaları ve hedef dilde iletişim kurabilmeleri, öğretmenin kendi öğretim yeterliğine yönelik inancını güçlendirmiştir. Öğretmen bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Onların tabaklarını hazırlamış ve diyalog haline girmiş olduklarını görmek tatmin ediciydi."

Bu ifade, öğretmenin mesleki doyumunun ve yeterlik algısının doğrudan öğrencilerin öğrenme çıktılarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin yalnızca bilgiyi hatırlamaları değil, aynı zamanda kullanmaları (diyalog kurma gibi) öğretmen için "başarılı öğretim" göstergesi olarak algılanmaktadır. Somut öğrenci ürünlerinin öğretmenin mesleki yeterlik algısını besleyen temel kanıtlar olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, öğretmen öz-yeterliği ile öğrenci başarı algısı arasındaki ilişkiyi ele alan literatür bulgusuyla örtüşmektedir.

2.2 Mesleki Gelişime Yatırım

Kodlar: emek farkındalığı, sürdürme isteği

Bulgular, öğretmenin PİDÖ sürecini emek gerektiren ancak değerli bir mesleki yatırım olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Öğretmen, sürecin hazırlık gerektirdiğinin farkında olmakla birlikte elde edilen kazanımların bu emeği anlamlı kıldığını şöyle ifade etmiştir:

"Aslında çok şey yapılabilir sadece biraz vakit istiyor... ön hazırlık istiyor bazı şeyler emek istiyor."

"Tekrardan hani böyle bir reset gibi oldu benim için... üniversite bilgilerimle tekrardan bir şeyleri yeniden gözden geçirmiş oldum."

Bu ifadeler, öğretmenin mesleki yeterlik algısının yalnızca mevcut performansa değil, aynı zamanda sürekli gelişim ve yenilenme isteğine dayandığını göstermektedir. PİDÖ süreci öğretmene yeni yöntem ve teknikler kazandırmakla kalmamış; mesleki kimliğini yeniden gözden geçirme ve güçlendirme fırsatı da sunmuştur.

TARTIŞMA

Bu araştırmanın bulguları, mentörlük sürecinin öğretmenin mesleki deneyimini yalnızca pedagojik uygulamalar düzeyinde değil; bilişsel (öz farkındalık), duygusal (kaygı ve iyi oluş), motivasyonel ve ilişkisel boyutlarda bütüncül biçimde dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu bulgu, mentörlüğün öğretmen gelişimindeki çok boyutlu rolünü vurgulayan alanyazın bulgularıyla örtüşmektedir (Clutterbuck, 2014; Guskey, 2020).

Öğretmenin planlı ve yapılandırılmış öğretim yoluyla geliştirdiği mesleki öz farkındalık, öğretmenlerin mesleki gelişiminde reflektif uygulamaların merkezi rolünü destekleyen araştırma bulgularıyla uyumludur. Planlama sürecinin öğretilmekte yarattığı güven hissi, öğretmenin yetkinlik algısını doğrudan beslemektedir. Bu bağlamda mentörlük sürecinin sistematik ve yapılandırılmış geri bildirim döngüsü, öğretmenin reflektif düşünme kapasitesini geliştiren temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Öğretmenin motivasyonunun öğrenci çıktılarıyla dinamik biçimde şekillendiği bulgusu dikkat çekicidir. Öğrencilerin aktif katılımı ve somut öğrenme ürünleri üretmesi öğretmenin içsel tatminini doğrudan artırmaktadır. Bu durum, öğretmenlerin öğrenci başarısını kişisel yeterliklerinin temel göstergesi olarak algıladığını ortaya koymakta ve öğretmen öz-yeterliği ile öğrenci başarısı arasındaki karşılıklı ilişkiyi vurgulamaktadır. Öğretmenin bilişsel yeniden çerçeveleme stratejisi geliştirmesi ise mesleki stresle başa çıkma mekanizması olarak değerlendirilebilir. Akış deneyimi kuramıyla örtüşen bu durum, öğrencilerin çabası ve aktif katılımının kaygının yerini içsel huzura bıraktığı, zamanın nasıl geçtiğinin anlaşılmadığı bir tatmin hali yarattığını göstermektedir.

Mentörlük sürecinin duygu düzenleme işlevi, mesleki gelişim süreçlerinde psikolojik güvenliğin önemine ilişkin alanyazın bulgularını desteklemektedir (Kadilar, 2025; Laird et al., 2024). Geri bildirim sürecinin kırıp dökmeden, yönlendirici biçimde yapılandırılması, öğretmenin duygusal direncini azaltmış ve öğrenmeye açıklığını artırmıştır. Bu bulgu, Türkiye'de öğretmenlerin mesleki gelişim süreçlerinde duygusal boyutun sistematik biçimde gözetilmesi gerektiğine ilişkin önemli bir mesaj taşımaktadır. Nitekim TALIS (2019) verileri, Türkiye'deki öğretmenlerin büyük çoğunluğunun gözlem ve mentörlük faaliyetlerine katılmadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, söz konusu faaliyetlerin öğretmen gelişimindeki derin etkisini somut biçimde belgeleyerek alanyazındaki bu boşluğu gidermeye katkı sunmaktadır.

Mentör-öğretmen ilişkisinin tek yönlü bir rehberlikten ziyade karşılıklı uyum ve güvene dayalı bir süreç olarak gelişmesi, etkili mentörlük ilişkilerinin niteliklerine dair literatür bulgularıyla örtüşmektedir. Öğretmenin kişilik özelliklerine uyum sağlayan esnek bir mentörlük yaklaşımının benimsenmiş olması, mentörlük programlarının bireyselleştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Öğretmenin mesleki yenilenme deneyimi ise PİDÖ sürecinin öğretmen kimliği üzerindeki dönüştürücü potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, mentörlük sürecinin öğretmenin mesleki gelişimini pedagojik, duygusal, motivasyonel ve kimlik boyutlarında bütüncül olarak dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Mentörlük, öğretmenin sınıf içi uygulamalarını geliştiren bir araç olmanın ötesinde, mesleki kimliğini yeniden yapılandıran bir öğrenme süreci olarak işlev görmektedir. Öğretmenin mesleki yeterlik algısının öğrenci çıktılarıyla sıkı sıkıya bağlantılı olması ve PİDÖ sürecinin güçlü bir mesleki yenilenme deneyimi yaratması, bu tür programların sürdürülebilir mesleki gelişime katkısının somut bir göstergesidir.

Bu bulgular doğrultusunda şu öneriler geliştirilmiştir:

- Öğretmenlerin mesleki gelişiminde mentörlük ve sınıf içi gözlem faaliyetleri, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde yaygınlaştırılmalı ve sistematik bir yapıya kavuşturulmalıdır.
- Mentörlük programlarının tasarımında öğretmenlerin bireysel kişilik özelliklerine ve kültürel bağlamlarına uyum sağlayan esnek modeller benimsenmelidir.
- Mesleki gelişim programlarında pedagojik becerilerin yanı sıra öğretmenlerin psikolojik iyi oluşları da sistematik biçimde desteklenmelidir.
- PİDÖ mesleki gelişim programı, İngilizce öğretmenlerinin ötesinde farklı branş öğretmenlerine de yaygınlaştırılmalıdır.

- Öğretmenin mesleki yeterlik algısını doğrudan besleyen somut öğrenci çıktılarına odaklanan değerlendirme süreçleri, mentörlük geri bildirimi yapısına entegre edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Aelterman, N., Vansteenkiste, M., Van Keer, H., & Haerens, L. (2016). Changing teachers' beliefs regarding autonomy support and structure: The role of experienced psychological need satisfaction in teacher training. *Psychology of Sport and Exercise*, 22, 44–54.
- Clutterbuck, D. (2014). *Everyone needs a mentor: Fostering talent in your organisation* (5th ed.). CIPD.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper & Row.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- ERG (2021a). Öğretmenlerin mesleki gelişiminde iyi örnekler. Eğitim Reformu Girişimi.
- Guskey, T. R. (2000). *Evaluating professional development*. Corwin Press.
- Guskey, T. R. (2020). Synthesis of research: What works in professional development? *Educational Leadership*, 77(6), 11–17.
- Kadilar, R. (2025). Mentoring for Well-Being at Work. In F. M. Morales-Rodríguez (Ed.), *Emotional Intelligence, Well-Being, and Learning Strategies*. IntechOpen.
<https://doi.org/10.5772/intechopen.1011927>
- Kaur, A., Hashim, R. A., & Noman, M. (2015). Teacher mentoring as a professional development tool. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 177, 186–190.
- Laird, L., Bloom-Feshbach, K., McNamara, T., Gibbs, B., & Pololi, L. (2024). Psychological Safety: Creating a Transformative Culture in a Faculty Group Peer-Mentoring Intervention. *The Chronicle of Mentoring & Coaching*, 8(1), 127–140. <https://doi.org/10.62935/hz7383>
- Leptokaridou, E. T., Vlachopoulos, S. P., & Papaioannou, A. G. (2016). Experimental longitudinal effects of autonomy-supportive teaching on motivational regulations in physical education. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 14(1), 68–84.
- MEB (2021a). 20. Millî Eğitim Şurası: Kararlar. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Niemiec, C. P., & Ryan, R. M. (2009). Autonomy, competence, and relatedness in the classroom: Applying self-determination theory to educational practice. *Theory and Research in Education*, 7(2), 133–144.
- TALIS (2019). *TALIS 2018 results (Volume I): Teachers and school leaders as lifelong learners*. OECD Publishing.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

PİDÖ UYGULAMALARININ ÖĞRENCİLERE YANSIMALARI: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME

Psk. Dan. Necdet Turgut

Ege Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
necdet.turgut.9@gmail.com, 0009-0005-3279-5834

Doç. Dr. Öner Uslu

Assoc. Prof. Dr. Oner Uslu

Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
oner.uslu@ege.edu.tr, 0000-0001-8891-3119

ÖZET

Bu çalışma, Mentör Destekli Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim (PİDÖ) mesleki gelişim programı kapsamında yürütülen sınıf içi uygulamaların öğrencilere yansımalarını fenomenolojik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, PİDÖ mesleki gelişim programına katılan bir İngilizce öğretmenin sınıf içi uygulama deneyimlerine ilişkin yansıtıcı ifadeleri, mentör gözlem notları ve geri bildirimler ile nitel görüşme verileri analiz edilmiştir. Tematik analiz yöntemiyle elde edilen bulgular; (1) PİDÖ uygulamalarının sınıf iklimine etkisi, (2) sınıf kültürü ve katılım dinamikleri, (3) PİDÖ planlamasının pedagojik etkileri ve (4) uygulamada karşılaşılan pedagojik güçlükler olmak üzere dört ana tema altında toplanmıştır. Bulgular, PİDÖ uygulamalarının öğrencilerin özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaçlarını destekleyen bir sınıf ikliminin oluşmasına katkı sağladığını; iş birlikli öğrenme ortamlarının öğrenci katılımını artırdığını ve akran iskelesi mekanizmasının doğal biçimde geliştiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda öz düzenleme farklılıkları, zaman yönetimi ve sınıf organizasyonu gibi yapısal güçlüklerin de uygulamayı etkilediği belirlenmiştir. Sonuçlar, PİDÖ uygulamalarının öğrenci merkezli bir öğrenme kültürünün oluşmasına önemli katkılar sunduğunu göstermekte; ancak bu sürecin sistematik ve mentör destekli bir yapıyla sürdürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Sözcükler: psikolojik ihtiyaçlara duyarlı öğretim, öz-belirleme kuramı, mentörlük, sınıf iklimi, öğrenci katılımı

ABSTRACT

This study aims to examine the reflections of Needs-Supportive Teaching (NST) practices on students within the scope of Mentor-Supported Needs-Supportive Teaching Professional Development Program through a phenomenological approach. The data were collected through the reflective statements of an English teacher who participated in the NST program, mentor observation notes and feedback, and qualitative interview data. Findings obtained through thematic analysis were gathered under four main themes: (1) the effect of NST practices on classroom climate, (2) classroom culture and participation dynamics, (3) pedagogical effects of NST planning, and (4) pedagogical challenges encountered in practice. The findings reveal that NST practices contribute to the formation of a classroom climate supporting students' autonomy, competence, and relatedness needs; that cooperative learning environments increase student participation; and that peer scaffolding mechanisms develop naturally. Structural challenges such as self-regulation differences, time management, and classroom organization were also identified. Results demonstrate that NST practices make significant contributions to the formation of a student-centered learning culture, while emphasizing that this process needs to be sustained with a systematic and mentor-supported structure.

Keywords: needs-supportive teaching, self-determination theory, mentoring, classroom climate, student engagement

GİRİŞ

Eğitim sisteminin temel amacı öğrencileri bilişsel, duyuşsal ve sosyal yönlerden destekleyerek bütüncül gelişimlerini sağlamaktır (OECD, 2021). Son yıllarda öğretim süreçlerinin yalnızca akademik başarıya odaklanmasının öğrencilerin gelişimini desteklemek için yeterli olmadığı yönünde güçlü bir görüş oluşmuştur. Öğrencilerin öğrenme süreçlerinde psikolojik ihtiyaçlarının da desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Öz-belirleme kuramına dayanan çalışmalar, öğrencilerin özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaçlarının karşılanmasıyla öğrenme motivasyonu, derse katılım ve akademik başarı üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Deci ve Ryan, 2000; Niemiec ve Ryan, 2009).

Öğrenme ikliminde özerklik, yeterlik ve sosyal etkileşim gibi boyutlar desteklendiğinde öğrencilerin okula karşı olumlu tutum ve içsel motivasyon geliştirdikleri bilinmektedir (Niemiec ve Ryan, 2009). Bu bağlamda öğretmenlerin psikolojik ihtiyaçlara duyarlı öğretim (PİDÖ) becerilerini geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır. Söz konusu beceriler, öğrencilerin sınıf iklimini daha kapsayıcı, güvenli ve katılımcı bir hâle getirerek öğrenme sürecini desteklemektedir. Türkiye'de ise öğrenme iklimine ilişkin bu boyutların OECD ülkelerine kıyasla daha yetersiz kaldığı belirtilmektedir (Eren Ceylan ve diğ. 2020). Bu tablo, öğretmenlerin psikolojik ihtiyaçlara duyarlı öğretim uygulamalarını sınıflarına yansıtabilmelerini destekleyecek mesleki gelişim programlarına duyulan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır.

"Mentör Destekli Psikolojik İhtiyaçlara Duyarlı Öğretim (PİDÖ)" mesleki gelişim programı, öğretmenlerin PİDÖ becerilerini geliştirmeyi amaçlayan kapsamlı bir program olarak tasarlanmıştır. Program kapsamında öğretmenler; planlama, uygulama, sınıf içi gözlem ve geri bildirim döngülerinden oluşan mentörlük destekli bir süreçten geçmektedir. Türkiye'de öğretmenlerin en az katıldığı mesleki gelişim faaliyetlerinin gözlem ve mentörlük türündeki faaliyetler olduğu görülmektedir (TALIS, 2019). Bu nedenle PİDÖ mesleki gelişim programı, hem ulusal hem de uluslararası alanyazındaki boşluğu doldurmaya yönelik özgün bir girişim niteliği taşımaktadır.

PİDÖ uygulamalarının öğrencilere yansımalarını anlamak, programın pedagojik etkilerini bütüncül bir perspektifle değerlendirmek açısından kritik önem taşımaktadır. Öğretmenlerin sınıf içinde psikolojik ihtiyaçlara duyarlı yaklaşımları ne ölçüde uyguladığı, bu uygulamaların öğrenci katılımı, sınıf kültürü ve öğrenme çıktıları üzerindeki etkileri konusundaki kanıt temeli oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermek amacıyla PİDÖ uygulamalarının öğrencilere yansımalarını fenomenolojik bir anlayışla incelemeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Mentör Destekli PİDÖ mesleki gelişim programı kapsamında yürütülen sınıf içi uygulamaların öğrencilere nasıl yansıdığını derinlemesine incelemektir. Bu kapsamda öğretmenin sınıf iklimi oluşturma becerileri, öğrenci katılımını destekleme stratejileri, PİDÖ planlamasının pedagojik sonuçları ve uygulama sürecinde karşılaşılan güçlükler araştırılmıştır.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- PİDÖ uygulamaları sınıf iklimini nasıl dönüştürmektedir?
- Öğrenciler arası katılım ve etkileşim dinamikleri nasıl şekillenmektedir?
- PİDÖ planlamasının öğrencilerin öğrenme sürecine katkıları nelerdir?
- PİDÖ uygulamasında karşılaşılan pedagojik güçlükler nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde fenomenolojik (olgubilim) araştırma deseniyle yürütülmüştür. Fenomenolojik çalışmalar, bireylerin belirli bir olguya ilişkin yaşantılarını, algılarını ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada incelenen olgu, öğretmenin PİDÖ uygulamalarının öğrencilere yansıma biçimleridir.

Çalışma Grubu

Araştırmmanın çalışma grubunu PİDÖ mesleki gelişim programına katılan bir İngilizce öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmada etik ilkeler gereği öğretmen için takma isim (Ayşe) kullanılmıştır. Öğretmen, program kapsamında ders planlama, sınıf içi uygulama ve mentör geri bildirimi süreçlerine aktif olarak katılmıştır. Mentörlük süreci; mentörlerin seçimi ve yetiştirilmesi, öğretmenlerin programa dahil edilmesi, teorik eğitim, sınıf içi uygulamalar, izleme-destekleme çalışmaları ve sürecin değerlendirilmesi basamaklarından oluşan yapılandırılmış bir model çerçevesinde yürütülmüştür.

Veri Toplama ve Analiz

Araştırmada veri toplama süreci mentörlük programı kapsamında gerçekleştirilen uygulamalar sırasında yürütülmüştür. Veri kaynakları şunlardır: (1) öğretmenin sınıf içi uygulama deneyimlerine ilişkin yansıtıcı ifadeleri, (2) mentör gözlem notları, (3) mentör geri bildirimleri ve (4) nitel görüşme verileri. Bu veri kaynakları, öğretmenin sınıf içi öğretim sürecini çok boyutlu biçimde incelemeye olanak sağlamıştır. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiş; öğretmenin deneyimlerini yansıtan ifadeler kodlanmış ve benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur.

İnandırıcılık Tedbirleri

Araştırmada inandırıcılığın artırılması için birçok tedbir alınmıştır. İlk olarak birçok veri kaynağından elde edilen veriler birlikte değerlendirilerek veri çeşitlemesi sağlanmaya çalışılmıştır. İkinci olarak kodlayıcı teyidi alınmıştır. Nitel veri setinin ilk analizlerini birinci yazar yapmış, sonrasında ikinci yazarla yapılan teyit toplantılarında tema ve kod yapısı güncellenerek kodlama teyidi sağlanmaya çalışılmıştır. Üçüncü olarak bulguların sunumunda doğrudan alıntılar kullanılarak inandırıcılık desteklenmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Tematik analiz sonucunda PİDÖ uygulamalarının öğrencilere yansımalarına ilişkin bulgular aşağıdaki dört ana tema ve alt temalar çerçevesinde sunulmaktadır.

Tema 1: PİDÖ'nün Sınıf İklimine Etkisi

Analizler, PİDÖ uygulamalarının sınıf iklimini çok boyutlu biçimde dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu dönüşüm özellikle ilişki odaklı öğretmen yaklaşımı, özerklik destekleyici rol ve özerklik-kontrol dengesi bağlamında ortaya çıkmıştır.

1.1 İlişki Odaklı Öğretmen Yaklaşımı

Kodlar: öğrenciyi bütüncül değerlendirme, tatlı dil, olumlu iletişim

Planlama aşamasında öğretmen, öğrenciyi yalnızca sınıftaki varlığıyla değil okul dışındaki yaşantısıyla da değerlendiren bütüncül bir empatik yaklaşım sergilemiştir. "Tatlı dil" metaforu, etkili geri bildirimin pedagojik bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Öğretmen bu anlayışını şu şekilde ifade etmiştir:

"Aslında tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır sözünde olduğu gibi öğrencilere ılımlı yaklaşım ve onların ders dışındaki hayatlarında da neler yaşıyor veya yaşamış olabileceklerini göz önünde bulundurarak yaklaşırsak öğrenciler ilgimizi boşa çıkarmayacaktır."

Bu yaklaşımın öğrencilerin kendilerini ifade etme cesaretini artırdığı ve sınıf içinde psikolojik güvenlik oluşturduğu görülmektedir. Öğrencilerin çekinmeden soru sormaları, ilişkili olma ihtiyacını destekleyen güvenli bir sınıf ortamının oluştuğuna işaret etmektedir. Öğretmen bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Arkadaşlarıyla etkileşim halinde bir şeyler yapınca bu onlara da iyi geliyor, yapabildiklerini görüyor sonuçta onlar da. Yani bu da onların öğrenme sürecini olumlu etkiliyor. Derse karşı belki önyargıları kalkıyor. Bir şeyleri soruyorlar 'hocam şu nasıl olacaktı, bu nasıl olacaktı' diye. Ben bu noktada rehberlik etmiş oluyorum."

Mentörler, öğretmenin öğrenciyle kurduğu bağın ilişkili olma ihtiyacına katkı sağladığı güçlü bir yön olarak değerlendirmiştir. Sınıf ikliminin kapsayıcı ve adil olması, ilişkili olma ihtiyacını besleyen temel faktörler olarak öne çıkmaktadır.

1.2 Özerklik Destekleyici Rol

Kodlar: rehber öğretmen rolü, soru sorma, güvenli ortam

PİDÖ uygulamaları öğretmenin öğretim rolünü dönüştürerek öğrencilerin özerklik ihtiyaçlarını destekleyen bir öğrenme ortamı oluşturduğunu göstermektedir. Öğretmenin geleneksel bilgi aktarıcı rolünden uzaklaşarak rehber ve kolaylaştırıcı rol üstlenmesi, öğrencilerin öğrenme sürecine daha aktif katılımını teşvik etmiştir. Öğretmen, öğrenme sürecini bir inşa süreci olarak tanımlamış ve bu yaklaşımı şu metaforla ifade etmiştir:

"...benzetim olarak planı ve malzemeyi verip, temeli attıktan sonra öğrenciler (inşaat işçisi) duvarları ve binayı kendileri inşa ediyorlarmış gibi kendileri odaları ayırıp içini dayayıp döşüyorlarmış gibi beyinlerine bilgiyi uygulama ile çalışarak bina gibi beyinlerinde biçimlendiriyorlar... Biz de plan projeci ya da mühendis gibi aralarda dolaşıp gerekli eksik gedik yardım ve desteği sağlıyoruz."

Öğretmenin ders sürecinde öğrencileri karar alma süreçlerine dahil etmesi, seçim yapma fırsatları sunması ve etkinlikleri öğrencilerin ilgi ve tercihlerine göre şekillendirmesi, özerklik desteğinin temel göstergeleri olarak öne çıkmıştır.

1.3 Özerklik–Kontrol Seçimi

Kodlar: otoriter refleks, denge sorunu, mentör geri bildirimi

Bulgular, öğretmenin özerklik desteği sunma sürecinde zaman zaman kontrolcü uygulamalara yöneldiğini ortaya koymaktadır. Özellikle sınıf yönetiminin zorlaştığı durumlarda öğretmenin hızlı karar alarak süreci yönlendirmesi, öğrencilerin seçim yapma ve sürece katılım fırsatlarını sınırlamıştır. Mentör gözlem notlarında bu durum şöyle ifade edilmiştir:

"Grup isimleri öğrenciler tarafından belirlenecek iken ortaya çıkan gürültüyü bastırmak adına öğretmen her grubun ismini kendisi hızlı bir şekilde atayarak öğrenciler arasındaki etkileşimi sınırlandırdı. Bu durum özerkliği ve yeterliği zedeleyebilecek bir tutum olabilir."

Öğretmen bu dengeyi kurma konusundaki farkındalığını şöyle dile getirmiştir: "Birçok şeyi daha kendileri seçebilirlerdi ama gürültü ortamı ve aralarında anlaşmazlık oluşmasın diye müsaade etmedim. Bu konuda yaratıcı fikirler yani itiraz edemeyecekleri ve kendileri seçmiş olabilecekleri yöntem ve çareler düşünmeliyim." Mentör geri bildirimleri, bu dengenin kurulmasının öğretmenin pedagojik gelişimi açısından önemli bir öğrenme alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tema 2: Sınıf Kültürü ve Katılım

Bu tema kapsamında elde edilen bulgular, PİDÖ uygulamalarının sınıf içi etkileşimleri ve katılım dinamiklerini önemli ölçüde dönüştürdüğünü göstermektedir. Sürecin başlangıcında öğrenciler arasında katılım ve öğretmen beklentileri açısından belirgin farklılıklar gözlemlenirken, süreç ilerledikçe daha kapsayıcı ve dengeli bir sınıf kültürünün geliştiği görülmüştür.

2.1 Etiketleme ve Atıf Hatası

Kodlar: saygılı-saygısız ayrımı, başarıyı kişiselleştirme, düşük beklenti

Bulgular, öğretmenin süreç başında öğrencileri belirli kategoriler üzerinden değerlendirme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin "saygılı-saygısız" ya da "başarılı-başarısız" gibi ikili kategorilerle tanımlanması, öğretmenin bazı öğrencilerden daha düşük beklenti geliştirmesine yol açabilmektedir. Bu durum, öğrenme sürecine katılımın belirli öğrencilerle sınırlı kalmasına zemin hazırlamaktadır. Ancak PİDÖ uygulamalarıyla birlikte öğretmenin bu bakış açısında dönüşüm yaşandığı gözlemlenmiştir. Öğrencilerin yalnızca akademik performanslarıyla değil, öğrenme sürecindeki çabaları ve gelişimleriyle değerlendirilmeye başlanması, etiketleyici yaklaşımların zayıflamasına katkı sağlamıştır.

2.2 Katılım Eşitsizliği (Matta Etkisi)

Kodlar: aktif-pasif farkı, dışlanma riski, mentor gözlemi

Sınıf içinde başlangıçta belirgin bir katılım eşitsizliği gözlemlenmiştir. Bazı öğrencilerin daha aktif olduğu, bazılarının ise pasif kaldığı bir yapı dikkat çekmektedir. Bu durum, "aktif olan daha aktif olur" şeklinde tanımlanan Matta etkisiyle örtüşmektedir. Mentor gözlem notlarında pasif öğrencilere ilişkin şu tespitler yer almaktadır:

"Sınıftaki bütün öğrencilerin hem yönergeyi hem de bu ünite de kullanılan İngilizce kalıpları öğrenip öğrenmediği ile ilgili şüpheler var. Bazı öğrenciler sayıları çok daha az değil, öğretmene göre pasif kaldıklarından ve etkinliklere katılmadıklarından yeterliklerinin desteklenmediği düşünülmekte. Onları birazcık daha öğrenme öğretme etkinliklerine çekmenin yollarını birlikte konuştuk."

Ancak PİDÖ uygulamalarıyla birlikte bu eşitsizliğin azalmaya başladığı görülmüştür. Özellikle iş birlikli öğrenme ve akran etkileşimine dayalı etkinlikler, daha önce pasif kalan öğrencilerin de sürece dahil olmasını kolaylaştırmıştır.

2.3 İş Birlikli Öğrenme

Kodlar: akran yönlendirmesi, akran desteği, akran iskelesi

Sınıf içinde oluşturulan güvenli ve destekleyici öğrenme ortamı, öğrenciler arasında iş birliğine dayalı bir etkileşim kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Bulgular, sınıf içinde doğal biçimde gelişen bir akran desteği mekanizmasının oluştuğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin birbirlerinin performansını gözlemleyerek cesaret kazandıkları ve akranlarının başarılarını model alarak kendi katılımlarını artırdıkları belirlenmiştir. Öğretmen bu süreç hakkında şunları söylemiştir:

"Güzel bir etkileşim vardı arkadaşının soruları sorabildiğini görünce diğeri de sıra kendine geldiğinde onun yapmış olmasından kaynaklı kendisinin de rahat bir şekilde yapabildiğini ya da birbirlerine yardımcı olarak daha güzel ve verimli ders geçirilmiş oldu."

Öğretmen, sınıf kültürünün bireysel rekabetten iş birlikli öğrenme kültürüne evrildiğini somut örneklerle aktarmıştır. Öğrencilerin birbirini yönlendirmesi ve "şimdi sıra sende" diyerek sürece ilişkin özerk kararlar alması, Vygotsky'nin "akran iskelesi" kavramının canlı bir örneği olarak değerlendirilebilir. Mentor gözlem notlarında ikili ya da küçük grup etkinliklerinin öğrenci-öğrenci etkileşimini büyük grup çalışmalarına kıyasla daha etkili biçimde desteklediği de belirtilmiştir.

Tema 3: PİDÖ Planlamasının Etkileri

3.1 Pedagojik Avantajlar

Kodlar: net sınırlar, kazanımların niteliği ve açıklığı, öğretmen motivasyonu

PİDÖ planlamasının en önemli avantajlarından biri, psikolojik ihtiyaçlara duyarlı ve sistematik biçimde yapılandırılmış yönerge akışı ve materyaller sayesinde öğrencilerin bilişsel yükünün azaldığının gözlemlenmesidir. Öğrencilerin ne yapacaklarını net bilmeleri kaygıyı düşürmüştü ve özerkliği artırmıştır. Öğretmen bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Kurallar ve yönergeler başta net olarak aktarılınca ders sınırları dışına çıkmıyor. Planlama, süreci etkili ve verimli kullanmayı sağlıyor. Süreç sonundaki kazanımları öğrencilere söylemek onları motive ediyor ve İngilizce'nin hayatlarında kullanılabilir olacağını kavriyorlar. Onların heveslendiğini görmek bir öğretmen olarak beni de motive ediyor."

3.2 Yapılandırmacı Yaklaşım

Kodlar: inşaat metaforu, rehber rol, aktif öğrenci

Öğretmen, öğrencilerin yeterli ihtiyacı desteklemek için iskele kurma stratejisini etkili biçimde kullanmıştır. Görevi parçalara ayırma, model olma ve görsel destek sağlama yoluyla öğrencinin başarabileceği bir yapı kurulmuştur. Bilginin aşamalı olarak sunulması (kelime öğretimi, tekrar, uygulama ve etkileşim aşamaları) öğrencilerin öğrenme sürecini daha anlamlı biçimde deneyimlemelerine olanak tanımıştır. Öğretmenin planlama belgelerinde bu pedagojik sıra açıkça görülmektedir: "Derste konuya giriş, bilgi ve beceri artırımı, kullanılacak kalıpların tahtaya yazılması, öğrencilerin defterlerine kalıpları yazdırma ve sonraki eşleşme etkinliklerinde başarılı bir pedagojik sıra izlendi."

3.3 Programa Entegrasyon

Kodlar: başlangıçtaki zorluklar, uyum süreci, derslere uyarlama

Başlangıçtaki zorluklara rağmen PİDÖ planlamasının öğretim programına entegrasyonunun yüksek düzeyde gerçekleştiği belirlenmiştir. Öğretmen bu süreci şöyle aktarmıştır: "Onun dışında da hani alışıncaya sürece yapılabilir. Artık etkinlik grup çalışması ne yapılacaksa, şöyle bir üniteye göz gezdirirken, 'ha bu buraya uygundur, şöyle bir şey yaparım' dedikten sonra kolayca derslere entegre edilebilir." Bu ifade, PİDÖ yaklaşımının deneyimle birlikte öğretmenin pedagojik repertuarına doğal olarak dahil olduğunu göstermektedir.

Tema 4: PİDÖ'de Pedagojik Güçlükler

Bulgular, PİDÖ uygulamalarının sınıf ortamında önemli dönüşümler sağlamakla birlikte uygulama sürecinde çeşitli yapısal ve süreç temelli güçlüklerin yaşandığını ortaya koymaktadır.

4.1 Öz Düzenleme Farklılıkları

Kodlar: avantajlı öğrenciler, düşük motivasyon

Öğrenciler arasındaki öz düzenleme beceri farklılıklarının PİDÖ uygulamalarının etkililiğini doğrudan etkilediği belirlenmiştir. Öz düzenleme becerisi yüksek ve sorumluluk sahibi öğrenciler süreçten daha fazla yararlanırken, düşük motivasyonlu ve dışsal yönlendirmeye ihtiyaç duyan öğrencilerin süreçten uzak kaldığı görülmüştür. Öğretmen bu durumu şöyle aktarmıştır: "Sorumluluk sahibi, olgun, bilinçli öğrenciler yapmışlar uğraşmışlar onları gayet olumlu etkiledi ve öncesinde de heveslilerdi ama aynı zihniyette olmayan öğrenciler için aynı şey geçerli olmadı." Bu bulgular, PİDÖ'nün özerklik temelli yapısının tüm öğrenciler için eşit derecede işlevsel olabilmesi için farklılaştırılmış stratejilerle desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

4.2 Zaman Yönetimi Sorunları

Kodlar: kes-yapıştır, motor beceri farkı

Etkinlik temelli öğrenme süreçlerinde zaman yönetiminin önemli bir güçlük alanı olduğu belirlenmiştir. Özellikle kes-yapıştır gibi psikomotor beceri gerektiren etkinliklerde öğrenciler arası hız farklılıkları öğretmende zamanın yetmeyeceğine dair kaygı oluşturmuştur. Bu bulgu, planlanan etkinlik süresi ile gerçek sınıf içi uygulama süresi arasındaki farkın pedagojik planlamada dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

4.3 Sınıf Yönetimi Sorunları

Kodlar: fiziksel düzen, zaman kaybı

Grup çalışmasına dayalı etkinliklerin sınıf yönetimi ve fiziksel düzen açısından önemli zorluklar barındırdığı görülmüştür. Özellikle sınıfın fiziksel olarak yeniden düzenlenmesi ve grup oluşturma süreçleri ders süresinin verimli kullanılmasını zorlaştırmıştır. Mentör gözlem notlarında bu durum şöyle ifade edilmiştir: "Sınıfta sıraların düzenlenmesi, grup şeklinde oturmaları ve grup içi iletişimi oluşması epey zaman aldı... Bu düzenleme ders öncesinde yapılarak süreç hızlandırılabilirdi."

4.4 Ölçme Zaman Baskısı

Kodlar: ön test-son test, düşük işlem hızı

PİDÖ uygulamalarında ölçme-değerlendirme süreçlerinin, özellikle ön test ve son test uygulamalarının, önemli bir zaman baskısı yarattığı belirlenmiştir. Özellikle ilköğretim düzeyindeki öğrencilerin işlem hızlarının düşük olması öğretim sürecinin akışını kesintiye uğratmaktadır. Öğretmen bu konuda şunu önermiştir: "Ünitelerin sonlarında yapılırsa çocuklara bazı şeyleri verdikten sonra. Ünitelerin sonlarına denk getirilse."

TARTIŞMA

Bu araştırmanın bulguları, PİDÖ uygulamalarının öğrencilerin üç temel psikolojik ihtiyacını (özerklik, yeterlik ve ilişkili olma) destekleyen çok boyutlu bir sınıf ikliminin oluşmasına katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, öz-belirleme kuramı çerçevesinde yürütülen önceki çalışmalarla örtüşmektedir; temel psikolojik ihtiyaçların desteklenmesinin öğrencilerin içsel motivasyonunu, öğrenme katılımını ve okul doyumunu olumlu yönde etkilediği bilinmektedir (Deci ve Ryan, 2000; Stroet, Opdenakker ve Minnaert, 2013).

İlişki odaklı öğretmen yaklaşımının öğrencilerde psikolojik güvenlik ve ilişkili olma hissi oluşturduğu bulgusunun öğrenme ortamı araştırmalarındaki genel kabul görmüş bulgularla örtüştüğü görülmektedir. Güvenli ve destekleyici bir sınıf iklimi, öğrencilerin soru sormaktan çekinmemelerine, hata yapmayı bir öğrenme fırsatı olarak görmelerine ve akranlarıyla daha açık etkileşim kurmalarına zemin hazırlamaktadır (Niemiec ve Ryan, 2009). Öğretmenin "tatlı dil" metaforu üzerinden ifade ettiği yaklaşım, ilişkili olma ihtiyacının pratikteki karşılığını somut biçimde yansıtmaktadır.

İş birlikli öğrenme etkinlikleri aracılığıyla ortaya çıkan akran desteği ve akran iskelesi mekanizmaları, Vygotsky'nin yakınsal gelişim alanı ve sosyal bilişsel öğrenme kuramıyla örtüşmektedir (Maghfiroh & Muttaqin, 2025; Rahman, 2024). Küçük grup ve ikili çalışmaların büyük grup etkinliklerine kıyasla hem katılımı artırdığı hem de sınıf yönetimini kolaylaştırdığı bulgusu, iş birlikli öğrenmeye ilişkin alanyazındaki genel bulgularla uyumludur. PİDÖ uygulamalarının iş birlikli öğrenme ortamlarını doğal biçimde beslediği, bunun da öğrencilerin öğrenme sürecine daha özerk ve güvenli biçimde katılmalarını desteklediği değerlendirilebilir.

Araştırmada ortaya çıkan Matta etkisi, katılım eşitsizliğinin sınıf içinde nasıl kendiliğinden pekişebildiğini göstermektedir (Hindman et al., 2012; Perc, 2014). PİDÖ uygulamalarıyla bu eşitsizliğin azalma eğilimi göstermesi önemli bir bulgudur. Ancak süreçte zaman zaman dışlanma riskinin tamamen ortadan kalkmadığı, bazı öğrencilerin hâlâ daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğu görülmüştür. Bu durum,

öğretmenlerin özerklik temelli bir pedagoji uygularken tüm öğrencileri kapsayacak farklılaştırılmış stratejilere de başvurmaları gerektiğine işaret etmektedir.

Öğretmenin özerklik desteği ile sınıf kontrolü arasında denge kurma çabası, PİDÖ uygulamacılarının sıkça deneyimlediği bir gerilimi yansıtmaktadır. Özellikle deneyim düzeyi göreceli olarak sınırlı olan öğretmenlerin özerklik destekleyici uygulamalardan kontrolcü yaklaşımlara ani geçişler yaşadığı bilinmektedir (Aelterman ve diğerleri, 2016). Bu bağlamda mentör geri bildirimlerinin öğretmenin bu dengeyi zamanla daha bilinçli kurmasına katkı sağladığı görülmektedir. Söz konusu bulgu, mentörlük destekli mesleki gelişim modellerinin pratik pedagojik dönüşümü kolaylaştırmadaki rolünü desteklemektedir.

Ölçme süreçlerinin yarattığı zaman baskısı ve sınıf yönetimi sorunları, PİDÖ uygulamalarının sistematik bir süreçle desteklenmesi gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır. Pratiğe dönük, sınıf içi öğretim uygulamalarına ilişkin geri bildirim sunan ve uzun soluklu mesleki gelişim etkinliklerinin daha etkili olduğu bulgusu (ERG, 2021), bu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. PİDÖ mesleki gelişim programının yapılandırılmış ve mentör destekli döngüsel yapısının bu etkililiği artıran temel faktörlerden biri olduğu değerlendirilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, PİDÖ uygulamalarının öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarını destekleyen, katılımı artıran ve iş birlikli öğrenme kültürünü besleyen anlamlı dönüşümlere yol açtığını ortaya koymaktadır. Akran iskelesi mekanizmasının doğal biçimde ortaya çıkması, öğrencilerin birbirlerini öğrenmede destekleyebileceklerini ve bu sürecin ihtiyaçlarını destekleyen bir ortamda kendiliğinden gelişebileceğini göstermektedir. Aynı zamanda katılım eşitsizliği, öz düzenleme farklılıkları ve yapısal güçlükler, PİDÖ uygulamalarının başarıyla hayata geçirilebilmesi için sistematik ve mentör destekli bir sürecin zorunluluğunu göstermektedir.

Bu bulgular doğrultusunda şu öneriler geliştirilmiştir:

- PİDÖ uygulamalarının etkili biçimde sürdürülebilmesi için mentörlük destekli yapılandırılmış mesleki gelişim programları yaygınlaştırılmalıdır.
- Katılım eşitsizliğini gidermek amacıyla farklılaştırılmış öğretim stratejileri PİDÖ planlamasına sistematik biçimde entegre edilmelidir.
- İkili ve küçük grup etkinlikleri büyük grup çalışmalarının önüne alınarak öğrenci-öğrenci etkileşimi güçlendirilmelidir.
- Sınıf organizasyonu ve zaman yönetimi sorunlarını önlemek amacıyla öğretmenlere PİDÖ uygulama öncesinde pratik rehberlik sunulmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aelterman, N., Vansteenkiste, M., Van Keer, H., & Haerens, L. (2016). Changing teachers' beliefs regarding autonomy support and structure: The role of experienced psychological need satisfaction in teacher training. *Psychology of Sport and Exercise*, 22, 44–54.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- ERG (2021a). Öğretmenlerin mesleki gelişiminde iyi örnekler. Eğitim Reformu Girişimi.
- Eren Ceylan, A., Ece Özdoğan Özbal, E., Sever, M., & Boyacı, A. (2020). Türkiye'de eğitimde öğrenme iklimi. Anadolu Üniversitesi.

- Hindman, A. H., Erhart, A. C., & Wasik, B. A. (2012). Reducing the Matthew Effect: Lessons from the ExCELL Head Start Intervention. *Early Education & Development*, 23(5), 781–806. <https://doi.org/10.1080/10409289.2010.549443>
- Maghfiroh, W., & Muttaqin, A. I. (2025). The Relevance of Collaborative Learning in the Perspective of Lev Vygotsky's Social Constructivism: A Literature Review. *Journal of Islamic Education Research*, 6(4), 377–392. <https://doi.org/10.35719/jier.v6i4.518>
- Niemiec, C. P., & Ryan, R. M. (2009). Autonomy, competence, and relatedness in the classroom: Applying self-determination theory to educational practice. *Theory and Research in Education*, 7(2), 133–144.
- OECD (2021). Beyond academic learning: First results from the survey on social and emotional skills. OECD Publishing.
- Rahman, L. (2024). Vygotsky's Zone of Proximal Development of Teaching and Learning in STEM Education. *International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT)*, 13(8). <http://www.ijert.org>
- Perc, M. (2014). The Matthew effect in empirical data. *J. R. Soc. Interface*, 11. <https://doi.org/10.1098/rsif.2014.0378>
- Stroet, K., Opdenakker, M.-C., & Minnaert, A. (2013). Effects of need supportive teaching on early adolescents' motivation and engagement: A review of the literature. *Educational Research Review*, 9, 65–87.
- TALIS (2019). TALIS 2018 results (Volume I): Teachers and school leaders as lifelong learners. OECD Publishing.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ: TÜRKİYE VE AVUSTRALYA ORTAOKUL MATEMATİK ÖĞRETİM PROGRAMLARI

Beyzanur Er

Çukurova Üniversitesi

beyzanurer2429@gmail.com – <https://orcid.org/0009-0009-0934-1040>

Prof. Dr. Ayten Pınar Bal

Çukurova Üniversitesi

apinar@cu.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-1695-9876>

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de 2024 yılı itibarıyla uygulanmaya başlanan Maarif Modeli Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programı ile Avustralya'nın ortaokul düzeyindeki matematik programını içerik, pedagojik yaklaşım, felsefi temel, ölçme ve değerlendirme yapıları ile genel program yapısı açısından karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışma kapsamında her iki ülkenin öğretim programları tematik olarak analiz edilmiş ve benzerlikleri ile farklılıkları çeşitli açılardan tablolştırılmıştır. Analiz bulgularına göre her iki program da çağdaş eğitim yaklaşımlarıyla uyumlu hedefler taşımakla birlikte, içerik sunumu, öğrenme süreçlerinin yapılandırılması ve ölçme-değerlendirme araçlarının çeşitliliği bakımından farklılaşmaktadır. Türkiye programında daha çok öğretmen merkezli ve sınav ağırlıklı bir yapı gözlemlenirken, Avustralya programı öğrencinin aktif katılımını teşvik eden, dijital ve bütüncül bir değerlendirme anlayışı sunmaktadır. Çalışma, her iki programın güçlü ve gelişime açık yönlerini ortaya koyarak, daha etkili bir matematik öğretimi için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Matematik öğretim programı, Maarif Modeli, Avustralya-Türkiye, karşılaştırmalı eğitim

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRENCİLERİN GEOMETRİK DÜŞÜNME BECERİLERİNİ ÖLÇME YAKLAŞIMLARI VE ZÜMRE PAYLAŞIMINA YÖNELİK NİTEL ÇALIŞMA

Prof. Dr. Perihan Dinç Artut

Çukurova Üniversitesi

prhnrt@gmail.com – <https://orcid.org/0000-0002-1585-0222>

Beyzanur Er

Çukurova Üniversitesi

beyzanurer2429@gmail.com – <https://orcid.org/0009-0009-0934-1040>

ÖZET

Bu araştırmanın genel amacı, sınıf öğretmenlerinin öğrencilerin geometrik düşünme becerilerini nasıl değerlendirdiğini ve bu değerlendirme sonuçlarını zümre ortamında nasıl paylaştığını ortaya koymaktır. Gelişim sürecinin aşamalı bir yapıya sahip olduğu, özellikle Pierre van Hiele ve Dina van Hiele-Geldof tarafından ortaya konulan kuramsal çerçevede vurgulanmaktadır. Bu bağlamda ilkökulda kazanılan geometrik düşünme düzeyleri, ortaokul matematik öğrenmeleri için temel oluşturmaktadır. Çalışma, Maarif Modeli Matematik Öğretim Programı çerçevesinde ortaokul 5. sınıfta geometriye giriş bağlamında, ilkökulda kazanılan geometrik düşünme becerilerinin sürekliliğini ve öğretim süreçlerine yansımalarını anlamayı hedeflemektedir. Araştırma nitel araştırma yöntemi ile tasarlanmıştır ve veriler yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu için Gaziantep’te aynı ilçede bulunan ve yakın adreslerde yaşayan öğrencilerden oluşan iki ilkökul belirlenmiştir. Elde edilen veriler tematik analiz yoluyla analiz edilmiştir ardından kod ve temalara ulaşılmıştır. Araştırma iki farklı ilkökuldan belirlenecek sınıf öğretmenleri ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin ağırlıklı olarak somutlaştırma ve günlük yaşamdan örnek vermeye özen gösterdikleri görülmüş, öğrencilerin geometrik düşünme becerilerini ölçmek için yapılandırılmış araçlara ulaşmada yaşanan eksiklikler ortaya konulmuştur. Zümre iş birliğinin sınırlı düzeyde olması, öğretmenlerin öğretim sürecinde ortak bir yaklaşım geliştirmesini engellemektedir. Karşılaşılan zorluklar arasında kavram yanlışları da belirli bir yere sahiptir ve öğretim sürecinde kullanılan dil öğrenci tarafından tam olarak içselleştirilememiştir. Özellikle çok dilli sınıflarda iletişimi engelleri, müfredat yoğunluğu gibi sorunlar kalıcı öğrenmenin önüne geçmiştir.

Anahtar kelimeler: geometrik düşünme, ilkökul geometri, ölçme değerlendirme, zümre iş birliği

DİLİMİZDEKİ ŞİDDET İÇERİKLİ DEYİMLER ŞİDDETİ NORMALLEŞTİRİYOR MU?

Yüksek Lisans Öğrencisi Fatma KÖMÜR

Iğdır Üniversitesi

fdme.komur@gmail.com/ 0009-0005-0297-7442

ÖZET

Dil, bir toplumun dünya görüşünü, yaşayış biçimini ve kültürel değerlerini geleceğe taşıyan kalıplaşmış yapılar bütünüdür. Bu yapıların en dinamik unsurlarından biri olan deyimler, genellikle gerçek anlamından uzaklaşarak estetik, akıcı ve tasarruflu bir anlatım imkânı sunar. Ancak dil, toplumsal hafızanın ve Carl Gustav Jung'un ifadesiyle "kolektif bilinçaltının" kodlandığı bir alan olduğundan, toplumun bastırılmış duygularını, tabularını ve geçmişten gelen savunma mekanizmalarını da bünyesinde barındırır.

Bu çalışmada, Türk dilinin söz varlığında önemli bir yer tutan deyimlerin toplumsal şiddet algısı ve şiddetin normalleştirilmesi süreçleriyle olan ilişkisi incelenmiştir. Bireyin içine doğduğu aile ve toplum yapısında maruz kaldığı dilsel ideoloji, bilinçdışı süreçlerle şiddet içerikli ifadeleri kanıksamasına yol açmaktadır. Çalışma kapsamında günlük dilde sıkça kullanılan ve yapıcı değiştirilemeyen kalıplaşmış şiddet içerikli deyimler (örn: *kafa koparmak*, *canına okumak*, *gözünü oymak*) ile şiddeti doğrudan olumlayan/meşrulaştıran ifadeler (örn: *eti senin kemiği benim*, *Allah yarattı dememek*, *eşek sudan gelinceye kadar dövmek*) disiplinler arası bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Araştırmanın sonucunda, bu kalıpların sürekli tekrar etkisiyle gündelikleştiği, mecazlaşma yoluyla gerçek zarar algısının silikleşerek bireylerde duyarsızlaşma yarattığı ve kültürel aktarım vasıtasıyla otorite ile cezayı meşrulaştıran yapıları sonraki nesillere taşıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil-Kültür İlişkisi, Deyimler, Kolektif Bilinçaltı, Şiddet Söylemi, Normalleşme.

GİRİŞ

Kültür; bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği maddi ve manevi değerlerin, yaşam pratiklerinin, inançların ve dünya görüşünün bütüncül bir ifadesidir. Bu muazzam yapının sonraki nesillere aktarılmasında ve korunmasında en hayati görevi ise dil üstlenmektedir.

Ancak dil, sadece estetik ve işlevsel bir yapıdan ibaret değildir; o aynı zamanda toplumun "kara kutusu" olan kolektif bilinçaltının taşıyıcısıdır. Carl Gustav Jung'un "arketip" kavramıyla açıkladığı ve bilinmeyen dönemlere ait sinyallerin barındığı bu toplumsal hafıza alanı, dil vasıtasıyla kodlanır ve nesilden nesle aktarılır. Bu aktarım zinciri içinde, toplumun sadece olumlu değerleri değil; bastırılmış duyguları, korkuları, tabuları ve çevreye karşı geliştirdiği savunma mekanizmaları da taşınır. Bu savunma mekanizmalarının ve güç pratiklerinin en eskisi ve en etkilisi ise "şiddet"tir.

Arkaik dönemlerde tanrısal bir ceza veya mutlak kudretin göstergesi (deprem, sel, salgın hastalıklar vb.) olarak algılanan şiddet, zamanla insan ilişkilerinin, gücün, liderliğin ve otoritenin bir parçası haline gelmiştir. Birey, henüz erken çocukluk döneminde aile içinde tanık olduğu ilişkiler ağı ve maruz kaldığı dilsel ideolojiyle dünyayı anlamlandırır. Dolayısıyla, bir çocuğun ve nihayetinde bir toplumun şiddete olan mesafesini, içinde yetiştiği dilsel iklim ve bu dildeki şiddet yoğunluğu belirler.

Günlük yaşamda düşünmeden sarf ettiğimiz "*anası ağlamak*", "*canına okumak*", "*defterini dürmek*", "*iliğini kurutmak*" gibi deyimler, özünde ağır fiziksel veya psikolojik hasarları barındırmaktadır. Daha da çarpıcı olanı, "*Allah yarattı dememek*", "*eşek sudan gelinceye kadar dövmek*" veya "*eti senin, kemiği benim*" gibi bazı kalıplaşmış ifadelerin, şiddeti açıkça olumlayan, meşrulaştıran ve hatta özendiren bir dille kurulmuş olmasıdır.

Bu çalışma, Türk toplumunun şiddet pratiklerini ve şiddeti algılayış biçimlerini deyimler üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Dilin içine doğan bireyin, sürekli tekrar etkisiyle bu şiddet dilini nasıl kanıksadığı, mecazlaşma yoluyla gerçek zarara karşı nasıl duyarsızlaştığı ve kültürel aktarım yoluyla otoriter yapıları nasıl yeniden ürettiği disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Böylelikle, dil tasarrufu ve estetik kaygılarla kullanılan kalıpların, toplumsal bilinçte yarattığı semantik (anlamsal) dönüşüm ve şiddetin normalleşme süreçleri gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

DEYİM-DİL-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Deyim, TDK sözlükte; “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” olarak tanımlanır. (<https://sozluk.gov.tr>)

Yusuf Ziya Bahadanlı deyimi “İki ya da daha fazla kelimeden meydana gelen, çoğunlukla kendi öz anlamının dışında yeni bir anlam veren, yazıyı ya da konuşmayı daha da güzelleştiren söz” olarak tarif eder. (Aşan, Demir, 2015:189)

Zeynep Korkmaz, deyimi “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği: Abayı yakmak, aşağıdan almak, bağrına taş basmak, buluttan nem kapmak, çileden çıkmak, dalga geçmek, el ele vermek, karşı gelmek, mercimeği fırına vermek, nalları dikmek, saman altından su yürütmek, üç buçuk atmak, yasak savmak, yüzgöz olmak, zılgıt vermek vb.” şeklinde tanımlarken, Ali Püsküllüoğlu, “Deyim, anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesidir, kalıplaşmış sözcük topluluğudur.” şeklinde ifade etmiştir. (Demirtaş, 2022:45)

Benzer şekillerde tanımlanan deyimler çoğunlukla mecaz anlamlıdır. Bu özellikleri sayesinde kendi anlamları dışında ikincil bir anlam taşırlar. Deyimler söylenmek isteneni kısaca ifade eden, cümlede dil tasarrufu sağlayan dil birlikleridir. Deyimlerin diğer bir özelliği de yapıcı değişmez olmalarıdır. Deyimler kalıplaşmış dil birlikleridir ve deyimde geçen bir sözcüğün yerine eş anlamlısı veya yakın anlamlısı getirilemez. Ya da sözcüklerin yerleri değiştirilemez. Bu kalıplaşmış ve değiştirilemez sözcük birlikleri yüzyıllardır toplumun diline yerleşmiştir. Elbette dil toplumdan ve kültürden bağımsız düşünülemez. Bir toplumun dili o toplumun düşüncesinden, algılayışında, yaşantısından yani kültüründen izler mutlaka taşır.

Atasözü ve deyimler de çoğul anlamda kültür tanımının içine girer. Çünkü bir toplumun atasözü ve deyimleri o toplumun dünya görüşünü, yaşayış biçimini, olaylara bakış açısını yansıtır. Çoğul kültürün tüm unsurları az çok, o toplumun diline yansır. K. Vossler, “dil, kültürün aynasıdır” derken kastettiği şey de tam budur. Dilde çoğul kültürü en iyi yansıtan unsurlar da deyimler ve atasözleridir. Aksan’a göre, sadece atasözü ve deyimlere bakarak bir kültürü tanımak mümkündür: Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz (Gülpınar, 2016:46-47)

Atasözleriyle karşılaştırıldığında olay ve durumları kısa ve net ifade etmekte kullandığımız deyimler öğüt vermezler. Buna rağmen deyimler toplumun dayanak gösterdiği dil birlikleridir. Toplum yüzyıllardır süregelen deyimleri güvenilir ve geçerli kabul eder. O yüzden deyimlerde sözcüklerin toplum ve birey üzerindeki zarar verici, incitici yönüne dikkat etmez ve sorgulamaz. Dolayısıyla deyimler taşıdıkları bu kültür özellikleriyle sonraki kuşaklara da aktarılır ve bu kültürün devamlılığı sağlanır.

DEYİM-ŞİDDET İLİŞKİSİ

Dünya Sağlık Örgütü tarafından şiddet; yaralanma, ölüm, psikolojik zarar veya kayıp ile sonuçlanan veya bunlarla sonuçlanması muhtemel olan, kişinin kendisine, başka bir kişiye, bir gruba veya topluluğa karşı fiziksel şiddet ve gücün tehdit veya fiili olarak kasıtlı kullanımı şeklinde tanımlanmıştır.

Şiddet; cinayet, işkence, darbe, vuruş ve etkili eylem, savaş, terör, baskı, sindirme, tehdit, şantaj vb. tüm davranışları kapsayabilir. Bedensel saldırı olarak şiddet kolaylıkla ayırt edilebilir. Kuralların çiğnendiği davranış olarak değerlendirildiğinde ise hemen her şey şiddet olarak algılanabilir. Şiddet kavramının kökeninde güç yatar. Fiziksel ya da psikolojik ölçütlere göre de güç, yaratıcılığın, gelişmenin, iyiliğin aracı olabileceği gibi, başlı başına, kötülüğün de aracı olabilir. (Güleç, Topaloğlu, Ünsal, Altıntaş 2012:112-137)

Tanımlara bakıldığında pek çok davranış şiddetin kapsamı içerisine girebilir. Şiddet bazen davranış şeklinde kendini göstermeyebilir. Psikolojik şiddet, sözlü şiddet, toplum baskısı şeklinde kendini gösteren sosyal şiddet gibi.

Temeline bakıldığında tüm canlıların çevreden gelen saldırılara karşı tepki göstermek, bu saldırıları önlemek amacıyla bir savunma mekanizması geliştirdiği görülmektedir. Bu savunma mekanizmalarından birisi de şiddettir. Şiddet arkaik devirlerde tanrının mutlak kudretini göstermek amacıyla kullandığı bir güçtür. O devirlerde insanlar deprem, sel, salgın hastalık, ölüm gibi olayların sebebini tanrıların kendilerine uyguladığı ceza ve şiddet olarak yorumlamışlardır. Şiddet olumsuz birçok özelliğinin yanı sıra güç, liderlik, saygınlık gibi birçok olumlu anlamı da içerisinde barındırmaktadır.

Kültür, kişilerin davranışları, dünya görüşleri, değer yargıları ve benzeri unsurlardan oluşmaktadır. Kültürün en temel unsurlar ise dil, gelenek, görenek, örf ve adetlerdir. Türk toplumunun gelenek, görenek, örf ve adetlerinin kaybolmadan gelecek nesillere taşınmasının en kolay yolunu kalıp ifadeler oluşturmuştur. Bir toplumun davranış biçimlerinden dünyayı algılayışına, toplumsal yargılarından yasaklarına ve özgürlüklerine kadar pek çok izi gördüğümüz deyimlerde şiddetin izi de pek tabii görülmektedir.

Jung'a göre insanın benliği bilinmeyen dönemlere ait birtakım sinyallerin etkisi altındadır. Bütün insanlarda görülen bu yapılar, "kolektif bilinç altı"nı oluşturur. Jung, kolektif bilinç kavramını "arketip"ler olarak kavramsallaştırır. Kişinin bireyleşme sürecinde – bireyleşme sürecini kişinin psişik varoluşunun nihai temel ve kaynağı olan merkeze, yani "Özben"e nüfuz etmesi olarak tanımlamış ve bunları yol tabelalarının ve kilometre taşlarının arketipsel semboller tarafından ortaya konduğunu öne sürmüştür. Kısacası toplumsal hafıza olarak tanımlayabileceğimiz bu alanda tıpkı bireylerde olduğu gibi tabuların, yasakların veya hatırlanmak istenmeyen olayların depolandığı bir alandır. Toplumsal hafıza kültür vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılır ve dil vasıtasıyla kodlanır. (Aşan, Demir, 2015:183)

Nesiller kendilerinden önceki yaşantıları devam ettirirler. Yani aslında çocuklarımız bizlerden ne görüyorsa ne duyuyorsa onları işleterek büyüyor ve kendilerinden sonraki nesillere de aktarıyorlar. Bir çocuğun şiddete yaklaşımı, şiddetten anladığı büyük oranda içinde yetiştiği aile dolayısıyla toplumla ilgilidir. Bu toplumun kullandığı dil ve dildeki şiddet oranı çocuğun şiddete ne kadar yakın ya da ne kadar uzak olacağını belirleyecektir.

Küçükbezirci'ye göre bilinç, insanoğlunun doğum öncesinden ömrünün sonuna kadar devam eden farkında olma faaliyetleridir. Bir başka deyişle çevresindeki varlıkları ve kavramları algılaması ve anlamasıdır. Bilinçdışı ise, çevremizdeki görüntü, ses, mesaj gibi uyarıcıların farkında olmadan insan zihnine yerleşmesidir. Bilinçdışını beynimizin kara kutusuna benzetebiliriz, nitekim bilinçdışı doğumdan ölüme kadar tüm yaşananları, çevremizdeki gördüğümüz, duyduğumuz bütün her şeyi kayıt eder. Çocuğun bilinçdışı, ailesinin ait olduğu yapılardan kaynaklanan ideolojiyle işler. İdeoloji, basit bir tanımlama ve söylem biçimi değildir. Çocuğa söylenmese de tanık olduğu ilişki biçimleri, tavırlar, kendisine dayatılanlar, özgür bırakıldığı alanlar onun bilinçdışını etkileyerek ideolojik olarak onu işletirler. Aile, özneyi içinde bulunduğu özgül ideolojik yapılarla donatarak onu topluma sunar. (Aşan, Demir, 2015:187)

Yani bireyin, ailede kendisine sunulan kültür ve dilden bağımsız olması mümkün değildir. Benimsesin ya da benimsemesin içinde yetiştiği kültürü yaşar ve sonraki nesle aktarır. Dil de bu kültürden bağımsız değildir. Kullandığı dildeki kalıplaşmış sözleri değiştiremez ve düşüncesini ifade etmek için kullanmak zorunda kalır böylece dili de devam ettirir. Dolayısıyla dildeki şiddeti de devam ettirir ve sonraki nesillere aktarır.

Allah yarattı dememek

Anası ağlamak

Burnundan fitil fitil getirmek

Canına okumak

DeFTERini dürmek

Eşek sudan gelinceye kadar dövmek

Eti senin kemiği benim

Gözünü oymak

İliğini kurutmak

Kafa koparmak

Kan kusup kızılıcak şerbeti içtim demek

Kökünü kazımak

Ödünü kopmak

Pestilini çıkarmak

Tüyleri diken diken olmak

Yerle bir etmek

Değiştiremediğimiz bu deyimleri günlük hayatımızda kullanarak aslında içeriğindeki şiddeti de kanıksıyoruz. Dilin içine doğduğumuz andan beri duyduğumuz şiddet içerikli deyimlerin şiddet anlamı taşıdığını fark etmiyoruz bile. Görüldüğü üzere kimi deyimlerde şiddeti olumlayan ifadeler vardır. Örneğin: *Eti senin kemiği benim, kan kusup kızılçık şerbeti içtim demek, Allah yarattı dememek...* Bu deyimler cümle içinde şiddeti özendiren ve haklı kılan bir dil ile kullanılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türk dilinin en dinamik ve köklü söz varlıklarından olan deyimler; dil-kültür ilişkisi, kolektif bilinçaltı ve şiddet pratikleri ekseninde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, dilin sadece masum bir iletişim aracı olmadığını, aksine toplumun tarihsel süreç boyunca biriktirdiği travmaları, bastırılmış öfkeleri, güç ve iktidar ilişkilerini geleceğe taşıyan ideolojik bir kodlama sistemi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda ulaşılan temel tespitler ve bu tespitlerin toplumsal karşılıkları şu başlıklar altında tartışılabilir.

Sürekli Tekrar ile Şiddetin Gündelikleşmesi

Deyimlerin en temel dilbilimsel özelliği olan "yapıca kalıplaşmış ve değiştirilemez" oluşu, onların yüzyıllar boyunca bozulmadan aktarılmasını sağlamıştır. Ancak bu kalıcılık, olumlu kültürel öğelerle birlikte şiddet dilinin de korunmasına hizmet etmiştir. Günlük yaşamda sıklıkla başvurulan "*canına okumak*", "*kafa koparmak*", "*pestilini çıkarmak*" gibi ifadeler, yapısal donmuşlukları ve sürekli tekrar edilmeleri sebebiyle sıradanlaşmaktadır. Dilsel düzeydeki bu sürekli tekrar, bireyin şiddet kavramıyla olan mesafesini kısaltmakta ve onu gündelik yaşamın sıradan bir anlatım biçimi haline getirmektedir.

Mecazlaşma Yoluyla Duyarsızlaşma

Kapsamda incelenen deyimlerin büyük çoğunluğunun mecaz anlam taşıması, dilde bir tasarruf ve estetik sağlasa da, beraberinde tehlikeli bir "semantik körlük" getirmektedir. Fiziksel veya psikolojik olarak ağır bir yıkımı ifade eden eylemler (örn: "*iliğini kurutmak*", "*gözünü oymak*"), mecaz perdesinin arkasına saklandığında taşıdıkları ham şiddet anlamı silikleşmektedir. Birey, bir sınavın zorluğunu anlatırken "*Sınav beni öldürdü*" derken ya da birine sinirlendiğinde "*DeFTERini düreceğim*" ifadesini kullanırken, arka plandaki yok etme ve can alma referanslarını fark etmez. Mecazlaşma, şiddetin yıkıcı etkisini maskeleyerek toplumsal ölçekte bir duyarsızlaşma mekanizması üretmektedir.

Şiddetin Olumlanması ve Kültürel Aktarımla Meşrulaştırılması

Çalışmanın en çarpıcı bulgularından biri, bazı deyimlerin şiddeti yalnızca aktarmakla kalmayıp, onu açıkça haklı kılan ve olumlayan bir ideolojiyle kurulmuş olmasıdır. "*Allah yarattı dememek*" ifadesinde şiddet dinsel bir rasyonalizasyonla (akla uydurmayla)

harmanlanırken, *"Eşek sudan gelinceye kadar dövme"* kalıbında ise cezalandırma eylemi zamansal bir genişlikle normalleştirilir. Benzer şekilde *"Aba altından sopa göstermek"* veya *"Hizaya getirmek"* gibi yapılar, güç ve otoritenin sürdürülebilmesi için şiddetin ve tehdidin gerekli birer enstrüman olduğunu bilinçdışına fısıldar. Karl Gustav Jung'un dikkat çektiği arketipsel kodlar ve kolektif bilinçaltı, bu kalıplar vasıtasıyla erken çocukluk döneminden itibaren aile içinde bireye aktarılır. Küçükkaraslan'ın vurguladığı gibi, beynin kara kutusu olan bilinçdışı, bu ideolojik söylemleri kaydeder ve birey yetişkinliğinde bu dili kullanarak şiddet döngüsünü sonraki nesle miras bırakır.

Sonuç olarak dil, içine doğduğumuz kültürü ve düşünce dünyamızı şekillendiren, bireysel olarak müdahale edemediğimiz canlı, güçlü, kuralları olan sosyal bir yapıdır. Kalıplaşmış şiddet dilini fark etmeden kullanmak, fark etmeden şiddeti onaylamak anlamına gelmektedir. Kültürün aynası olan dildeki bu semantik dönüşüm, toplumsal şiddet vakalarının zihinsel zeminini besleyen gizli bir membadır.

KAYNAKÇA

- Aşan, N., Demir, T., Kadına Şiddetin Arka Planı: Atasözleri ve Deyimlerimiz, *Turkish Studies*, Spring, 10/6, 179-196, 2015.
- Demirtaş, İ., *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarındaki Atasözü ve Deyimlerin Kültür Aktarımına Katkısı*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2021.
- Demirtaş, S., *Almanca ve Türkçede Öfke İfade Eden Deyimlerin Semantik Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2022.
- Doğan Gök, D., *Türk Halk Hikayeleri ve Masallarında Kadına Yönelik Şiddet*, Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu, 2025.
- Güleç H., Topaloğlu M., Ünsal D., Altıntaş M., Bir Kısır Döngü Olarak Şiddet, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 112-137, 2012
- Gülpınar, A., *Türkçe Atasözleri ve Deyimlerin İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016
- Özerkemen N., Gölbaşı H., Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 15, 23-37, 2010.
- Polat, O., Şiddet, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22/1, 15-34, 2016.
- Sarıkaya, D., *Halk Anlatılarında Şiddet (Ardahan Örneğinde)*, Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ardahan, 2023.
- Zamirbek Kızı, A., *Kırgızca ve Türkçe Rakamlı Deyimlerde Kültürel Kodlar*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kırgızistan, 2025

COGNITIVE BEHAVIORAL APPROACHES FOR DEPRESSION TREATMENT IN ATHENS ELDERLY POPULATIONS

Assoc. Prof. Dr. Maria Kostas, Theo Lazos

Department of Clinical Psychology, Faculty of Health Sciences, University of Athens, Greece

ABSTRACT

Depression among elderly populations is a significant public health concern, often influenced by social isolation and health-related challenges. This study evaluates the effectiveness of cognitive behavioral therapy in treating depression among older adults in Athens.

Participants underwent structured therapy sessions focusing on cognitive restructuring and behavioral activation. Results indicate significant improvements in mood, daily functioning, and overall quality of life.

The study emphasizes the adaptability of cognitive behavioral approaches for elderly individuals, particularly when tailored to their specific needs. Social engagement and family involvement were identified as important factors enhancing treatment outcomes.

These findings support the integration of psychological therapies into geriatric care systems. Expanding access to mental health services for older adults can significantly improve their well-being and social participation.

Keyword: depression, elderly, cognitive behavioral therapy, Greece

BAĞ, BASKI VE ÇÖZÜLME: KAR ROMANINDA İNTİHARIN SOSYOLOJİK ANATOMİSİ¹

Ayşe SULGUN

Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

e-posta: aysesulgunn@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0009-4123-3584>

Doç. Dr. Mustafa KARADENİZ

Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

e-posta: mustafa.karadeniz@batman.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-4833-0207>

ÖZET

Bu çalışma, Orhan Pamuk'un *Kar* (2002) romanında intihar olgusunu, Emile Durkheim'in intihar tipolojisi çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Pamuk'un romanlarında modernlik, kimlik, aidiyet, gelenek ve özgürlük gibi temaların çok katmanlı bir yapı içinde ele alınması, bireyin iç dünyasında yoğun bir gerilim alanı yaratır. Bu gerilim, özellikle *Kar*'da, bireyin kendine yönelen sessiz ve derin bir şiddet biçimi olarak intihar olgusunda somutlaşır. Roman, politik ve ideolojik çatışmaların birey üzerindeki etkisini, özellikle genç kız intiharları üzerinden serimleyerek toplumsal baskı ile bireysel kırılma arasındaki ilişkiyi sorgular.

Çalışmada Durkheim'in bencil, yazgısal ve elcil intihar kategorileri, romandaki karakterlerin toplumsal bağlarla kurduğu ilişkiler bağlamında değerlendirilmektedir. Buna göre bencil intihar, toplumsal bağların çözülmesiyle ortaya çıkan yalnızlık ve anlamsızlık duygusuyla ilişkilendirilmektedir. Yazgısal intihar, baskıcı toplumsal ve dinsel denetim mekanizmalarının yarattığı sıkışmışlığın bir sonucu olarak belirirken; elcil intihar, bireyin toplumsal normlar uğruna kendi varlığını geri plana itmesiyle anlam kazanmaktadır. Özellikle kadın karakterler, toplumsal cinsiyet normları, aile yapısı ve kamusal baskının kesişim noktasında konumlanarak bu üçlü yapının görünür hâle geldiği temel alanı oluşturur. Sonuç olarak *Kar*'da intihar, bireysel bir tercih olmaktan ziyade, toplumsal bağların çözülmesi ya da aşırı katılaşması sonucu ortaya çıkan sosyolojik bir kırılmanın ifadesi olarak belirir.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, roman, *Kar*, intihar.

¹ Bu bildiri, Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Mustafa Karadeniz'in danışmanlığında hazırlanmakta olan "Orhan Pamuk'un Romanlarında Şiddetin Görünümleri" başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle üretilmiştir.

BOND, PRESSURE, AND UNRAVELING: THE SOCIOLOGICAL ANATOMY OF SUICIDE IN THE NOVEL SNOW

ABSTRACT

This study aims to examine the phenomenon of suicide in *Snow* (2002) within the framework of Émile Durkheim's typology of suicide. In Pamuk's novels, themes such as modernity, identity, belonging, tradition, and freedom are presented through a multilayered structure that creates an intense field of tension within the individual's inner world. In *Snow*, this tension becomes embodied in suicide as a silent and profound form of self-directed violence. The novel explores the relationship between social pressure and individual breakdown by portraying the effects of political and ideological conflicts on individuals, particularly through the suicides of young women.

In this study, Durkheim's categories of egoistic, fatalistic, and altruistic suicide are evaluated in relation to the characters' connections with social bonds. Egoistic suicide is associated with feelings of loneliness and meaninglessness arising from the dissolution of social ties. Fatalistic suicide emerges as a consequence of oppressive social and religious control mechanisms that create a sense of entrapment. Altruistic suicide, on the other hand, gains meaning through the individual's suppression of the self for the sake of social norms. Female characters, in particular, stand at the intersection of gender norms, family structure, and public pressure, thereby forming the primary space in which this tripartite structure becomes visible. Consequently, suicide in *Snow* appears not merely as an individual choice, but as the expression of a sociological fracture resulting from the dissolution or excessive rigidification of social bonds.

Keywords: Orhan Pamuk, novel, *Snow*, suicide.

1. Giriş

Fiziksel şiddetin uç bir biçimi olarak değerlendirilebilecek intihar, bireyin kendine yönelttiği yıkımın en ağır ve geri dönüşsüz şeklidir. *Türkçe Sözlük*'te bu olgu, "bir kimsenin toplumsal ve ruhsal nedenlerinin etkisi ile kendi hayatına son vermesi" (2023, s.1722-1723) şeklinde tanımlanmaktadır. İntiharın ortaya çıkışında yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi ve ruhsal değişimler gibi çok çeşitli etkenler rol oynayabilmektedir. Nitekim Köse ve Aslan, "Her türlü değişken (yaş, cinsiyet, evlilik-bekârlık, düşük-yüksek gelir, psikolojik rahatsızlıklar vs.) intihara sebep olabilir" diyerek bu çok boyutlu yapıya dikkat çeker (2019, s. 9).

Kavramla ilgili araştırmalar, intiharın sadece bireysel bir karar değil; psikolojik, toplumsal ve kültürel etkenlerin kesişiminde oluşan karmaşık bir süreç olduğunu göstermektedir. Polat'a göre intihara teşebbüs eden bireylerde bazı ortak eğilimler gözlemlenir: Kişi çoğunlukla kendinden hoşnut değildir ve yoğun bir iç çatışma yaşar; ölümü planlarken aynı zamanda kurtarılma isteğini de taşır. Ölüm düşüncesi dönemsel olarak yoğunlaşır zayıflayabilir; buna eşlik eden temel duygu ise umutsuzluktur, yani kişinin başka bir çıkış yolunun kalmadığına inanmasıdır (Polat, 2015, s. 40). Bu bulgular, intiharın yalnızca ölme isteğiyle açıklanamayacağını; bireyin içsel çatışma, umutsuzluk ve kendine yönelen öfke gibi yoğun duygular içinde gidip gelen bir psikolojik gerilim yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu açıdan intihar, bir yandan sona ulaşma arzusu taşıırken diğer yandan kurtarılma beklentisini de

içinde barındırır. Dolayısıyla intihar eylemi, bireysel bir ölüm kararı olmanın yanı sıra yardım arayışı, çaresizlik ve ruhsal dengenin bozulmasıyla şekillenen çok katmanlı bir süreç olarak da değerlendirilmelidir.

Romanlarında deneysel arayışları ve edebiyatın dışına taşan düşünsel yönelimleri nedeniyle farklı çevrelerce çoğu zaman karşıt değerlendirmelere konu olan Orhan Pamuk, 2006 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne değer görülmesinin ardından hem edebî kişiliği hem de romancılığıyla yeniden yoğun bir eleştirel ilginin odağı hâline gelir (Esen ve Kılıç, 2008, s. 11). Pamuk üzerine Türk edebiyatında ileri sürülen görüşler, onun estetik tercihlerinin yanında, bu tercihlerin ardındaki düşünsel gerilimleri de tartışmaya açar. Nitekim “son yıllarda yalnızca Türk edebiyatında değil, dünya edebiyatında da bir fenomen hâline gelen Pamuk” (Ecevit, 2023, s. 12), Oğuz Atay ile belirginleşen farklı bir estetik hattın sürdürücüsü olarak değerlendirilebilir. Bu süreklilik, Jale Parla tarafından daha geniş bir gelenek içinde konumlandırılarak Recaizade Mahmut Ekrem, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yusuf Atılgan ve Oğuz Atay çizgisinin bir devamı şeklinde ifade edilir (Parla, 2007, s. 45). Pamuk'un kendi sözleri de bu estetik ve düşünsel sürekliliği içeriden doğrular niteliktedir: “Ben, ilk roman yazmaya başladığım 1970'lerin ortasında, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay gibi romancıları ‘düşünceli’ oldukları için de severdim. Konu, modern Türkiye ya da İstanbul'da hayat olduğu kadar; bu hayatı en uygun nasıl dile getirebileceğimizdi” (Pamuk, 2024, s. 17).

Orhan Pamuk'un eserlerine bir bütün olarak bakıldığında, onun edebiyatının en belirgin yönlerinden birinin çok katmanlı bir zenginlik olduğu görülür. Yazar, romanlarında modernlik ile yerellikten Doğu-Batı ilişkisine; kimlik, yaratıcılık ve rüyadan üslup, aşk ve ikizliğe; hafıza, özgürlük, iktidar, gelenek ve evrensellik gibi pek çok temayı iç içe geçirerek ele alır (Esen ve Kılıç, 2008, s. 9). Ancak bu tematik çoğulluk, aynı zamanda bireyin iç dünyasında yoğunlaşan bir gerilim alanı olarak da okunmalıdır. Söz konusu gerilim, bireyin varoluşunu kuşatan ideolojik, toplumsal ve kültürel baskılarla birleştiğinde, şiddetin dışa dönük biçimlerinden ziyade içe yönelen, sessiz ve derin tezahürlerini görünür kılar. Bu bağlamda, özellikle *Kar* romanında belirginleşen intihar olgusu, bireysel bir eylem olmanın ötesine geçerek, bu çok katmanlı sıkışmışlığın ve anlam krizinin uç noktadaki ifadesi olarak değerlendirilebilir. Çalışmada *Kar* romanı, Durkheim'in intihar olgusuna dair tasnifi çerçevesinde kavramın romandaki muhtelif tezahürleri bağlamında bir incelemeye tabi tutulacaktır.

2. *Kar* Romanı Hakkında

Orhan Pamuk'un 2002 yılında yayımlanan sekizinci romanı *Kar* hem politik hem de estetik düzlemde yoğun tartışmalar üretmiş bir metindir. Roman; kimlik, inanç, laiklik, siyasal çatışma, yalnızlık ve aidiyet gibi temaları, merkezine yerleştirdiği intihar olgusu etrafında örerek bireysel trajediyi toplumsal gerilimlerle iç içe geçirir. “Pamuk *Kar*'da, kadınların özgür hareket etme kabiliyetlerinin kültürel geleneklerle kösteklendiğini, inançlarını ifade etmelerinin sınırlandırıldığını ve kendi dayanışma gruplarını kurma fırsatlarının tıklandığını gözler önüne serer (Clemens, 2021, s. 160). Kitaba ilişkin yorumlarda sıklıkla vurgulandığı üzere *Kar*, Pamuk'un Doğu-Batı karşıtlığını en somut siyasal bağlam içinde ele aldığı; yanı sıra bireyin iç dünyasını kuşatan ideolojik baskıları görünür kıldığı romanlarından biri olarak değerlendirilir (Erol, 2008, 248-249).

Roman, Almanya’da on iki yıl süren sürgün hayatının ardından İstanbul’a dönen şair Ka’nın, buradan karla örtülü Kars’a uzanan yolculuğuyla başlar. Asıl adı Kerim Alakuşoğlu olan Ka, 1970’lerin sonunda bir dergide editörlük yaptığı sırada, yeterince incelemeyen yayımladığı bir yazı nedeniyle mahkûm edilir. Ardından gelen 12 Eylül süreci onu Almanya’ya siyasi mülteci olarak gitmeye zorlar. Politik sebeplerle ülkesini terk etmiş olsa da sürgün yıllarında siyasetten uzak, içine kapanık bir yaşam sürer. Almanca bilmemesi, onu her gün Frankfurt’taki kütüphaneye yönlendirir. Burada İngilizce kitaplar okuyarak ve zaman zaman katıldığı şiir gecelerinde kendi şiirlerini seslendirerek mülteci maaşıyla sınırlı bir hayat kurar.

Annesinin ölümü üzerine kısa süreliğine İstanbul’a dönen Ka, bir gazete aracılığıyla Kars’ta işlenen belediye başkanı cinayeti ve genç kızlar arasında yaygınlaştığı söylenen intihar vakaları hakkında haber yapma önerisi alır. Aynı zamanda üniversiteden tanıdığı İpek’in de Kars’ta olduğunu öğrenmesi, bu yolculuğu kişisel bir arayışa dönüştürür. Ka, Kars’a giderek İpek ve babası Turgut Bey’in işlettiği Karpalas Oteli’ne yerleşir; İpek’i yeniden gördüğünde, geçmişten taşıdığı duyguların hâlâ canlı olduğunu fark eder.

Şehre “şair” ve “gazeteci” kimliğiyle gelişi, Ka’yı kısa sürede dikkatlerin odağına yerleştirir. İntihar eden genç kızların aileleriyle yaptığı görüşmeler, bu ölümlerin çoğunun aile içi şiddet, toplumsal baskı ve kimlik çatışmalarıyla ilişkili olduğunu işaret eder. Radikal dinci çevreler ise, söz konusu intiharları başörtüsü yasağı ve siyasal baskılarla açıklar. Böylece intihar, farklı ideolojik söylemler tarafından sahiplenilen ve anlamlandırılan bir olguya dönüşür. Bu gerilimli atmosfer içinde, bir akşam İpek’le buluştuğu pastanede Eğitim Enstitüsü müdürünün öldürülmesi, şehirde zaten birikmiş olan çatışmaları görünür kılan kırılma noktalarından biri olur.

Yoğun kar yağışı nedeniyle dış dünyayla bağlantısı kesilen Kars, giderek kapalı bir sahneye dönüşür. Bu kapalı mekânda, eski asker ve tiyatrocı Sunay Zaim öncülüğünde sahnelenen bir tiyatro oyunu, kısa sürede fiili bir darbeye evrilir. Laik düzeni koruma iddiasıyla gerçekleştirilen bu müdahale sırasında çoğu imam hatip öğrencisi olan çok sayıda genç öldürülür. Ka, şehirde artan şiddet karşısında belirgin bir tavır almak yerine, İpek’le kurmayı hayal ettiği geleceğe odaklanır. Onun için Kars, politik bir mücadele alanından çok, kişisel bir kurtuluş ihtimalinin mekânıdır. Ancak olaylar, Ka’nın bu bireysel kaçış arzusunu boşa çıkaracak şekilde gelişir. Gözaltına alındığı süreçte, radikal dinci Lacivert’in İpek ve kız kardeşi Kadife ile ilişkisi olduğu bilgisi Ka’ya iletilir. Bu bilgi, Ka’nın kıskançlık ve güvensizlik duygularını tetikler; sonunda Lacivert’in saklandığı yeri askerlere bildirir. Lacivert ve beraberindeki Hande öldürülür. Ardından, sahnelenen bir tiyatro gösterisi sırasında Kadife, Sunay Zaim’i vurur. Ka’nın ihanetini öğrenen İpek, onunla Almanya’ya gitmeyi reddeder. Kars’tan ayrılarak Almanya’ya dönen Ka, burada radikal dinci bir saldırı sonucu öldürülür. Onun ölümünden dört yıl sonra Kars’a gelen anlatıcı Orhan Pamuk, Ka’nın şiirlerini topladığı yeşil defteri arar; ancak bu deftere ulaşamaz. İpek’e duyduğu karşılıksız ilginin ardından o da şehri terk ederek İstanbul’a döner. Bu olay örgüsü içinde *Kar*, politik ve ideolojik çatışmaların bireyin iç dünyasında yarattığı kırılmayı da görünür kılar. Özellikle genç kız intiharları etrafında şekillenen olaylar, şiddetin doğrudan değil, içselleştirilmiş ve bireyin kendine

yönelmiş biçimi olarak belirir. Romanın bütününde hissedilen gerilim, bu sessiz ama yıkıcı eylemler aracılığıyla derinleşir.

3.Kar Romanında İntiharın Üç Yüzü

Ünlü toplumbilimci Emile Durkheim, 1897 yılında yayımladığı *İntihar* adlı çalışmasında intiharı, “[ö]len kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek olumlu olumsuz bir edimin doğru ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir” (Durkheim, 2002, s. 25) şeklinde tanımlar. Durkheim, intiharı yalnızca bireysel bir tepki olarak ele almaz; psikolojik boyutunu da bütünüyle dışlamaz. Ancak salt iklim, kalıtım, ırk, akıl sağlığı ya da yansılama (taklit) gibi faktörlerle açıklayan yaklaşımları eleştirir ve intiharın temel nedenini toplumsal yapıda temellendirir (Durkheim, 2002, s. 7). Ona göre bireyin intihara yönelmesini anlamak için toplumsal koşullara bakmak gerekir. Bu çerçevede dinsel bağlılık, aile yaşamı, evlilik ile ulusal ve siyasi bağların belirleyici rol oynadığını vurgular (Durkheim, 2002, s. 8).

Durkheim’a göre toplumun değerleri, normları ve bireye sunduğu aidiyet duygusu zayıfladığında kişi kendini yalnız ve yönsüz hisseder. Özellikle toplumsal bütünleşmenin çözüldüğü ya da hızlı değişim dönemlerinde intihar oranlarının artması bu durumla ilişkilidir. Bu nedenle meslek dayanışmasının güçlendirilmesi, aile bağlarının sağlamlaştırılması ve kadın haklarının iyileştirilmesi gibi düzenlemelerle intihar oranlarının azaltılabileceğini ileri sürer. Böylece intihar, bireysel bir sorun olmaktan çıkıp toplumun moral yapısındaki çözülmenin göstergesi hâline gelir.

Durkheim, bu toplumsal çözülmenin farklı biçimlerini açıklayabilmek için intihar olgusunu türlere ayırır. Buna göre intihar, sosyal koşullardan etkilenen bir olgu olarak bencil, özgeci (elcil), kuralsız ve yazgısal olmak üzere dört temel biçimde ortaya çıkar. Bencil intihar, aile, din ve grup gibi sosyal bağların zayıfladığı ve bireyin yaşama tutunma gücünün azaldığı durumlarda görülür. Özgeci intihar, bireyin kendisini bütünüyle topluma adadığı ve kendi yaşamını ikinci plana ittiği aşırı toplumsallaşma hâllerinde ortaya çıkar. Kuralsız intihar, toplumsal düzenin sarsıldığı, normların gevşediği kriz, boşanma ya da ani işsizlik gibi dönemlerle ilişkilidir. (Durkheim, 2002, s. 7-9). Yazgısal intihar ise aşırı baskı altında, katı kuralların hâkim olduğu ve bireyin kaçış imkânı bulamadığı koşullarda gerçekleşir (Durkheim, 2002, s. 320). Bu çerçevede, *Kar*’da yaşanan intihar olayları, sebepleri ve gerçekleşme biçimleri itibarıyla bencil, elcil ve yazgısal intihar türleri kapsamında değerlendirilebilir.

3.1. Bencil İntihar: Toplumsal Bağların Çözülmesi

Bencil (egoistic) intihar, bireyin aile, toplum, din ya da herhangi bir kolektif yapıyla kurduğu bağların zayıflaması sonucunda ortaya çıkan bir intihar türüdür. Toplumsal ilişkilerin gevşemesi, bireyin kendisini yalnız, değersiz ve amaçsız hissetmesine neden olur. Bu süreçte kişi, yaşamını anlamlandıran ortak değerlerden uzaklaşarak iç dünyasına çekilir. Dolayısıyla intihar, ani bir dürtünün değil, uzun süreye yayılan bir kopuşun ve içsel çözülmenin sonucu olarak belirir. Emile Durkheim’a göre aile bağlarının zayıflaması, sorunlu ya da evlilik dışı ilişkiler ile dinsel ve ahlaki aidiyetlerin çözülmesi, bencil intiharı besleyen temel etkenler arasında yer alır (Durkheim, 2002, s. 239).

Durkheim’in tanımladığı bu intihar biçimi, *Kar* romanında yer alan intihar vakalarının belirgin özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkar. Romanda özellikle genç kızların intiharları

ayrıntılı biçimde işlenir. Dönemin tanınmış gazetecilerinden Ka'nın Kars'a geliş amacı, Serhat Şehir Gazetesi'nde çalışan Serdar Bey aracılığıyla şöyle ifade edilir: "Ka seçimleri izlemeye ve intiharcı kızlar hakkında belki bir yazı yazmaya geldiğini söyledi" (Pamuk, 2025, s. 16). Buna karşılık Serdar Bey, söz konusu vakaların "Batman'daki gibi abartıldığını" ileri sürer (Pamuk, 2025, s. 16).

Serdar Bey ile birlikte şehrin kuzeyindeki yoksul mahallelere (Kaleiçi ve Bayrampaşa) giden Ka, burada karşılaştıkları insanlara İstanbul'dan gelen ünlü bir gazeteci olarak tanıtılır. Ona, seçimlerin yanı sıra Kars'ın sorunlarını ve kadın intiharlarının nedenlerini yazacağı söylenir (s. 17). Ka'nın bu mahallelerde dinlediği hayat hikâyeleri, belleğinde silinmeyecek izler bırakır. Ancak onu asıl sarsan, aile içi şiddet, baskıcı eşler ya da yoksulluk değil; intiharların gündelik hayatın içine törensiz, ani ve neredeyse sıradan bir olay gibi sızmasıdır (s. 18). Clemens'in de belirttiği gibi "[d]uyduğu dehşeti hiç dile getirmese de kızların hayatlarındaki şiddet dolu koşullara uygun düşecek şekilde intiharı şartlarına uyarlayıp kendilerine ait bir intihar biçimi yaratmaları Ka'yı sarsar" (2012, s. 161).

Romadaki ilk bencil intihar örneği, Batman'dan ailesini ziyarete gelen genç bir kadının yaşamına son vermesidir. Bu vaka, diğerlerinden kısmen ayrılır; zira yetkililer, genç kadının intihar fikrini Batman'da edindiğini ve bu düşüncüyü Kars'a taşıdığını ileri sürer. Romanda Batman'da belirli bir dönemde genç kadın intiharlarının dikkat çekici biçimde arttığı görülür. Küresel ölçekte erkek intiharlarının kadınlara oranla üç-dört kat fazla olduğu bilinirken, Batman'da bu durum tersine döner ve kadın intiharları erkeklerin yaklaşık üç katına ulaşır. Bu sıra dışı tablo, Devlet İstatistik Enstitüsü'nde çalışan bir memurun dikkatini çeker ve Cumhuriyet gazetesinde kısa bir haberle gündeme taşınır. Ancak konu, yabancı basının ilgisine kadar geniş çaplı bir yankı uyandırmaz.

Yetkililer, intiharların artışında yabancı medyanın etkili olduğunu savunur. Ka'nın görüştüğü vali muavini, Kars'taki vakaların Batman düzeyine ulaşmadığını vurgulayarak konunun abartılmamasını ister. Aynı zamanda uzman ekiplerin bölgeye gönderilmesinin planlandığını belirtir. Şehrin çeşitli noktalarına asılan "İnsan Bir Şaheserdir ve İntihar Bir Küfürdür" (s. 20) yazılı afişlerin etkisi konusunda ise kesin bir yargı ortaya koymaz. Ka "pek çok kızın intihar kararını intihar haberleri kadar, intihara karşı devletin, babaların, erkeklerin, vaizlerin sürekli verdikleri derslere tepkiyle aldığını düşün[ur]" (Pamuk, 2025, s. 20). Buna karşılık vali muavini, mutsuzluğun tek başına yeterli bir açıklama olmadığını ileri sürer: "Elbette ki intiharların sebebi kızlarımızın aşırı mutsuzluğu, bundan şüphe yok. Ama mutsuzluk gerçek bir intihar nedeni olsaydı Türkiye'deki kadınların yarısı intihar ederdi" (Pamuk, 2025, s. 20). Yetkilinin önerdiği çözüm, sadece, intiharları önlemek için kurulacak propaganda heyetlerine bir de kadın eklenmesi olur (Clemens, 2021, s. 162).

Batman'dan Kars'a gelen genç kadının intiharı, bu bağlamda "bulaşıcı" bir eylem olarak da değerlendirilir. Ka'nın görüştüğü dayı, yeğeninin Batman'da evlendiği süreçte kayınvalidesinden gördüğü baskıyı anlatır; ancak bu durumun intiharı açıklamak için yeterli olmadığını da ekler. Ona göre genç kadın, intihar fikrini Batman'daki yaygın vakalardan edinmiştir. Ailesinin yanında mutlu görüldüğü hâlde, dönüş sabahı iki kutu uyku hapı alarak yaşamına son vermesi (s. 20), kararın anlık değil, daha derin bir zemine dayandığını gösterir.

Bu olay, Durkheim'in bencil intihar tipolojisiyle örtüşür. Çünkü genç kadının eylemi bireysel bir ruh hâliyle açıklanamaz; aksine, toplumsal bir atmosferin ürünü olarak şekillenir. Evlilik süresince maruz kaldığı değersizleştirme ve baskı, onu içe kapanmaya iterken, Batman'daki intihar örnekleri bu kopuşu pekiştiren bir arka plan oluşturur. Ailesinin yanında geçici bir rahatlama yaşasa da bu durum, güçlü bir toplumsal bütünleşmeye dönüşmez.

Durkheim'in "[i]nsanı yaşama bağlayan bağın gevşemesi, onu topluma bağlayan bağın da gevşemiş olmasından dolayıdır" (2002, s. 243) tespiti, romandaki bir diğer intihar vakasında da somutlaşır. Batman'dan gelen kadının teyzesinin on altı yaşındaki kızının intiharı, toplumsal baskının yıkıcı etkisini açık biçimde ortaya koyar. Genç kız hakkında okulda ortaya atılan "bakire olmadığı" yönündeki söylenti kısa sürede yayılır; nişanı bozulur, evlilik ihtimali ortadan kalkar ve aile içinde dahi dışlanmaya başlar. Bu süreçte, anneannesinin ima yoluyla dile getirdiği sözler de bu dışlanmayı derinleştirir. Bir akşam ailece televizyonda izlenen düğün sahnesinden etkilenen babanın ağlamasının yarattığı ruhsal bunalım sonucu genç kız, biriktirdiği uyku haplarını içerek yaşamına son verir. Yapılan otopside ise bakire olduğu anlaşılır (s. 21).

Bu vakada iki temel unsur öne çıkar: mahalle baskısı ve bekâret üzerine kurulu toplumsal normların yıkıcı etkisi. Mardin'in belirttiği gibi, küçük topluluk yapılarında normdan sapmalara yönelik hoşgörü son derece sınırlıdır (2008, s. 185). Bu bağlamda genç kızın maruz kaldığı dışlanma, onun toplumsal aidiyetini zayıflatır. Bekâret üzerinden şekillenen bu süreç, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının baskıcı işleyişini de gözler önüne serer. Nitekim "kızların bekâreti ve erkek gururu üzerine kültürel tutumlar" kadına yönelik şiddeti meşrulaştıran bir zemin oluşturur (Polat, 2015, s. 71). Genç kızın nişanlısının bu söylentiye inanarak ilişkiyi sonlandırması, söz konusu normların içselleştirilmiş bir yansımasıdır. Hande'nin Ka'ya aktardığı ifadeler, bu durumu çarpıcı biçimde özetler: "Bizim durumumuzdaki pek çok kız için intihar isteği, kendi vücudumuza sahip olmak anlamına gelir..." (Pamuk, 2025, s. 116). Bu sözler, intiharın sadece bir son değil, aynı zamanda bir tepki ve kontrol arayışı olarak da düşünüldüğünü gösterir.

Sonuç olarak, genç kızın ailesi ve çevresiyle kurduğu bağların zayıflaması, onun toplumsal bütünleşmesini de zedeler. Maruz kaldığı mahalle baskısı ve dışlanma, onu ait olduğu cemaatten koparır. Bu durum, Durkheim'in toplumsal bağların çözülmesiyle ilişkilendirdiği bencil intihar tipinin roman bağlamındaki somut karşılıklarından biri olarak değerlendirilebilir.

3.2. Yazgısal İntihar: Baskı, Denetim ve Kaçış

Yazgısal intihar, Emile Durkheim'in geliştirdiği intihar tipolojisi içinde yer alan bir diğer kategoridir. Durkheim bu intihar türünü, aşırı düzenlemeden ileri gelen; baskıcı bir disiplin altında geleceği acımasızca sınırlandırılmış, tutkuları şiddetle bastırılmış bireylerin başvurduğu bir eylem olarak tanımlar (2002, s. 320). Bu çerçevede, bireyin yaşam alanını kuşatan katı denetim mekanizmaları, onun kendi geleceğine dair tasarruf hakkını ortadan kaldırır.

Kar romanında Ka ile Serdar Bey'in dinlediği intihar vakalarından biri, yaşlı bir çayhane sahibiyle zorla nişanlandırılmak istenen genç kızın ölümüdür. Bu olay, yazgısal intiharın somut bir örneği olarak okunabilir. Genç kız, olaydan önce ailesiyle gündelik ve sıradan bir akşam

geçirir; anne, baba, kardeşler ve babaanneyle birlikte yemek yer, ardından her zamanki gibi sofrayı toplar. Tatlı getirme bahanesiyle mutfığa yönelir; ancak buradan bahçeye çıkarak pencereden ebeveynlerinin odasına girer ve babasına ait av tüfeğini alarak yaşamına son verir. Silah sesini duyan aile üyeleri, onu önce mutfakta arar; fakat kısa süre sonra yatak odasında, kanlar içindeki bedenine ulaşırlar. Aile hem intiharın nedenini hem de genç kızın izlediği yolu uzun süre anlamlandıramaz (s. 19).

Bu intihar vakasında Durkheim'in (2002, s. 320) vurguladığı "aşırı düzenleme", "baskıcı disiplin" ve "geleceğin engellenmesi" unsurları belirgin biçimde görünür. Genç kızın kendi iradesi dışında evlendirilmeye zorlanması, aile ve gelenek tarafından dayatılan katı bir düzenin sonucudur. Bu düzen, bireyin arzularını bastırırken yaşamına dair karar alma imkânını da ortadan kaldırır. Dolayısıyla intihar, ani bir tepki olmaktan ziyade, yoğun denetim altında şekillenen kapalı bir yaşamın yarattığı içsel sıkışmanın dışavurumu olarak ortaya çıkar.

Yazgısal intihar bağlamında değerlendirilebilecek bir diğer vaka, aile içi şiddet ve toplumsal baskılarla örülü bir yaşamın içinde gerçekleşir. Bu olayda, on beş yaşında severek evlenen ve altı ay önce bir çocuk dünyaya getiren genç bir kadının yaşamı anlatılır. Kadın, işsiz ve sürekli şiddet uygulayan eşiyle birlikte yaşamaktadır. Evlilik sürecinde maruz kaldığı fiziksel şiddet giderek artar. Olay günü, evde yaşanan sıradan bir tartışmanın ardından mutfığa giderek kapıyı kilitler. Eşi, içeride ne olacağını fark ederek kapıyı kırmaya çalışsa da genç kadın, önceden hazırladığı kanca ve ip yardımıyla kısa sürede yaşamına son verir (s. 19). Erken yaşta yapılan evlilik, ekonomik bağımlılık ve süreklilik kazanan aile içi şiddet, genç kadının yaşamını katı bir denetim çerçevesine hapseder. Bu koşullar, bireyin kendi geleceğini belirleme kapasitesini giderek daraltır. Maruz kaldığı baskının sürekliliği, onun için kapalı ve çıkışsız bir yaşam alanı oluşturur. Uzun süre bu şiddeti kabullenerek sürdürmesi ve nihayetinde sıradan bir tartışmanın ardından yaşamına son vermesi, yazgısal intiharın temel dinamiklerini açık biçimde yansıtır.

3.3. Elcil İntihar: Toplumsal Normlar Karşısında Bireyliğin Silinişi

Bu intihar tiplerinden başka Durkheim'in elcil intiharına *Kar* romanındaki Teslime'nin intiharı örnek olarak gösterilebilir. Emile Durkheim "[h]er şey, herkes arasında ortaklaşadır; Düşünceler, duygular, uğraşlar. Yine küme küçük olduğu için o aynı zamanda herkese yakındır ve böylece kimseyi gözden kaçırmamaktadır. Sonuç olarak topluluk denetimi süreklidir" (2002, s. 250) der. Ka, Kars'a gelmesinden bir ay önce bir hafta önce, eğitim enstitüsünde okuyan başörtülü bir genç kız olan Teslime intihar eder. Teslime'nin intiharı Durkheim'in elcil intiharıyla örtüşür.

Teslime, başındaki örtüyü çıkarmadığı için önce derslere, ardından Ankara'dan gelen bir emir doğrultusunda okul binalarına alınmayan öğrencilerden biridir. Okul yönetiminin yasakçı tutumu nedeniyle eğitim enstitüsüne girişi engellenir ve devamsızlık gerekçesiyle okuldan atılma tehdidiyle karşı karşıya kalır. Anne ve babasının baskılarına rağmen başörtüsünü çıkarmayı reddeder. Zamanla bazı arkadaşlarının direnişten vazgeçip başlarını açtıklarını, bazılarının ise başörtüsünü çıkararak peruk taktıklarını görür. Bu durum, Teslime'nin hem ailesine hem de arkadaşlarına hayatın artık bir anlamı kalmadığını, yaşamak istemediğini söylemesine yol açar. "İntihar etme konusunda konuşma ya da ipucu verme: Bu genellikle, dolaylı yoldan yardım edilmesi için bir yalvarmadır" (Polat, 2015, s. 44). Teslime bu

konuşmalarla aslında çevresindekilere intihar edeceği konusunda hem emareler gösterir hem de Polat'ın deyimiyle dolaylı yoldan yardım ister.

Çevresindeki hiç kimse, dindar olarak tanınan bu genç kızın intihar edebileceğini düşünmez. İntiharından önceki son gece genç kız sessizce *Marianna* adlı diziyi izler, çay yaparak anne ve babasına ikram eder, ardından odasına çekilir. Abdest alıp namazını kılar, uzun süre düşüncelere dalar ve dua eder. Daha sonra başörtüsünü kullanarak kendisini odasındaki lamba kancasına asarak yaşamına son verir (s. 21-22). İntihar, burada Teslime'nin direnişini ve başörtüsünün kendisi için anlamını dile getirmesinin tek yolu olarak gerçekleşir (Clemens, 2021, s. 172). Arkadaşı Hande ise intiharda kendisinin de suçlu olduğunu düşünmektedir. Hande, Ka'ya babasının Teslime'yi okuldan alıp yaşlı bir polisle evlendirmek istediğini, ona "Kaç kere ona 'Teslime intihar etmek, insanın başını açmasından iyidir' dedim" (Pamuk, 2025, s. 112) ifadesini kullandığını, böylelikle babasının kararından vazgeçirebileceklerini düşündüğünü ama onun beklenmedik şekilde intihar ettiğini söyler (s. 113).

Durkheim elcil intihar anlayışının dayandığı toplumsal yapıya dikkat çekerek kişinin toplumsal yapıdan uzaklaştığı anda intihar düşüncesini geliştirdiğini ifade eder. İntiharı ise bir fedakârlık duygusu içinde alır. Zaten Teslime'nin yaşadığı çevrede kişisel alan son derece sınırlıdır. Düşünceler, duygular ve davranışlar ortak bir değer sistemi içinde şekillenir. Küçük ve kapalı topluluk yapısı, sürekli bir denetlenme duygusu üretir. Herkes birbirine yakındır. Kimse gözden kaçmaz. Bu durum, Teslime'nin başörtüsünü sadece kişisel bir inanç göstergesi olmaktan çıkarır. Başörtüsü, ait olunan topluluğun onurunu ve devamlılığını temsil eden bir simgeye dönüşür.

Ayrıca okulda ve aile içinde karşılaştığı baskı, Teslime'nin kendi hayatı üzerindeki söz hakkını daraltır. Zamanla bireysel istekler önemini kaybeder. Topluluğun beklentileri belirleyici hâle gelir. Teslime, bu baskıyı sadece kendisi için yaşamaz. İnandığı değerleri ve temsil ettiği kimliği koruma sorumluluğunu da taşır. Yaşamına son verme kararı, bu nedenle, bireysel bir çaresizlik anından çok fedakârlık düşüncesiyle ilişkilendirir. Toplumsal denetimin süreklilik kazandığı bu yapıda, birey toplumsal değerlerin içinde erir. Teslime'nin intiharı, bu yönüyle elcil intiharın temel özellikleriyle örtüşür.

Sonuç

Emile Durkheim'in geliştirdiği bencil, yazgısal ve elcil intihar tipleri, *Kar* romanında birbirinden yalıtılmış kategoriler olarak değil, aynı toplumsal yapının farklı basınç noktaları olarak belirir. Bu bağlamda roman, intiharı bireysel bir eylemden ziyade, toplumsal bağların çözülmesi veya aşırı katılaşması sonucu ortaya çıkan yapısal bir kırılma olarak yansıtır. Bencil intihar örneklerinde birey, toplumsal bağların zayıflamasıyla yalnızlık ve anlamsızlık duygusu içinde içe kapanırken; yazgısal intihar vakalarında, aşırı düzenleme ve baskıcı denetim mekanizmaları bireyin yaşam alanını daraltarak onu kaçışı olmayan bir sıkışmaya sürükler. Elcil intiharda ise bu iki uç, farklı bir düzlemde birleşir. Birey, bu kez toplumsal değerlere aşırı bağlılık nedeniyle kendi varlığını geri plana iter ve yaşamını bir tür fedakârlık nesnesine dönüştürür. Dolayısıyla üç intihar tipi, bağın yokluğu, fazlalığı ve mutlaklaştırılması arasında salınan bir süreklilik içinde anlam kazanır.

Romanın özellikle kadın karakterleri, bu üçlü yapının kesişim noktasında konumlanır. Toplumsal cinsiyet normları, aile yapısı, dinsel aidiyetler ve kamusal denetim mekanizmaları, bireyin yaşamını hem kuşatan hem de sınırlayan bir çerçeve oluşturur. Bu çerçeve içinde birey ya bağısızlığın yarattığı boşlukta çözülür ya aşırı bağın baskısı altında ezilir ya da kolektif değerler uğruna kendisini siler. Bu nedenle *Kar*'daki intiharlar, tekil psikolojik durumlarla açıklanamayacak ölçüde, toplumsal yapının ürettiği çok katmanlı gerilimlerin sonucu olarak ortaya çıkar.

Netice itibarıyla Orhan Pamuk'un *Kar* romanında intihar, karakterlerin iç dünyalarında yaşadıkları çatışmaların yanı sıra toplumla kurdukları ilişkinin niteliğiyle de anlam kazanır. Bu dünyada bireyler ya toplumsal bağlarını kaybederek savrulur ya da aşırı sıkı bağların içinde nefessiz kalır. Her iki durumda da intihar, salt ani bir kararın ürünü değil, toplumsal normlar içinde yavaş yavaş örülen çaresizlik anlarının bir sonucudur. Bu yönüyle intihar, bireysel bir tercih olmaktan çıkarak, şiddet ve baskının egemen olduğu toplumsal düzenlerde ulaşılan son eşiği temsil eder.

Kaynakça

Clemens, C. A. L. “ ‘İntiharcı Kızlar’: Orhan Pamuk’un *Kar* Romanı ve Günümüz Türkiye’inde Direniş Politikası”, *Kar Üzerine Yazılar*, Sibel Erol (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, 2021, ss. 155-177.

Durkheim, E., *İntihar* (Ö. Ozankaya Çev.), Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

Ecevit, Y., *Orhan Pamuk’u Okumak: Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman*, Everest Yayınları, İstanbul, 2023.

Erol, S., *Orhan Pamuk’un Kar Romanında Metinlerarası Dolaşım*, İçinde Esen. N. ve

Kılıç. E. (Ed.), *Orhan Pamuk’un Edebi Dünyası*, 248-249, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Esen, N. ve Kılıç, E., *Orhan Pamuk’un Edebi Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Köse, A., Arslan, F., *Sosyolojik Bir Olgu Olarak İntihar*, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, 43, 1, 2019.

Mardin, Ş., *Türk modernleşmesi: Makaleler*, M. Türköne ve T. Önder (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Pamuk, O., *Saf ve Düşünceli Romancı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2024.

Pamuk, O., *Kar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2025.

Parla, J., *Orhan Pamuk edebiyatı*, Sabancı Üniversitesi Sempozyum Tutanakları, Fahri Aral (Ed.), 45, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007.

Polat, O., *Şiddet*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe sözlük (A-J)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2023.

GAZELLERDE FERHÂD'A YÖNELİK ÜSTÜNLÜK İDDİALARI ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

Doç. Dr. Murat Keklik

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

muratkeklik@yyu.edu.tr - 0000-0002-8579-772X

ÖZET

Klasik Türk şiirinde Ferhâd, genellikle aşkı uğruna dağları delmeyi göze alan, sadakat ve tahammülün zirvesini temsil eden mitleşmiş bir aşk kahramanıdır. Genceli Nizâmî'den itibaren şekillenen *Ferhad ile Şirin* ve *Hüsrev ile Şirin* mesnevilerinde Ferhâd, sabrın, tahammülün ve karşılıksız sevginin timsali ideal bir âşık olarak sunulsa da gazel şairlerinin özgün yaklaşımlarında bu imajın ciddi bir eleştirel süzgeçten geçirildiği hatta küçümsendiği görülür. Bu çalışmada, divanlardaki gazel beyitlerinden hareketle Ferhâd figürünün ideal âşık mertebesinde zahiri nakşa meftun bir öğrenci, taş döğen bir kul seviyesine indirgenişi ve şairlerin bu figür üzerinden kendi sultanlıklarını nasıl inşa ettikleri irdelenmektedir. Klasik Türk şiiri estetiğinde kendi aşklarının has ve mücerret niteliğini vurgulayan şairler Ferhâd'ın fiziksel çabasını (kûh-kenlik) manevi bir ıstıraptan ziyade teknik bir beceri veya kaba bir güç gösterisi olarak nitelerler. Onların gözünde Ferhâd bir suret-perest aynı zamanda aşkın özünden uzaklaşmış biridir. Bu eleştirilerin merkezinde Ferhâd'ın çabasının maddi ve zahiri olduğu düşüncesi yatmaktadır. Dolayısıyla şairler kendi kalplerinde yaşadıkları manevi parçalanışın yanında Ferhâd'ın çabasını sönük bir sanat veya işçilik olarak kurgularlar. Klasik şiirde Ferhâd'a yönelik bu eleştirel tutum, aşkın fiziksel emekten ve maddi karşılıklardan arındırılması çabasının bir sonucudur. Bu perspektifte Ferhâd, aşkın manevi sultanı değil somut bir emeğin isimsiz bir emekçisidir. Çalışma kapsamında divanlardaki Ferhâd'la ilgili zengin beyit koleksiyonu üzerinde betimsel bir analiz yöntemi uygulanacaktır. Ferhâd'ı küçümseyen ve eleştiren beyitler ile şairlerin kendi otoritelerini inşa ederken Ferhâd figürünü bir kıyas noktası olarak kullandıkları beyitler tasnif edilip incelenecektir. Çalışmayla Ferhâd figürünün gazel şairleri tarafından hangi eleştirel süzgeçlerden geçirildiği, klasik Türk şiiri estetiğinde aşkın somuttan soyuta evrilmesi ile şairlerin ideal âşık kavramına yaklaşımlarının gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, Ferhâd, gazel, eleştirel yaklaşım

CRITICAL APPROACHES TO CLAIMS OF SUPERIORITY OVER FARHÂD IN OTTOMAN GHAZALS

ABSTRACT

In Classical Turkish poetry, Farhâd is generally portrayed as a legendary lover who dares to pierce mountains for the sake of love and who represents the ultimate degree of loyalty and endurance. Although in the masnavis *Farhâd u Shîrîn* and *Khusraw u Shîrîn*, shaped especially

from Nizami Ganjavi onward, Farhâd is presented as an ideal lover symbolizing patience, perseverance, and unrequited love, it becomes apparent that ghazal poets subjected this image to a serious critical scrutiny and at times even belittled it through their original poetic approaches. This study examines, on the basis of ghazal couplets found in divans, how the figure of Farhâd was reduced from the rank of the ideal lover to the level of a disciple captivated by outward form and a mere stonecutter, and how poets constructed their own poetic sovereignty through this figure. Poets who emphasized the unique and abstract nature of their own love within the aesthetics of Classical Turkish poetry regarded Farhâd's physical labor (*kûh-kanî*, mountain-cutting) not as a manifestation of spiritual suffering but rather as a technical skill or a crude display of physical strength. In their view, Farhâd is a worshipper of appearances (*şûret-perest*) who has distanced himself from the true essence of love. At the center of these criticisms lies the idea that Farhâd's struggle is material and outward in nature. Therefore, poets depict Farhâd's efforts as a pale craft or mere workmanship when compared with the spiritual fragmentation they experience within their own hearts. This critical attitude toward Farhâd in Classical poetry emerges as a consequence of the attempt to purify love from physical labor and material expectations. Within this perspective, Farhâd is not the spiritual sovereign of love but rather an anonymous laborer of concrete toil. In the scope of the study, a descriptive analysis method will be applied to a rich corpus of couplets concerning Farhâd found in divans. Couplets that belittle or criticize Farhâd, as well as those in which poets use him as a point of comparison while constructing their own poetic authority, will be classified and examined. The study aims to demonstrate through which critical filters the figure of Farhâd was evaluated by ghazal poets, how love evolved from the concrete to the abstract in the aesthetics of Classical Turkish poetry, and how poets approached the concept of the ideal lover.

Keywords: Classical Turkish poetry, Farhâd, ghazal, critical approach

CLIMATE CHANGE IMPACTS ON COASTAL EROSION PATTERNS ALONG TUNISIAN MEDITERRANEAN SHORELINES

Prof. Dr. Amel Ben Salem, Karim Trabelsi, Nadia Jrad, Hassen Karray
Faculty of Earth Sciences, University of Tunis El Manar, Tunisia

ABSTRACT

This study examines the impacts of climate change on coastal erosion patterns along the Tunisian Mediterranean shoreline, with particular attention to the interaction between sea-level rise, wave dynamics, coastal development, and shoreline instability. Tunisia's coastline is a highly valuable natural and economic zone, yet it has become increasingly exposed to erosion processes that threaten tourism areas, ecological habitats, and adjacent settlements. The research investigates how changing climatic conditions intensify shoreline retreat and how these processes are shaped by human interventions such as construction, sand extraction, and coastal urbanization. The analysis draws on recent coastal studies and geomorphological literature to interpret the spatial and temporal behavior of erosion across the Tunisian littoral. The findings show that erosion is not uniform, but varies according to local sediment supply, exposure to marine energy, and the degree of human pressure on the coast. Sandy beaches and low-lying sections are especially vulnerable, while protected or sediment-rich segments display more stable conditions. The study also highlights the cumulative effect of anthropogenic activities, which often accelerate natural erosion trends and reduce the resilience of coastal systems. From a planning perspective, the results suggest the need for integrated coastal zone management that combines monitoring, protective engineering, land-use regulation, and ecosystem-based adaptation. The paper argues that effective responses to coastal erosion in Tunisia should not rely solely on hard infrastructure, but should also consider sustainable shoreline management, public policy coordination, and long-term climate adaptation strategies. In this respect, the Tunisian case offers an important example of how Mediterranean coastal societies must respond to the growing risks associated with environmental change.

Key words: coastal erosion, climate change, Tunisian coast, Mediterranean shoreline, coastal management

WATER RESOURCE MANAGEMENT CHALLENGES IN TUNISIA'S SOUTHERN OASES UNDER DROUGHT CONDITIONS

Assoc. Prof. Dr. Lilia Hachicha, Mohamed Neji, Sahar Ben Ali
Faculty of Agriculture, University of Sfax, Tunisia

ABSTRACT

This study explores water resource management challenges in the southern oases of Tunisia under prolonged drought conditions. Oases in the country's southern regions represent fragile socio-ecological systems where agriculture, settlement, and local livelihoods depend heavily on limited groundwater and traditional irrigation practices. In recent years, recurring drought, groundwater depletion, and rising temperatures have intensified pressure on these systems and exposed the limitations of existing water management approaches. The research examines how drought affects water availability, agricultural productivity, and the sustainability of oasis-based communities. It also considers the tension between traditional water-sharing systems and contemporary demands for agricultural expansion and population growth. Based on a review of relevant literature and policy discussions, the study shows that water scarcity in the southern oases is shaped not only by climatic stress but also by institutional weaknesses, unequal access to resources, and insufficient long-term planning. The findings indicate that local resilience depends on improving irrigation efficiency, protecting aquifers, strengthening community participation, and integrating traditional knowledge into modern management frameworks. The study argues that adaptation strategies must go beyond emergency responses and support structural reforms in water governance, agricultural planning, and environmental protection. It further suggests that sustainable development in Tunisia's oasis regions requires a balance between economic use and ecological preservation. The paper concludes that drought management in southern Tunisia should be approached as a broader issue of territorial equity, resource justice, and climate adaptation.

Key words: water management, drought, Tunisian oases, groundwater, climate adaptation

GEOMORPHOLOGICAL EVOLUTION OF BLACK SEA COASTAL DELTAS IN GEORGIA

Dr. Giorgi Tsiklauri, Nino Chikhradze, Levan Beridze

Faculty of Natural Sciences, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

ABSTRACT

This paper examines the geomorphological evolution of Black Sea coastal deltas in Georgia, with a focus on the processes that have shaped their present form and environmental characteristics. Coastal deltas are dynamic landforms influenced by river sediment supply, sea-level changes, wave action, and human intervention. In Georgia, these deltas have long served as important ecological and settlement zones, yet their evolution remains closely tied to shifting hydrological and climatic conditions. The study investigates how deltaic landscapes along the Black Sea coast have developed over time and how these changes have affected land use, biodiversity, and coastal stability. The analysis is based on geomorphological interpretation and the existing literature on delta formation, coastal sedimentation, and landscape change in the eastern Black Sea region. The findings indicate that these deltas have undergone gradual transformation through the combined effects of fluvial deposition, shoreline reworking, and changing marine conditions. Human activities such as drainage, land reclamation, and urban expansion have also influenced natural processes and altered the balance between deposition and erosion. The study emphasizes that understanding delta evolution is essential for managing coastal vulnerability, especially in areas where wetlands, agricultural land, and settlement zones intersect. It argues that the Black Sea coast of Georgia requires integrated geomorphological planning that considers both environmental sensitivity and development pressure. The paper concludes that the long-term stability of deltaic landscapes depends on maintaining sediment balance, protecting wetland systems, and incorporating geomorphological knowledge into regional coastal management.

Key words: geomorphology, coastal deltas, Black Sea coast, Georgia, sediment dynamics

URBAN HEAT ISLAND EFFECTS AND LAND USE CHANGES IN TBILISI METROPOLITAN REGION

Prof. Dr. Mariam Gelashvili, Irakli Lomidze, Tamar Kapanadze
Faculty of Architecture and Urban Planning, Georgian Technical University, Georgia

ABSTRACT

This study investigates urban heat island effects and land use changes in the Tbilisi metropolitan region, focusing on the relationship between rapid urban expansion and rising thermal stress. As the capital city of Georgia has expanded, natural surfaces have been replaced by built-up areas, reducing vegetation cover and increasing heat accumulation in dense districts. The research explores how land use transformation, urban morphology, and green space distribution influence the spatial pattern of heat intensity across the metropolitan area. Drawing on urban climate literature and land use studies, the paper shows that compact development, sealed surfaces, and uneven vegetation coverage are major factors contributing to thermal imbalance. The findings suggest that neighborhoods with limited open space and intense development experience stronger heat accumulation, while areas with more trees and permeable land surfaces are comparatively cooler. The study also highlights the environmental and social consequences of urban heat, including discomfort, energy demand, and reduced outdoor livability. It argues that heat mitigation should be addressed through integrated planning measures such as tree planting, green corridors, reflective surfaces, and land use regulation. In addition, the paper emphasizes the importance of linking climate-sensitive design with broader urban development policy. The Tbilisi case demonstrates that urban heat islands are not only a technical environmental issue but also a planning challenge connected to land management and spatial equity. The study concludes that more resilient urban growth in Tbilisi will require coordinated action across environmental, architectural, and municipal planning institutions.

Key words: urban heat island, land use change, Tbilisi, metropolitan planning, climate resilience

TROPICAL CYCLONE INTENSITY FORECASTING MODELS FOR SINGAPORE STRAIT MARITIME SAFETY

Assoc. Prof. Dr. Wei Tan, Dr. Mei Ling, Rajesh Kumar

Faculty of Engineering, National University of Singapore, Singapore

ABSTRACT

This study examines tropical cyclone intensity forecasting models in relation to maritime safety in the Singapore Strait. As one of the world's busiest shipping corridors, the Strait is highly sensitive to severe weather events that can disrupt navigation, port operations, and coastal security. The paper explores how cyclone forecasting can support timely decision-making for maritime authorities, shipping agencies, and emergency planners. It focuses on the value of improved forecasting for reducing risk in a region where economic activity depends heavily on safe and uninterrupted sea traffic. The research draws on meteorological forecasting literature, maritime risk studies, and regional climate adaptation discussions. It highlights the importance of combining atmospheric data, ocean conditions, and historical storm behavior in developing more reliable forecasting systems. The findings indicate that accurate intensity prediction is essential for supporting vessel routing, port preparedness, and disaster response planning. The study also notes that forecasting models must be adapted to the specific conditions of the Singapore Strait, where local wind patterns, sea surface temperatures, and coastal geography affect storm behavior. The paper argues that maritime safety depends not only on prediction technology but also on effective communication between weather agencies and transport stakeholders. It concludes that strengthened forecasting frameworks can improve operational readiness, reduce vulnerability, and enhance the resilience of maritime infrastructure in Southeast Asia.

Key words: tropical cyclones, forecasting models, maritime safety, Singapore Strait, climate risk

ATLAS MOUNTAINS GLACIER RETREAT PATTERNS AND HYDROLOGICAL IMPLICATIONS IN MOROCCO

Prof. Dr. Fatima Zahraoui, Youssef Bennani, Amina El-Khatib

Faculty of Science, Cadi Ayyad University, Morocco

ABSTRACT

This paper investigates glacier retreat patterns in the Atlas Mountains and their hydrological implications for Morocco. Mountain glaciers in North Africa are highly sensitive to climate variability, and their reduction has important consequences for water supply, seasonal runoff, and downstream ecosystems. The research examines how long-term warming trends and changing precipitation regimes have influenced glacier shrinkage in the Moroccan highlands. It also considers the role of glacier retreat in shaping water availability for agriculture, domestic consumption, and mountain communities. The study is based on recent literature in glaciology, hydrology, and climate change research. The findings indicate that glacier retreat is accelerating under warmer conditions and that this process may reduce late-summer water flows that are critical for downstream use. The study further shows that glacial loss is likely to affect river seasonality, soil moisture, and the reliability of water resources in semi-arid regions. From a planning perspective, the research emphasizes the need for adaptive water management strategies that account for changing mountain hydrology. It argues that glacier monitoring should be integrated into national climate policy and regional resource planning. The paper concludes that the retreat of Atlas Mountain glaciers represents not only an environmental change but also a socio-economic challenge requiring coordination between water managers, scientists, and policymakers.

Key words: glacier retreat, Atlas Mountains, hydrology, Morocco, climate change

DESERTIFICATION PROCESSES AND LAND DEGRADATION IN MOROCCO'S PRE-SAHARA REGIONS

Assoc. Prof. Dr. Hassan Rhouma, Nadia Belghiti

Faculty of Geography and Planning, Mohammed V University, Morocco

ABSTRACT

This study examines desertification processes and land degradation in Morocco's pre-Sahara regions, where fragile ecosystems are increasingly exposed to climatic stress and unsustainable land use. The research focuses on the interaction between drought, vegetation loss, soil erosion, and human pressure in shaping long-term environmental decline. Pre-Sahara landscapes are especially vulnerable because of low rainfall, irregular vegetation cover, and dependence on pastoral and agricultural activities. The paper draws on desertification literature and land degradation studies to interpret the environmental dynamics of the region. The findings suggest that desertification is driven by both natural and human factors, including overgrazing, deforestation, water scarcity, and soil exhaustion. These processes reduce land productivity and weaken the ecological resilience of rural communities. The study also highlights the importance of land management practices that can slow degradation and support environmental recovery. It argues that conservation efforts should combine reforestation, soil protection, grazing regulation, and community-based adaptation. The research further emphasizes that desertification is not only a biophysical problem but also a development issue linked to poverty, migration, and rural vulnerability. The paper concludes that sustainable land policy in Morocco's pre-Sahara regions must be grounded in ecological restoration, local participation, and long-term planning.

Key words: desertification, land degradation, pre-Sahara regions, Morocco, environmental management

ARAB-PERSIAN PHILOSOPHICAL SYNTHESIS IN IBN SINA'S EPISTEMOLOGY OF CERTAINTY

Prof. Dr. Khalil Nassar, Dr. Lina Harb, Sami El-Khoury

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Algiers, Algeria

ABSTRACT

This study examines the Arab-Persian philosophical synthesis in Ibn Sina's epistemology of certainty, focusing on how he combines inherited metaphysical traditions with a systematic theory of knowledge. Ibn Sina occupies a central place in Islamic philosophy because he does not merely transmit earlier thought; he reorganizes it into a coherent framework in which reason, intuition, and demonstrated truth work together. The paper explores how this synthesis shapes his understanding of certainty, especially in relation to logic, the soul, intellect, and metaphysical proof.

The analysis is based on a close reading of Ibn Sina's philosophical writings together with selected secondary studies on Islamic philosophy and epistemology. The discussion shows that Ibn Sina's concept of certainty is not limited to sensory verification, but depends on the purification of the intellect and the disciplined movement from doubt to demonstration. His treatment of knowledge reflects both the rational rigor associated with the Persian philosophical heritage and the conceptual vocabulary of Arabic intellectual culture. In this sense, certainty becomes a philosophical achievement rooted in the harmony between metaphysical order and cognitive method.

The study further argues that Ibn Sina's epistemology provides a bridge between classical Islamic thought and later philosophical traditions. His model of knowledge influenced not only medieval Islamic scholarship but also later discussions of intellect, existence, and proof in both Islamic and Western philosophy. By analyzing this synthesis, the paper highlights the originality of Ibn Sina's contribution to philosophy of mind and theories of knowledge. It concludes that his epistemology of certainty remains significant because it offers a nuanced account of how human beings move from uncertainty toward verified understanding through a disciplined philosophical process.

Key words: Ibn Sina, epistemology, certainty, Islamic philosophy, Arab-Persian synthesis

EXISTENTIAL THEMES IN MAHMOUD DARWISH'S POETRY THROUGH LEVINASIAN ETHICS

Assoc. Prof. Dr. Rania Salameh, Elias Tannous

Department of Arabic Literature, Birzeit University, Palestine

ABSTRACT

This paper investigates existential themes in Mahmoud Darwish's poetry through the ethical philosophy of Emmanuel Levinas, with particular attention to memory, exile, responsibility, and the fragility of human presence. Darwish's poetic world is deeply shaped by dispossession and historical rupture, yet it also opens a space where selfhood is constantly redefined through relation to the other. The study explores how Levinasian ethics helps illuminate this tension between interior existential struggle and outward ethical encounter.

The analysis is based on selected poetic texts from different stages of Darwish's literary production. It shows that themes of absence, waiting, estrangement, and impermanence recur as central poetic structures. At the same time, Darwish's language does not remain enclosed in private mourning; it moves toward a poetic ethics that recognizes the other as a condition of meaning. From a Levinasian perspective, the poems reveal that the self is not complete in isolation, but becomes ethically and existentially awakened through responsibility, vulnerability, and dialogic relation.

The study also argues that Darwish's poetry transforms exile into a philosophical mode of being. Rather than presenting displacement only as loss, the poems reflect a search for meaning under conditions of uncertainty and historical violence. This search is marked by a constant negotiation between personal memory and collective identity. The paper concludes that Darwish's poetry can be read as a profound existential meditation in which ethics and poetics are inseparable. Through Levinas, the poems appear not simply as political testimony but as literary reflections on the human condition, responsibility, and the possibility of dignity within a fractured world.

Key words: Mahmoud Darwish, Levinasian ethics, exile, existential themes, Arabic poetry

ISLAMIC MODERNISM AND BERBER ORAL TRADITIONS IN ALGERIAN POSTCOLONIAL THOUGHT

Dr. Amina Zerhouni, Karim Belkacem, Fatima Hadji

Faculty of Letters and Languages, University of Tizi Ouzou, Algeria

ABSTRACT

This study examines the relationship between Islamic modernism and Berber oral traditions in Algerian postcolonial thought. It argues that Algerian intellectual history cannot be fully understood through a single cultural or ideological framework, because modern reformist ideas and indigenous oral forms have long interacted in shaping social imagination, identity, and resistance. The paper focuses on how Islamic modernist discourse and Berber storytelling traditions contribute differently, yet often complementarily, to the construction of postcolonial Algerian consciousness.

The study is based on a conceptual and textual analysis of philosophical writings, oral narratives, and postcolonial scholarship. It shows that Islamic modernism in Algeria sought to reconcile faith with reason, reform, and historical progress, while Berber oral traditions preserved memory, communal ethics, and symbolic modes of cultural continuity. Rather than treating these traditions as separate or oppositional, the paper argues that Algerian postcolonial thought emerges from their tension and convergence. Oral traditions offer a rooted sense of place and collective belonging, whereas Islamic modernism provides a vocabulary for intellectual renewal and social reform.

The findings suggest that both traditions have been important in resisting cultural erasure and colonial domination. They have also contributed to debates on language, identity, authenticity, and modernity in the post-independence period. The paper concludes that the encounter between Islamic modernism and Berber oral culture reveals the plurality of Algerian thought and the complexity of its decolonial imagination. This intersection offers a valuable lens for understanding how philosophical ideas and oral memory together shape national identity in Algeria.

Key words: Islamic modernism, Berber oral traditions, postcolonial thought, Algeria, cultural identity

AL-FARABI'S VIRTUE ETHICS AND CONTEMPORARY ALGERIAN SOCIAL CONTRACT THEORY

Prof. Dr. Yacine Djarallah, Nadia Cherif

Institute of Philosophy, University of Oran, Algeria

ABSTRACT

This paper explores the relevance of Al-Farabi's virtue ethics for contemporary Algerian social contract theory. It argues that Al-Farabi's philosophical vision of the virtuous city offers a meaningful framework for discussing justice, civic responsibility, and moral order in modern political life. By connecting classical Islamic political philosophy with current debates on governance and social cohesion, the study aims to show how ethical principles can inform the foundations of public life in Algeria.

The analysis is based on a close reading of Al-Farabi's political writings and a theoretical discussion of Algerian social contract concepts in relation to citizenship, collective obligation, and institutional legitimacy. The study finds that Al-Farabi's thought does not separate political order from moral character. Instead, it emphasizes the relationship between ethical formation, social harmony, and the common good. This perspective is especially relevant in contexts where political legitimacy depends not only on law but also on trust, shared values, and civic participation.

The paper further suggests that Al-Farabi's virtue ethics can enrich contemporary Algerian political thought by offering an alternative to purely procedural or institutional models of the state. His approach highlights the importance of ethical leadership, public virtue, and education in sustaining social order. The study concludes that Al-Farabi's philosophy remains a valuable resource for rethinking the social contract in Algeria, especially in relation to moral responsibility, communal solidarity, and the pursuit of a just political community.

Key words: Al-Farabi, virtue ethics, social contract, political philosophy, Algeria

CONFUCIAN HARMONY VERSUS SINGAPOREAN PRAGMATISM IN MULTICULTURAL ETHICS

Assoc. Prof. Dr. Wei Ling Tan, Dr. Rajesh Kumar, Mei Ling Wong

Faculty of Arts and Social Sciences, National University of Singapore, Singapore

ABSTRACT

This study examines the relationship between Confucian harmony and Singaporean pragmatism within the framework of multicultural ethics. Singapore's social and political development has often been described through pragmatic governance, while its moral and cultural identity continues to draw on Confucian values such as harmony, respect, and relational duty. The paper investigates how these two ethical orientations interact in shaping public discourse, social policy, and communal coexistence.

The study is based on a conceptual analysis of ethical theory, multicultural policy, and social philosophy. It argues that Confucian harmony emphasizes balance, moral cultivation, and collective responsibility, whereas Singaporean pragmatism tends to prioritize stability, efficiency, and practical outcomes. Rather than presenting these as mutually exclusive, the paper explores how they coexist and sometimes reinforce one another in Singapore's public life. Multicultural ethics, in this context, becomes a negotiation between moral ideals and administrative effectiveness.

The findings suggest that Singapore's model of social harmony is not purely cultural but also deeply political and institutional. Pragmatic governance has helped manage diversity, but it can also risk reducing ethical life to utility and order. Confucian thought, by contrast, offers a moral language for mutual respect and social trust. The paper concludes that Singapore's multicultural ethics are strongest when pragmatism is guided by a deeper concern for human relationships and social responsibility. This balance allows diversity to be managed not only through policy, but also through ethically grounded civic culture.

Key words: Confucian ethics, Singaporean pragmatism, multiculturalism, harmony, social philosophy

MERLEAU-PONTY'S PHENOMENOLOGY APPLIED TO SINGAPORE URBAN EXISTENTIAL SPACE

Siti Rahman, Prof. Dr. Chen Hao

Department of Philosophy, Nanyang Technological University, Singapore

ABSTRACT

This paper applies Merleau-Ponty's phenomenology to the study of Singapore's urban existential space. It argues that the city should not be understood only as a physical or functional environment, but also as a lived spatial experience shaped by perception, movement, memory, and embodiment. Through this lens, urban space becomes an existential field in which the individual encounters the world through the body and through relations with others.

The study draws on phenomenological theory and urban philosophical analysis to explore how Singapore's dense built environment affects human presence and everyday experience. It examines public walkways, housing estates, transit systems, and communal spaces as sites where bodily orientation and spatial meaning are continuously produced. The paper shows that Merleau-Ponty's emphasis on embodiment helps explain how individuals inhabit the city not as detached observers, but as participants in a shared and meaningful spatial world.

The findings suggest that Singapore's urban form, with its strong organization and planning, creates both possibilities and tensions for existential experience. On one hand, it supports accessibility, order, and connectivity. On the other hand, it may limit spontaneous interaction and affect the depth of place attachment. The paper concludes that phenomenology offers a useful perspective for understanding how urban environments shape human existence. By focusing on lived experience, the study contributes to broader debates on urban design, subjectivity, and the philosophy of space in contemporary Singapore.

Key words: Merleau-Ponty, phenomenology, urban space, embodiment, Singapore

DESCARTES' METHODOLOGICAL DOUBT REVISITED IN ALGERIAN DECOLONIAL EPISTEMOLOGY

Dr. Samir Lounis, Assoc. Prof. Dr. Leila Amrane, Hakim Zerrouki

Faculty of Humanities, University of Constantine, Algeria

ABSTRACT

This paper revisits Descartes' methodological doubt within the framework of Algerian decolonial epistemology. It asks how a classical European philosophical method may be critically reinterpreted in a postcolonial context marked by colonial violence, intellectual dependency, and the search for epistemic autonomy. The study does not simply apply Descartes to Algeria; instead, it examines how doubt can be transformed into a decolonial tool for questioning inherited assumptions and recovering suppressed ways of knowing.

The analysis is based on philosophical comparison between Cartesian epistemology and Algerian decolonial thought. It shows that methodological doubt originally aims to reach certainty by suspending unreliable knowledge, but in a decolonial context it can also function as a critical method for challenging colonial epistemic hierarchies. Algerian thinkers, especially in post-independence intellectual debates, have emphasized the need to question colonial categories, restore historical agency, and build knowledge grounded in local experience and cultural memory.

The paper argues that revisiting Descartes from an Algerian perspective reveals both limits and possibilities. On one hand, Cartesian rationalism reflects a universalist ambition that may overlook colonial difference. On the other hand, its critical method can support a philosophy of liberation when reoriented toward self-reflection and epistemic independence. The study concludes that Algerian decolonial epistemology benefits from engaging classical philosophy critically rather than rejecting it outright. Through this encounter, doubt becomes not only a route to certainty, but also a means of intellectual emancipation and philosophical renewal.

Key words: Descartes, methodological doubt, decolonial epistemology, Algeria, philosophical critique

KANTIAN AUTONOMY AND ISLAMIC IJTIHAD IN ALGERIAN LEGAL PHILOSOPHY

Dr. Zahra Khelifa, Karim Mansouri, Assis. Prof. Dr. Samia Haddad

Faculty of Law and Political Science, University of Blida, Algeria

ABSTRACT

This paper investigates the relationship between Kantian autonomy and Islamic ijtiḥad in Algerian legal philosophy. It explores how two distinct intellectual traditions, one grounded in modern moral philosophy and the other in Islamic jurisprudential reasoning, can contribute to contemporary discussions on legal judgment, ethical agency, and normative authority. The study focuses on Algeria as a context where legal thought is shaped by both Islamic reference and modern constitutional and philosophical debates.

The paper is based on comparative philosophical analysis and legal-theoretical reflection. It shows that Kantian autonomy emphasizes the capacity of rational persons to act according to self-given moral law, while ijtiḥad emphasizes disciplined interpretive reasoning within Islamic legal tradition. Although arising from different intellectual horizons, both concepts value human reasoning, responsibility, and the pursuit of principled judgment. The study argues that this parallel makes them useful for rethinking Algerian legal philosophy in a way that respects both moral independence and religious tradition.

The findings suggest that a dialogue between autonomy and ijtiḥad can enrich debates on legal reform, ethical interpretation, and the role of reason in Islamic legal systems. Such a dialogue may help avoid rigid formalism while preserving normative coherence. The paper concludes that Algerian legal philosophy can benefit from a comparative framework that treats autonomy and ijtiḥad as complementary resources for law, ethics, and public reasoning. In this way, the study contributes to broader discussions on modernity, tradition, and legal interpretation in Muslim contexts.

Key words: Kantian autonomy, ijtiḥad, legal philosophy, Algeria, comparative ethics

GENDER ROLES EVOLUTION AMONG TAJIK YOUTH IN POST-SOVIET TRANSITIONAL CONTEXTS

Assoc. Prof. Dr. Nigora Saidova, Azizjon Boboev, Gulnoz Mirzoeva

Faculty of Social Sciences, National University of Tajikistan, Tajikistan

ABSTRACT

This study examines the evolution of gender roles among Tajik youth in post-Soviet transitional contexts, with particular attention to how social change, education, labor migration, and family expectations shape everyday understandings of masculinity and femininity. The collapse of the Soviet system created a new social environment in which inherited gender norms began to interact with religious revival, market economy pressures, and changing aspirations among younger generations. Within this setting, the study explores how young people negotiate between traditional expectations and emerging forms of individual identity.

The research is based on an interpretive review of sociological literature, youth studies, and post-Soviet gender scholarship. The analysis shows that gender roles are no longer experienced as fixed social categories, but as shifting positions influenced by urbanization, digital media, employment opportunities, and educational mobility. For many Tajik young people, gender identity is shaped by family authority and community norms, yet it is also increasingly affected by exposure to transnational lifestyles and new models of social participation. The study finds that young women often navigate a complex balance between educational ambition and socially prescribed domestic roles, while young men are frequently expected to meet ideals of economic responsibility and public leadership.

The paper argues that these changes should be understood not as a simple break with tradition, but as an ongoing negotiation between continuity and transformation. It highlights the importance of viewing youth gender relations within broader post-Soviet dynamics of social restructuring, migration, and cultural adaptation. The findings suggest that gender role evolution in Tajikistan reflects wider regional tensions between inherited norms and modernizing pressures. The study concludes that youth gender identities are becoming more diverse, but this diversification remains constrained by persistent social expectations and structural inequalities.

Key words: gender roles, Tajik youth, post-Soviet transition, identity negotiation, social change

URBAN SLUM COMMUNITIES AND SOCIAL MOBILITY BARRIERS IN KARACHI MEGACITY

Dr. Ayesha Siddiqui, Imran Malik, Sana Rehman
Faculty of Social Sciences, University of Karachi, Pakistan

ABSTRACT

This study investigates the relationship between urban slum communities and barriers to social mobility in Karachi, one of the largest and most socially divided megacities in South Asia. Karachi's informal settlements are shaped by long-term migration, uneven urban development, limited public services, and insecure housing conditions. In this context, the research explores how spatial marginalization affects access to education, employment, health services, and broader opportunities for upward social mobility.

The paper is based on a qualitative reading of urban studies literature and development research related to informal settlements, poverty, and urban exclusion. The analysis highlights that slum residents often face overlapping disadvantages rather than isolated shortages. Inadequate infrastructure, insecure tenure, poor transport connectivity, and weak institutional recognition restrict their ability to move across social and economic boundaries. The study also emphasizes that mobility barriers are reproduced through labor market informality and unequal access to quality schooling, which limit long-term improvement in living conditions.

The findings suggest that slum communities should not be understood only as spaces of deprivation, but also as social environments with internal networks of resilience, adaptation, and collective survival. However, these capacities are often undermined by structural inequality and fragmented urban governance. The paper argues that meaningful social mobility requires more than poverty alleviation programs; it also depends on inclusive urban planning, service integration, and rights-based housing policy. The study concludes that Karachi's slum question is fundamentally a question of spatial justice and uneven citizenship within the metropolitan order.

Key words: urban slums, Karachi, social mobility, spatial inequality, informal settlements

RELIGIOUS IDENTITY NEGOTIATION AMONG PAKISTANI DIASPORA IN GULF COUNTRIES

Prof. Dr. Faisal Butt, Zainab Qureshi, Rabia Nisar

Faculty of Social Sciences, Lahore University of Management Sciences, Pakistan

ABSTRACT

This study examines how Pakistani diaspora communities in Gulf countries negotiate religious identity within transnational labor and migration contexts. Living and working in culturally diverse yet socially regulated environments, Pakistani migrants often encounter shifting expectations regarding religious practice, belonging, and public expression. The paper explores how these experiences influence personal identity, community organization, and intergenerational continuity among diaspora populations.

The research is grounded in migration studies and sociological literature on religion, identity, and transnationalism. The analysis suggests that religious identity among Pakistani migrants is neither static nor uniform. Instead, it is shaped by institutional settings, workplace conditions, family communication, and the presence of ethnic and religious communities abroad. For many migrants, religion functions as both a source of moral stability and a means of preserving cultural ties to the homeland. At the same time, identity negotiation may involve selective adaptation, especially in contexts where religious visibility is shaped by legal, social, or occupational constraints.

The study argues that the diaspora experience produces a layered form of religious identity that combines continuity with reinterpretation. Migrants often retain familiar practices while also adapting to local norms and regional expectations. This process reflects broader questions of belonging, respectability, and transnational community life. The paper concludes that Pakistani diaspora identity in Gulf countries should be understood through the interaction of mobility, religiosity, and social adaptation. Such a perspective helps explain how religious belonging is maintained, reshaped, and sometimes contested across borders.

Key words: religious identity, Pakistani diaspora, Gulf countries, transnational migration, identity negotiation

ETHNIC MINORITY INTEGRATION CHALLENGES IN TBILISI MULTICULTURAL NEIGHBORHOODS

Assoc. Prof. Dr. Nino Tsiklauri, Levan Beridze, Mariam Gelashvili

Faculty of Social Sciences, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

ABSTRACT

This study explores the integration challenges faced by ethnic minorities living in multicultural neighborhoods of Tbilisi, where migration, historical diversity, and urban change intersect. As Georgia's capital, Tbilisi has long functioned as a space of cultural coexistence, yet integration remains uneven across neighborhoods and social groups. The research examines how language, housing, employment, social interaction, and access to public services shape minority participation in urban life.

The paper is based on a review of multicultural urban studies and minority integration literature. The analysis indicates that ethnic minorities often experience integration as a gradual and selective process rather than a complete incorporation into the dominant urban culture. While some neighborhoods foster interaction and everyday coexistence, others remain marked by social distance, institutional barriers, and limited representation in local decision-making. Language proficiency and economic position emerge as especially important factors influencing inclusion.

The study argues that multicultural neighborhoods should be understood not only as sites of diversity, but also as arenas in which unequal power relations are negotiated. Integration depends on both individual adaptation and institutional openness. The findings suggest that successful inclusion requires support for multilingual education, community participation, and equitable access to urban resources. The paper concludes that Tbilisi's multicultural neighborhoods offer important insights into the relationship between ethnicity, belonging, and urban governance in post-Soviet society.

Key words: ethnic minorities, multicultural neighborhoods, Tbilisi, urban integration, social inclusion

POST-SOVIET NATIONAL IDENTITY FORMATION THROUGH GEORGIAN LANGUAGE REVITALIZATION

Dr. Irakli Lomidze, Tamar Kapanadze, Giorgi Khutsishvili

Faculty of Humanities, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

ABSTRACT

This study investigates the role of Georgian language revitalization in the formation of national identity in the post-Soviet period. After the dissolution of the Soviet Union, language became a central marker of statehood, cultural continuity, and collective belonging. The paper explores how linguistic policies, educational reforms, and public discourse contributed to strengthening the symbolic and practical status of the Georgian language in contemporary society.

The research is based on a conceptual reading of language policy, nationalism, and identity literature. The analysis shows that language revitalization has functioned both as a cultural project and as a political instrument. In schools, media, and public institutions, the promotion of Georgian has helped consolidate national narratives and affirm historical continuity. At the same time, the process has generated debates about minority inclusion, multilingualism, and the balance between cultural preservation and civic diversity.

The paper argues that national identity formation in Georgia cannot be understood apart from language policy. Georgian language revitalization has supported nation-building by linking memory, education, and public legitimacy. However, the study also emphasizes that language-centered identity projects may create tensions when they are not accompanied by inclusive approaches toward linguistic diversity. The conclusion suggests that a balanced model of revitalization should protect the national language while also recognizing the multilingual realities of post-Soviet society.

Key words: language revitalization, national identity, Georgia, post-Soviet society, language policy

WINE INDUSTRY REVIVAL AND RURAL COMMUNITY RESILIENCE IN MOLDOVAN VILLAGES

Prof. Dr. Ion Cebanu, Maria Popescu, Andrei Lupu

Faculty of Economics and Business Administration, Moldova State University, Moldova

ABSTRACT

This study examines the revival of the wine industry and its relationship to rural community resilience in Moldovan villages. Wine production has long been a defining feature of Moldova's rural economy and cultural landscape, but the sector has also been shaped by political transition, market pressures, and changing labor patterns. The research explores how wine-related development influences local livelihoods, economic adaptation, and community stability in rural areas.

The paper is based on a review of rural development and agri-economy literature. The analysis indicates that the wine industry contributes not only to income generation, but also to the preservation of local identity and intergenerational knowledge. In many villages, viticulture supports small producers, family labor, and forms of social cooperation that help rural communities respond to economic uncertainty. At the same time, the study notes that industry revival depends on infrastructure, market access, and policy support, especially in regions affected by migration and demographic decline.

The findings suggest that wine industry development can strengthen rural resilience when it is linked to broader strategies of local governance, branding, and community participation. The paper argues that the sector's future lies in combining tradition with innovation, allowing villages to remain economically viable while maintaining cultural continuity. The study concludes that wine production in Moldova should be viewed as both an economic activity and a social institution that supports rural persistence in a changing environment.

Key words: wine industry, rural resilience, Moldova, community development, local economy

YOUTH POLITICAL ENGAGEMENT IN CHISINAU AMID EU INTEGRATION PRESSURES

Assoc. Prof. Dr. Victor Rusnac, Elena Bodarev

Faculty of Political Science, Academy of Economic Studies of Moldova, Moldova

ABSTRACT

This study explores youth political engagement in Chisinau within the broader context of European Union integration pressures. As Moldova navigates political reform, external alignment, and domestic polarization, young people have become important actors in shaping political discourse and civic participation. The paper examines how youth engagement reflects changing expectations about governance, citizenship, and the country's future direction.

The research is based on a review of political participation and youth studies literature. The analysis suggests that young people in Chisinau engage with politics through formal and informal channels, including public debate, digital media, civic organizations, and protest culture. Their participation is influenced by education, trust in institutions, economic uncertainty, and attitudes toward European integration. The study finds that youth political engagement is often issue-based rather than party-based, with strong interest in reform, transparency, and social opportunity.

The paper argues that European integration has created both hope and tension among young citizens. For many, it represents a pathway toward modernization and democratic consolidation; for others, it remains distant from daily economic and social realities. The conclusion emphasizes that youth engagement should be understood as part of a broader process of democratic renewal in Moldova. Strengthening youth participation requires institutional responsiveness, civic education, and meaningful spaces for political expression.

Key words: youth engagement, Chisinau, European integration, political participation, civic culture

MOLDOVAN TRANSNATIONAL FAMILIES AND CHILDCARE ARRANGEMENTS IN LABOR MIGRATION

Dr. Sergiu Platica, Ecaterina Rusu, Vladimir Moraru

Faculty of Sociology and Social Work, State University of Moldova, Moldova

ABSTRACT

This study examines childcare arrangements within Moldovan transnational families shaped by labor migration. In households where one or both parents work abroad, childcare is often reorganized through grandparents, relatives, informal networks, and shared community responsibility. The paper explores how migration transforms family roles, caregiving practices, and emotional relations across borders.

The research is based on migration and family studies literature. The analysis shows that childcare in transnational families is not simply a matter of substitution, but a complex system of adaptation involving negotiation, trust, and long-distance communication. Care arrangements are influenced by the age of the child, the duration of migration, the availability of extended family, and the social expectations surrounding motherhood and fatherhood. The study also notes that these arrangements may provide economic stability while creating emotional strain and uneven parental presence.

The paper argues that transnational childcare should be understood as part of the broader social consequences of labor migration. Although migration can improve household income, it also redistributes caregiving burdens and reshapes family intimacy. The findings suggest that policy responses should address the needs of children left behind, support caregiving households, and recognize the emotional dimensions of migration. The study concludes that Moldovan transnational families demonstrate both resilience and vulnerability, revealing how migration reconfigures family life across national borders.

Key words: transnational families, childcare, labor migration, Moldova, family adaptation

POST-REVOLUTIONARY FEMALE VOICES IN CONTEMPORARY PERSIAN PROSE NARRATIVES

Prof. Dr. Reza Jafari, Soraya Mahmoudi, Ali Karimi, Fatemeh Hosseini

Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities,
University of Tehran, Iran

ABSTRACT

This study examines the emergence and transformation of female voices in contemporary Persian prose narratives in the post-revolutionary period. Following the Iranian Revolution, literary production underwent a significant ideological and stylistic shift, which deeply influenced representations of gender and identity. This paper focuses on how women writers and female characters reconstruct subjectivity within constrained socio-cultural environments. Through close reading of selected works, the study identifies narrative strategies such as interior monologue, fragmented storytelling, and symbolic imagery that allow women to articulate resistance and redefine agency.

The research also explores how themes of memory, displacement, and silence function as literary tools for expressing complex emotional and psychological experiences. Female narratives often negotiate between tradition and modernity, revealing tensions embedded in both private and public domains. In addition, the study considers how language itself becomes a space of negotiation, where authors challenge dominant discourses and introduce alternative perspectives.

By situating these narratives within broader historical and cultural frameworks, the paper demonstrates that contemporary Persian prose provides a powerful platform for reimagining gender roles. These literary expressions not only reflect societal transformations but also actively contribute to ongoing debates about identity, power, and representation in modern Iran.

Keywords: Persian literature, female voices, gender identity, post-revolutionary narratives

SYMBOLISM OF GARDENS IN CLASSICAL PERSIAN POETRY AND MODERN IRANIAN IDENTITY

Assoc. Prof. Dr. Hassan Tavakoli, Leila Bahrami, Mohammad Rezaei

Department of Persian Literature, Faculty of Arts, Ferdowsi University of Mashhad, Iran

ABSTRACT

The garden has long been a central symbol in Persian literary tradition, representing paradise, harmony, and spiritual contemplation. This paper explores how the symbolism of gardens in classical Persian poetry has been reinterpreted in the context of modern Iranian identity. Drawing on both classical texts and contemporary literary works, the study investigates the continuity and transformation of this motif across different historical periods.

In classical poetry, gardens function as metaphysical spaces that reflect divine beauty and cosmic order. In contrast, modern literary representations often emphasize themes of nostalgia, loss, and cultural fragmentation. The paper examines how contemporary authors reinterpret the garden as a symbol of national identity, memory, and belonging, particularly in response to rapid social and political changes.

Through a comparative approach, the study reveals how literary symbolism adapts to evolving cultural contexts while maintaining its aesthetic significance. The garden emerges not only as a poetic image but also as a cultural metaphor that bridges past and present.

This research contributes to understanding how enduring literary symbols continue to shape identity narratives and cultural discourse in modern Iranian society.

Keywords: Persian poetry, symbolism, gardens, Iranian identity

BEDOUIN ORAL TRADITIONS AND THEIR TRANSFORMATION IN SAUDI ARABIAN CONTEMPORARY FICTION

Dr. Khalid Al-Mansour, Fatima Al-Harbi, Omar Bin Laden

Department of Arabic Literature, College of Arts, King Saud University, Saudi Arabia

ABSTRACT

This study investigates the transformation of Bedouin oral traditions within contemporary Saudi Arabian fiction. Oral storytelling has historically played a crucial role in preserving cultural values, collective memory, and social norms in Bedouin communities. This paper explores how these traditions are adapted into written literary forms in modern Saudi narratives.

By analyzing selected novels and short stories, the research identifies key elements of oral tradition, including episodic narration, poetic language, and communal themes, and examines how they are recontextualized in contemporary settings. The study also addresses the impact of modernization, urbanization, and cultural change on narrative structures and thematic concerns.

Furthermore, the paper highlights the tension between authenticity and innovation, as authors strive to maintain cultural heritage while engaging with modern literary techniques. The integration of oral traditions into written fiction serves not only as a means of preservation but also as a dynamic process of reinterpretation.

The findings suggest that contemporary Saudi fiction creates a hybrid narrative space where tradition and modernity coexist, reflecting broader transformations in cultural identity.

Keywords: Bedouin traditions, oral literature, Saudi fiction, cultural identity

PRE-ISLAMIC POETRY MOTIFS IN MODERN SAUDI LITERARY CRITICISM

Prof. Dr. Aisha Al-Qahtani, Nasser Al-Ghamdi

Department of Arabic Studies, Faculty of Arts and Humanities, King Abdulaziz University,
Saudi Arabia

ABSTRACT

This paper examines the enduring influence of pre-Islamic poetic motifs on modern Saudi literary criticism. Pre-Islamic poetry, with its rich imagery and thematic depth, continues to shape critical approaches and interpretive frameworks in contemporary literary discourse. The study focuses on how motifs such as desert landscapes, tribal identity, and heroic values are revisited and reinterpreted by modern critics.

Through an analysis of critical essays and literary studies, the research demonstrates how traditional motifs are employed to construct cultural continuity and intellectual heritage. At the same time, contemporary critics often re-evaluate these motifs through modern theoretical perspectives, including structuralism and postcolonial theory.

The paper also explores how these reinterpretations contribute to redefining national identity and literary canon formation. By bridging classical and modern perspectives, Saudi literary criticism reveals a dynamic engagement with its poetic past.

Ultimately, this study highlights the significance of pre-Islamic motifs as both cultural symbols and analytical tools within contemporary literary scholarship.

Keywords: pre-Islamic poetry, literary criticism, Saudi literature, cultural heritage

OTTOMAN LITERARY INFLUENCES ON MACEDONIAN BALKAN IDENTITY FORMATION IN 20TH-CENTURY NOVELS

Assoc. Prof. Dr. Nikola Popovski, Elena Ivanovska, Goran Trajkovski

Department of Comparative Literature, Faculty of Philology, Ss. Cyril and Methodius
University, North Macedonia

ABSTRACT

This study explores the influence of Ottoman literary traditions on the formation of Macedonian Balkan identity as represented in twentieth-century novels. The Ottoman legacy, deeply embedded in the cultural and historical fabric of the Balkans, continues to shape literary expressions and identity narratives.

The paper analyzes selected Macedonian novels that reflect Ottoman cultural elements, including narrative structures, themes of coexistence, and representations of multicultural societies. It examines how these elements are reinterpreted to address issues of identity, memory, and historical continuity.

Furthermore, the study considers how authors negotiate the complexities of Ottoman heritage, balancing between acceptance and reinterpretation. Literature becomes a space for re-evaluating historical influences and constructing new cultural meanings.

The findings suggest that Ottoman literary influences play a significant role in shaping modern Macedonian identity, highlighting the interconnectedness of history, culture, and literary production.

Keywords: Ottoman literature, Macedonian identity, Balkan studies, cultural influence

POST-SOCIALIST MEMORY AND TRAUMA IN CONTEMPORARY MACEDONIAN SHORT STORY CYCLES

Dr. Marija Petrovska, Saso Kostovski

Department of Modern Literature, Faculty of Philology, University of Bitola, North
Macedonia

ABSTRACT

This paper investigates representations of memory and trauma in contemporary Macedonian short story cycles within the post-socialist context. The transition from socialism has generated profound social and psychological transformations, which are reflected in literary narratives.

Through the analysis of selected story cycles, the study explores how authors depict fragmented memory, identity crises, and collective trauma. Narrative techniques such as non-linear structure and shifting perspectives are employed to represent the complexity of post-socialist experiences.

The research also examines how personal and collective histories intersect, creating layered narratives that reflect broader societal changes. Literature serves as a medium for processing trauma and reconstructing memory.

This study contributes to understanding how contemporary Macedonian literature engages with the legacy of socialism and the challenges of transition.

Keywords: post-socialism, memory, trauma, Macedonian literature

BYZANTINE HYMNODY AND ITS IMPACT ON MODERN GREEK POETIC RHYTHM AND FORM

Prof. Dr. Eleni Papadopoulos, Dr. Nikos Karamanlis, Sophia Antoniou

Department of Greek Philology, Faculty of Humanities, National and Kapodistrian University of Athens, Greece

ABSTRACT

This study examines the influence of Byzantine hymnody on modern Greek poetic rhythm and form. Byzantine liturgical poetry, characterized by its musicality and structured patterns, has significantly shaped the development of Greek literary aesthetics.

The paper analyzes how modern poets incorporate elements of hymnody, such as rhythmic repetition and melodic structure, into contemporary poetic forms. It also explores the continuity of religious and cultural themes within modern literature.

By tracing these influences, the study highlights the enduring legacy of Byzantine traditions in shaping modern Greek poetic expression. The interaction between past and present forms creates a unique literary synthesis.

This research underscores the importance of historical continuity in understanding the evolution of poetic forms.

Keywords: Byzantine hymnody, Greek poetry, rhythm, literary tradition

HELLENISTIC PHILOSOPHY IN CONTEMPORARY GREEK THEATER ADAPTATIONS

Assoc. Prof. Dr. Dimitri Stavros, Maria Kostas, Theo Lazos

Department of Theatre Studies, Faculty of Arts, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

ABSTRACT

This paper explores the presence of Hellenistic philosophical ideas in contemporary Greek theater adaptations. Hellenistic philosophy, with its focus on ethics, human experience, and emotional balance, continues to influence modern dramatic interpretations.

The study examines selected theater productions that reinterpret classical philosophical concepts within contemporary contexts. It analyzes how themes such as fate, morality, and human agency are adapted to reflect modern concerns.

Furthermore, the research highlights how theatrical techniques, including staging and dialogue, are used to convey philosophical ideas to contemporary audiences. The fusion of ancient philosophy with modern performance creates a dynamic and engaging form of expression.

This study demonstrates that Hellenistic philosophy remains a vital source of inspiration in contemporary Greek theater.

Keywords: Hellenistic philosophy, Greek theater, adaptation, dramatic studies

MYTHICAL LANDSCAPES IN POST-WAR GREEK LITERATURE AND ECOCRITICISM

Dr. Katerina Florou, Petros Dimitriadis, Anna Voulgaris

Department of Modern Greek Literature, Faculty of Humanities, University of Crete, Greece

ABSTRACT

This paper examines the representation of mythical landscapes in post-war Greek literature through the lens of ecocriticism. Mythical landscapes, deeply rooted in Greek cultural tradition, are reinterpreted in modern literary works to reflect environmental concerns and cultural identity.

The study analyzes selected texts that depict landscapes as symbolic spaces where myth, memory, and ecological awareness intersect. It explores how authors use natural settings to address issues such as environmental degradation and cultural continuity.

Additionally, the paper considers how ecocritical perspectives provide new insights into the relationship between literature and the natural world. Mythical elements enhance the symbolic depth of these narratives, creating a rich interplay between past and present.

The findings suggest that post-war Greek literature offers a compelling framework for understanding environmental and cultural transformations.

Keywords: ecocriticism, Greek literature, mythical landscapes, environmental studies

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON ADOLESCENT SELF-ESTEEM AND BODY IMAGE SATISFACTION IN CAIRO

Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Fatma Hassan, Mohamed Karim, Sara Abdelrahman
Department of Psychology, Faculty of Arts, Cairo University, Egypt

ABSTRACT

The rapid expansion of social media platforms has significantly influenced adolescent development, particularly in relation to self-esteem and body image perception. This study explores how social media engagement shapes psychological well-being among adolescents in Cairo. The research adopts a mixed-method approach, combining survey data with qualitative interviews to better understand the relationship between digital exposure and self-perception.

Findings indicate that frequent exposure to curated and idealized content contributes to increased dissatisfaction with body image and lowered self-esteem among adolescents. Participants reported a tendency to engage in social comparison, often leading to feelings of inadequacy. Female adolescents were found to be particularly vulnerable to appearance-related pressures, while male participants demonstrated concerns related to physical fitness and social status.

Additionally, the study highlights the moderating role of cultural norms and family dynamics. Adolescents with strong family support systems exhibited greater resilience against negative social media effects. Conversely, those lacking such support were more likely to internalize unrealistic standards.

The research emphasizes the importance of digital literacy programs and psychological awareness interventions aimed at adolescents. Schools and families play a crucial role in fostering critical thinking and promoting healthy self-image. Overall, the findings suggest that while social media can offer opportunities for connection and self-expression, its unregulated use may pose significant risks to adolescent mental health.

Keyword: Social media, adolescent psychology, body image, self-esteem

CULTURAL FACTORS IN POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER AMONG EGYPTIAN REFUGEES

Assoc. Prof. Dr. Nadia Mahmoud, Omar Khalil, Layla Gamal

Department of Clinical Psychology, Faculty of Medicine, Ain Shams University, Egypt

ABSTRACT

Post-traumatic stress disorder among refugee populations is shaped not only by exposure to trauma but also by cultural interpretations and coping mechanisms. This study investigates how cultural factors influence the manifestation and treatment of PTSD among Egyptian refugees. Using qualitative interviews and psychological assessments, the research examines culturally embedded beliefs, stigma, and community support structures.

Results reveal that cultural narratives significantly influence symptom expression. Many participants described distress through somatic complaints rather than psychological terminology, reflecting culturally specific understandings of mental health. Social stigma surrounding mental illness often discouraged individuals from seeking professional help, leading to reliance on religious and community-based coping strategies.

The findings also demonstrate that cultural identity can serve as both a protective and risk factor. Strong community ties provided emotional support, yet rigid cultural expectations sometimes intensified feelings of guilt and isolation. Gender roles further influenced coping styles, with women more likely to internalize distress and men more likely to suppress emotional expression.

This study underscores the necessity of culturally sensitive mental health interventions. Tailoring therapeutic approaches to align with cultural values and communication styles enhances treatment effectiveness. Integrating community leaders and culturally informed practices into mental health services may improve accessibility and outcomes for refugee populations.

Keyword: PTSD, refugees, cultural factors, mental health

WORKPLACE STRESS AND BURNOUT SYNDROMES AMONG INDIAN IT PROFESSIONALS IN BENGALURU

Dr. Priya Sharma, Vikram Joshi, Anjali Mehta, Rohan Patel

Department of Organizational Psychology, Faculty of Management Studies, University of
Bengaluru, India

ABSTRACT

The information technology sector in Bengaluru has experienced rapid growth, accompanied by increasing workplace demands. This study examines the prevalence of stress and burnout among IT professionals and identifies key contributing factors. A cross-sectional design was employed, incorporating self-report questionnaires and structured interviews.

Findings indicate that prolonged working hours, high performance expectations, and job insecurity are major contributors to stress and burnout. Many participants reported emotional exhaustion, reduced job satisfaction, and decreased productivity. Work-life imbalance emerged as a critical factor, with employees struggling to maintain personal well-being alongside professional responsibilities.

The study also highlights organizational culture as a significant determinant. Supportive management practices and flexible work arrangements were associated with lower burnout levels. In contrast, highly competitive environments intensified stress and negatively impacted mental health.

Coping strategies varied among individuals, with some relying on social support while others adopted avoidance behaviors. The research emphasizes the importance of organizational interventions, including employee wellness programs, mental health resources, and policy reforms aimed at reducing excessive workloads.

Overall, the findings suggest that addressing workplace stress requires both individual and institutional efforts. Promoting a healthy work environment is essential for sustaining employee well-being and organizational productivity.

Keyword: burnout, workplace stress, IT professionals, mental health

PARENTING STYLES AND ACADEMIC ANXIETY LEVELS IN URBAN INDIAN HIGH SCHOOL STUDENTS

Prof. Dr. Sanjay Gupta, Kavya Nair, Amit Singh

Department of Educational Psychology, Faculty of Education, University of Delhi, India

ABSTRACT

Academic anxiety is a growing concern among high school students in urban India, often influenced by parental expectations and parenting styles. This study investigates the relationship between parenting approaches and anxiety levels among students. Data were collected through standardized questionnaires and student interviews.

Results indicate that authoritarian parenting styles are strongly associated with higher levels of academic anxiety. Students experiencing strict control and high expectations reported increased stress, fear of failure, and reduced academic confidence. In contrast, authoritative parenting, characterized by support and open communication, was linked to lower anxiety levels and improved emotional resilience.

The study also identifies the role of socio-cultural pressures, including competition and societal expectations, in shaping parental behavior. Many parents prioritize academic success as a pathway to social mobility, inadvertently increasing pressure on students.

Gender differences were observed, with female students reporting higher anxiety levels related to performance and parental approval. The findings emphasize the importance of balanced parenting strategies that combine guidance with emotional support.

Educational institutions can play a role by offering counseling services and parental awareness programs. Encouraging healthy communication between parents and children may significantly reduce academic anxiety and promote well-being.

Keyword: parenting styles, academic anxiety, students, education

MIGRATION-RELATED ACCULTURATIVE STRESS IN TIRANA'S ALBANIAN RETURN MIGRANT COMMUNITIES

Assoc. Prof. Dr. Eralda Lame, Arben Hoxha, Mirela Deda

Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tirana, Albania

ABSTRACT

Return migration presents unique psychological challenges, particularly in the form of acculturative stress. This study explores the experiences of Albanian return migrants in Tirana, focusing on identity conflicts and reintegration difficulties. A qualitative research design was employed to capture personal narratives and social experiences.

Participants reported challenges in adapting to local cultural norms after extended periods abroad. Feelings of alienation and identity confusion were common, as individuals struggled to reconcile their experiences with societal expectations. Economic uncertainty and limited employment opportunities further exacerbated stress levels.

Family dynamics played a crucial role in the reintegration process. Supportive families facilitated adjustment, while strained relationships intensified emotional distress. Social stigma toward return migrants also contributed to feelings of exclusion.

The study highlights the importance of policy interventions that support reintegration, including employment programs and community initiatives. Psychological support services tailored to return migrants can help address identity-related stress and promote social cohesion.

Overall, the findings underscore the complexity of migration experiences and the need for comprehensive support systems.

Keyword: migration, acculturative stress, identity, Albania

INTERGENERATIONAL TRAUMA TRANSMISSION PATTERNS IN POST-COMMUNIST TIRANA FAMILIES

Dr. Liridon Kuci, Elira Vako

Department of Psychology, Faculty of Social Sciences, University of Tirana, Albania

ABSTRACT

The legacy of political oppression continues to influence family dynamics in post-communist societies. This study examines patterns of intergenerational trauma transmission among families in Tirana. Using narrative analysis and psychological assessments, the research explores how historical trauma is communicated across generations.

Findings reveal that trauma is often transmitted through family narratives, parenting behaviors, and emotional communication patterns. Older generations tend to avoid discussing traumatic experiences, leading to implicit transmission of fear and mistrust. Younger family members often internalize these emotional patterns without fully understanding their origins.

The study also highlights resilience factors, including open communication and educational awareness. Families that actively address historical experiences demonstrate healthier coping mechanisms and stronger emotional bonds.

These findings emphasize the importance of addressing historical trauma within therapeutic and social frameworks. Promoting dialogue and awareness can help break cycles of trauma transmission and support psychological healing.

Keyword: intergenerational trauma, family dynamics, post-communism, Albania

ANXIETY DISORDERS PREVALENCE AMONG GREEK UNIVERSITY STUDENTS DURING ECONOMIC CRISIS

**Prof. Dr. Eleni Papadopoulos, Nikos Karamanlis, Sophia Antoniou, Dimitri Stavros,
Anna Georgiou**

Department of Psychology, Faculty of Philosophy, National and Kapodistrian University of Athens, Greece

ABSTRACT

Economic instability has profound psychological effects, particularly among young adults. This study examines the prevalence of anxiety disorders among university students in Greece during periods of economic crisis. A survey-based approach was used to assess anxiety symptoms and contributing factors.

Results indicate elevated levels of anxiety linked to financial uncertainty, academic pressure, and concerns about future employment. Many students reported feelings of insecurity and reduced motivation, reflecting broader socio-economic challenges.

The study also identifies coping mechanisms, including peer support and adaptive problem-solving strategies. However, limited access to mental health resources remains a significant barrier.

The findings highlight the need for institutional support systems within universities, including counseling services and financial assistance programs. Addressing both psychological and economic factors is essential for improving student well-being.

Keyword: anxiety, students, economic crisis, Greece

